
3 1761 07494936 3

NOVOČESKÁ

BIBLIOTHEKA,

VYDÁVANÁ

NÁKLADEM MUSEA KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO.

ČÍSLO XXXIX.

PhDr. EM. FAIT:

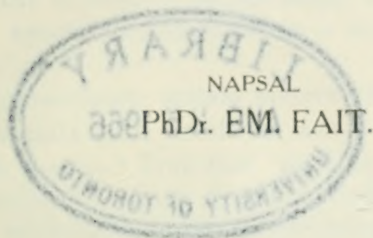
STŘEDOASIJŠTÍ NÁRODOVÉ,

ZVLÁŠTĚ V ÚZEMÍ RUSKÉM.

V PRAZE
V KOMISSI U FRANTIŠKA ŘIVNÁČE.
1910.

STŘEDOASIJŠTÍ NÁRODOVÉ,

ZVLÁŠTĚ V ÚZEMÍ RUSKÉM.

NAPSAL

PhDr. EM. FAIT.

VYDÁNO S PODPOROU C. K. MINISTERSTVA KULTU
A VYUČOVÁNÍ VE VÍDNI.

(SPISŮV MUSEJNÍCH ČÍSLO CLXXII.)

V PRAZE

NÁKLADEM MATICE ČESKÉ.

1910.

LIBRARY
AUG 25 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

Předmluva.

Proč z takové dálky vybíráme předmět pro svůj podrobný rozbor? Věc není nahodilá, ani nepostrádá jímavosti pro nejbližší budoucno. Není pro nás vábnou otázka, kde bylo původní sídlo Arijců, k nimž také příbuzenský svaz Slovanů se počítá? Na námět nalezneme na následujících stránkách odpověď.

V rovinách turanských položen základ k učení Zoroastrovu, jež se snažilo vysvětlovati dle představ o dobru a zlu záhady nadsmyslna.

V těchže končinách vznikla světová říše Timurovců, jež zahrnovala bez mála celou vzdělanou Asii a také do evropských poměrů mocně zasáhla. Překrásné památky stavitelské dosud hlásají v Samarkandě a jinde slávu dob zašlých. I přísné vědy hvězdářské k velikému rozvoji tam přivedeny.

Vezmeme-li zřetel k rozloze starého světa od Kapska v jižní Africe k úžině Beringově na nejzazším výběžku Asie, shledáme, že Turkestan naznačuje střední vzdálenost mezi oběma odloučenými hroty celin světových. K stejnému výsledku dospějeme, odhadujeme-li severozápadní cíp Evropy a protilehlý Australie; i v tomto případě oblasti Amu a Syr-darje ústředí zaplňují. Domysleme si k tomu nutný závěr. V Zakaspicku budou se v dohledném čase křižovati dráhy spojující Evropu s Čínou a Indií s pozadím australských ostrovních skupin. Vedle toho rozvine se styk po kolejích v opáčném směru mezi mrazivým buranem ze Sibiře a žhavým dechem samumu z písčitého nitra Afriky. Přípravy k tomuto velkolepému rozvoji železničnímu už dnes jsou znatelny, ale nechceme podrobnostmi zdržovati. V odlehlém zátiší širokých ulic Taškentu bude se vyměňovati zboží ze čtyř dílů světa. Náš vzkvétající obchod vývozní a naše peněžnictví, v posledním desítiletí utěšeně se zmáhající, mohou v díle nalézti rozmanité vážné pokyny, neboť

přihlíženo v něm nejen k otázkám přísně vědeckým, ale i k požadavkům praktického života, pokud ovšem omezenost místa dovolovala.

Rukopis práce ukončen byl už v lednu 1906 a tisk se opozdil hlavně z důvodu, že vyžádána pro něj podpora od c. k. ministerstva kultu a vyučování ve Vídni. Na základě vřelého doporučení od české fakulty filosofické, jehož referentem byl prof. dr. Lub. Niederle, podpora po dvou létech povolena. Proto bylo nutno na mnohých místech opatřiti doplňky, aby dílo mohlo se ukázati na vědecké výši dnů našich.

Práce je výsledkem dvojí cesty do nitra Asie podniknuté na vlastní útraty a to r. 1889 a 1902. Zkušenosti osobní doplněny studiem původních pramenů, jež většinou v rukou spisovatelových se nalézají. Tolikéž obrázky do textu připojené jsou namnoze otisky snímků, na místě vzatých, dílem pořízeny dle předmětů, jež v majetek jeho přešly. Druhá cesta měla také vedlejší úkol, abych pátral po tom, co je pravdy na pověstech, že se v Samarkandě nalézají nějaké české památky z doby tatarského nájezdu na Moravu r. 1241. Pátral jsem v Samarkandě, Taškentě i v Buchaře, ale ničeho jsem nenalezl.

Považuji za svou povinnost vysloviti veřejný dík, že mně právě při poslední návštěvě střední Asie J. Excell. gen. gubernátor J. A. Meběvskij i jiní úřadové ruští s největší ochotou nápomocni byli, abych místní sbírky a památky prohlednouti mohl. Rovněž od ředitele gym. v Tiflise J. M. Drbohlava a professora V. Rakušana dostalo se mi, jako jejich rodáku z Čech, cenných doporučenek. Také u druhých krajanů v Turkestanu usedlých přátelské přijetí mně bylo nabízeno. Více o tom pověděno ve Vlčkově Osvětě z r. 1904.

Konečně díky vzdávám prof. dr. J. L. Píčovi, že mi dal rozmanité družné rady při vydání předložené práce.

V Praze, v lednu 1909.

Dr. Em. Fait.

Použito pramenů.

Abhandlungen der Berliner Akademie der Wissenschaften 1864.

Аничковъ И., Очерки народной жизни сѣвернаго Туркестана, Ташкентъ 1899.

— Присяга Киргизъ, Ташкентъ 1899.

— Памятники киргизскаго народнаго творчества. Киргизскія былины о героихъ Иръ Назарѣ и Бикетѣ. Казань 1896.

Archiv für slav. Filologie. Wien.

Биддельфъ, майор. Народы населяющіе Гиндукушъ, Асхабадъ 1886. Перевелъ Н. Лессаръ.

Бартольдъ В., Историко-географическій обзоръ Ирана. С. Петербургъ 1903.

Бреслинъ Б., Киргизско-русскій словарь, 18 7, Оренбургъ.

— Русско-киргизскій словарь, ib. 1899.

Capus, Les narcotiques dans l'Asie Centrale. Revue Scientifique 1883. Médecins et Médicine en Asie Centrale, ib. 1884.

— La Musique chez les Khirghises et les Sartes de l'Asie Centrale. Revue d'Ethnographie, Paris 1885.

Český lid, red. dr. Č. Zíbrt, Praha.

Český časopis historický, vydávají Jar. Goll a Jos. Pekař.

Delitzsch B., Bábel a bible, překlad dra A. Kloudy. Knihovna samostatnosti, Praha 1903.

Desmaisons, Aboul Ghâzi Behâdour Khan Histoire des Mongols et des Tatares, St. Peterbourg 1874.

Диваевъ А. А., О свадебномъ ритуалѣ киргизовъ Сыръдарьинской Области. Казань 1900.

— Памятники киргизскаго народнаго творчества ib 1898; Киргизская былина о Бикетѣ Батирѣ.

Дрейеръ, Почвенная вода въ сѣв.-зап. части прикаспійскихъ степей. Горный журналъ. СП. 1890.

Дриновъ М., Заселеніе Балканскаго полуострова Славянами. СП. 1875.

Durieux A. et B. Fauvelle, Samarkand, la bien gardée, Paris, Plon Nourit 1901.

Эварницкій, Путеводитель Закаспійскаго края. Сп. 1900.

Ежегодникъ ферганской Области. Н. Маргеланъ 1902.

Этнографическое Обозрѣніе XI. СП.

Fait Em., Kavkaz, Praha 1894. Matice Česká.

Федоровъ К. М., Закаспійская Область. Асхабадъ 1902.

Фентонъ, Древная жизнь евреевъ, СП. 1884.

Futterer, Prof. Dr., Der Roschan als Typus der Felsenwüste Zentralasiens. Sonderabdruck a. d. Geogr. Zeitschr. Lipsko 1902.

Гейеръ И. И., Путеводитель по Туркестану. Ташкентъ 1901.

Globus, ill. Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde. Braunschweig.

Головнина И. Д, Въ Памиранъ Москва 1900.

Грамматика Киргизкаго языка. Изданіе правосл. Миссіонернаго Общества. Оренбургъ 1897.

Гребинкинъ, Русскій Туркестанъ. Ташкентъ 1897.

Grenard F., Le Tibet, Paris 1904. Armand Colin, rue de Mézières.
Григорьевъ, О куфическихъ монетахъ въ Россіи. Сп. 1897.
Гродековъ, Киргизы и Каракиргизы С.Петерб. 1889.
Gutschmid A., Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alexander dem Gr. bis zum Untergange der Arsaciden, Tübingen 1888.
Hairie Ben Aiad, Prinzessin, Die turkische Frau, ihr soziales Leben und der Harem, Wien 1904.
Hilprecht A. V., Die Ausgrabungen in Assyrien und Babylonien, 1904 Lipsko.
Hommel, F. Dr., Geschichte Babyloniens und Assyriens Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen 1885
Ходжа Ахраръ Вали, легенда. Переводъ съ персидскаго М. Айдарова. Ташкентъ 1896.
Ибрагимовъ, Древная и новая Россія. СП. 1876, No. 9.
Иленко В., Закаспійская Область. СП. 1900
Извѣстія отдѣл. русск. языка и словесности Имп. Акад. наукъ. С. Петербургъ.
— Имп. Русск. Геогр. Общества. С. Петербургъ.
— Общества по Археологіи, Исторіи и Этнографіи, С. Петербургъ.
Jeremias Johannes Dr., Moses und Hammurabi, Lipsko 1903.
Jireček Dr. Konst., Einige Bemerkungen uber die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen. Věstník kr. čes. společnosti náuk 1889.
Käuffer Dr. E. R., Geschichte von Ostasien I Lipsko 1858.
Казанскій К. К. Др., Бѣлизи Намировъ, Ташкентъ 1895.
Klein Ernst, Handbuch der Astrologie, Berlin 1891.
Ковалевскій, О китайскомъ календарѣ Казань, 1858.
Kraft H., A travers le Turkestan russe, Paris, Hachette 1892.
Kramář Karel, O sumero-gruzinské jednotě jazykové. V Praze 1905. Kr. čes. společnost náuk.
Кустанаевъ Худабай, Этнографическіе очерки Киргизъ, Ташкентъ 1894.
Lansdell Henry, Russisch Central Asien, deutsche Ausgabe von H. von Wobeser, Lipsko 1885.
Leitner G. W., The races and languages of Dardistan, Lahore 1876.
Lenormant F., Etudes sur quelqes parties des syllab. cunéif., Paris 1876.
Липскій В. И., Горная Бухара, С. Петербургъ 1902.
Лутовиновъ А., Начатки Грамматики китайскаго разговорнаго языка, С. Петербургъ 1898.
Лютшъ, Киргизская Хрестоматія, Ташкентъ 1883.
Лыкошинъ, Мурадъ бекъ и Фатима, 1896 Ташкентъ.
Máchal J. Dr., Nákres slovanského bájesloví, 1891 Praha.
Mark S. Dr., Die Malaria in Turkestan, St. Petersburg 1903.
Машановъ М., Мухамеданскій бракъ, Казань 1876.
— Очеркъ быта Арабовъ въ эпоху Мухаммада, Казань 1885.
Maury, La Magie et l'Astrologie dans l'antiquité et au moyen âge, Paris 1877.
Миддендорфъ, Очеркъ ферганской долины, СП. 1882.
Михайловъ Н., Матеріалы по мусулманству, Асхабадъ 1901.
Мирза-Джафаръ, Грамматика персидскаго языка, Москва 1901.
Mitteilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft, Wien.
— Wiener anthropologischen Gesellschaft.
Мушкетовъ, Туркестанъ, С. Петербургъ 1886.
Muller F., Kurmangi Dialekt der Kurdensprache, Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. Philos. histor. Klasse, Bd. 46, 1864, Wien.
Muller Ferd., Unter Tungusen und Jakuten, St. Petersburg 1882.
Наливкинъ В. и М. Наливкина, Очеркъ быта женщины осѣдлаго туземнаго населенія Ферганы, Казань 1886.
— Краткая исторія кокандскаго ханства, Казань 1886.
— Русско-персидскій словарь, Казань 1889.

Наршахи, Исторія Бухары, перевелъ съ персидскаго Н. Лыкошинъ, Ташкентъ 1897.
Niederle Dr. L., O původu Slovanů, Praha 1896
Обзоръ Закаспійской Области, Асхабадъ 1882—90.
Остроумовъ Н. П., Сарты, этнографическіе матеріалы, Ташкентъ 1896.
Пантусовъ Н. Н., Киргизскія пословицы, Казань 1900.
— Матеріалы къ изученію казакъ-киргизскаго нарѣчія. Казань 1901 V.
— Матеріалы къ изученію нарѣчія Таранчей-Илійскаго округа, 1897—1901 Казань I—VII.
— Матеріалы къ изученію сартскаго нарѣчія, Казань 1899.
— Таранчійскія пѣсни, Казань 1896.
Petermanns Mitteilungen, Gotha.
Píč J. L., prof. dr., Čechy na úsvitě dějin, sv. 3, Praha 1905.
Plotz, Geschichtliches und Ethnologisches über Knabenbeschneidung, Lipsko 1885
Prášek dr. J., Médie, Médové a říše médská, Praha 1904.
Proskowetz, Vom Newastrand nach Samarkand, Wien 1889.
Pumpelly Raphael, Explorations in Turkestan, Washington 1905.
Радловъ, Образцы народной литературы тюркскихъ племенъ. С.Петербургъ. 1897.
Radloff, Ethnographische Uebersicht der nördlichen Turkstämme, Lipsko 1889.
Reclus, Nouvelle Geographie Universelle V. VI. L'Asie Russe, Paris 1881.
Remondino, History of circumcision, Philadelphia 1891.
Rittich, Die Ethnographie Russlands. Petermanns Mitt., Ergänzungsh. 54.
Риттера Землевѣдѣніе: Восточной или китайскій Туркестанъ. С.Петерб. 1878.
Rozhledy čas. Praha XIII, 1904.
Russische Revue 1872.
Sborník české společnosti zeměvědné. Red. dr. J. Metelka.
Сборникъ матеріаловъ для статистики Сыръ-дарьинской Области. Ташкентъ.
Сборникъ статей, касающійся до Туркестанскаго края. С. Петербургъ 1876.
Schubert v. Soldern Zdenko, Die Baudenkmale von Samarkand und Buchara, Prag 1900.
Shuyler, Turkestan, London 1876.
Schwarz v. Fr., Sintfluth und Völkerwanderungen, Stuttgart 1894.
— Turkestan, die Wiege der indogermanischen Völker, Freiburg 1900.
— Alexander des Gr. Feldzüge in Turkestan, Mnichov 1893.
Sepp Dr. Joh., Internationale Hochzeits-, Tauf und Todtengebräuche. Mnichov 1891.
Sprengler A., Das Leben und Lehre des Muhammad, Berlin 1866.
Суворовъ К. Н., Тибетъ. С. Петербургъ 1905.
Sues Prof. Dr., Die Sintflut, geologische Studie, Wien 1883.
Шимкевичъ, Практическое руководство для ознакомленія съ нарѣчіемъ Туркменъ, Асхабадъ 1899.
Шкапскій Ор., Амударьинскіе Очерки, Ташкентъ 1900.
Шмидтъ Я., Грамматика тибетскаго языка, С.Петербургъ 1839.
Tielle C. P., Babylonisch-Assyrische Geschichte, Gotha 1886.
Tobar Jerôme, Inscriptions juives de K'aifong-fou Shanghai. 1900 Variétés sinologique Nr. 17.
Tomaschek, Centralasiatische Studien I. Sogdiana. II. Die Pamirdialekte. Sitzungsberichte der philos.-histor. Klasse der Akademie der Wissens. Wien 1877, 1880.
Трофимовъ Н. Н., Хронологическая таблица мусулманскихъ династій, Ташкентъ 1897.
Труды международнаго съѣзда оріенталистовъ въ С.Петербургѣ 1876.
Тургайская газета, Тургай 1899—1901.

Туркестанскій край, СПетербургъ 1880.
Туркестанская Газета, Ташкентъ.
Туркестанскія Вѣдомости, Ташкентъ.
Ученыя Записки Имп. Казаньскаго Университета.
Ujfalvy, Le Kohistan, le Ferghana et Kouldja. Paris 1878. Expedition scientifique Française en Russie.
Vambéry, Die primitive Kultur Turko-tatarischen Völker, Lipsko 1878.
— Die Sarten und ihre Sprache. Zeitschrift der Deutsch. Morgenländischen Gesellschaft, Lipsko 1890.
— Ujgurische Sprachmonumente, Lipsko 1891.
— Das Türkenvolk, Lipsko 1885.
— Ueber den Ursprung der Magyaren, Lipsko 1882.
— Čagataische Sprachstudien, 1867 Lipsko.
— Abuska, Čagataisches Glossar, Budapešt 1861.
Вамбери, Первобытная культура тюрко-татарскихъ народовъ. Омскъ 1884.
Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde, Berlin 1877. Richthofen Ueber die centralasiatischen Seidenstrassen bis zum II. Jahrh. n. Chr.
Вѣстникъ Европы, СПетербургъ 1890.
Воейковъ. Облачность въ Россіи. Извѣстія Русс. Геогр. Общества 1880.
Wenjukoff, Oberst, Die russisch asiatischen Grenzlande, Lipsko 1874. Aus dem Russischen übertragen von V. Krahmer.
Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.
Winckler Dr. Hugo, Die Gesetze Hammurabis. Lipsko 1903.
— Die Sprache der zweiten Columne der dreisprachigen Inschriften und, das Altaische, Vratislav 1896.
Закаспійское Обозрѣніе, 1899—1902.
Записки Имп. Русск. Геогр. Общества по этнографіи.
— Кавказскаго Отдѣла Имп. Русск. Геогр. Общества.
— Восточнаго Отдѣла Имп. Русск. Археол. Общества.
Zeitschrift für Ethnologie, Berlin 1904.
Zeitschrift für Assyriologie, Strassburg.
Zeměpisný Sborník, Praha 1886.
Журналъ министерства Юстиціи, 1896.

A. Střední Asie ruská v zeměpisném přehledu.

1. Hranice a poměry přírodní.

Hranici kraje na západě tvoří moře Kaspické, Persii a Afganistan odlučuje řada rovnoběžkových horstev Vel. a M. Balchanu, Kopet dagu a Chorasanu. V Pamiru se čára pomezná šine podél horního toku Amu darje, proti Číně prohlášeno pásmo Ťan-šan za předěl států. Na severu přechází území do jezernatých, někde solných stepí Kyrgyzska. V Hindukuši, Pamiru a na rozhraní „říše středu" shledáváme rozsáhlé ledovce. V nejvyšší horu se vzedmul Pik Kaufmannův (7000 *m*) a Pik Ševercovův (7600 *m*) již. od Muksu. Země namnoze je nížinou, břeh moře Chvalinského a plesa Aralského prohýbá se pod úroveň oceánskou. Rovina projevuje ráz stepní a přechází v jednotlivých obvodech v pravou písečnou poušť. Dle barvy pohyblivého písku rozmanitě pojmenována: Kara (černý) kum, Ak (bílý) kum, Kyzyl (červený) kum. Jiné části kraje zůstávají ladem jenom z toho důvodu, že nemohou býti uměle zavlažovány, ačkoli při dostatečné vláze jejich prsť hojné úrody skýtá. Všude shledáváme stopy, že se poměry od časů historických podstatně zhoršily, i psané zprávy jsou nám toho dokladem. Hlavními chlebodárci Záp. Turkestanu jsou podvojné řeky Amu- a Syr-darja, jež obě k jezeru Aralskému plynou. Prvního veletoku má býti dle návrhu znamenitého meteorologa Vojejkova použito k zavodňování oasy Mervu a Aschabadu (1908), druhého se upotřebilo, aby se zúrodňovala Hladová step, druhdy obávaná svou pustotou. Podružné místo zaujímá Atrek k moři Kaspickému za doby sucha jenom s námahou dospívající, Tedžend a mohutnější Murgab, Zerafšan, které vesměs v písku se ztrácejí, ačkoli někdy k oblasti Amu darje příslušely. Ani Balch se nedočkal lepšího osudu.

Talas mizí v písku severně od Čuzak kurganu, Ču, o něco severnější, v Karakulu. Ili v rozsáhlém deltě, za času trvalého sucha, rovněž nedosahuje Balchaše. Střední Asie ruská vyniká velikým počtem ples. Vedle Kaspického jez. se druží Aralské, Balchaš, Issyk kul, Kara-kul i řada jiných drobnějších, jež dávno již pozbyla svého spojení s širým oceánem, namnoze po době třetihorní.

Podnebí jest v různých končinách nestejné. Průměrná roční teplota v Taškentu, Ferganě i Samarkandu kolísá mezi 23°-24° C, v Zakaspicku dokonce mezi 25°—26° C. Průměrná teplota v létě v nejúrodnějších krajích se pohybuje od + 25° C do 27°, v Zakaspicku + 29° C, ale jsou záznamy, že vystoupil thermometr na 55° C i více. Za doby zimní rtuť klesá v údolích Syr- darje na 9° C, jinde se zaznamenává — 1° i + 1·5° C, v Mervu + 0·6° C, na pobřeží Chvalinského moře + 8°. Období, jež rozhoduje o vývoji a zdaru osení, vykazuje průměrně + 21—26° C, pročež i mnohé subtropické rostliny se mohou dařiti.

Srážek všeho druhu je poskrovnu. Ve Ferganě a v Samarkandě dosahuje množství spadlé vláhy do roka 52—62 *mm*; na stejné úrovni je shledáváme u Kaspického plesa. V Mervu se zaznamenává toliko 36—37 *mm*, v údolí Amu-darje a v Chivě 23·6 *mm*. Právě v letních měsících, kdy rostlinstvu nejvíce tekuté potravy nutno, velmi zřídka se srážky dostavují, naopak za času zimního se častéji snášejí nad ochablým krajem. V Taškentu a Samarkandu padá v tomto období na 23 *mm*, v Mervu 26 *mm*; v nížinách Amu-darje sotva 9 *mm*, z jara v Samarkandě 23—26 *mm*, v Mervu 16 *mm*.

Střední Asie podléhá hlavně účinkům eolickým; vedrem, suchem a mrazem skály se silně drobí, rozmělněné částice větrem se odnášejí, rokliny a údolí se vyrovnávají; řeky, jakmile vystoupí ze svého zřídelního obvodu, plynou v rovině a snadno mění své koryto. Proto převládají nížiny a náhorní roviny a spraš na mnohých místech nabývá neobyčejné mohutnosti.

V syr- darjinské oblasti převládají větry severovýchodní, severní a severozápadní. Zima je tam daleko drsnější než v druhých sousedních krajinách. Ve Ferganě mají vrch teplé větry, vanoucí od jihozápadu, proti účinkům severních buranů chráněna kotlina velehorami. V Samarkandsku svěží proud vzduchu se dostavuje od východu aneb od jihozápadu. Do Za-

kaspicka proniká vzdušný proud z Persie, dílem od brané afganských a z Fergany. V této kotlině obávaným větrem pro hospodáře bývá harm silja, který duje občasně z prohřátých pouští Turkmenska a hubí dechem svým veškeren rostlinný život na způsob saharského chamsinu.

Oblaka spoře zachmuřují jasný blankyt, i v zimě mnohem řidšeji než ve střední Evropě zahalují modř nad hlavou. Vzduch pohlcuje místní výpary, ale nenasycuje se do té míry, aby se jich opětovnými srážkami zbavoval. Suchost půdy se takto stupňuje, v Taškente země ztrácí třikráte více vláhy, než se jí mračnem vrátí, v amudarjinském okrese dokonce 35krát. Jakkoli nesnesitelný žár v létě člověka oslabuje, přece bezoblačnost za vzrůstu rostlin, jmenovitě bavlníku, dopřává mu téměř neobmezené nadvlády nad úrodou zkypřené brázdy.

2. Rozloha oblastí a hustota obyvatelstva.

Ruský Turkestan zaujímá prostor 3,504.846 km^2, tedy daleko více než třetinu veškeré Evropy. Na jednotlivé oblasti připadá:

	km^2	obyv.	na km^2 obyv.
Syr- darjinskou	504.649	1,479.848	2·8
Ferganskou	92.340	1,560.411	16·8
Samarkandskou	68.960	857.847	12·4
Zakaspickou	554.738	372.193	0·67
Semirěčenskou	394.389	990.107	1·4
Buchar. chanát	238.270	asi 2,000.000	0·4
Chivský „	57.806	asi 500.000	8·6
Semipalatinskou	478.174	1.295.000	2·5
Uralskou	360.431	644 001	1·8
Turgaiskou	456.384	453.123	1·0
Akmolinskou	594.667	678.957	1·1

Poslední čtyři oblasti bývaly dříve počítány k západní Sibiři.

V Bucharsku a v Chivě není žádné sčítání provedeno, neboť oba podružné státy řídí se dosud dle předpisů šariatu, že se nemá o haremu žádných zpráv do veřejnosti dávati. Poměr mezi muži a ženami je zhruba stejný, jako v druhých končinách, totiž na 100 mužů připadá přibližně 82 žen. Převaha silného pohlaví nad krásným se vysvětluje těžkou prací, jež na bedrách posledního spočívá a nedostatkem zdravotních ochranných prostředků. Stálá uzavřenost, nedostatečný dozor lékařský v rodinách

zhoubně účinkují na ženu. V některých místech se nepoměr zvyšuje přítomností obchodníků a řemeslníků, jejichž rodiny zůstávají mimo obvod. I vojsko namnoze postrádá rodinného krbu. Největší nepoměr panuje v Mervu, kde i místní nemoci protivy stupňují (7155 mužů, 1572 ž. 1897.)

O hustotě sídel nabudeme jiného pojetí, uvědomíme-li sobě, že rozsáhlé písčiny a bezvodné hlinité stepi se nehodí pro sídla lidská; jen tu a tam přes podobná prostranství přechází kočovník se svými stády. V újezdech, kde vláha v dostatku zabezpečena, obdržíme průměrná čísla. V taškentském 12, andižanském 21, margelanském 23, kokandském 30, samarkandském 44 na km². I tyto újezdy se však mohou přirovnati pouze k řídce obydleným zemím rakouským.

Území rozděleno na 9 provincií a každá z nich na 4—6 okresů (volostí).

Jméno oblasti	hlav. město	počet volostí
1. Syr- darjinská	Taškent	6
2. Samarkandská	Samarkand	4
3. Ferganská	Margelan	6
4. Semirěčenská	Věrnoje	6
5. Zakaspická	Aschabad	5
6. Semipalatinská	Semipalatinsk	4
7. Akmolinská	Akmolinsk	5
8. Uralská	Uralsk	4
9. Turgaiská	Turgai	4

Správa dosud je výhradně vojenská, gubernatorem může býti jmenován pouze důstojník, též druzí úředníci jsou bráni ze stavu vojenského.

B. Hlavní rysy z dějin.

O nejstarších záhadách člověčenstva nás poučuje předhistorická archeologie nebo nauka o starožitnostech. Jaké jsou to otázky, které má rozřešiti výzkum památek, uložených v nitru střední Asie? Především stanoviti, jakým způsobem počalo se rozlišovati plémě bílé a žluté, neboť právě v těchto končinách vidíme na úsvitě dějin, že se národové obou nejmohutnějších skupin člověčenstva dotýkají.

Číňané, jeden z nejstarších kulturních národů, počali do poříčí Hoang-ha sestupovati s j.-východního sklonu Turkestanu

asi v 24. st. př. Kr. Proč to uvádíme, když obyvatelé nebeské říše jsou od ostatních středisek vzdělanosti světové vlastní uzavřeností odlučováni? Nepopíráme toho, leč nesmí se zapomenouti, že mezi jazykem čínským, tybetským a sumerským jsou jisté shody, které na pradávné styky všech příslušníků jejich poukazují. Rozbor těchto předpokladů je arci nesnadný a nemíníme se jím dále zabývati, nicméně považujeme za svou povinnost zpravodajskou na něj poukázati.

Připomenuli-li jsme Suméry, původní známý lid z roviny mezopotamské, jenž se považuje za vynálezce svérázného klínového písma, a po jehož vztazích k Turanu se pátrá, nesmíme také pomlčeti o druhém výkladu jejich pokrevenstva. K. Kramář dovozuje, jak příbuzny jsou sumérština a gruzinština. Ve své práci bere zároveň slušný zřetel ke druhým jazykům kavkazským.

Uvádí přes 60 slov, na nichž lze dokázati příbuzenstvo mezi jižními Kavkazany a záhadnými zakladateli zemědělství na žírných lánech mezi Eufratem a Tigridem. Zabíhá dále na západ, uváděje podobu sumér. ugul s etrurským klan- syn. Vývody své opírá o zákony hláskoslovné, tvaroznalství a skladbu. Nespokojuje se tímto výsledkem, nýbrž snaží se do kruhu příbuzenstva sumérského zahrnouti i Berbery, Pelasgy, Lydy a jiné kmeny, jejichž sídla při dějinném zábřesku kolem moře Středozemního byla rozložena.

Jako protiklad k oběma uvedeným směrům, učený a bystrý Halévy v Paříži setrvává na svém stanovisku, že pravými nositeli kultury v oblasti Perského zálivu bývali Semité, vynálezci písma klínového a původci zavodňovacích struh a průplavů.

Celá objemná literatura vyvinula se o prasídle Indoevropejců, podnícená hlavně od Němců, aby germánské snahy po světovládě z dějin vzdělanosti náležitě byly odůvodněny. Otázkou zabývali se u nás bedlivě dr. L. Niedrle a dr. J. L. Píč, mluvíce o slovanské praotčině. Nehodláme otázku rozebírati, poněvadž jsme si vytkli za úkol nynější stav obyvatelstva podati, nicméně na některé zjevy letmo upozorníme.

Už v zendavestě vychvaluje se prastaré město Muru (n. Merv) a Baktry, proti nimž vytáhl bájeslovný král Ninus a teprve po dlouhém úsilí pomocí Semiramidy město opanoval. Jakkoli nálezy klínopisné o výpravě krále asyrského ničeho nezna přece je nám pověst dokladem, na jak vysokém stupni domo-

rodci turanští se nalézali, když v onom dějinném pološeru uměli stavěti hradby za nedobytné považované.

Tam položen i základ k učení Zoroastrovu, vybudovanému na čistě mravních zásadách o dobru a zlu. Jak hloubavého ducha musíme předpokládati u lidu, z něhož vyšel muž, hlásající, že celá příroda, všichni zemští obyvatelé ve dva tábory se rozdělují, v jednom — Ormuzdově -- dobro se pěstuje a brání, v druhém — Ahrimanově — nemoc, nákaza, zhouba se velebí a šíří! Duševní vývoj Iranců na pomezí Turanska udál se v době, kdy Evropa nejen u Germánů, ale i u Románů tonula ještě v úctě hrubých sil přírodních, kdy hrůzu šířil zosobněný vládce hromu a blesku, kdy vzýváno slunce a oběti přinášeny bohyni měsíce.

Mravní síla spočívající v nadsmyslném pojmu Zarathustrově, jevila se tak neodolatelnou, že k ní sáhl i za dnů našich znamenitý spisovatel a filosof německý B. Nietsche. Jeho dílo „Tak pravil Zarathustra" patří i dle úsudku odpůrců k nejvelikolepějším knihám všech věků. K čemu dospívá však německý nadšenec na základě myšlenek středoasijského hloubatele? Že lidé a národové méně dokonalí musí ustoupiti nadčlověku, nadanému lepšími vlastnostmi tělesnými i duševními.

Rozumí se, že nadčlověk může se vyvinouti jenom mezi Němci. Filosofie Nietscheova, vyrostlá z myšlenek turkestanských, nemálo k tomu přispěla, že mnozí politikové činí podstatné rozdíly mezi národy vyvolenými a méně cennými. V době, kdy takovéto představy na řece Oxu počínaly se ujímati, celá Evropa ještě odpočívala v hlubokých temnotách. I středisko vzdělanosti hellenské. Athény, založeno teprve kol r. 1000, a brázda, naznačující obvod hradeb římských, vyorána kol r. 753 př. Kr., ve střední a severní Evropě pak rozsáhlé lesy a močály zabraňovaly na mnohých místech volný postup do území, kdež pobyt býval málo zdravý a vábný.

Samorostlá kultura, jež vyvrcholila v Baktrech hloubavým mudrcem Zarathustrou, byla uvedena v závislost od semitských vládců v Mesopotamii, se střídavým střediskem v Ninive a Babyloně. Později se ze svého područí vyprostila, neboť sousední Médové a po nich pokrevenstvo arijské v Persii, stejným náboženským názorem prodchnutí, neodvislé, mocné državy zbudovali. Kyrovo tažení proti Masagetům podává nám důkaz, že

arijský vliv v oněch odlehlých končinách byl zatlačován severními kočovníky, kteří přerušovali styky evropského a asijského pokrevenstva. Právě veliký blahobyt, z něhož se těšívala plodná Baktriana a blízká Sogdiana, hojnými průplavy zavodňovaná, povzbuzovala chtivost půlnočních národů, v méně přírodou obdařených končinách se svými stády přecházejících.

V době nadvlády arijské navazovali Řekové čile obchodní styky s jižními končinami turanskými, jak viděti z kvetoucí osady Branchovců, na místě nynějšího Kilifu, na horním toku Amu-darje.

Alexander Vel. připojil značnou část území ku své říši, ačkoli s nesmírným přepínáním sil svého vojska a také vlastních. Navštívil Marakandu (n. Samarkand) a založil na oslavu svých úspěchů Alexandrii Eschatu. Nesmírné vedro, panující v kraji, bylo prý příčinou, že makedonský výbojce mnohem více pitkám se oddával, než druhdy ve zvyku míval a proto i nerozvážných skutků se dopouštěl. Nešetřil při tom ani života svých nejzasloužilejších druhů, jako Klita, který jej zachránil v krvavé bitvě nad Granikem.

Za nástupců makedonského hrdiny, jehož jméno dosud hojně v Zakaspicku se v ústech lidu oživuje, pod rouškou hellenismu až do r. 175 př. Kr. uchovala se říše baktrická. Vzdělanost od západu vštěpovaná, zatlačovala domácí názory světové a působila jako mocná vzpruha na stoupence Zoroastrovy nauky. Umění výtvarné, známost cizího jazyka i mravy společenské ujímaly se v lepších kruzích, ale vlastní jádro lidu od vnějšího nátěru se uchránilo. Ještě r. 206 př. Kr. se připomíná baktrický král Euthydemos, dle jména původem Řek, jenž se namáhal uzavříti spolek s okolními potulnými kmeny, aby se uhájil proti výbojnosti Antiocha Vel., známého také z dějin římských.

Dědictví Euthydemovo stalo se kořistí Tocharů, kteří do země z Tybetu pronikli. Útočníci zabrali Samarkand, porazili Saky (Skythy) a přinutili je vyhledávati záchrany v Seistanu v okolí jezera Hamunu. Celá tato končina dle uprchlíků pojmenována Sakistan = Seistan, ačkoli velice oslabený národ nedlouho po své porážce zahynul. Tochaři se připomínají u Číňanů jako Juedži, u římských a řeckých spisovatelů se uvádí hlavní jejich orda jako Asiani nebo Iatii.

K velikému rozmachu přivedena oblast zakaspická pod skvělou vládou Sásanovců, kteří nejen staré učení o Ormuzdovi a Ahrimanovi od mnohých přímésí očistili, ale také národní podání a jazyk v zendavestě, pokud možno od pozdějších doplňků vybavili. Nejslavnějším z panovníků novoperských byl Chosru I. (531—579), řečený Nuširván nebo Spravedlivý. Z Buchary přes Chivu braly se karavany do východní Evropy a přečetné nálezy peněz, z tohoto času pocházející, nejen v jižním a středním Rusku, leč i v Polsku a Rumunsku nám dávají výmluvné svědectví o rozvoji řemesel a o výměně rozmanitých výrobků. Zároveň je to důkazem, jak práce míru krátce po bouřlivých, zhoubných pochodech Hunnů a Avarů ve střední Asii se uplatňovala.

Když islam nadvládu svou na vysočině iranské upevnil, a Peršané byli přinuceni svého národního náboženství se odříkati znovu vystupuje k nemalému významu Turan.

Ježto cesty z Indie přes Malou Asii do Cařihradu a dále do západních končin, pro tamější zmatky staly se nebezpečnými pro karavany, jali se obchodníci navazovati čilejší styky se severnějšími končinami pro dopravu svého zboží. Proto k nemalému rozkvětu přivedena už v 10. stol. oasa chivská na dolním toku Amu-darje, s ní se zdarem závodila čilá Buchara, jež ode dávna zvláštním rozvojem zemědělství slynula. Proto i mnohé pověsti obetkávají slávou sídlo nynějšího emirátu.

Vedle obou obchodních středisk vystupuje rušněji do popředí Samarkand a přednosti jeho tou měrou se uznávaly, že v 9. a 10. stol. prohlášen za stolici panovníků z rodu Sámánovců, poněvadž výměna zboží s Čínou opětně se výnosně oživovala.

Příbuzní Hunnů a Turků připomínají se už ve starověku u pramenů Zelengy a na obrubě Gobi. Předkové obou národností byli známi Herodotovi pode jménem Arimaspů; v Issedonech téhož spisovatele shledáváme Tybeťany.

Styky stěhujících se kmenů mezi Čínou a Turkestanem braly se nepochybně od nepamětných dob cestami, kudy se dopravovaly později vzácné náklady hedvábí. Obchodníci postupovali od údolí horního Jaxartu do tarimského, kdež se řady jejich dělily. Jedni z nich zahýbali po dosud rušné oživované dráze karavan podél jižního sklonu Ťanšanu, druzí sledovali severní

úpatí Kvenlunu na Cajdam, Ordos k hornímu toku Hoangha, až se osvěžili na plodných nivách Číny.

V Altajských horách zjištěny stopy prastaré vzdělanosti. Možno tam sledovati práci lidu rolnického, který se výborně vyznal v umění, jak zpracovati kovy. Hory nebývají obyčejně kolébkou původní kultury, nýbrž útočištěm, kde se mohl i slabší proti přesile ubrániti.

Navrhováno, by neznámý nám národ byl pojmenován Jeniseji; byli patrně zatlačeni do oblastí na rudy přebohatých od jihu, podobně jako se stalo s východnějšími Jakuty. Na vysokou vyspělost lidu v Džungarsku a na horním poříčí Jeniseje poukazuje kudatku bilig, o němž na jiném místě bude promluveno.

Dle Herodota původci velikých zmatků mezi národy byli Arimaspové, předkové to národnostní skupiny turecko-altajské. Proč se stali rušiteli míru? Připadlo jim za úděl území, jež nejvíce podléhalo pronikavým změnám podnebí. Od Lia-o-ho v jižním Mandžursku a Gobi se hnuli, udeřili na Issedony (Tybeťany) a vypudili je z rovin Tarimu do nepřístupných hornatin na jihu od Kvenlunu. Příval se vzdýmal dále a zahnal kočovníky skythské až do rovin severně od Pontu.

U národů středoasijských se zachovávaly zvyky šamanské. Prorokování a zažehnávání pomocí hůlek líčí nám Herodot. Dosud znám obyčej pode jménem čöb fali a popisuje se rovněž při Hunnech. Na hrobech svých zřizovali kurgany a ozdobovali je kameny a dřevěnými soškami. Budoucnost se předpovídala dle trhlin na spálené kosti u Hunnů, stejně jako u Avarů. Obyčej, hádati z lopatky (žauruu aš), dosud nevymizel u Kyrgyzů.

Vybere se k tomu kost lopatková z nějakého skopce bez všeliké poruchy a zahrabe se do žhavého popelu. Když je s dostatek vypálena, sledují se na ní trhliny; rovnoběžné čáry značí předzvěst zdaru, křižují-li se rýhy, jisté neštěstí nás stihne při podniku, na který jsme se dotazovali. Hadač, který dovedl budoucnost z vypálené skopové lopatky předpovídati (žauruušy), těšil se druhdy nemalé vážnosti.

Hunnové vyhrnuli se ze střední Asie do nížiny jihoruské kol r. 375 po Kr. a patrně představovali směs národní, jichž vlastním jádrem byli kmenové kyrgyzští a turečtí.

Vychvaluje se u nich neobyčejná vytrvalost jezdecká a malá vybíravost při jídle, jakou shledáváme také u Čiňanů.

Pravé jednoty dosáhly teprve na půdě Evropy „bičem božím“ čili Attilou (433—453). Po jeho smrti celá ohromná država jeho se rozpadla a chatrné ostatky národa na dolním Podunají zanikly.

R. 557 po Kr. vyhrnul se z nížin turanských na západní Povolží druhý mocny proud jezdeckých bojovníků, známý pode jménem Avarů. Kdežto Hunnové kmeny germánské v porobu uváděli, jejich následníci Slovany utlačovali, nutíce je k pracím otrockým v době míru, v boji pak užívajíce jich jako pěchoty i námořnictva na místech nejvíce ohrožených. Moc jejich byla zlomena při obléhání Cařihradu r. 626 po Kr., čehož použil i Samo, aby západní Slovany ze jha osvobodil.

Turečtí národové před svým nájezdem do Evropy obývali v západní části Mongolska. Na skalnatých březích řeky Orchonu, přítoku to Jeniseje, rozluštěny v létech devadesátých minulého věku od Vil. Tomsena do kamene vytesané nápisy. Dle nich osadili poříčí Orchonu kmenové, kteří se sami nazývali Turkoguzové. Lišili se od Kumanů nebo Polovců, se kterými bývali pokrevně příbuzni, podobně jako s Pečeněgy. Všichni tři kmenové pocházejí od jediného pratureckého rodového sdružení. Kdy se počali rozrůzňovati, není známo, ale do Ruska pronikli jako celkové národnostně oddělení.

První zpráva o kvetoucí říši turecké nás dochází z druhé polovice 6. st. po Kr. Vyslanec císaře byzantského Zemarch navštívil chagana Disabula, jenž svůj hlavní stan na řece Talasu upravil. Slavný vládce středoasijský vzbudil pozornost i dvora čínskeho, v jehož dějinách se uvádí pode jménem Ti-then-pu-li. Država jeho rozkotána od Ujgurů, kteří ve svých náboženských představách velice vrtkavými se osvědčili. Původní své šamanství zaměnili za věrouku Zoroastrovu, později se dali pro buddhismus získati, posléze k islamu se naklonili. V čínských památkách se uvádějí pod názvem Ka-o-če. Do Evropy nejdříve mečem si proklestili cestu Pečeněgové nebo Kangliové. V 9. st. zaujímali roviny mezi Volhou a řekou Uralem nebo Kajkem. V druhé polovici téhož století zapuzeni jsou od spojených Uzů nebo Torků (Turků), kteří jako druhá větev turecká vystupují a podporováni bývali od Chazarů. Poslední národ někteří badatelé za uralo-čudský prohlašují, jiní však uznávají je za příbuzné Gruzinců a Osetinců.

Kolem r. 1036 hnuli se Kumani, jinak Polovci, též Kypčakové zvaní a vytlačovali od Uralu Torky. Rozptylené hordy Kypčaků ve střední Asii ještě před příchodem Rusů do těchto končin mnohé krvavé bouře podněcovaly a hojné zmatků ztropily. Oddíl Torků poražen od Vladimíra Monomacha a přinucen vykonávati službu pohraničních vojenských hlídek. Tito rusti hraničáři, jako bývali kdysi na jižním pomezí Charvatska proti Turkům, jmenováni Kara-kalpaky — černými klobouky. Význam obou těchto zařízení odpovídal našim Chodům v pohraničném hvozdu Pošumaví, ačkoli jinak Karakalpakové od ostatního lidu ve vnitrozemi jazykem se lišili.

Zemská obrana jihoruská splynula během doby úplně se slovanským živlem. Tím si objasníme také mnohé zjevy ve společnosti ve stepích na dolním Dněpru. Národní zvyky u Malorusů, jmenovitě svatební a pohřební obřady, mnohé shody vykazují s těmi, které nalézáme u středoasijských domorodců. Není naším úkolem obdoby tyto důsledně sledovati, ale poukázali jsme přece na jednotlivosti, kde se vhodná příležitost k tomu naskytla. Vlastní název kozačiny (kazak, kajzak = jezdec) i jejich náčelníka atamana (ata = turec, kyrgyz = otec, náčelník vojska) i jiná slova vypůjčena z jazyka oněch národů, kteří položili základ k celému svéráznému zřízení na obranu pomezního obvodu říše ruské. Právě proto i mezi kozáky nalézáme později mnoho nespokojených živlů, kteří zavdávali podnět k tolikerým pokusům odbojů a vnitřních zmatků. Z pozdějších nájezdů nejhroznější byl Džingischanův (1155—1227). Vznikl ve východním Mongolsku, v krajině Ordosu, ale jako nesmírná lavina rozšířil se přes celé nitro celiny, zachvátil všecku Rus, převalil se přes Polsko až na Moravu, kdež však ničivý příval zastaven vítězstvím Čechů na hoře Hostýně pod náčelnictvím Jaroslava ze Šternberka. Čechové v této památné bitvě bojovali nejen za sebe, ale jako mohutná hradba nastavili svou hruď na záchranu ostatní západní Evropy.

Dvě stě let Rusko bylo poutáno ve svobodném vývoji mongolským útlakem a proto také opozdilo se tak značně za druhými západními zeměmi. Vinu toho nesmíme hledati v samém národě, nýbrž v poloze jeho sídel, jež se rozkládají na pomezí dvou světů, Evropy a Asie a dvou plemen, bílého a žlutého, která sice na mnohých místech vzájemně se prostupují, nicméně pod-

statou svou od sebe se různí. Mongolové by se nemohli takovými výsledky válečnými vykázati, kdyby se jim nepodařilo pod svými prapory sjednotiti také druhé kočovníky středoasijské.

Od časů starobaktrických stal se ruský Turkestan střediskem mocné říše, jež samými základy asijských država otřásala za Timura nebo Tamerlana (1369—1405). Za sídlo své vyvolil Samarkand a proto město až dosud se honosí nejkrásnějšími památkami stavitelskými všeho asijského nitra. Umělecké stavby přečkaly hrůzy válek, podnícených jeho bezmeznou vládychtivostí. Jeho mausoleum je bez odporu první výtvor toho druhu na půdě asijské. Náměstí Rigistan tolikéž nenajde sobě rovného na stejně rozsáhlém obvodu. Básníci za své plody zlatem se odměňovali a jeho potomci prosluli horlivým studiem ve vědě mathematické a hvězdářství. Také ozdobné zlatnictví k veliké dokonalosti přivedeno. Zdá se to býti neslučitelnou záhadou, že muž, který dal zřizovati pyramidy z lebek popravených, válečných zajatců, projevil tolik uměleckého vkusu, že musíme projeviti neomezený údiv nad třemi budovami vysokých škol, dosud uchovaných na jmenovaném náměstí Rigistanu. Také nápisy, umístěné na jednotlivých stavbách z doby Timurovců pocházejících, svědčí o pravé lásce k dobru a vznešenosti. Poslední útok v oblast Amu-darje provedli v 16. století Uzbekové. Jejich država i za svého nejmocnějšího rozvoje nevyšinula se z rámce místního význam a jenom přispěla k tomu, že síly domorodců se drobily, v nekonečných potyčkách oslabovaly a tak mimoděk připravovala se půda pro příchozí nový živel slovanské krve.

C. Rusové,

jejich postup a osady.

Ze všech národů slovanských projevili Rusové nejvíce životní síly a zaujali nejrozsáhlejší prostor svými zemědělci. Dle výpočtů za rok 1906 počítá se Slovanů na 149 mill., z toho připadá na skupinu ruskou 102·9 mill., na ostatní pokrevenstvo tudíž nezůstává ani úplná třetina.*) Osadami svými dotýkají se Rusové tří oceánů, Atlantického na západě, Velikého na straně

*) Florinskij Tim. Dmitr., Slavjanskoje plemja, Kyjev 1907, 8°, str. 8, 190.

východní, k půlnoci dospěli menšími výběžky k Ledovému moři. Državu svou rozšířili hlavně na ujmu plemene žlutého a to dílem uralo-čudských národností, dílem turecko-altajských. Jenom k západu ukázali se slabšími útočníky, neboť tam shledali hustě osazené arijské národnosti, houževnatěj-i odpor nepřátelskému postupu kladoucí.

Finové do svých nynějších krajů pronikli asi ve 2. století po Kr. a dle jazykozpytného badání v okolí vysočiny valdajské i na jiných pomezních obvodech Velkorusové na jejich úkor majetek svůj rozmnožují asi v 5. a 6. st. po Kristu.

Nesmírné zmatky, které prosluly v dějinách pod jmenem stěhování národů, z počátku více výhod poskytovaly západním a jižním Slovanům, kteří na místa od Germanů a jiných národů opuštěná a vylidněná na postup se dali, aby tam již starší své předvoje posilnili, nebo nové oblasti zaujali. Když hrozné zádavy vyhlazovacích bojů na východě našeho zeměd́ílu poutuchly, navazovaly se obchodní styky do krajů kavkazských i do střední Asie, už za doby předhistorické hojnými doklady dosvědčované.

Mírné tyto záměny se oslabily, když r. 969 kníže Svjatoslav vyvrátil chazarské panství, ale kupci chivští a bucharští v průvodu ozbrojených karavan i ve 13. a 14. stol. dopravovali výrobky dalekého východu na povolžské trhy. Ani za krutých dob tatarské nadvlády se nespoutala volnost národa do té míry, aby nemohl dodávati své tovary na odlehlá odbytiště. Tverskému rodáku Afan. Nikitinovi zvláště štěstí přálo, neboť se mu podařilo proniknouti až do Chorasanu. Popsal zkušenosti své na pouti jako prosté: „Chození (chožděnije) za tři moře (Azov, Kaspijské m., Aral).“

Po Ivanu Hrozném (1533—84) nastal větší ruch a mohutný rozmach, vlny ruského příboje se převalily na východní svahy Uralského pohoří i na břehy moře Kaspického. Hospodařila tam ruská „volnica“, jež se skládala ze „zlodějských“ kozáků pod vedením smělých atamanů Nečaje a Stenky Raziného. Zajížděli do Chivy, mnohdy však až do Persie své náběhy rozšiřovali. Aby se zamezily loupeže na Povolží, vyslal car Ivan Hrozný proti zpupné „volnici“ vojsko, které ji roku 1577 rozprášilo.

Jermak, jeden z náčelníků prchajících tlup, položil základ k ruskému panství v Sibiři, jiní vrhli se k Donu a k Tereku, třetí se uchýlili k Uralu, kde založili pevnůstku, původně Jajckým gorodkem (městečkem) zvanou. Jsouce tísněni se všech stran zlobou nepřátel, uznali opět vrchní panství moskevské; to však jim nebylo na závadu, že zcela dle své libosti podnikali výpady do chivských úrodných niv.

O takovém zájezdu, provedeném pěšími kozáky v počtu asi 1000 mužů od Jajku (Uralu), vypravuje dějepisec chivský Abul Gazi chan. Útok na město Urgedž se znamenitě zdařil, bohatou kořistí obtíženi, vraceli se vítězové k řece Amu-darji. Dopustili se však neprozřetelnosti, že prodleli na zříceninách sedm dní. Toho použil Aral Mohamed chan, sebral na rychlo jízdné Uzbeky a dohnal ustupující na pustém místě. Když nájezdníkům došla voda, hasili krví svou žízeň, až posléze zbytky jejich padly pod ostřím šavlí Chivinců.

Výboje ruské braly se dále namnoze jiným směrem, nejvíce do Sibiře, avšak ani na Turan se nezapomínalo. Roku 1675 vydalo se poselstvo, vedené A. V. Daudovým a M. J. Kasimovým z Astrachaně k poloostrovu Mangyšlaku po moři, odtud pak pustými pláněmi a písčinami Turkmenska na Chivu a Bucharu. Takto se navazovaly obchodní a přátelské styky s výrobními obvody východu. Roku 1716 Petr Veliký vydal „ukaz“ k Bekoviči Čerkasskému, aby zabezpečil chana chivského tělesnou stráží a emira bucharského buď k poddanství přiměl anebo, nebude-li to možno, aspoň přátelskou smlouvu s ním uzavřel. Plnomocníci měli prozkoumati cestu do Indie a do města Irketu (Jarkendu). Zároveň uloženo výpravě, aby vyzkoumala, jak se původně vlévala Amu-darja do moře Kaspického. Výsledek výzkumné cesty byl žalostný; Bekovič Čerkasský téměř se vším mužstvem ubit. O nic lépe se nevedlo i třem pevnůstkám, jež nad východními břehy Kaspije měly vévoditi. Časté nemoci a hojné nájezdy Turkmenů přinutily posádky je vykliditi. Nížina turanská upadla znovu v zapomenutí; nástupci slavného cara reformátora věnovali své síly více otázkám evropským a vnitřnímu uspořádání říše. Nicméně styky obobchodní po cestách dávno vyzkoušených nebyly opouštěny.

Za Mikuláše I. Rusko se počalo zabezpečovati proti námořnímu loupežnictvu na jihovýchodním pomezí. Roku 1836

zbudována pobřežní tvrz v zálivu Kajdaku Novo Alexandrovskoje, po té vysílány koráby ozbrojené k perskému pobřeží, kde na ostrově Ašur-adě zřízena mořská stanice. Roku 1846 položen základ k Fortu Alexandrovskému a r. 1869 při zálivu Muravěvovu dán popud ku stavbě Krasnovodska. Posléze r. 1871 počalo se zařizovati pobřežní městečko Čikišljar. Tím bylo navždy zamezeno námořním lupičům provozovati své řemeslo na rozlehlém Kaspijském plese.

Doléhala nutnost také ve vnitrozemí překaziti loupezné náběhy Turkmenů. Z Krasnovodska se o to s neznačným výsledkem pokusil r. 1871 plukovník Stolětov, za jehož pochodu založena tvrzka Mulla kara. Po dvou létech za mnohých útrap a strádání se zdarem ukončena výprava proti Chivé a jejímu vládci nezbylo jiného než uznati svou závislost od cara. Jenom Tekinci v Zakaspicku dále se odvažovali klásti odpor. Roku 1879 vyslán proti nim generál Lazarev, po jeho smrti pokračoval v jeho šlépějích Lomakin a započaté dílo šťastně ukončil M. D. Skobelev, proslavený z války turecké r. 1877—78. Vítěz nad Osmany, obestřený mnohými pověstmi o své neodolatelnosti v boji, vzal útokem neumělé náspy pevnosti Geok-tepe a daleko do stepí a pouště rozehnal nezřízené davy obhájců. Pádem hrazeného tábora zlomena divoká svoboda Turkmenů; rána, jež byla zasazena Achal Tekincům, nezůstala bez účinku na jejich nejbližší sousedstvo. Rusové svým dílem také k náhlému obratu kočovníků přispěli.

Ve stopách neohroženého vojska táhla karavana velbloudů, vypravená od obchodníků moskevských, jež přinášela semena amerického bavlníku. Tato byla rozdávána mezi loupeživé domorodce Zakaspicka a zároveň jim udělovány pokyny, jak by keř bavlníkový měl býti opatrován, aby je hojnou sklizní potěšil. Dostali též závdavek na sběr budoucího roku. Neohrožení jezdci ani vlastnímu zraku nechtěli věřiti, vidouce, že se jim pravé zlato napřed vyplácí. Dali se chutě do práce, aby na podzim otrhávali oříšky s bílým vláknem bavlníkovým. Znovu přitáhly karavany od Orenburka a zlatem zaplatili obchodníci za hromady suroviny pro přízi. „K čemu nám nebezpečných nájezdů do Persie, když se nám takto zaručuje pohodlná výživa?" — domlouvali se Tekinci.

Roku 1884 obyvatelé oasy mervské dobrovolně se podřídili a jejich příkladem dali se též strhnouti druzí sousedé se svými stády kočující.

Roku 1885 vítězstvím u Kušku získána oasa pendinská, nejjižnější cíp slovanské veleříše.

Do osudů bucharského emirátu zasáhli Rusové r. 1860, když porazili Musaffer-edina, vracejícího se z Kokandska. Po tomto úspěchu obsadili několik krajů, aby oba sousední státy od sebe odloučili. Zbudována pevnost Vérnoje, úhelný to kámen trvalé nadvlády v asijském nitru. Nemalých zásluh o upevnění panství získal si generál Mich. Grig. Čerňajev, také v Čechách dobře známý ze svého pobytu v Praze r. 1877, když se vracel z bojiště srbského a s velikou okázalostí byl v hlavním městě našeho království vítán. Čerňajev jmenován vrchním velitelem vojska v Turkestanu r. 1864, obsadil Čimkent proti Kokandcům, dobyl znamenitého vítězství nad nepřítelem nedaleko bran Taškentu (1866) a neváhal do tohoto důležitého obchodního střediska posádku vložiti. Také emira bucharského přinutil k míru, když tento vládce zajal poselstvo ruské, k němu vypravené, aby se nemíchal do sporů se sousedními krajinami. Později byl z Taškentu odvolán a jmenován generálním gubernátorem veškeré ruské střední Asie teprve za cara Alexandra III., ale ani tentokráte mu nebylo dopřáno, aby dlouho na svém místě setrval. Po dvou létech odvolán (1884).

Nad osudem úrodné Fergany, zmítané nekonečnými zmatky, rozhodl carský úkaz r. 1876 vyhlášený, a kotlina připojena k sousedním správním obvodům. Do Samarkandu pronikli vítězní kozáci po boji, opodál chatrných jeho hradeb svedeném, r. 1868. Od té doby skleslo Bucharsko v poměr vasalského područí k caru, jenž jmenuje u dvora emirova svého plnomocníka a bez vědomí téhož nesmí se v zemi žádná novota zaváděti.

Hranice pamirská upravena smlouvou s Anglií r. 1873, aby obě říše odděloval horní tok Amu-darje. Když však Číňané a Afganci usilovali rozšířiti své panství do velehor, vzchopili se Rusové a r. 1891 pronikli až k Hindukuši. Při obhlídce Pamiru pod velením plukovníka Janova zajat u mohyly Bazaje (Bazaj-i-Gumbez) kapitán královské gardy angl. Younghusband, později proslulý náčelník výpravy tybetské r. 1905. Donucen vrátiti se do Indie zacházkou přes Kašgarsko. Druhý důstojník britský,

Davisson zadržen na Jašil-kule, když kreslil právě mapy ruském území, všechny náčrtky mu odňaty a poslán do své vlasti v průvodě kozáků přes evropskou Rus.

Narazivše na Afgance u Jašil-kulu, přinutili je k ústupu 1892. Aby se proti novému přepadu zabezpečili, provedli v krátké době stavbu těžce dostupného Pamirského postu, ozbrojeného kulomety a četným dělostřelectvem. Opevňovací práce i na některých druhých místech na „střeše světa“ provedeny v létech 1892-4. Pro posádku na dobu krutých mrazů upraveny pohodlné polopodzemní zemljanky. Počalo se nové vyjednávati mezi vládou anglickou a ruskou a ovocem úsilné snahy byla smlouva ze dne 11. března 1895. Bucharsko pod ruským protektorátem obdrželo chanát Rošan a Šugnan. Číně přikázáno území Sarykol, ačkoliv hranice v těchto stranách není přesně stanovena. Afganistánu ponechány horské kotliny na jih od vrchoviska Amu-darje. Z vlastního ruského Pamiru utvořena volost, podřízená ošskému újezdu.

Do stepí kyrgyzských přineseny ruské prapory od severu. Z úvodí Jeniseje Kyrgyzové ustupovali před Kalmyky a ruskými přistěhovalci už v 17. stol. Oslabení pastevci se rozštěpili ve tři rodové skupiny neb ordy v první polovici 19. stol. Panství nad nimi se zvolna utužovalo teprve za Mikuláše I. a Alexandra II., kdy zřízena řada opevněných měst a osad ruských v jejich oblastech. Z počátku sloužily za oporné body při postupu vojska, později se v nich usazovali někteří řemeslníci a obchodníci. Dokud kraj nebyl úplně uklidněn, rozvíjel se v stepních tišinách dosti rušný proud. Jádro usedlého obyvatelstva představovali orenburští kozáci, jejichž píle a vzdělání přes míru se nechválí. K nim se přidružovali později přistěhovalci z evropského Ruska, kteří péči svou věnovali hlavně rolím, kdežto kozačina dbala více o rybářství, obchod a drobná řemesla.

Téměř všechna města turkestanská, pokud jsou pod carskou vládou, dělí se ve dvě části, domácí, sartskou a „ruskij gorod“. V posledním obývají hlavně úředníci, evropští a kavkazští obchodníci a vojsko. Tak vidíme v Taškentu, Samarkandě, Čardžuji, v Buchaře. Některá města jsou úplně po vzoru ruském zařízena, vznikla nedávno, jako: Krasnovodsk, Aschabad, Merv, Nový Margelan a j. Městské obyvatelstvo jest velice pohyblivé, vojsko i úředníci bývají tam pouze dočasnými hosty, jakmile se

vhodná příležitost naskytne, vracejí se do rodných krajů. Málo rodin tak si oblíbí novou otčinu, že jí dají přednost před starou. Aby podporovala vláda splynutí Turkestanu s ostatní Rusí, pečuje o venkovské osady, tento tmel i každého moderního státu. Než země zabrána, vznikaly některé vesnice namnoze od sektářů zakládané, již prchali před pronásledujícím ramenem pravoslavného duchovenstva do hlubin Asie. Ve východním Bucharsku utečenci uchýlili se do Kuljabu a nedaleko Kitabu do Urus-kyšlaku (Ruské vsi). Ale se špatnou se potázali. „Změňte víru, chcete-li život uchrániti!" zněl vzkaz okolních mohamedánů, než se příchozí po domácku upravili. Do staré vlasti vrátiti se nechtěli, aby se s bratry usmířili, raději se vrhli do náručí Uzbekům a přijali islam. Dnes jenom tu a tam čistě ruská tvář ve jmenovaných a sousedních obcích připomíná příměs slovanské krve.

V Semiréčí je slovanský živel silně zastoupen. Kvetoucími městy se představují Vérnoje, Tokmak, Karakol, Merke. K nim se řadí četné dědiny, jež se dopracovaly značného blahobytu.

V Syr-darjinsku vyvinuly se dosud mimo správní města pouze menší obce jako Nikolsk, Sary-kamar, Čaldovar, Ači, Petrovsk. — Ústí Syr-darje bylo vykázáno za obydlí pro menší četu uralských kozáků. V Samarkandsku počali se usazovati od r. 1886. Toho roku vznikly čtyři malé dědiny. Kopal se ohromný průplav císaře Mikuláše I., aby se z něho ovlažovala Hladová step. Podél této nové vodní cesty vznikají osady panujícího národa. Pozemky totiž neměly dosud žádného majitele, bylyť neplodnými, proto se vláda rozhodla uvésti tam své lidi. Vesničku Obětovaný si zařídili kozáčtí vystěhovalci od Orenburku. Sektáři molokanští od řeky Kubaně dali vznik dvěma drobným „dérevnám" Volyňským. Dle posledního sčítání na Hladové stepi hledalo v rolnictví výživu na 2000 d. Nejčetnější jest lid v Srétensku (636), v Nikolském (313) a Naděždinském (315). Mezi zemědělci převládají pravoslavní (1644). Vedle nich shledáváme tam molokany (82), baptisty (188), rozkolníky (127) a sektáře neznámého řádu a vyznání. Mezi těmito různověrci vznikají nezřídka prudké spory.

Hladová step počíná téměř před branami Džizaku, na jihozápad ji lemuje Nuratinský hřeben, na sv. řeka Syr-darja, na sz. se ztrácí obzor v písečných pahorcích kyzylkumských. Po-

krývá plochu na 2000 □ verst a protata drahou na 117 verst. Krajina slibuje, že se stane obilní komorou nejen Turkestanu, ale i pro kraje vzdálenější.

V okolí Taškentu, Čimkentu, Aulie-aty se počítá (1900) na 20.000 ruských osadníků. Rozdělili se asi do 50 obcí, z nichž Michajlovka a Čaldovar nejpřičinlivějším rolnictvem se honosí.

Do stepi kyrgyzských od západu, severu a nyní také od jihu přicházejí v menších skupinách ruští osadníci, aby si vyhledali vhodné místo, kde by mohli zříditi své chutory (statky). Z počátku jim kočovníci ochotně ukazovali cestu, poučovali je, kde vytryskuje z půdy sladká, pramenitá voda, hlavní to podmínka zdaru pro nastávající dědinu. Později jim odpírali jakýchkoli zpráv, jsouce přesvědčeni, že bez jejich pomoci v rozlehlé stepi příchozí zahynou. Byli na omylu, chudí rolníci dovedli si sami pomoci. Táhli se svým pohyblivým majetkem za žízně a útrap všeho druhu, až nalezli, čeho si přáli — půdu k orbě způsobilou a pitnou vodu. Vyháněli mužíky domorodci, ale polní pracovníci se dovedli udržeti. Rok za rokem se ztrácí půda pro pastviny způsobilá a stáda, jediný majetek kočovníků, hynou. Dosud osady slovanských usedlíků rozptylují se v podobě osamocených skupin vždy o několika „chutorech", (statcích) ale nepatrné praménky přistěhovalců se sesilují čerstvě se vzdouvajícím proudem. Větší obce vznikly z původních vojenských stanic, tak rozvíjela se městečka, Irgiz, Turgaj, Kazalinsk, Perovsk. Když Zakaspicko dráhou se světu otevřelo, všecek kraj i se vzdálenějším Akmolinskem a Semipalatinskem klesal. Přestala doprava vojska, průvozní obchod karavanní hynul. Největší z obcí je (1900) Kazalinsk, založený r. 1850 s 8000 ob., za ním Akmolinsk s 7 t., Perovsk s 5 t. ob. Vedle Rusů se usazuje v obcích i mnoho Kyrgyzů a sibiřských Tatarů.

O Rusích před příchodem jejich do kraje šířeny nejpodivnější pověsti. Tvrdilo se, že jsou to obludy s jedním okem, když jedí, že užívají divných nástrojů (vidliček). O jednotlivých vojevůdcích mnoho báječného se vyprávělo. Čerňajev byl nazýván šir-na-ib — náměstek lva, což vzniklo z kyrgyzského Širnain, jak si kočovníci jméno generalovo přizpůsobili. Prvního gener. gubernatora hr. Kaufmanna pojmenovali jarjan-padša, v čem musíme hledati ozvěnu indického místokrále. O poměru indických správců obyvatelstvo turkestanské ode dávna dobře bylo zpraveno.

V území zakaspickém, ponėvadž mnoho Rusů se mezi místním obyvatelstvem odnárodňovalo, na podnět gen. A. N. Kuropatkina založeno bylo „Zakaspijskoje bratstvo" (bratrstvo) Sv. kresta (kříže), aby šířilo vzdělání mezi prostými mužíky a dělníky. Členové, „bratčiki", mají k tomu působiti, aby se lid neodnárodňoval, čehož se docílí školou, poučováním, přednáškami. Do řad členských vstupují nejen nižší důstojníci, ale i generálové i gruzinský exarch. Ústředím bratrstva jest Aschabad, sídlo správních úřadů pro celou oblast, v druhých městech Zakaspicka se zřizují pobočné jednoty. Svědčí to o zvláštní měkkosti vládnoucího národa, když jeho příslušníci musí býti získáváni pro myšlenku, aby se neodcizovali vlastní krvi. Dalo by se srovnati s klidnou rozvahou britskou, aby synové Anglie v Indii zapomněli na svůj původ a samovolně splývali s Hindy?

Mnoho půdy způsobilé pro ruské osadníky by se nalezlo v pohoří, obkličujícím Ferganu, na některých místech Balchanu, Kopet dagu i v severních výběžcích Ťan-šanu. Horské polohy pro ruské osadníky jsou výhodnější než nížiny, poněvadž podnebí jest tam mírnější; letní žáry neochromují veškeru duševní i tělesnou činnost jako v rovině turanské. Vláda však proud vystěhovalecký více obrací do Sibiře, podél dráhy, do Amurska a do krajů tichomořských. Přičítá jim pro nejbližší budoucnost mnohem větší význam než končinám středoasijským.

Druzí národové evropští jsou jen chatrnými zlomky zastoupeni. V předních městech jako v Aschabadě, Samarkandě, Taškentě sejdete se s jednotlivými Čechy, ale i Poláky, Srby, Chorvaty, Němci, Francouzy, Angličany, též s Italy. Všichni představují mizivé číslo.

V Zakaspicku do r. 1890 byly pouze dvě menší osady na poloostrově Mangyšlackém od Rusů zaujaty, totiž Nikolajevskoje a Dolgoje, v Aschabadsku upraven Germab. R. 1900 zabezpečili sobe už 23 obcí a to 19 zemědělských a 4 rybářské na břehu kaspickém. Zavorot na ostrově téhož jména založen 1892. V Aschabadsku počátkem 20. stol. měli 13 rolnických dědinek, dvě náležely okresu mervskému, tři krasnovodskému. V Tedženshu odevzdáno Krestovoje německým Menonitům, kteří se vystěhovali ze Saratovska. K nejlépe zařízeným vesnicím čítáme Alexějevskoje, v dolině Kušku, 300 verst od Mervu a

pouze 200 v. od Heratu. Jest to nejjižnější bod, kde ruk-rádlo za tropického vedra rozrývá půdu, velice úrodnou, pokud proudivá vláha stačí.

Ve Ferganě žije Rusů všech křesťanských vyznání, mimo dosti četnou posádku, přes 11.000, převážnou většinu z nich představují pravoslavní (10,200 r. 1902). Tito přistěhovalci hlavně jsou rozptýleni po městech, ale položen i základ pro osadnictvo rolnické. První dědina vznikla r. 1893 a nazvána Pokrovskoje, k ní se přidružilo v několika létech Uspenskoje a Nikolajevskoje v okresu andižanském, dále Blagověščenskoje a Spasskoje. Poslední dle vzniku, ale nejlépe zeměmi opatřeno je Russkoje selo (v Margelansku), kde bylo vykázáno pravoslavným rodinám přes 200 dvorců, za ním se řadí Pokrovskoje na úpatí velkolepého Pamiru (188 dvorců s 1169 ob.); druhé vesnice obdržely sotva polovici půdy. Úděly jsou celkem malé, ale přece třikrát a čtyřikrát větší než připadají na domorodce. Poslední se musí spokojiti průměrně s 0·43 stále zavlažovaného pozemku a 0·22 desjatiny pouze dočasně polévaného.

Hlava I.

Národopis.

A) Plémě žluté.

1. **Sarti** (r. 1897 968.665),

toť jádro usedlého obyvatelstva v ruském Turkestaně. V užším smyslu se rozumějí slovem domorodci v syrdarjinské oblasti, v širším i ve Ferganě a v poříčí Amu-darje, pokud neméní svých sídel. Městem sartským se míní staré čtvrti obcí na rozdíl od nových, ruských; tak mluví místní lid i přistěhovalci z Evropy. Sartové se různí od Kyrgyzů, Uzbeků i od Tadžiků, jim nejvíce způsoby života podobných. Jazyk sartský náleží k tureckým, ale celé ústrojí tělesné tomu nasvědčuje, že národ mnoho arijských živlů v sebe pojal.

Doklady, jak občasné vlny národnostní se na pomezním území přelévají, shledáváme i jinde. Mužeme se v samé domovině o tom přesvědčiti. Jazyk sartský se někdy jmenuje i džagatajský.

a) **Význam slova Sart.**

Název Sart obsažen již v starověkém jménu Jaksartes (Jaxartes), z jehož druhé části vzniklo i nynější Syr (Sart-darja-derja, připodobněním a výsuvkou — Sart-derja, Sard-derja, Syr-derja.)

První část jak poukazuje na ajak, noha (i v uzbeč. a kyrgyz., ajak jakši — dobré nohy, část svatebního daru za výchovu nevěsty matce odevzdaná). Jeden z pramenů, totiž onen, jenž vzniká z ledovce Petrovova, sluje Jak-taš (= kámen); sr. dále: Ajag bag — zahrada na dolním konci průplavu ležící, Ajagi kum — spodní písek, Ajak jasluk — dolní letní stanoviště, Ajak tar — spodní díl rokliny, Ajak-kum kul — jezero

spodních písků, na sev. svahu Kvenlunu. V názvosloví se *a* velmi často vypouští. — Analogie v turečtině, že *a* = *y* = *i*, srv. Kirkilisa m. kyrk-kalesi = 40 hradů, kala, kale malá tvrz, strážnice — Imálé čili proměna samohlásky *á* v *é* a *í* v nynější perštině dosti rozšířena, srv. darja — derja, reka, skr. panča-apá = pandž = pendž-ab. Mnohem více ujalo se změkčení v kurdštině: pers. kárd — kér (nůž), namaz — kurd. neméž, (F. Müller, Kurmângî-Dialekt der Kurdensprache. Sitzungsb. d. k. Ak. d. Wiss. Wien. Philos. hist. Classe sv. 46., 1864, str. 456).

Lid ovšem po způsobu svém vykládal význam slova: sary-it (žlutý pes, druh stepní lišky). I jiní národové se posměšně jmenují. Peršané slují: kyzyl-baši, že si barví na červeno vousy a vlasy, Karakalpakové pojmenováni dle vysokých beranic, Baškirové zase dle vlčiny, jíž užívají ku svým čapkám (uzbecky baškyr = vlk).

Dle druhých se slovo odvozuje od šart-ly, kyrgyz. = sarty = vázaný, poněvadž lid nesměl jako kočovníci svobodně měniti svá sídla.

Sarti by připustili druhý lidový výklad: sjara = hlava, náčelník a tig = step, tedy národ, jenž nad stepí vládu si upevnil. Levšin odvozuje slovo Jaxartes od mongol. jaga, = řeka, syrd, samojedsky a jugorsky — led, původně ovšem proud ledový. Dle Wiehla slovo se skládá ze dvou částí: jaka pers. = řeka a sart = studený. Lerch odvozuje význam slova od ja (zájmeno hja, tja, zend. ja) a kšatra a z toho přesmyčkou kšart, novopers a tur. šahr, šehr = město. Výklad se nám zdá příliš násilně přivlečený.

Ptolemaios jmenuje Jaxarty, sídlivší u řeky stejného názvu. Jádro jejich se usadilo tam, kde blíže Tanurských hor řeka svůj směr mění a prudce v před se žene.

Mezi Uzbeky se uvádí rod Sart a též u Kyrgyzů není příliš vzácným osobní jméno Sart baj, což by nesvědčilo, že se užívalo výrazu jenom způsobem posměšným, ani že by národ byl původu arijského.

Podobně odvozujeme jméno Oxus a Amu od kmenů turkyrgyzských *ak-su* (bílá voda) a *Ak-mal-su* (bílého jmění t. j. bravu voda) sr. ř. Labutí v z. Australii, o. Klokanní, jez. Medvědí v sev. Americe a j.

V mohamedánských rukopisech marně pátráme po jméně Sart. Připomínají se vzdálení Arméni, Gruzini i Rusové, ale o místním slovu není ani potuchy. Okolnost dá se vysvětliti, že název dnes nepředstavuje národ v přísném smyslu, nýbrž spíše třídu lidí.

Žádnému Sartu byste se nezalichotili, kdybyste ho prohlašovali za Tadžika (Irance, Peršana). Třeba tito byli dnes svobodníci, přece se jim nemůže zapomenouti, že bývali sami aneb aspoň jejich rodiče otroky. Byť i se jim podařilo nahromaditi značné jmění, ani tím se nemůže v očích sousedů smýti skvrna někdejšího stavu. Druhá neméně vážná příčina rozkolu mezi oběma zůstává šiitismus. Sart hlásí se otevřeně k sunnitům, Iranci někdy na oko uznávají rovněž sunnu (ústní podání), ale nevěří se jim. V nitru setrvávají šiity. Vambéry připomíná, že Turci vždy považovali Sarty za původní obyvatele kraje. Domácí učenec a básník Mir Ali Šir jmenuje ve svých spisech perský jazyk prostě sart-tili; zdá se, jako by se úmyslně nemilému slovu Tadžik chtěl vyhnouti. Dle jeho projevů Sarty se rozumějí oni domorodci, kteří dlouhou dobu v zemi jsou usedlí a svůj prvotní jazyk iranský proměnili za turecký. Ujfalvy poznamenává, že děti Kyrgyzovy nebo Uzbekovy trvale usedlého stávají se Sarty; není tedy k tomu ani potřebí, aby se kočovníci s rolnickým neb městským lidem smísili.

Namnoze Sartové tak se podobají Tadžikům, že někdy ani není možno zástupce obou národů od sebe rozeznati. Sartové mají čelisti více vysedlé než lze u Tadžiků pozorovati. Též u Kypčaků ve Ferganě, původem Uzbeků nebo Kyrgyzů, projevuje se mezi usedlíky mnoho iranských příznaků. Jakmile však vystoupíme ze jmenované kotliny na severovýchod nebo na severozápad, shledáme, že mongolismus v tělesném ústrojí se více uplatňuje.

Podobný úsudek pronáší Reclus (T. VI., 343-45). Někteří spisovatelé pod tímto jménem zahrnují všeobecně usedlé obyvatelstvo Turkestanu. Usedlí cikáni Mazangové na rozdíl od svého kočovného příbuzenstva Ljulů se rovněž takto označují. Vystěhovalci bucharští v poříčí Tobolu dosud se nazývají Sarty. Kyrgyzové se shodují v tom, že označují tímto názvem všechno usedlé obyvatelstvo v Turkestanu, ať jsou původem Uzbeky, Tadžiky, nebo kašgarskými Tatary.

Shuyler uvádí, že u starších spisovatelů slova se užívalo téměř výhradne o obyvatelstvu doliny Syr-darje V Buchare a v Samarkandě nebylo z počátku běžným, za to bylo rozšířeno v Kašgarsku, Ferganě a v Chivinsku. U kočovníků se nezřídka užívá jména toho za přezdívku, asi jako našeho měšťák — tedy rozmařilý, vyhýčkaný.*)

Znamenitý znatel krajin východních V. V. Grigorjev uvádí, že i turečtí kmenové přijímají a sami si dávají tento název, když se počínají zabývati rolnictvím, obchodem nebo řemeslem.

Pilně vzdělávají půdu, pečlivě pěstují stromoví, proto jim od kočovníků byla dána ještě přezdívka „karadabacht" (černý les). Sasyk-sart (zapáchající Sart) jest rozšířená přezdívka od kočovníků, jako se u nás pokřikovalo na židy. Uzbekové mají přísloví: „Tadžika jmenujeme Tadžikem, když s ním jíme a Sartem, když mu nadáváme."

Dle Grebenkina čím se více od Syru k jihu vzdalujeme, tím řidčeji slyšíme název Sart a v krajině šahrisabské a v okolí města Karči (na poloviční cestě z Buchary do Kelifu) sotva k našemu uchu doléhá.

Kdo zná jejich jazyk, může proputovati celou střední Asii. Domorodci se ani nepředstavují, jaké jsou národnosti, nýbrž se označují dle měst, odkud pocházejí, tedy Taškenlyk (Taškentec), Chodženlyk (Chodžentec.) Větší stopy žlutého plemene se uchovávají, když se v rodině připojuje krev Karakyrgyzů nebo jiných kočovníků. Děti z podobného smíšeného manželství mívají oči šikmo položené a lícní kosti vysedlé. S obojím typem se můžeme shledati v Kokandě, Andižaně, Oši i v jiných městech. Čím dále k východu pleť žlutá nabývá převahy nad bílou (Ujfalvy: Expedition scientifique, Paris 1878 T I. str. 69—71).

Middendorf míní, že slovo mohlo kolovati jako nadávka v ústech kočovníků jenom v době, kdy tito i v loupežích občasné výživy hledajíce, s pohrdáním hleděli na osedlíky. Dodává, že je (Sarty) jedni pokládají za Tadžiky, druzí za smíšence, třetí za Mongoly.

Otázka o Sartech byla považována za tak vážnou, že byla předložena i na mezinárodním sjezdu orientalistů v Petrohradě r. 1876.; zněla:

---

*) Shuyler, Turkistan V. I. Ch. IV. London 1876, str. 104-5.

„Pokud možno prozkoumati v historických památkách národní názvy Sart a Tadžik a jaké závěrky možno odvoditi z poukazu těchto památek o původním a pozdějším významu těchto jmen“. Odpovědi účastníků sjezdových nijak neuspokojily. Lapin tvrdí, že označení sartský jazyk je nesprávno a že není žádného národa tohoto jména. Navrhuje, aby se řeč nazývala novouzbeckou.

Shrneme výsledek svého mnohostranného rozhledu v jasném a souborném úsudku. Nejen v jazycích turecko-mongolských, ale i uralofinských nalézáme doklady k tomu, že Sart značí tok, řeka, běh, rychlost (srv. č. běh, myslivecky = noha, tok — utíkati, řinouti — řeka). To poukazuje na starý výraz, na dobu nepřerušených ještě styků obou národních skupin. Lid u proudu osedlý mohl by se česky nazývati Pořičany, podobně jako u Rusů shledáváme Bužany, na Balkáně Timočany a p. Jmenuje se však dnes jinak než řeka, od níž název svůj vzal, poněvadž původ jeho zapomenut. Většinou se označoval slovem Sartů národ, mluvící jazykem tureckým a jenom někdy jakoby omylem se rozšiřoval rozsah pojmu i na druhé usedlíky Turanu.

b) Sarti dle anthropologie.

Sartové dosahují středního vzrůstu, průměrná výška 169·1 *cm*. Za příznivých poměrů životních bývají náchylni k tučnosti. Barva pleti snědá, vlasy namnoze černé nebo kaštanové, vous někdy hojný, jindy málo vyvinutý. Lid se řadí ku krátkolebým. Čelo prostřední, brvy se pnou hustě v oblouku. Oči nebývají ve stejné přímce položeny, nos přímý, někdy orlí, rty prostřední, zuby rovněž prostřední a zdravé, obličej oblý. Veliká mezera mezidůlková poukazuje na značný díl altajské krve. Nicméně ve městech iranské rysy se ukazují v převaze. Tělo jest méně souměrné a ladné než u Tadžika. Šíje prostřední.

Ruce prostého dělníka bývají spíše něžné, prsty tenké. Ještě více se stupňuje útlost končetin u lidí, kteří tělesně nepracují. Žádná dáma evropská by se nemusila hanbiti za hebkou, průzračnou ručku, jakou spatříte u vyhýčkaných ulemů. Kdežto u Iranců lze znamenati nápadné rozdíly mezi jednotlivými osobami, takových odchylek u Sartů nepozorujeme. Druh druhu bývá tak podoben, jako by stáli před vámi rodní bratři. V mládí

není lze rozeznati dívku od hocha. Za doby parna domorodci šíří pronikavý zápach, pro Evropana málo příjemný. (Schwarz, Turkestan 26.)

c) **Domácnost Sartů. Veřejné místnosti.**

Oděv se vyznačuje prostotou a levností. Košile z bavlněné maty sahá až pokolena; z téže tkaniny zhotoveny i spodky. Na boty (tatar ičigy — maschinit) bez podpadků se užívá koziny neb ovčiny, kůže k tomu se vydělává na způsob chagrinu. Přes maschinit se obouvají kožené přezůvky, které se nechávají při návštěvě venku u dveří, kdež se jim vykazuje vyhloubené místo. Nemáte-li přezůvek, vznikají vám nezřídka nepříjemnosti; žádá se, abyste se při vstupu do místnosti zuli. Jmenovitě se cizinci dává pokyn, aby odložil svrchní obuv při návštěvě mešit a jiných posvátných míst. Bedra přepásána kalikem křiklavé barvy v délce několika loket. Přes košile oblékají chalát, někdy dva, jak to komu dovolují prostředky. Šijí se z látek moskevských, namnoze pruhovaných, ale také pestře květovaných. Oděv sahá téměř až na kotníky. Možnější dopřávají sobě polohedvábí a hedvábí, kdo si hledí bližšího styku s Evropany, dá přednost suknu. Hlava se holí, nejsou však už vzácnými jednotlivci s vlasem krátce ostřihaným. Na hlavu se klade tuppe (tybetejka), čepička s různými vzorky vyšívanými. Kolem ní pak se otáčí objemná čalma (turban) většinou bílá.

Velice oblíbeným pokrmem jest palau-plov. U chudiny se považuje za pochoutku, za vrchol umění kuchařského. Přátelé a známí posílají si je jako důkaz zvláštní úcty v předvečer ramazanu a kurbanu. V poslední svátek se uctívají duchové předků a dary se svazek příbuzenstva žijícího i zesnulého má utužovati. Prostřední vrstvy lidu si plovu dopřávají jednou za týden, ve čtvrtek večer. Nejprve uvaří polévku ze skopoviny a slijí do čišky. Na loji se opeče mrkev, cibule a maso, z polévky vyňaté. Po té se vše smíchá s rýží a vaří, až se tvoří kaše, jež se na několik minut zakryje miskou. Řídké palau sluje šavla.

Šurba se připravuje ze skopového neb i jiného masa s pepřem, cibulí, mrkví, řepou nebo tykví. Kulčataj je polévka z kousků těsta na způsob knedlíčků a drobně sekaného masa. Mastava vznikne, když do kousků masa, smíchaných s rýží a cibulí, se nalije kyselého mléka. Čičvara nebo čičpara (knedlíčky

se sekaným masem) se připravuje z cibule a nepatrného množství masa. Usmaží-li se na loji kousky skopového s rýží a játry, vznikne kaurma. Skopové klobásy známy pode jménem asypu, koňské pak slují kazy. Všechno se připravuje pouze v zámožných domech a to na svátky.

Národním pokrmem zůstává kaše. Vařena-li z rýže a mléka, sluje širgurundž, z prosa kuča čili kudža, řidčeji se vaří z kukuřice nebo z ječmene. Někdy se pekou koláčky z tykví, aneb čerstvé lístky lucinky. Kaše rýžová, jenom ve vodě vařená, sluje un-aš; z rýže, mléka a tykve šir-kadu.

Buza — slabé pivo — se připravuje ze zápary prosa. Již do příchodu Rusů byla velmi rozšířena výroba kořalky z ovoce a vína, teprve velikému úsilí nové vlády se podařilo výrobu omeziti. Sultán Babur a jiní dějepisci dosvědčují, jak bylo dříve opilstvo rozšířeno. *)

V létě hlavním jídlem lidu zůstává ovoce, chléb a kyselé mléko. Rodina se musí za nepřítomnosti hospodářovy, který chodí do besedy, tak uskrovniti, že to bývá i zdraví na škodu. Strava se trošku polepšuje v době svátků kurbanu a ramazanu. Večerní hody — iftar — počínají hned po slunce západu; na lačný žaludek se vezme štipec soli a zapije se vodou rozpuštěný sýr ajran.

Půst se prodlužuje po celý měsíc a za 14 dní žaludek tak seslabne, že nepřijímá téměř stravy. Málo jest horlivců, kteří by se přísně předpisů přidržovali. Žena jí, aby muž a děti nepozorovali, muž to provádí za jejími zády. Osvobozeni od postu jsou nemocní a cestující. Možnější se úmyslně vydávají na cestu, aby si v jídle nemuseli ujmu ukládati. Ženám kojícím ve všem se přilepšuje.

V městech se pije čaj s chlebem, chudina nucena nahrazovati oblíbený nápoj odvary rostlin. První sousto se vyhrazuje při jídle muži, po něm dle řádu staršinstva a hodnosti sledují druzí, hospodyně si nechává místo poslední.

Z morušových jahod se připravuje syrup širna aneb šinna, dále mouka — tut talkana.

Příbytek vyznačuje se prostotou a připomíná nepopiratelný vznik z přenosného stanu. Základy se nevalně prohlubují, spo-

---

*) Наливкинъ. Исторія, 146.

čivají na podezdívce z cihel, zřídka na kamení. Na základy se postaví dřevěný rám, do jehož úhlu se vedlabují kolmé trámy. Prostor mezi nimi vyplňuje mřížoví z tyček. Taková kostra budovy sluje karkas. Od kostry kybitky se pouze tím liší, že trámy jsou silnější než žerdi stanu a kolmé. Stěny kočovnického příbytku jsou kuželovitě šikmé. Skuliny se vyplňují hlinou (loj) řádně vyhnětenou.

Spraš se rozdělává vodou a promíchá sekanou, pšeničnou slamou. Maz tento se nechá delší dobu v jáme ležeti, aby prokysal. Vnitřní stěna u bohatých se obkládá deskami alabastrovými.*)

Střechy jsou rovné a mazem ze spraše upěchované; obnoví-li se tento každým rokem, nepropouští vlhko ani v čase téměř nepřetržitých dešťů.

Vnitřek nezáří přepychem. Podlaha z upěchované hlíny pokryta u možných koberci, u chudších plstěnými látkami. Někde pod koberci se ukrývají zinkové desky. Ve středu komnaty spatříme prohlubeň v podobě čtverce v obvodu 2·5—5 m., turanská to kamna, sandal.

Prostor obložen pálenými cihlami, na ně se klade dřevěné uhlí, nad sálavé jeho paprsky postaven taburetek jako trojnožka Pythie. Přes nízkou tuto podložku přehozena pokrývka, vatou podšitá.

Když zima svou vládu utužuje, shromažďuje se kol taburetu rodina a všichni vsouvají pod pokrývku nohy; poutá je ohnisko jako magnet železo. Nemilým odkazem tlumeného dechu z paliva bývá rheumatismus, ani případ uhoření za vzácnost se neuznává.

S výčtem domácího nářadí brzy jste hotovi; dvě, tři skříně vyplňují volný prostor, podél stěn uloženy šaty a pokrývky. Ve výklencích rozestaveny nádoby, měděné konvice na čaj (kumkany) s tepanými ozdobami, misky práce podobné, knihy a jiné drobnůstky. Vzdělanější rodiny se zařizují po evropsku.

Na dvoře rozděleny přístavby pro konírny, skladiště na hospodářské potřeby i nářadí, nechybí ani drobоučká květinová zahrádka s basalkami, balsamínkami i jinými voničkami. Domek

---

*) Kostrová stavba bývala ve zvyku i v době mykenské, kdy se mezery mezi trámci vyplňovaly hrubými balvany, tak že břevnoví bylo zbytečno. Shody poukazují na obdobný vývoj stavitelského umění.

se zřídka vyžene na dvě poschodí; do vnitřního dvorku vedou dvéře z ulice. Na stružce, kterou se přivádí voda z pouliční stoky, vynalézavější Sartové zřizují si malá kolečka a jimi uvádějí v pohyb hravé stoupy, aby za jejich klepotu se mohli oddávávati lazaronskému „dolce far niente“. I chladivé vějíře proudem se v pohyb uvádějí. Celkový dojem dědiny, města?

Obr. 1. 1. tybetejka, 2. tabatěrka, 3. peněženka, 4. náramek z Buchary.

Obce se vám představují nekonečnou řadou hliněných, úzkých chodeb, ulic a uliček; tu a tam přesahují přes zídku rozložitá ramena moruše, jasanu, někde i ovocného stromoví. Po obou stranách ulice protékají zavodňovací strouhy. Ve středu města nebo na návsi upraveno tržiště. Krámky přeplněny rozmanitým zbožím a ponecháno sotva tolik volného místa, aby se prodavač trochu mohl rozhlédnouti. Kupec se posadí na prahu

a prohlíží předložené zboží. Jenom ne se namáhati obchůzkou! Řada krámků chráněna společným přístřeškem; někde celá ulice proměněna v kryté chodby. Slunce tam nepálí, nemůže tam pršeti, málo proniká vítr, za to puch všeho druhu, tlumený, odporný otravuje čich, ničí plíce.

Pramenité vody je pořídku a jenom na některých místech se dováží z dálky ve voznicích a nalévá do ohromných, hliněných nádob (korčag), zapuštěných do země. Takového přepychu si dopřávají pouze v hostincích aneb v zámožných rodinách. Nikde se neučinil pokus, aby se pitná voda z hor vedla do měst potrubím. Jsou netečni? Málo peněz, není ani na jiné věci, stejně nutné.

V čaj-hane zřízeny dle prostoru místností, dva, tři i čtyři sandaly. Vřelá voda se čepuje z ohromného samovaru, do něhož se jí i vědro vejde (asi $^1/_4$ hl.).

Nikde v Turkestanu jsem nespatřil, aby se voda čistila v nepolévaných, hliněných nádobách jako v Egyptě. Odpařováním se tato chladí a zároveň stéká do spodní nádržky, zbavena kalné příměsi. Turanské štoudve připomínají hliněné zásobárny v Knossu na Krétě, předmykénském hradě, vykopaném (1902—3) od Ewanse.

Mezi dnem mimojdoucí málo se do čajovny dostavují, pravý život se v nich rozvíří za večera, kdy se baví zpěvem a tancem bačů, a kdy přicházejí také žebraví derviši (kalendari, dunavasi). Předkládá se konvice s čajem, malá číška, kousek sušenky a na misce (izjum) slané pecky. Tyto zastupují naše řetkvičky, kyselé okurky nebo kaviár.

Ve větších vesnicích a městech zřízeny zvláštní jídelny — aš-hana, rus. charčevna, naše traktéry v zániku. Za pět kopějek dostanete pilav, knedlíčky se sekaným masem — (manty) —, koláčky — (somsy). Bosý kuchař loví z kotle maso, špinavý sklepník přináší jídlo na dřevěné nebo hliněné misce. Představy o čistotě jsou proměnlivé, skromný žaludek mnoho snese.

d) **Povaha Sartů.**

Již předkové nynějších Sartů za doby Alexandra Vel. se vyznamenávali statečností a bylo potřebí znamenitého vůdcovského ducha, aby se odpor jejich zlomil. Úporně se vzepřeli věrozvěstům islamu, který jenom zvolna u nich cestu si klestil. I proti hordám tureckým lid projevil nemalou v boji vytrvalost:

hrozně byl národ zkrušen, že se nepoddal nezřízeným davům mongolským. Podnikavá mysl a sebedůvěra byla povzbuzena skvělými úspěchy světoborce Timura, za něhož město Samarkand se stalo pýchou veškeré Asie. Ještě za Babura se vychvaluje hrdinství a nepokojná povaha Margelanců (15. a 16. stol.). Výboji uzbeckými a příměsí tohoto tureckého kmene v Turanu vložen byl do kraje kvas nekonečných bojů občanských. Hašteřivost, úskočnost, krvelačnost staly se téměř společným majetkem všeho obyvatelstva. Z těchto vlastností vybujely výstřelky takových zmatků, že téměř dosud nejsou stopy jejich zahlazeny, ačkoli od doby panství ruského mysl se uklidňuje. Osobní statečnost, která se za občanských zmatků vypěstovala, ani toho jména nezasluhuje. Jednotliví (námezdní žoldnéři) nukeři se vychloubali, že ve srážkách za den 15—20 nepřátel mečem svým porubali. Na tisíce Kypčaků bylo pobito jako stádo ovec. Výjevy z nejhroznějšího řádění republikánských sansculotů byly všedními obrázky ve Ferganě, Taškenté i v jiných místech ještě v 19. stol. Lid se divil, když se nějaký vládce přes tři léta na trůně udržel. Kdo by se pozastavoval nad tím, že se povaha lidu v mnohém ohledu pokazila? Jak se mohly vzory občanských ctností vychovávati? Lid jest přičinlivý, rád si všímá pokroku. Miluje tanec a hudba jest mu vždy vítaným požitkem. Praví se o něm však, že v ohledu mravním schopen všeliké neřesti*), nezná, co by se studem nazývalo.

Jisté črty v povaze své Sart má společné se Slovany. Jakási snivost i dumavá duše se ukrývá v hlubině lidu, jenž na první pohled zdá se nás odpuzovati. Nápadná jest láska ku květinám. Náš nováček býval a dosud v odloučených venkovských okresích je celý šťasten, může-li si v památný den „rekrutýrky“ půl zahrádky za klobouk zasaditi. V Taškentě nebo v Margelaně se divíte, jak prostý roznašeč vody si zdobí čapku růžičkou, aneb si vetkne za ucho tulipán. I v poslední (kyšlaku) vsi není chaty, aby v uzounké zahrádce nebyl vykázán koutek, kde se pěstují květiny pro oko, pro svůj libý dech. Nemůžete pochopiti zdánlivě nesrovnatelné protivy, když slyšíte, jak hrubý Sart s nadšením mluví o libé vůni, kterou šíří ovocný strom v době svého květového rozpuku. Zahradník tvrdí, že každá kytička má duši a ta zjemňuje.

*) Ежегодникъ Ферганской области I. 1902.

Dojmá vás, když bojovný Černohorec pečlivě si všímá vlašťovčí rodiny. Sart se nijak nepohorší, že se mu štěbetavý ptáček usadí v samém příbytku a bedlivě sleduje, jak opeřenci malou drobotinu vyvádějí. Ruský mužík považuje za hřích, usmrtí-li kdo holuba, ve vesnici sartské by něco chybělo, kde by si tito věstitelé míru neupravili hnízdo. Stěhuje-li se Sart, zajisté ani na holuba nikdy nezapomene. Vrkot jeho se doplňuje pokřikem dudkovým i křepelčiným „pět peněz". Někdy se k obyčejným těmto druhům domácnosti připojují kamenné a horské koroptve. Vesničan (Kyšlaklyk) jest uspokojen, když se jeho pernatým přátelstvem tišina oživuje. Lid jest oduševněn přírodou jej obklopující a sám hlubohým citem ji oduševňuje.

Svou povahou a zevnějškem často se příliš od židů neliší. Rádi se zabývají peněžními obchody, lichvou, ale pečují o své vzdělání a výchovu dítek.

Není možno se domnívati, že Sartové sestoupili s jižních hor do roviny, neboť proti výšinám pociťují nepřekonatelný odpor. Jenom na těch místech, kde doliny jsou přelidněny, zakládají nové osady na svazích horstev. Všude, kde příbytek si upravují, sázejí stromoví, jež jim skýtá ochrany i pro setbu, jež často prudkým vichrem se ničí. Kyrgyzové rádi se na podzim uchylují do stínu mohutných kmenů se svými kybitkami, nikdy jim však na mysl nepřipadne, aby strom ze sazenice si vypěstovali*).

Vážně si vedou mužové zaujímající nějaké veřejné postavení; na každý pohyb pilně dbají, aby si v očích lidu nezadávali. Blíží-li se nějaká vyšší osoba, dovede domorodec býti i uctivě obratným. Přijde-li host do domácnosti, hospodář obsluhuje jej s velikou pozorností, neujde mu žádný pokyn nebo přání.

Dělníci, kteří se musí za dusivého vedra těžce namáhati, mají odměřený každý pohyb, aby ušetřili svalstva a zabránili návalu krve do hlavy. Motyka (ketmeň), kterou zemědělec veliké práce polní obstarává, opatřena takovým toporem, aby po celý den čela nechýlil. Kovář před kovadlinou si vyhloubí jámu, aby se nemusil nahýbati ani pro nástroje, ani pro kusy železa. Kropič polévá lopatou silnici a dobře si vyměří rozmach svalů, aby voda na určitou vzdálenost dopadala. S touto vypočítavostí

*) Гребпнкинъ, Рус. Туркестанъ II. 48.

fysických sil se musí obeznámiti i evropský dělník, chce-li svého zdraví šetřiti. Věková zkušenost dokázala, že častým skláněním šíje při 40—65° C se vyvinují popudy k mrtvici.

Výchova lidu jest jednostranně náboženská a proto mnohé duševní schopnosti se ani nevypěstují. Co si osvojuje národ, děje se pouze zkušebně, nicméně vývoj některých domácích řemesel potvrzuje staré přísloví: „z východu světlo" (Ex oriente lux.)

Vlastní zpružinou všeho duševního ruchu ve světě moslimském jsou představitelé práva, nauky (šariatu). Tito se domáhají všelikých úřadů, státních i soukromých, nemnohým z nich štěstí dopřálo pozemských statků. Do příchodu Rusů věda byla ve střední Asii pouští, kam se nikdo z věřících neodvažoval. A přece v Samarkandě za Timurovců přísná mathematika a astronomie s velikým úspěchem se pěstovaly! Všeobecný úpadek přivoděn nekonečnými válkami.

Řemeslníci a zemědělci, vidí-li u Rusů některé nástroje nové, neodmítají jich ze zásady. Mnohdy arci vysoká cena jest jim nepřekonatelnou překážkou, aby si je opatřili. Mladší dorost, k hojnějšímu styku s cizinou nutkán, nabude hlubšího rozhledu o světě. V odlehlých dědinách, kam zřídka noha cizincova zabloudí, dosud se přihodí, že děti před vámi prchají s křikem: „Urus, Urus!" (Rus). Unikají s matkou do zahradních dveří a jenom skulinou ve vratech se osmělují sledovati neobvyklou tvář. V domácnosti Sart činí nepatrné požadavky, ani boháč neplýtvá pozemskými statky.

Svou vznětlivostí sotva co zadají Italům nebo Španělům. Pro nepatrné popudy vznikají hádky a rvačky a pak kyndžal koná svou práci. „Co bez vody na poli?" — smrt z hladu. Právě pro zavodňovací práce vznikají nejzarputilejší boje. Úplatky, sváry, přemlouvání a podobné, často nekalé prostředky musí pomáhati. Hlavní volební zápas se svádí o dozorce nad stokami. Každý ze všech sil se snaží, aby se úřad svěřil jeho straníku, jenž musí ovšem odměniti prokázanou mu důvěru.

Zpropitné všeobecně rozšířeno. Slovo prositi se ani nepronáší. „Pane, peníz!" (Tjurja, siljan bir), žádá dělník nádavkem za vykonanou práci mimo mzdu a nastaví ruku. Někdy dělá velice vážného a dává na sobě znáti, že jest pravým moslimem.

Obr. 2. Sart ve svátečním úboru.

Dovede však býti i poníženým. V každém případě ochoten jest uznati přednost evropské výchovy, jakkoli setrvává při zděděných pojmech. Jakmile seznná u svého protivníka opravdovou mravní nebo fysickou sílu, pozbývá důvěry v jakýkoliv odpor. Zaráží vás, vidíte-li prostého muže, když udeřen, dá se do pláče, jako děcko. Jenom v tom případě hotov násilí násilím opláceti, když jeho odpůrce jest mu roven.

Vzdělanec rád pronese žert; jeho úsudek prozrazuje střízlivý názor na svět, znatelé práva se však klonívají k mysticismu. Jednotlivci se obeznamují snadno i s pomůckami hvězdářskými.

Mezi Sarty vidíme jedince s jejich rodinami, ale tyto nesplývají v národ, jejich snahy a vůle nesměřují v mohutný proud, v tužbu po neodvislé státní správě. Nikde neshledáváte péči o vývoj a záchranu národa jako takového, veškery tyto pojmy a představy u lidu chybí. U nich je na prvním místě blaho rodiny, anebo, chcete-li, prospěch, zisk jejího náčelníka, otce. Dobročinnost se prokazuje z popudů náboženských. Proto se činí odkazy ve prospěch škol mohamedánských a mešit. Nikdy však ani na mysl nepřipadne některému z místních boháčů, aby nějakou část ze svého majetku odkázal k účelům národním, k podpoře literatury, umění neb jiným osvětovým podnikům sartským. Jazyku sartskému se ani ve škole neučí.

Spoře nadšení náboženské propuká v plápol, jako byly bouře v Katty-Kurganu neb Andižanu (1898). Tato národní ochromenost velice podporuje rozvoj slovanského velestátu.

Jakkoli náboženství jest málo výbojné, přece se nesmí zaměňovati s náboženskou netečností, jež byla prvním krokem zkázy mohamedánů španělských. Naopak sartští obchodníci a hodžové povzbuzují Turkmeny a Kyrgyzy k větší horlivosti. Mnozí moslimové nepokrytě projevují svůj údiv, že ruští úředníci plní liknavě své náboženské povinnosti. Zvolání v době neštěstí: „Ej Bože, svatý Bože!“ (Ej Chuda, ej tangri Allah) bývá projevem upřímného citu.

K rodné půdě lnou celou svou bytostí. I po posledním velikém zemětřesení ve Ferganě, jmenovitě v okolí Andižanu, lid neopouštěl otčiny.

Dosti možno, že pod panstvím ruským slijí se v živel sartský příbuzné kmeny: uzbecký, karakalpacký, kypčacký a snad

i iranští Tadžikové. V sartštině už dnes se zhotovují všechny dopisy vládní, určené pro Bucharu a Chivu. Nejvíce z obavy o svou výživu odmítají evropskou vzdělanost znatelé koranu a práva a učitelé na rozličných školách. Známo, že pohanští kněží bývali nejurputnějšími zápasníky proti křesťanstvu.

Zdravá myšlenka pokroku v kruhu domácích osvícenců zvolna si razí dráhu a kopá základy ku společenskému převratu. K mužům nového rázu počítáme básníka Firkata-Zakir-džana, išana Kasym chana v Taškentě, Sattar chana Abdul Hafarova a j. Počet jejich rok za rokem vzrůstá.

e) Námluvy a svatba.

První svrchní šat (parandža) se šije pro dívku v 12 nebo 13 létech, na vesnici o něco později; zároveň si tato zakrývá tvář závojem (čimbetem), neboť už je dospělá (baljagatka itty). Oděv se jí hotoví z bílé látky s úzkými, červenými pruhy, čímž se nastávající nevěsta liší od vdaných žen, které se halí v roucho barvy šeré. K svému okolí se chová děvče (baljagatka) zdrženlivě, vychází-li na ulici, provází ji matka nebo mladší sestra. Dovoluje se však, aby několik družek stejného věku si vyšlo do divadla, na jarní slavnost (sail) a p. Při mluvě pošišlává a chrčí, což se za koketní pokládá. Aby ji dříve provdali, rodiče ji často i starší dělají. „Mé dceři jest již dvanáct roků," tvrdí matka sousedce, děvčátko však prožívá sotva desátý slunovrat léta.

Ženy mluví s dospívající družkou jako se sobě rovnou. Snoubenka vykládá, že se jí zdálo, jak se provdala a s mužem rozmlouvala. Sartové u výběru krásné pleti nepřepínají své požadavky. Ani výkupné čili kalym není přeháněno. Sňatkem přivádí si muž do domácnosti pracovnici. Náboženství schvaluje ženě, že dostane ve svém choti přirozeného ochránce. Nejvyšší ideál pro domorodce je, zabezpečiti si potomstvo a na stará kolena potěšiti se vnoučátky. Proto pravidelně se žení v mladých létech. O starých pannách se nemůže ani mluviti. Nevěsta si ženicha nikdy nevybírá, nýbrž rozhodnutí o budoucím muži úplně zůstaveno jejím rodičům. Dcera jest jejich nepopíratelným majetkem, se kterým dle libosti mohou nakládati.

Zřídka se stává, aby děvče čekalo na sňatek do 20—23 roků. Buď se o ní šíří nekalá pověst, aneb ženich protahuje

výplatu výkupného (kalymu). Často rodiče nechtějí dáti svého svolení ke sňatku, čekajíce, až dostanou od jiného ženicha výhodnější nabídky. Pravidelná mez pro spolužití s mužem se určuje na 13—15 l.

Dívkám se dává přednost před vdanou nebo rozvedenou. Obě tyto poslední slují džuan. Sám koran se vyjadřuje, že jest výhodnější vzíti si za manželku dívku. Na onom světě bude žíti žena se svým prvním mužem.*) Jinak se nečiní žádného rozdílu mezi vdovou a rozvedenou. Ani se neptají, jaké bylo její dřívější chování k muži nebo k mužům, od kterých se odloučila. Výplata (kalym) se vymáhá pouze za svobodnou dívku, pro rozvedenou nebo vdovu strojí ženich pouze svatbu. Náklad na ni v středních třídách se odhaduje na 30—40 rublů, také levněji se opatřuje. Za rozvedenou se platí výkup jenom v tom případě, když rozluka nebyla ještě úplně provedena a žena má dáti muži nějakou náhradu.

Když příbuzenstvo „kalym" vrátilo, žádá od nového nápadníka, aby náhrada se urovnala. Ovdovělá a rozvedená žena se stává úplně svobodnou. Při sňatku se hlavně hledí na pokrevenstvo. V rodinách, jež v důvěrném styku spolu trvají, nepožaduje se velikého výkupu.

V městech velmi často vidí ženich nevěstu svoji, až když ji po svatebním veselí domů přivedl. Jsou-li oba snoubenci z jedné městské čtvrti, nebo z téže obce, znají se; pamatují se, jak běhávali ještě po ulici a spolu si hrávali. Dospívající mládež si vyhledá kýženou příležitost, kde by se mohla blíže seznati; není-li to jinak možno, vyčkávají schůze sumalaku (viz tuto). Na vesnicích se mohou mladí lidé vídati při polních pracích; dívka ovšem svého vyvoleného si prohlédne mnohem pohodlněji, než se jemu vhodná chvilka namane, aby krásu její vystihl.

Více svobody při volbě nového svého manžela nabývá rozvedená nebo vdova. Ač jsou dívky přísně střeženy, přece se jim naskytne vroucně žádaný okamžik zapřádati styky s mužem. Dívka, jíž čtrnácté jaro kvetlo, scházívala se s mladým mužem, rodiče však poměru bránili; po několika měsících se ukázalo, že je odpor marný, veselost se musela na rychlo pořádati. Mladý arbakeš (vozka) vezl zahalenou ženštinu; cesta se tři dni

*) Koran hl. 5 ř. 7, hl. 4 ř. 29.

protáhla. V bezlidné stepi žena odhalila hustý závoj a mladík nořil svůj hled na krásné, planoucí líce mladičké vdovy. Vozka přijel domů a přes odpor otcův od lásky neupustil. Domorodí básníci chápou se podobné látky, aby ji ve verších čtenářstvu dolíčili.

V zapomenutí upadá zvyk zasnubovati dítky již v kolébce a málo se již uzavírá sňatek ve věku 9—12 let. Dlouho se udržoval mrav ten v kruzích bohatých obchodníků.

Jak se námluvy pořádají?

Rodiče se dorozuměli, že bude třeba vyhlédati pro syna nevěstu. Probírají známé rody, kde by děvče na vdavky žilo, přeptávají se po poměrech a posílají námluvčí, známé neb příbuzné. Tlampačky prohlédnou si bedlivě nevěstu a podají zprávu o celé její domácnosti. Když návrh schválen, obdrží prostřednice od matky nevěstiny šátek, prostěradlo, anebo nějakou jinou maličkost. U Turků v Cařihradě vede námluvy sama matka ženichova, prohlédne dívku a jak ji na čelo líbá, jest obchod uzavřen.

Námluvkyně vrátila se s dobrou věstí, hned druhého dne se ubírají do domu nevěstina muži, aby se dohodli o výkupu. Jakmile se sjedná shoda, koná se třetí pout ku zvolené. Svatové nesou palau, sušenky a různé dárky; shledáte v rukou poselstva zrcádka, přezůvky, látky hedvábné a bavlněné. Někdy se na první dary (sar-sillja) věnuje sta rublů. Na podnosy, na nichž přinesli poslové své dárky, kladou se nové, asi stejné hodnoty, pro ženichovy rodiče. Nádobí se vrací — idyš-kajtar sluje zvyk ten. Poslové jsou pohostěni od rodičů nevěstiných a jeden z jejích pokrevenců prohlásí: „Bůh jest veliký“ (Allah akbar).

Smlouvou se tedy uzavírá sňatek a stejné stanovisko bylo zaujato již v starém Babylonu*). Bez smlouvy se žena nestává řádnou manželkou. Ani v Bulharsku se nelíší svatba od tohoto názoru.

Výkup platí rodiče ženichovi, jenom má-li týž svůj podíl otcovský v ruce, povinen výkup uhraditi ze svého. Za dceru chuďasovu se odevzdá 12—15 rublů, za boháčovu se žádá několik set.

Stejnou částku přidávají rodiče děvčete a z toho se mu opatří výbava. Jenom v městech vše se vyrovnává penězi, na

*) Srov. Winckler, Hammurabi str. 17 § 66.

vesnici připočítává se k tomu skot a obilí. Zřídka se požadovaný výkup splácí najednou, namnoze se odevzdává ve lhůtách. Obyčejně se odvádějí splátky v předvečer postu ramazanu. Podstatný díl výbavy tvoří 5—15 pudů bavlníku, který se pročistí, sepřede aneb ve vatu promění. Hotoví se z něho oděv, pokrývky, podušky a jiné potřeby.

Kalym u Sartů pozbyl svého původního významu výkupu a proměnil se ve věno. Vrací se muži jenom v tom případě, když žena naléhá na rozvod a nemá k tomu žádných zákonných důvodů. Dar ženichův (mechr) je náhradou choti, když by ji muž hodlal zapuditi od sebe.

Vyplácí se buď hned při svatbě, aneb teprv když má být rozvod prohlášen. Podmínky jeho se umlouvají už při dochůzkách starosvatů. Na jméno ženino se převede dům, zahrada nebo pole, je to její dědictví, se kterým může dle libosti nakládati. Cena daru (mechra, megra) zřídka převyšuje 100—150 rublů, mnohdy se však uspokojí sotva desetinou toho*).

Jakmile svatba umluvena, ukrývá se nevěsta bedlivě před veškerým pokrevenstvem ženichovým.

Ani tento nevyhlédává žádných blízkých styků s nastávajícím tchánem — (chuda-em, kuda-em). To nevadí však, že své vyvolené posílá všeliké dárky, aby si mohla v jídle přilepšiti a krásněji se strojiti.

Malý obrázek. Na trh přivezli v arbě jablíčka, lid se hrne se všech stran k vozu. Ženich si vyjde, aby něco koupil pro svou vyvolenou na pochoutku. Dav se tlačí, najednou všichni propuknou v tlumený smích. Ve čtvrti je známo o zasnoubení, a přítomní zpozorují, že se ženich nevědomky postavil vedle nastávajícího tchána. Oba se udiveně ohlížejí, co se děje, podívají se na sebe a v minutě prchají na opačné strany, jako by mor svou pravici na ně napřáhl.

Někde dovoleno snoubencům se vídati a se navštěvovati; ženich přichází pod večer, aby jej tchán nebo tchýně neshlédla a před úsvitem se opět vzdaluje. Schůzi prostředkuje na oko tajně některá z příbuzných žen a má dbáti, aby mladí v mezích slušnosti se drželi. Později tento předstíraný dozor úplně odpadá.

---

*) Мурадъ-бекъ 29.

Velmi zřídka se zasnoubení přerušuje, neboť má náhradu nésti ona strana, která rozkol vyvolala. Umře-li ženich, ponechá se výkup nevěstě netknutý, pokosí-li však smrt nevěstu, musí býti uplacená část jeho vrácena.

Svatba se připravuje hlavně na podzim a v zimě, neboť pro rolníka tato doba je nejpříhodnější. V předvečer veselosti, aneb několik dní před tím se připravuje rada (madžlis), při níž se loučí nevěsta se svými svobodnými družkami. Zpívají, tančí a hodují. Toho hlubokého citu, jaký vane z ruské, české nebo bulharské svatby při čepení, v Turanu postrádáme.

Vlastní svatba se vykonává v domě nevěstině, obyčejně pod večer. Slavnosti je přítomen duchovní (imam) farnosti. Nevěsta se ukrývá v koutku za záclonou. Přichází ženich se dvěma anebo více svědky z jeho pokrevenstva. Kněz se táže obou snoubenců, jsou-li ochotni dobrovolně vstoupiti spolu ve sňatek. Dívka může k otázce pouze mlčeti, což se považuje za svolení.

Vdova neb rozvedená povinna určitě se vyjádřiti. Jakmile obě strany přisvědčí, duchovní pronese modlitbu a svatba (nikach) v podstatě ukončena. Přátelství se utuží hodokvasem a všichni se rozcházejí. Dle přání se zhotoví svatební smlouva, v níž se určí výše výkupu (kalymu) a daru (mechri), pokud se má ještě vyrovnati. Listina ověřena pečetí soudcovou (kaziovou).

Nevěsta se odváží do své domácnosti v městech hned po obřadu (nikachu), na venkově až po několika dnech. Někde se vypraví za doby noční, jinde až za svitu jitřenky a v několika obcích za dne bílého. Podvečer a doba noční při obřadech převládají.

Mladou žínku odívají v košili a na hlavu ovinují několik šátků na způsob mužského turbanu (čalmy). Posadí ji do středu komnaty a obklíčí, silně hořekujíce. Když svému žalu uvolnily, oblékají ženušce svrchní roucho (parandžu) a závoj (čimbet). Otec vede svou dceru ze světnice; jakmile průvod vstoupí na dvůr, nářek umlká. Na ulici jsou připraveny dva, tři vozy (arby), drobná mládež se dostaví s ladnou hudbou bubínků. Nevěsta se posadí za pokřiku a nářku na vůz, ženy se shluknou, by ji provázely. Jenom vybraným z nich se dovoluje, aby si přisedly, pokud místo stačí. Na druhý vůz se urovnává výbava.

Hoši chytají kola a zadržují je, bubnují a vykřikují píseň průvodnou.

Povoz za výskotu se velmi pomalu hýbe. Stane u vrat ženichových; nedivte se, že pěší jsou dříve na místě než povozy. Nevěstě pomáhají dolů, vedou ji dovnitř, druzí čekají u vrat. Jedna ze švakrových vezme nově uváděnou za pás a kráčejíc zvolna, vyvolává krok za krokem jméno ženichovo a jeho příbuzných dle stáří a vítá každého z nich mírem (saljamem).

Kráčejíc do vnitřního dvorku, ještě jednou průvodkyně prohlašuje všem malým a velikým mír („as saljam“). Ženy se uchylují do vnitřních komnat, muži pak do hostinské místnosti (michman-chanu).

Rozvíří se hostina, tak bohatá, jak stačí váček ženichův. Mladou žínku ukryjí ve světnici za záclonou a tam musí prodleti tři dni, neukazujíc se své nové rodině. Členského práva v ní nabývá teprve po uplynutí této lhůty. Nově uvedená musí v ovzduší domácích, ochranných duchů se vžíti, jemu se přizpůsobiti, než úplně splyne v jednotný celek s rodem.*)

V některých obcích druhého dne otec a matka mladou žínku navštěvují a přinášejí s sebou palau a chalát pro otce a matku svého zetě. Přineseným jídlem vzdávají se úplně práva na svou dceru, poněvadž se jí pokrm předkládá u nového krbu, který od nynějška za její rodný se považuje.

Jinde třetího dne z rána odebere se mladá ženuška ku svým rodičům a pod jejich krovem celý den prodlí. K večeru pošlou pro manžela a jeho rodiče, pohostí je a obdarují, naznačujíce, že obě rodiny v jediný svazek pokrevenstva se sdružily. Od té doby se již nevěsta před přátelstvem neukrývá.

Málo kdy se manželé usídlí u rodičů nevěstiných; buď jsou mnohem možnější než ženichovi, aneb tento osiřel a nemá vlastní střechy. Z počátku hledí tchýně snaše vyhověti, uvádí ji do zvyků svého denního řádu. Leč po několika měsících s úžasem pozoruje nevěsta, že všechna těžká práce na jejích bedrech spočívá. Vznikají různice, až mladí manželé se přesvědčí, že nejlépe všem poslouží samostatná domácnost. Muž vyčítá svému otci, že ani šatů manželce jeho nedopřává.

*) Grenard, Le Tibet, str. 321.

Takové zkušenosti rozumné rodiče přiměly k tomu, že během roku opatřují novomanželstvu domek, potah a nejnutnější nářadí. Syn pracuje na poli svého otce jako nájemce (košči), anebo obdrží část pozemků, aby z nich pro rodinu potřeby hradil.

Vzácné jsou doklady v bohatých rodinách kupeckých, že několik synů a provdaných dcer žije společně. K dělbě majetku se bez podmínky přikročí, až hlava rodiny se světem se rozžehná.

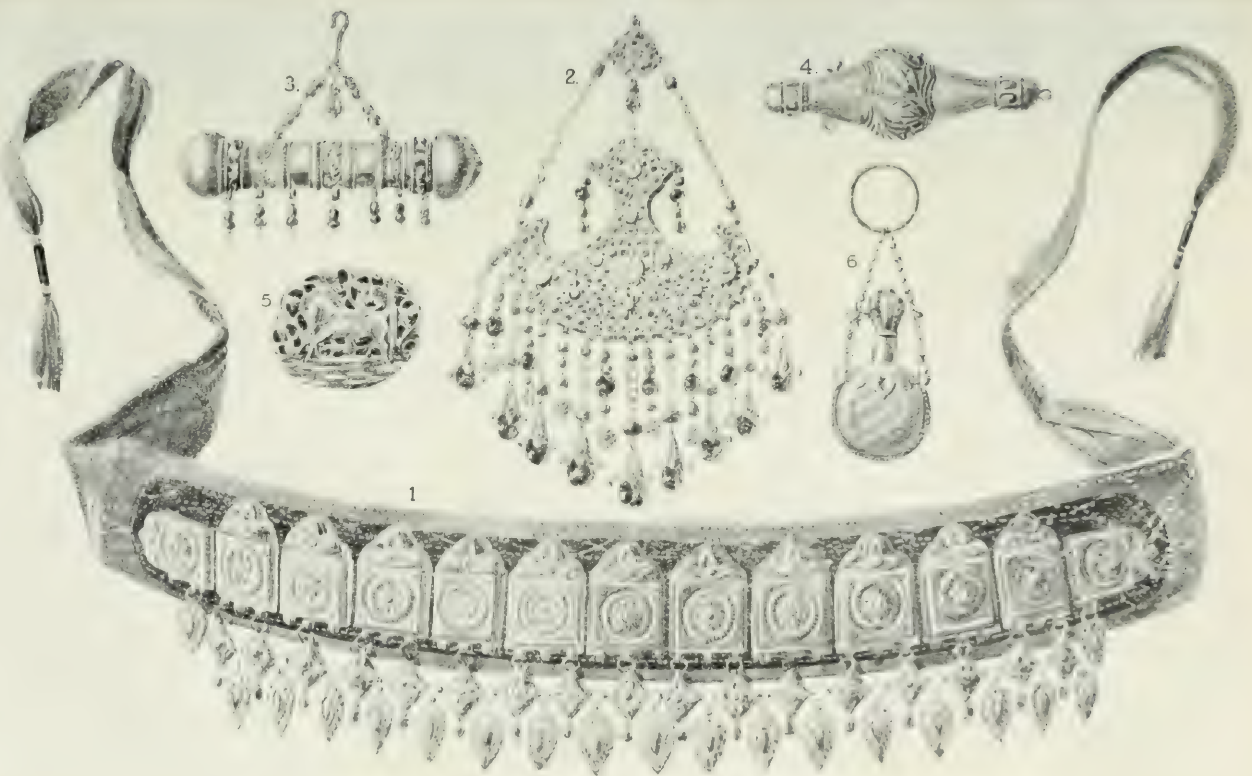
Hádky mezi novomanžely se dostavují dosti záhy; příčiny bývají původu často malicherného. Život patriarchalní, jak se jinde u blízkých sousedů pozoruje, od sartského krbu dnes unikl. Klidné spolužití jest řídkým zjevem, ačkoli rozvod se neřadí ještě ku všednostem. Rozhodně se neohlašuje tak často jako ve Spojených státech a některých zemích evropských.

f) Žena

dle předpisu koranu má se odívati prostě, nenápadně. Kalhoty (ištan) dole obšívají pestrou tkanicí (džijak) a v pasu se stahují (ištanbag). Považují se za nejvýš nutnou část oděvu (ljazym). Přes ně se teprve obléká košile; mullača kojnak nazývají ji, zapíná-li se na rameně.

Považuje se trochu za koketní a šijí si ji mladé ženy. Obyčejné košile se zapínají na prsou. Šije se dle prostředků mužových z maty, ruského cíce, z polohedvábí i z čistého hedvábí. Přes košili se obléká květované svrchní roucho (bešmet). Anděl strážce odletí od ženy ihned, která by jedla s hlavou nepokrytou. Tato chráněna šátkem (rumalem) a přes týž se klade jiný menší (durača), kdykoli se má na ulici vyjíti. Vlasy se zaplétají v několik copánků, na kterých zavěšeny hedvábné střapečky a stříbrné cetky. Při volném pohybu v domácnosti chřestí a mužův sluch i zrak poutají. Za hřích se prohlašuje, aby vstoupila žena s rozpuštěným vlasem do komnaty, kde náhodou položen koran. Volný vlas, volná myšlenka — jak to srovnati s pravou zbožností islamu?

V létě se při vycházce na boso obouvají přezůvky; v zimě zámožné nosí přezůvky s botkami (ičigami), ale chudina buď se spokojí jedněmi nebo druhými bez rozdílu počasí. Ruské střevíčky se objevují pořídku, ale jsou předmětem touhy mno-

Obr. 3. 1. Náčelenka, 2., 3., 4. talismany, 5. jehlice, 6. nádobka na barvivo usma, ze Samarkandu.

hých domácích krasavic. Botky na ulici nositi považuje se za málo slušné. Jakmile opouští harem (ičkaru), všechen svůj pestrý úbor musí zahaliti do dlouhého, téměř po zemi se ploužícího pláště šedé neb temnohnědé barvy — (parandžy). Touto se odívá přes hlavu. Tvář se tají pod hustým závojem (čembetem, čač- bandem), setkaným z černých žíní. Rukávy, přehozeny u pláště na záda, jsou dlouhé a na konci sešity. Ženy neprovdané zakrývají své líce látkou kyseje (kopriviny). V zimě se chrání tělo dvěma košilemi. Při domácí práci se opásá šátkem, napříč složeným. Za to pas (kušak) připínají si kolem beder ženštiny, oplakávají-li zesnulého, aneb docházejí-li na jeho rov 2. 3. a 40tý den. Po venkově lze ještě spatřiti u některých babiček ve Ferganě kabát (munzak) s krátkými rukávy, až po loket sahajícími, ale širokými. Vzácnými jsou kožíšky s bobří obrubou aneb kožešinou z kuny. Trochu bohatší žena opatří si vedle bílého prádla i hedvábnou košili, s níž vystačí 10—15 let.

V útlém mládí dívky jako hoši pobíhají po ulici zcela volně, prvním však se záhy barví brvy a konce prstů, aby se od chlapců lišily.

Domácnost se přísně rozděluje na dvě polovice, ženská (ičkara- očikari) naprosto je pro cizince nepřístupná. Věci potřebné do kuchyně nakupují muži aneb sloužící, ženy si vyhrazují koupi věcí ozdobných a látek na šaty. Jak by se mohly spolehnouti na vkus svých mužů?

Čistotnost těla u Sartů i Sarťanek se často chválí. Myjí se několikráte denně. Není to přímým dědictvím zoroastrismu? Žádná žena neomešká aspoň jednou za týden vlasy sobě mýti a lázně užiti. Ruce po jídle utírají o šaty, nedbajíce, že tím úbor kazí. Na čistém prádle si valně nezakládají. Chudé ženy vůbec svých košil neperou, ani druhého prádla a nosí je tak dlouho, pokud se na těle nerozpadne. Považujeme to za přežitek z doby pohanské. Šaty se spravují pouze dvakráte do roka, v době velikého postu ramazanu a v čase kurbanu, oběti přinášené ku poctě duší zemřelých. Úprava šatů v tyto posvátné doby souvisí jako žertva s šamanstvím. Duchové mají býti uctěni, že se vše dává do pořádku, pod ochranou jejich se vše zmáhá, zušlechťuje, jako na opak smrt ruší svazek a nutká roucho trhati.

Když pro velikou chudobu si nemůže někdo v posvátné období ušiti novou košili, přišívají aspoň ku staré nové rukávy. Odpor proti prádlu u Sarťanek tak je veliký, že muž často i mýdlo koupí a přece je nepohne, aby roucho v náležité čistotě udržovaly.

Prádlo se pere v malém dřevěném korýtku aneb ve větší hliněné misce (togara). Do vody se hodí rostlina cuštan, z níž se připravuje draslo. Má-li se dle spotřeby mýdla vzdělání posuzovati, nalézají se Sartové na velmi nízkém stupni.

Odloučenost jest příčinou, že ženy nezaujímají místa ve společnosti jim náležejícího. Jak umělá pouta uvolniti? Generál Čerňajev v první době carské správy měl v úmyslu zakázati závoj, ale moslimové se odvolávali na koran a právní předpisy, že krásné pohlaví nesmí vnad svých veřejně ukazovati.

Spatří-li dospívající dívky, ano i starší, provdané ženy, se střechy svého příbytku nějakého cizího muže, dávají se na útěk s pokřikem: Umru („Vaj uljaj!“) aneb „dušička má vyskočila“ („Vaj džanym číkyp kitty“.) Vidí-li v ruské čtvrti Sarťanku její krajané, pokřikují nezřídka na ni a posmívají se jí.

Kdykoli přijde Evropan na návštěvu k možnému Sartovi a musí jíti mimo ženské oddělení, kráčí před ním sluha, který dává pokyn, aby se obyvatelky haremu ukryly. Když si chce cizinec s vysokého minaretu město přehlednouti, stoupá průvodčí jeho napřed a varuje ženy, na okolních střechách si hovící, by unikly před zrakem příchozího. Časy se však nyní mění. Na tržištích i v předsíních úřadoven můžete se setkati s ženami domácími, které příliš toho nedbají, aby závoj úplně na obličej přiléhal. Nestřežena slídivým zrakem sousedství někdy se osmělí úkradem cizince osloviti. Ani se neostýchá před čaj- hanem na veřejné ulici proud výmluvnosti na muže pustiti. Jaké lásky jest žena z Turkestanu schopna, dokazuje matka Ibn- Jamin- beka. Aby uchránila svého synáčka před hněvem a pomstou Pulat chanovou, ukrývala se po měsíce v odlehlých komůrkách zapomenutých dědin i v prázdných hrobech. Obětovala jmění, zdraví, život, aby spasila svého jedináčka*).

Veliká uzavřenost v haremu málo k tomu přispívá, aby se samostatné, rázovité povahy vyvinuly. Přece se však mimořádné takové vyskytají. V létech šedesátých minulého století v naman-

*) Остроумовъ III. 171.

ganském okrese, kotliny ferganské, žila manželka dozorce (miraba) nad zavodňovacími stokami (aryky), která často zastupovala muže v úřadě. Po jeho smrti sama se ve službu uvázala. Chodila ve vysokých botách a ve všem si vedla nejinak než jako pravý muž. Vlastnoručně povzbuzovala nedbalé dělníky k větší pilnosti.

Bývaly doby, kdy ženě více svobody se dopřávalo a kdy se ze stejných práv těšila jako její velitel. V Buchaře po smrti Chudata Biduna, za nezletilého jeho syna Tachšada, vládla jeho matka plných patnáct let*). Moudře spravovala zemi za bouřlivých časů do nájezdu arabského počátkem 8. stol. O jiné panovnici se zmiňuje pověst samarkandská. Důmyslem svým osvobodila zemi od tureckých kočovníků a kolem městského obvodu nařídila zdvihnouti mohutnou hradbu, o niž se tříštily síly lakotných nepřátel.

I ve vesnici Naršachu žena jakéhosi důstojníka rozhodovala o osudu všeho obyvatelstva. Když jí na rozkaz Abu Muslima, jednoho z prvních mohamedánských věrozvěstů v Turaně, muže ubili, výtky činila vrahum, že ani sami nedbají předpisů koranu a přece novou víru chtějí šířiti. Za smělá slova pykala životem. Také některým básnířkám, spisovatelkam (ještě v 19. stol.) dopřávalo se takové volnosti, jaká jiným jejich družkám přísně se zakazuje (viz literaturu).

Má-li žena své jmění, které si z domova přinesla, kupuje si šaty ze svých důchodů. Obyčejně opatří v domácnosti vše potřebné muž, ale také žena k tomu přispívá svou prací, přede, chová bource, čistí bavlník. V městě si přivydělává šitím chalátu, aneb peče na prodej sušenky. V některých končinách muž jí přenechává kus pole, aby z jeho výtěžku vše nezbytné si opatřovala; často ovšem přibírá ku své sklizni značný díl z polní úrody mužovy. Děti při tajném prodeji vždy se přidržují matčiny strany; spády domácího „tchoře“ bývají veřejným tajemstvím a sousedka sousedky se bez ostychu vyptává, kolik pod rukou manželu odprodala.

Za líčidlo se užívá usmy na barvení brv, kadeří, mušky (bradavičky- chal) na tváři. Nejkrásnější brvy jsou silné, široké, do středu splývající v jedinou čáru.

*) Наршахи 15.

Z listů rostliny usmy, jež se v hojnosti pěstuje, vytlačují temnězelenou šťávu, s nádechem namodralým. Do barviva máčejí konec hůlky nebo sirky, otočený vatou a natírají tím brvy. Po malé chvíli chloupky obrví téměř úplně zčernají. Barva dosti dlouho se udrží, poněvadž se mýdla spoře užívá. Suché listí se žvýká zavinuté do bavlny, až se barvivo uvolní. Prsty u rukou i nohou a dlaně se barví na červeno. Již staří Babylonci užívali rozmanitých barviv, aby krásu tělesnou zvýšili.

V Buchaře i Samarkandě se vám nabízí ke koupi hojnost ženských klenotů. Mimo prsteny a náušnice nic se doma z nich nenosívá. Perly, koraly, drahokamy se dovážejí z Indie aneb z Ruska. Hojně rozšířeny jsou padělané drahokamy, jmenovitě tyrkysy. Naušnice mívají podobu velikých kruhů stříbrných, někdy pozlacených. Rozmarným parádnicím prosté stříbrné kruhy v uších nestačí, připevňují k nim přívěsky padělaných perlí, koralů i jiných chřestivých drobnůstek. Kouzlo krásy a mody jest tak neodolatelné, že šťastná majitelka okrasy nedbá, když ucho také tíhy nesnese. Jsou-li naušnice příliš těžké, pověsí je na vlasy aneb na cíp šátku ve výši uší. Náhrdelník někdy bývá upraven v podobě sítě, jež splývá téměř až na pás. Amulety (tumary) v podobě trojúhelníku, buď na hrdlo zavěšují, aneb nechají je splývati vzadu na lopatky. Hruď potřebuje hlavně ochrany proti zlým bytostem. Na vlasy na dlouhé šňůrky přivazují střapečky z černého hedvábí (čač-papuk). Jejich hlavičky obtáčejí stříbrným drátem a přivazují k nim skleněné perličky a jiné drobotinky. Ve vesnicích místo hedvábných střapečků (čač-papuku) se přiváže na pletenec několik skleněných perel, aneb kamének ve středu provrtaný. Vlas se nemá volně pohazovati, aby při práci nepřekážel.

Stříbrný kroužek v nosní chrupavce pozbyl i pro venkovské krásotinky půvabu. Ve Ferganě do nedávna takto se zdobily některé židovky. Či snad způsob ozdoby z Mesopotamie byl přinesen? Bylo to znamení zajatých, z vlasti vypovězených?

Nejraději vdaná i svobodná dívka sáhne ku květině, zvláště k růži, aby se jí krášlila. Kvítek se zastrčí za levé ucho. Někdy rozpuklé pupeny volně se houpají po obou stranách skrání. Z jara vplétají dívky do svých vrkočů tenké proužky kůry s mladými lístečky a jehnědami topolu.

Turkestanka je postavy prostřední, spíše drobné. Na vesnici častěji potkáváte ženy statnějšího vzrůstu. Strava je skrovná a proto tělesně se může dívka málo vyvíjeti. Teprve když se provdala, žena doplňuje své vnady; prý roste tím rychleji a statněji, čím více se jí muž líbí. Mnohé jsou náchylny k ztučnění.

U většiny nebývá tělo ladné; hruď nepoměrně dlouhá se ukrývá v řasnatém rouše, čímž se vada ztrácí. Jakmile oblékne evropské šaty, vystupuje nápadně nedostatek. Ploché, málo vlnivé obrysy hrudi ukazují se určitěji.

Snědá pleť s rozmanitými odstíny se pravidelně objevuje; spoře vypátráte čistou, bílou krásku — tím jest vítanější. Jako vata (pachtadak) — praví o ní námluvčí. Když tílka úběl s odleskem černych kadeří se snoubí, sláva dívky daleko se přes hory a stepi nese. Blondýnky a světle ryšavé vlasy řídkým jsou zjevem; anglické zlatohlávky málo by byly záletníky obletovány. Jenom zlé bytosti (albasty, viz tyto) podobnými kadeřemi se pyšní. „Černé — věrné!" podněcuje ku chvále. Bledé, vyhublé tváře zřídka se mihnou před vámi v hlavních městech; ruměnec krasavice nebývá úkazem mimořádným. Lícní obrysy jsou okrouhlé, u vdaných žen často ploché. Vášeň vtiskuje nepravidelné črty. Vrchní ret bývá hubenější než spodní. Když se mlčí, tvoří se kolem úst kolmé záhyby, což propůjčuje výrazu nádech zloby. Úzké, šikmé oči (bit-kuz) — tak vychvalované u Číňanek a Japonek, málo kdy se na vás upírají. Výraz energie se zamlouvá a málo kdy postřehneme onu netečnost, která má býti ideálem pravého buddhismu. Mnohdy chytrost s pronikavostí zírá z oněch očí, jež jsou na harem odkázány Uši jsou veliké a odstávají.

Zuby se uchovávají dosti dlouho zdravé. Krasotinky se domnívají, že se stanou zajímavějšími, když je zbarví černí (tyšchalou), která po dlouhou dobu se nestírá. Varují se, aby nic tvrdého nekousaly a skelný povlak zubů si nedrtily. Bradavičky v obličeji se považují za příznak lepoty a řekne-li se o některé dívce — má bradavku („chal dar") — jest vyhlášenou kráskou. S hlavy splývají hojné a dlouhé kadeře, ale hebkost jim bývá zřídka údělem. Mladé žínky do prvního děcka splítají kadeře do 4—8 copánků a nazývají se pět pletenců (beš-kakul). Později se uspokojí vlasy ve dva copy spoutati. V Namanganě pečlivě

přičísnutý vlas splývá na čelo v podobě dvou copánků jako festony. V Kokandě si zatáčejí malé pletence za ucho, na způsob někdejších kozáckých čupryn. Konce jejich se upevňují šňůrou. Takto se chrání, aby nevypadávaly. Velmi rozšířen zvyk nositi nepravé copy (ulan), namnoze vlastní vlasy vypadané. Aby se neztrácely, máčejí je kyselou vařenou smetanou (katykem). Za nejlepší však ochranný prostředek k tomu cíli se prohlašuje volská žluč.

Ruce bývají malé, úhledné, hebkých tvarů, noha není souměrná, chodidla překvapují délkou.

Mnohým ženám i mužům ve Ferganě krásu ruší vole (bukak); v jiných končinách neduh jenom spoře se vyskytne. Tváře bývájí zbrázdény stopami od neštovic a dlouhé švy v pleti zanechává sartská nemoc rišti.

Již u starých Řeků bylo uznáváno, že ona žena je nejlepší, o níž se vůbec nic nemluví. I Sart chválí ženu, která sedí doma (masturu). Žena arci za zvláštní ctnost to neuznává; v létech plné síly od 15—20 nejeví pravidlem mnoho chuti do práce. Celé dni dovedla by choditi po návštěvách, brnkati na citeru (dutaru), tlouci na buben a sbírati klepy. Největší práce její je správka šatů Muž je do 30—35 roků velice činný, stará se o hospodářství již od 10—12 let, kdežto děvčata, skoro nevěsty, neumějí na práci se ani podívati. Ale po této hranici věku muž ochabuje, žena naopak neztrácí vytrvalost do pozdních dob života. Vidíte šedé stařenky, jež po celý den neznají klidu. Žena na venkově je nepoměrně činnější než ve městech. Nevěst z daleka nevyhledávají, kdo je cizinec (musafir), o tom se domnívají, že se mu v době potřeby nedostane žádné podpory u příbuzenstva. Obchod ženy, má-li nějaký, vede se prostřednictvím buď mužovým aneb některého jejího příbuzného. Vzácným je úkazem, aby žena muži svému pomáhala knihy vésti. V bohatých rodinách chodí celý den po návštěvách aneb vyšívá; jednoho se jí nedostává: nemá novin, nečte zábavných knih.

Hrubé práce v lepších domácnostech se svěřují služce (ak-čač-i). Za dřívější doby k tomu bývaly kupovány otrokyně (džuzi), za ruské správy však do služeb cizích vstupují pouze vdovy, které postrádají vlastního přístřeší a dosáhly takového věku, že nemohou na nový sňatek pomýšleti. Spokojí se, obdrží-li za práci stravu a šaty, někdy se jim k tomu přidává

10 rublů za rok. Postavení jejich nejlépe je vystiženo samým názvem, ak-čač, což znamená bílý vlas.

Dříve bývaly dováženy otrokyně z Kašgarska; tajně je tam náhončí jímali aneb přímo od rodičů kupovali. Cena otroků a otrokyň kolísala mezi 50—100 rub., ano klesala i na 2—4 ruble*). Někdy zastává službu vlastní matka hospodyně; zbohatlé dcery nechovají žádné úcty ani šetrnosti ku své rodičce. K hrubé práci se manželka nikdy nenutí.

Žena projevuje veselou, bodrou mysl, třeba na ni trampoty všeho druhu doléhaly, vždy bývá pohotově popovídati si a zasmáti. Ukazuje výjimkou i plačtivou tvář, uchyluje se k slzám, jako k prostředku, aby si vymohla na muži neb i na rodičích, čeho se marně doprošuje.

Již od útlého mládí se snaží dodati svým pohybům jistou uhlazenost, vše se na oko vypočítává. Kroky její jsou drobné, ruce i hlava se při chůzi ani nepohnou. Obdrží-li nějaký dar, který ji přímo v nadšení uvádí, ničím svého citu neprozradí. Mnohdy ani nepoděkuje za dárek přinesený; jenom přijme-li nějakou podporu, zašepce slova díků. Dostane-li nějaký oděv, osvědčí svou uznalost tím, že hned darovaný šátek, chalát aneb přezůvky zkouší, jak jí sluší. Není-li možno dárkem se ozdobiti, ukazuje jej všem přítomným a provází pohyb svůj takovým úsměvem, že by se za něj nejzkušenější pařížská grizetka nemusila hanbiti. Znamenitě označuje své city pohybem rtů, brv; chce-li se tázati, pouze brvy nazdvihne.

Když oplakává zemřelého, rve si vlasy, rozdírá si obličej i vyráží ze sebe skřeky, které ani lidským hlasům podobny nejsou; vše jest strojený projev, jakého dobré mravy vyžadují. Nevěsta musí si poplakati, když rodný svůj krb opouští. Při pohřebním průvodu málo kdy spatříte, že by po tváři kanuly tiché slzy upřímného, hlubokého žalu. Zřídka se vůbec ženština dá slzami úplně ovládati, ale běduje a hořekuje od jitřenky do slunce západu. Nepláče, ani když ji bije muž, naříká nebo nadává. Vyniká povídavostí a rychle se vpravuje do rozmanitých okolností.

Největší trest pro Sarťanku je seděti třeba jen hodinu mlčky; nemá-li u sebe dětí a nikdo na návštěvu nepřišel, sama

*) Наливкинъ. Исторія, str. 168.

k sousedce spěchá. Vezme někdy s sebou práci, pomáhá na přástkách anebo probírá a roztřiďuje bavlnu. Za ochotu pohostí se plovem, čajem a sušenkami. Myšlenky své vyjadřuje obratně, jasná logika jejích důvodů vás překvapuje. Když spolu dvě, tři hodiny rozprávěly, nazývají se přítelkyněmi, nebývá však zvykem ani mezi důvěrnicemi si tykati.

Tajností o domácím životě neuchová. Při hádce nebo rvačce s mužem volává: „Stráž!" (vaj dód). Kdo hlas zaslechne, vstoupí do dvora a pokusí se o smír, dobude si takto zásluh, které se mu na onom světě k lepšímu připočítají (Koran hl. 4. ř. 127.). Pokřik slouží za obranu krásnému pohlaví proti hrubosti mužů.

Nejen žena, ale i muž lže téměř důsledně; ku pravdě se jenom tenkráte uchylují, když jim to přinese prospěch. Žebrota a krádež ve vrstvách prostého lidu velmi jsou rozšířeny: nepozorovaně si sousedky osvojují drobnůstky, které by se jim darovaly, kdyby o ně požádaly. Mnoho kradou vlny a bavlny na přástkách, ačkoli domácí na ně ostražitě dozírají. Na trhu zůstane však krámek úplně otevřený a nikdo se věci vyložené ani netkne.

Různých prostředků ženy používají, aby se zbavily plodu. Jedna radí k tomu účelu píti modrou skalici, druhá dokazuje, že je kamenec účinnější, třetí nade vše vychvaluje fuchsin. Všechno se zkouší. Konec? Věc uvázne na ruské vodce.

Od té doby, co byla zrušena pravomoc policie (kazi-rajsa), aby holí stíhala nedbalce náboženských povinností, mnozí málo dbají na hlas vyvolávačů do modlitebny (azančiův). Žena vůbec nikdy do modlitebny nechodí a vykonává modlitby doma. Lehce se najdou záminky, aby se modlitba (namaz) neodříkala. Jenom stařeny ukazují se horlivější a to ne všechny. Ve spěchu žena, místo, aby dle předpisu umyla si nohy ke kotníkům, ani střevíce nezouvá a postříká je pouze vodou. Některé Sarťanky se tím pranic netají, že se modlitbou neobtěžují. „Ať se modlí, kdo má čas!" namítají, když se jim činí výtka. Která přece chce vyhověti slovům písma, omyje si tvář, ruce až po loket, nohy po kotníky. Nejvíce ochoty k tomu projevují z rána a po poledni. Vlasy zakrývá šátkem a konce jeho spouští na prsa, když si úbor hlavy načechrá, prostře na zemi malý koberec (džaj namaz), zhotovený k tomu účelu ze žluté bavlny. Někdy žena hodí

Obr. 4 Ženy sartské

před sebe prostý šátek nebo chalát, aby si na něj klekla a se pomodlila. Hlas při tom se vždy tlumí, tělo se stále ku předu sklání, čelem občas země se dotýkajíc. Ostatní přítomní buď tiše rozmlouvají aneb docela umlknou. Nahodí se vám příležitost na vsi (v kyšlaku) viděti, jak se stařena modlí a kolem ní druzí křičí a se smějí.

Poněvadž žena, znající dobře psáti, v Turanu je bílou vlaštovicí, nahrazují se často dopisy symbolickými zásilkami. Manželce se stýská po vzdáleném muži, posílá mu prádlo, do něhož zabalen kousek uhlí a slámy. Co to znamená? Touhou po něm jako sláma sežloutla a zčernala jako uhel, tesknotou její srdce hyne, jako se rychle spaluje sláma a uhlí. Má-li se dáti zpráva o smrti, pošle se modrá nitka. Modrá barva i u nás značí smutek. Nit života přervána, krev zsínala.

V počtářství jsou ženštiny slabé. S námahou počítají do sta, některé ani neznají čísla do 40, místo kyrk (40) říkajíce iki igirma (2 × 20, srv. franc. quatre vingt, 4 × 20). Neumějí udati, kolik má rubl kopějek, ani kolik je stříbrných peněz v dukátu (teneg = 15 kop. v tilli). Ani o váze se nemohou shodnouti. Počet měsíců zůstává jim neurčitou hodnotou. „Mému synovi není ani rok, jest mu teprve 17 měsíců!“, tvrdila vážně mladá Sartka.

Velikou svízel mají nejen ženy, ale i muži s určováním měsíce a roku. Za měsíc se považuje období od novu do novu, říká se, že žena bývá v jiném stavu jedenácte měsíců.

Kyrgyzové dělí rok na čtyři devadesátky, zimní, jarní, letní a podzimní. Ale i u nich jsou ženy v nekonečném boji s měsíčním pořadím a s periodou let*).

g) Rodina.

Dokud není obdařena žena potomstvem, nepustí ji muž ani ze dvora; tak velí starodávný zvyk.

Dítky se považují za odměnu vykonaných dobrodiní; proto si zřídka ztěžují na četnou rodinu. Též vraždy nemluvňat se spoře zaznamenávají. Za nešťastný pro matky se považuje měsíc safar, který i obchodníci za neblahý prohlašují. Chutná-li matce více teplé jídlo, bude míti hocha, naopak očekává děvčátko, když dává přednost chladnému pokrmu.

---

*) Извѣстія Общ. по Археологіи XIII.

Za zvláštní štěstí se pokládá, když se narodí první hošík. Zámožní oslavují radostnou událost nákladnými hody a účastníci při nich se obmýšlejí drahými dárky.

Když žena pociťuje přílišné bolesti, užívá se četných ochranných prostředků, aby se jí ulehčilo. Prvních šest neděl bedlivé ji střehou, aby jí zlé bytosti úklady nemohly strojiti. Jakmile matka dítko povila, vypraví se nějaký posel, aby podal zprávu přátelům o radostné události. Poslu se uštědří několik kopějek.

Druhého dne spěchají pokrevní a známí, aby rodičům blahopřáli. Ženy nachystají jídel a pro maličkého připraví košilku. Návštěvníci se hrnou mnohdy v zástupech, nic nedbajíce, že to nemocné škodí. Hostina na počest novorozeného děvčátka bývá v skromných rozměrech. Tu a tam výjimkou se chystají jídla na posvátném hrobě (mazaru). Nejen živí se účastní v radosti hospodářové, ale i duchové předků; hřbitov jest jejich shromaždištěm. Výlohy nehradí otec, nýbrž některý z jeho mladších bratří. Doklad to někdejších společných sňatků: mladší bratr se stará o dorost rodu, jako u Tybeťanů dosud pozorujeme. Při první hostině, maličkému ku poctě pořádané, dává se mu i jméno: právo k tomu přísluší otci nebo dědovi. Opomijí se jméno některého ze starších příbuzných: týž byl by uražen, kdyby mladý neposeda někdy v jeho přítomnosti ku klidu byl napomínán. Komu děti umírají, označuje nového potomka slovy: Ať zůstane (Tursun), Počkej (Tochta), Statný (Machkam); k tomu se přidává druhé, běžné jméno. Takto míní chrániti svého dědice před úklady zlých duchů. Někdy odevzdávají dítko cizí ženě, aby je krmila 6—7 dní, načež je vykoupí.

Když je to chlapec, sluje Aldy (Satub) Koupil, dívka pak Prodaná (Satkyn). Klidem je naplňuje myšlenka, že takto si miláčka zabezpečují. Jsou-li dvojčátka chlapci, nazvou se Husein a Hasan, dívky Zugra a Fatima.

Za doby chanské jedno z trojčátek bývalo vychováno na účet panovníkův a rodiče nad to dostávali podporu. Při pojmenování se připomíná i rok zvířecího letopočtu; proto se táží na dobu narození: „Jaký jest váš rok?“ (rozumí se opice, zajíce, tygra a p.).

Z domu nesmí žena vyjíti po plných šest neděl. Dítě myjí hned, jak přijde na svět a po té až do dvacatého dne, kdy mu

oblékají druhou košilku; první se uchová pro následující dítko. Za chladných dní chrání nemluvně chalátkem, vatou podšívaným. Časté koupele prý vysilují, proto se jich málo užívá. Před koupáním se hlava i tvář omývá kyselým mlékem (katykem). Nedostatkem čistoty se vyvinují různé choroby oční a kožní.

Nemá-li matka mléka, zřídka se vezme kojná. Nemluvňátko se živí kravským mlékem a po 4—5 měsících mu připravují kašičku se skopovým lojem.

Jenom veliká chudoba přiměje rodiče, že robě odloží. Za svitu jitřenky donesou je před mešitu. Když vyvolavač modlitby (azanči) přijde, aby vybízel věřící k pobožnosti a nalezne nemluvně, oznamuje to obci. Některý ze členů jejích se přihlásí za opatrovníka a nalezence také adoptuje. V tom případě zvláštním listem se zavazuje otec, že se veškerých nároků na svého potomka odříká.

Po šesti nedělích se vypraví žena s kojencem ku své matce. Tato je pohostí, obdaruje šátkem a pro vnouče připraví čepičku (tybetejku), kabátek (chalát) a košilku.

Dítě leží nejméně rok v kolébce (bišik). Pod hlavu se mu klade poduštička z vaty; tato se tak umačká, že robátku málo pohovy skýtá.

Jakmile dítě nožky v chůzi zkouší, šije mu matka košilku s rovným límcem (mullača) a kabátek. Žádné roucho se neobrubuje. Dítě by nemohlo růsti a zemřelo by; lemovati šat je přestřihnouti mu nit života, která je víže k matce zemi.

Dostavuje se nová starost, děcku počínají lézti zoubky. Zažehnávají malého trpitele, posypávají moukou aneb dokonce myjí v krvi čerstvě zabitého zvířete, jež usmiřuje zlé duchy.

První vlásky se stříhají po roce; obřad vykonává děd, otec aneb některý ze starších mužů v domě. Často postřižiny provedou ve vlastním bytě, někdy se odeberou na hřbitov, kam s sebou vezmou pokrm. Tak se uchovává starobylá žertva, druhdy přinášená duchům zemřelých, kterou býval chlapec přijímán za člena rodu.*)

Hlavu ostříhají celou, nechávají pouze dva chumáčky vlasů na skráních. Když dorůstají ostalé kadeře, splítají je v drobné copánky. Na jejich konce však u dívek se přivazují perličky

*) Potkański: Postrzyżyny u Sławian i Germanów. Rozpravy krakovské akad. 1895.

aneb amulety. Poslední okolnost nám vysvětluje význam jejich, stejně jako kozáckých čupryn a židovských pejsů.

Kučery, se zvláštní péčí na skráních pěstované, mají chrániti hlavu na nejchoulostivějším místě před úklady zřejmých a neviditelných škůdců. Proto na nich splývají talismany.

Dívky stříhají v 7—8 létech, načež se nechávají vlasy volně růsti.

Děti se straší bubákem (budžu-em), vlkem (burem), někdy i Rus (Urus) musí přispěti, aby se nepokojný nezbeda utišil.

První slova, jimž se dítky přiučují, všude označují otce a matku. Ve Ferganě jmenují otce dedo (slov. děd), matku ača aneb bjovjo, bjo (od bibi, srov. baba). Vedle toho se také hojně slyší tur. ata (srv. ot-ec), neb aka (starší bratr), matka ina, ana (starší sestra). Když žije v domě děd a babička, tu se první oslovuje ata (otec), bába se zove ina (matka), otec se označuje jako aka, matka ana (srv. nána, rus. нанька, chůva).

Dětská řeč přizpůsobena snadné výslovnosti papa (horký) místo obyčejného issyk, mama (prsa, srv. lat. mammalia), m. imčak, ajaj (krásný) m. čirajlik. Jak se ve svých prvcích řeči evropské a turanské sbližují!

Jakmile dítě počne choditi, bývá namnoze samo sobě zůstaveno. Brouzdá i koupá se v kalužinách a struhách. Dospělejší musí pomáhati při práci polní i domácí. Chudina však méně je přidržuje k dílu než boháči. „Jsou naším jediným potěšením, boháči mají pole, domy, zahrady, s nimi se baví, my s dětmi" — vymlouvají se, když se jim výtka činí. Synové bývají v přátelštějším poměru k dělníkům než k vlastnímu otci. Jak by ne! Otec je stejně pánem vůči rodině, jako vůči dělníkům.

O sirotky málo se společnost stará. Mají o ně pečovati příbuzní, děd, strýc, i vzdálenější pokrevenci, a není-li žádného příbuzenstva, určuje poručníka úřad.

Děti mají svůj vtip a neomeškávají ho na mimojdoucích zkoušeti. Na ulici tlupa chlapců si pohrává. Na vyhublých koních jede dav Kyrgyzů. Hoši zanechají všeho, seběhnou se ke kočovníkům i prozpěvují jim posměšně:

Kyrgyz, Kyrgyz žebrači,
Do koutka se přitlačí,

Smrt jim z hladu hrozívá,
Motyku bere, v dálku se žene.

(Kyrgyz, Kyrgyz kyryldy,
Bir byrčakka tykyldy,
Uljaj, uljaj, digenda,
Ketmen alyn, jugurdy.)

Ale také na jiné národy popěvky si upravili, ostré a vtipné, ani Rusů neušetřili a rozmanité veršíky o nich vám dovedou zanotovati. Za zimních večerů vypravují se všeliké pověsti a báje. Hádky bývají na denním řádu i mezi něžným pohlavím a tu ženy a dívky nejsou proto kárány, že by se snad hašteřily, ale že užívají někdy výrazů, jaké jsou pouze u mužů obvyklé.

Svazek příbuzenstva mezi dospělými dětmi a rodiči jest velice volný. Provdaná dcera se scházívá toliko se svou matkou. S otcem se vídává velice zřídka anebo úplně přerušuje s ním jakýkoli styk. Rodiče požívají u dětí, které si samostatný krb zařídily, jenom tenkráte více vážnosti, když oplývají pozemskými statky.

Když vstoupí hospodář do domácnosti, kde se dbá slušnosti, vstane nejen žena a děti s druhými příbuznými, ale i jeho vlastní matka. Důvěrný ton mezi mužem a ženou se nikdy nevyvinuje. Muž, jako hlava rodiny mluví vážně, žena ho uctivě poslouchá, ale v přítomnosti cizích nikdy se neoslovují jménem. Považovalo by se to za vyšší neslušnost. Do očí se oslovují jménem nejstaršího svého dítěte a není-li žádného, dle bratra mužova, neb bratra ženina i prostě třetí osobou. V nepřítomnosti ženině, mluvě o ní, vyjadřuje se muž: „Moje rodina“ a naopak jeho choť praví: „Můj muž, můj hospodář, otec mé dcery!“ Muž je tedy, má-li skutečně syna anebo dceru, žena, když se vykáže vlastním potomstvem. Bez dětí nepřísluší nikomu názvu ani muže ani ženy. Není-li rodiny, uvádí se nejbližší příbuzný pokrevný, poněvadž je představitelem dědiců a nositelem jména.

Pravá, upřímná láska zřídka se vyskytá, poněvadž manželé se dostanou za sebe, aniž se dříve poznali. Někdy se přihodí, že povahy jejich se podobají a z toho se vyvinuje vzájemný

zvyk a náklonnost. Téměř nikdy se nevyskytá úplná oddanost. Žena bývá vždy od muže hmotně příliš odvislou.

Jakkoli muž dle zvyku i dle náboženství se považuje za hlavu rodiny, přece nejen bývá svou družkou ovládán, ale ona dokonce i ruku na něho vztáhne.*)

Ještě volnější svazek než mezi rodiči a dětmi se vyvinul mezi vlastními bratry a sestrami. Nejsou-li na sebe odkázáni v ohledu hmotném, lnou k sobě jako prostí známí, málo kde se podporují. Sart se přímo vzpírá, aby živil svého otce ve věku, kdy se stává ku práci nezpůsobilým. Vymlouvá se na svoje slabé prostředky. Nějakých chorobinců pro neduživce anebo výměnků se nikde nepřipomíná. V tomto odporu ku starým rodičům zdá se ukrývati někdejší obyčej, lidi starobou sešlé utracovati, jako v Římě v nejstarších dobách se dálo se šedesátiletými (sexagenarii).

Žena nazývá muže, staršího než ona, aka (starší bratr) a starší ženu aja (teta), bibi nebo be (paní). Oba názvy naznačují původně společný sňatek. Podobné výrazy se udržují v některých končinách Hindukuše. V jazyce chovarském teta se strany matčiny jmenuje se také matka, strýc sluje bratrem. Poměr mezi rodiči a dětmi v střední Asii vůbec není určitými představami ustálen. Pojem dívky a dcery se často shoduje a tolikéž se nečinívá rozdílu mezi mladíkem a synem. V některých jazycích označuje slabika pa otce, ma matku; není rozhodnuto však, víže-li se ku slovům přesný pojem, anebo projevuje-li se jimi pouhý cvičný pokus mluvidel a hlasivek.

Vyjma Tybeťany dnes málo nalézáme narážek, že by v dobách minulých právo mateřské neb matriarchální všeobecně bývalo platným. Národověda uznává jeho někdejší přednost oproti patriarchátu jako v starém Egyptě**).

U Turkmenů se jmenuje praděd baba, ale stejné slovo u Turků označuje otce, Turkmeni volají na děda ata, ale Tataři, Uzbekové, Kyrgyzové tím rozumějí otce.

Na matku volají Tataři a Uzbekové ana, ale poslední týmž slovem rozumějí také starší sestru. Věc je tím napadnější, že mnozí kočovníci, jmenovitě Kyrgyzové, jinak přesně rozeznávají příbuzenské svazky až do devátého kolena a velice

*) Наливкинъ, Очеркъ 159.
**) Dr. M. Haberlandt, Völkerkunde. Lipsko 1906, str. 67.

pečlivé otázky této si povšimnou, jedná-li se o právnické závazky, o pokrevenskou poruku anebo přísahu, slavnostně prohlašovanou.

Otázkou o příbuzenstvu pokrevním podrobně se stanoviska všeobecně národopisného zabýval se Levis Morgan.*) Prozkoumal neméně než 139 jazyků amerických, mongolských, malajských a evropských a dospěl ku přesvědčení, že většina národů označuje pouze věk přibližných vrstevníků, nikoli příbuzenské svazky. Muž nazývá bratrem nejen skutečné bratry, ale i bratrance, syny svých strýců a prastrýců, otcem nejen vlastního rodiče než i strýce a druhé jejich vrstevníky, potomky dědovy. Ani maďarština nemá zvláštního názvu pro bratra a sestru, tím méně pro bratrance a sestřenici a pojmy tyto opisuje.

b) **Mnohoženství.**

Každý pravověřící může míti zákonné ženy pouze čtyři. Zatouží-li však mohamedán po změně, dá se s některou starší rozvésti a pojme bez závady její náhradnici. Též žena může býti nesčíslněkráte provdána a rozvedena, aniž to je na závadu novému sňatku. Rovnodušnost to, která je nám přímo nepochopitelnou.

Za hospodyni se považuje nejstarší první žena (bajbiče), mladší však nerady se podřizují jejím rozkazům. Druhé ženy ji oslovují bjovjo, bibi, starší sestra, tetička, paní. Po smrti bajbiče její místo zaujme nikoli ona, která v pořadí následovala, leč ta, jež z největší přízně hospodářovy se těší. Vzájemně se nazývají kundaty, t. j. ta, s níž se sdílí den.

Každá z nich má pro sebe vyhrazenou místnost. Vládne-li muž více statky aneb domy v rozmanitých městech, žije žena samostatně v onom jmění, jež jest nejblíže její domovině. Jmenovitě bývalo to zvykem za chanské doby, kdy úředníci často museli svá sídla měniti a ženy nechtěly se rozloučiti se svými příbuznými. Když byl úředník přeložen na jiné působiště, pojal tam druhou manželku a ku své dřívější občas zajížděl. Podobné případy dosud se opakují, když kupec získá nějaký statek ve vzdálené vesnici. Tu si vezme z obce ženu a tato spolu s rodiči jmění spravuje. Zřídka se stává, aby více žen ve shodě žilo.

*) Systems of Consanguinity and Affinity in the Human Family. Washington 1871.

Někdy první z nich (bibi) sama radí muži, aby si vzal druhou nebo třetí ženu, poněvadž nemůže zastati všechnu práci v hospodářství. Služku najmouti na venku bývá spojeno s nemalými nesnázemi.

U polokočovníků Kyrgyzů, Kypčaků, Karakalpaků, kteří mají kousek polí a na jaře vyhánějí do vysokých hor skot, téměř pravidelně dvě ženy vedou domácnost. Jedna žije na statku, druhá pouze na dobu zimní společně s ní o panství se dělí. Od jara do podzimu prodlévá se stády na pastvinách. Za záminku mužům, aby si vzali druhou ženu bývá: 1. Nemá-li první družka žádných dětí. Okolnost tato uznávána za důvodnou už v Babyloně dle zákonodárce Hammurabiho, ale muž se musil spokojiti pouze s otrokyní, jež by mu potomstvo dala, když zákonná manželka nesvolila, aby byla vedlejší choť přijata. 2. Obdařila-li jej samými dceruškami. Někdy postačí poukazovati k tomu, že první jeho choť byla vdanou nebo rozvedenou a dle koranu přísluší vždy dívce před oběma přednost. Jsou případy, že sňatek s druhou manželkou (kundaší) slouží za podnět, aby první (bibi) podala žádost o rozvod. Bývá uražena, že se má děliti s někým o právo v domácnosti. Žena může dle zákona (šariatu) soudci předložiti žádost, aby směla manžela svého opustiti:

1. Vztáhne-li na ni ruku a jsou patrny stopy poranění.
2. Vezme-li si choť bez jejího svolení jinou družku.
3. Nedá-li jí na dobu šesti měsíců nic na výživu.
4. Odveze-li ji ze stálého bydliště nejméně tři dny cesty.
5. Pozbude-li rozumu.
6. Stižen-li malomocenstvím (machau).

Rozvod se strany muže se vyvolává nezřídka nepatrnou slovní hříčkou. Pravidlem se arci podstatnější příčiny vyžadují. Rozluka se ohlásí jedním z manželů slovem talák. Po té dle předpisu se má čekati tři dni. Lhůta se dává, aby věc obě strany si rozmyslily. Když se v ustanovenou lhůtu nesmířily, odeberou se třetího dne k soudci a oznamují mu v přítomnosti svědků své rozhodnutí. Soudce (kazi) vyhotoví o rozvodu úřední listinu. Muž musí ženě vydati dar (mechr) a nemá nároků, aby se dožadoval za věno náhrady.

Proneseno-li slovo rozvod (talák) pouze jednou, mohou se manželé opět smířiti a není potřebí žádného nového obřadu.

Když však osudné slovo třikráte bylo slyšeno, musí býti nový sňatek s touž ženou, jako s osobou úplně cizí vykonán. Když rozvedená mezitím jiného muže pojala, povinna s tímto znovu sňatek zrušiti, aby se k prvnímu mohla vrátiti. Někdy se jiný svazek pouze na oko uzavírá, aby se rozvedení manželé usmířili.

Místo obvyklého: rozvod „talák“ lze i jiných obratů slovních užiti. „Otéže jsou hozeny na tvou vlastní šíji“ praví Murad-bek ku své Fatimě, vypuzuje ji z rodiny.

Odloučí-li se manželka, jede buď ku svým příbuzným aneb zůstane ve svém domě. V nový sňatek může vstoupiti teprve po třech měsících. Fatima odmítá nabídky k novému sňatku, ponévadž se nesluší provdati se za života prvního muže. Dítky ponechá si rozvedená u sebe až do sedmého roku, ale otec je povinen na ně platiti. Vstoupí-li rozvedená v nový sňatek, může otec žádati, aby mu byly jeho dítky ihned vydány. Když dosáhnou dítky plnoletosti, dovoleno synu žíti, kdekoli mu libo, dcera však vázána na krb otcův aneb na jeho příbuzenstvo, neboť představuje majetek rodiny jeho. Vdova může žíti v domě, který jí zanechal muž, aneb se jinam přestěhovati. Není závady, aby se znovu provdala, ale slušnost vyžaduje, aby setrvala ve svém stavu 1½—2 roky, než si novou domácnost založí. Smutek nosí po muži 4—12 měsíců. Odívá se do modré košile, temného pláště (parandžy) a když oplakává svého chotě nad mohylou, vezme si modrý šátek (kušak).

ch) **Pohřeb.**

Smrt očekávají s pozoruhodným klidem, jsouce přesvědčeni, že každému v knize osudu zaznamenáno, kdy má svou pouť dokonati. Příklady 70—80 let u muže nebývají vzácnými zjevy, řidčeji dosahuje tohoto věku žena, ačkoli mnohá se dovede uchovati do 90 let při poměrné svěžesti. Jakmile z těla poslední vzdech se vydral, počínají nad ním naříkati. Sousedé se scházejí, aby svou soustrast projevili. Přátelům dávají o tom bez průtahu zprávu. „Zemřel“ („Kara — kyldy“) — prohlašuje se od úst k ústům. Posluchač dodává: („Chuda rachmat bulsum“) „Bůh mu buď milostiv.“

Podváží mu bradu, zatlačí oči, narovnají údy a pokrývají rouchem. Přijdou („juguči“) „omývači“, aby očistili zesnulého.

Ženy se ubírají do vnitřního dvora a muži se shromažďují v hostinské místnosti („michmanchanu“). Muže oplakávají stejně muži i ženy, naopak ženu pouze její družky a známé, z mužů pouze manžel, synové a bratří. I při posledním dechu se ukazuje, že žena není tak ceněna jako její druh.

Nad rovem naříká zbylý díl manželské dvojice: „kvítek můj“ („gljuljum oj“) neb „moje láska“ („ašukym ój“). Slova vykřikují zpěvným hlasem, štkají a naříkají.

V bohatých rodinách rozdávají při pohřbu kousky látky bavlněné a do nich zavinutý nějaký peníz. Za nečisté se považuje dotýkati se zemřelého. Děje se to v souhlase s předpisy Zarathustrovými a příkaz odůvodněn trpkou zkušeností, že snadno nákaza i smrt se může přivoditi. Omývače (juguče) před poskvrněním chrání malé kožené míšky na způsob rukavice. Obléknuvše rubáš, konce jeho zavazují nad hlavou a u nohou. Po té kladou tělo na dlouhá nosítka. Na nich přehozen buď plášť mužský nebo ženský (chalát nebo parandža), někdy pouze kus latky po zesnulém. Nosítka i s břemenem vynesou na dvůr. Tam v přítomnosti truchlících přečte duchovní (imam) výkrop (džanasu). Když obřad ukončen, přejí navždy odcházejícímu druhu mír (saljam).

Když je hřbitov příliš vzdálen, dopravují zemřelého na arbě; z blízka ho nosí druhové. V průvodě se dopřává místa mužům; každý z nich drží v ruce hůl a modrý šátek. Na cestě za zesnulým málo se naříká: jenom v družině boháčů se častěji rozléhá tlumený pláč a ston. Hrob se vykopává tak hluboký, aby se v něm dospělý muž přímo postaviti mohl. Na zapadním konci rovu se vyhloubí výklenek od severu k jihu. Do tohoto otvoru se uloží tělo hlavou k severu, na znaku, načež se zahradí cihlami nebo kamením, ostatek jámy zemí se zasype. Imam odříká modlitbu a všichni se rozcházejí.

Ženy se ubírají na hrob časně z rána druhého dne a naříkají nad zesnulým: i se svým žalem krásné pohlaví se odlučuje. Těm příbuzným, které nad rovem bědují, odkazují se po oplakávanem šaty. Třetího dne (uči) se shromažďují pokrevenci a nejdůvěrnější přátelé v příbytku smutku. Jsou pohostěni. Ženy naříkají a vychvalují zásluhy a ctnost drahého, s nímž se rozloučily. Oblékají smuteční košile, opasají se modrými latkami, v pravici třímají hůl a modrý šátek. Hůl naznačuje dlouhou

pouť, kterou nastupuje zesnulý do neznámých krajů; na cestě nutno podpory i ochrany*).

Ženy se postaví do středu komnaty, tančí a naříkají jako v den samého pohřbu. Nezřídka přichází do takového vzrušení, že si drásají tvář, trhají vlasy i šaty.

První tři dny v domě smutku vůbec žádný pokrm se nepřipravuje, nýbrž jídlo se přináší od příbuzných a přátel. Za dob chánských když umřel panovník, býval na jeho útraty lid častován. V Kokandě r. 1821 prodloužily se hody na oslavu zesnulého vládce po sedm dní. Šestého nebo sedmého dne a v některých končinách též čtyřicátého opět se shromažďují truchlící, aby památku zemřelého oslavili. Jedna z žen obstará v jeho rodině prádlo. Účastníci se při společné tabuli posilní a obdrží kousek mýdla na prádlo, do něhož se na pohřeb oděli. Obyčej sluje kyr, špína, špinavé prádlo; touto tělesnou očistou i duševní označována. Možnější rodiny nechávají hořeti světlo na místě skonu svého příbuzného po 40 dní. Světlo ukazuje duši cestu do tajů záhrobních a jím se zapuzují duchové, by těkající neubližovali.

2. Kyrgyzové (1897 4,084.139).

a) Domácnost.

Rozsáhlé stepi střední Asie setrvávají namnoze v rukou Kyrgyzů. Držitelé nepřehledných lánů však vždy více zatlačováni jsou do krajin od tepen obchodu a průmyslu odloučených. Největší rána na ně dolehla (1904) stavbou dráhy z Orenburku na Taškent. Druhý úder neméně těžký, do samého ledví národního života sahající, se uchystá, až se odvede pobočka ze sibiřské trati na hlavní město Turkestanu. Jakmile takto železniční koleje usnadní proud ruské krve v rovinách, nastane bezpodmínečný rozklad kmenového ústrojí, nyní již připravovaný. Život kočovníkův se uloží do zanikajících bájí, pomine jako přelud.

Kyrgyz jest ve svých požadavcích velice skromný. Dovede se omeziti a klidně snášeti hlad jako něco, s čím nutno se vždy spřáteliti. V létě se vystavuje nesnesitelnému žáru na rovinách, kde marně pátráte po stínu košatého stromovi. V zimě se chveje za buranu v nevzhledné kybitce, v níž skuhrá se všech stran

*) J. Sepp.: Intern. Hochzeits-, Tauf- u. Todtengebräuche. Mnichov, 1891, 137.

vítr. Ve volné přírodě se cítí za všelikých útrap spokojeným. Přesaďte jej do města, nuťte ho chápati se řemesla, aby se uchránil před hladem — hyne. Jeho úděl je přesně spočítán jako Indiána v Americe.

Od Omsku až k řece Amu-darji, od uralských svahů do Altaje přecházejí v různých ročních dobách stáda bravu a skotu pod vedením svých pánů, kteří se nazývají sami kazaky (kajzaky) — jezdci. Druhý jejich název odvozuje se od kyr — step, kyz - cestovati — tedy poutník stepi. Kyrgyzové tvoří podstatnou část turecko-tatarské větve mongolského plemene a rozdělují se na tři ordy: Velikou, Malou a Střední. V Turkestanu zastoupena hlavně Malá orda.

Vzrůst lze nazvati prostředním, častěji nízkým, což platí zvláště o ženách. Vlasy černé, hladké a tuhé; vousy rovněž černé, řídké, po straně téměř úplně scházejí. Oči malé, více méně šikmé, tmavé nebo hnědé; bystrostí zraku se jim mohou jenom američtí Indiáni přirovnati. Na vzdálenost šesti, sedmi verst rozeznají barvu koní. Obočí řídké. Pleť bílá, zvláště ženy se vyznačují nezřídka sněhobílým nádechem pokožky, obličej však a ruce bývají osmahlé žárem a kouřem. Hlava veliká a nízká, čelisti vysedlé, obličej široký, hranatý; čelo nízké, široké, ploské. Nos krátký, silný, ploský, zářez mezi čelem a nosem nepatrný. Ústa veliká, široká. Ret obyčejně masitý, trochu vydulý. Zuby prostřední, velmi bílé, odstávající. Matky za mládí dětem povytahují boltce, aby sluch se zbystřil, ozvučná plocha se rozšířila. Krk krátký, silný. Ruce a nohy výjimečně malé, zvláště u žen, ačkoli tyto se vyznamenávají pracovitostí. Nohy tenké, ven prohnuté, což způsobeno nepřetržitou jízdou na koni. Lýtka se málo vyvinují, neboť kočovníci jsou vesměs špatnými chodci. Postava jinak jest zavalitá, silná, svalnatá, pohyby neobratné, váhavé. Tučnost se považuje za příznak vznešenosti. Ženy dle našich představ nemohou se považovati za krásotinky.

Hlava se hladce holívá. Svým zjevem se podstatně liší od druhých národností v Turkestaně, poněvadž nejlépe uchovávají základní črty mongoloidní. Tělo se přizpůsobilo podmínkám života; celý den vydržeti v sedle — lahodný požitek, jíti hodinu pěšky se považuje za týrání.

Oděv je stejně nehledaný a volný, jako sám majitel si libuje v pohybech nenucených. Košile sahá až po kolena, široký její límec

se váže tkaničkou; spodky se střihají v rozměrech objemných, aby se za dlouhé jízdy na nohy nelepily. V zimě přetáhnou přes ně druhé z ovčiny, někdy i hedvábím vyšívané. Koženky se honosí takovým nadbytkem látky, že v jejich hlubinách se směstná košile, několik svrchních kabátů (chalátů) a nezřídka i kožich. Tělo chráněné proti zimě, nečiní nároků na krásný dojem útlých boků. Dle počtu chalátů se odhaduje vážnost a společenské postavení. Čím váženější kdo, tím mohutnější vrstvu šatů jeho bedra musí nositi. Mnohý čestný chalát bývá aksamitový, nebo z hedvábí. Spatříte jich v celé stepi nemnoho. Poslední dobou se objevují na nich anglická a ruská sukna. Šaty se šijí na muže prostřední velikosti a nikoli dle míry na každého jednotlivce. Proto mezi Sarty, Kyrgyzy a jinými Středoasijci spatříme muže vysoké postavy, jimž se na chalát nedostalo látky, jiní, jimž příroda majestátního vzrůstu odepřela, plouží oděv téměř po zemi.

Bedra se chrání pasem, jenž poset stříbrnými plíšky. Na levé straně se k němu přivazuje nůž, bez něhož kočovník jest jako bezruký. Zůstává mu věrným pomocníkem při denním zaměstnání, v obraně a útoku. Vedle nože připevněn kožený váček uloženo v něm křesadlo, hřeben a hrubé parátko na zuby. Boty prosluly svou objemností. Chůze v nich unavuje, ale obuv chrání jezdce výborně za buranu v čase podzimních a jarních plískanic. Možnější opatřují si boty (ičigy) a přezůvky po způsobu sartském a tatarském.

Na hlavu si klade čepičku (tybetejku, tuppe) a hebký klobouk (kalpak), šedé neb bílé barvy, nahoře zašpičatělý. Kalpak prostřednictvím Tatarů a Turků se rozšířil do Evropy a jest praotcem našeho klobouku. Šedé klobouky kašgarské mají povrch polokoule. Obrubu jejich dle přání lze zahnouti, aby se chránily oči a tvář před úpalem. V zimě se vyhledá někde v skříni (sunduku) ukrytá beranice aneb čapka z liščiny a za zvláště tuhých mrazů tumaky. Poslední se šijí z jehněčiny, se srstí dovnitř obrácenou. Obruba se spouští na uši i na krk, pouze přední její díl obrácen vzhůru, aby se mohl pohled volně upírati.

Úbor ženy v mnohém se od mužského nerozeznává. Nohy chrání boty (ičigy) s přezůvkami: prsa hřeje kožíšek anebo chalát s vatovanou podšívkou; spodky nejsou o nic užší než u mužů. Košile sahá na paty, přes ni ve sváteční dni odívají

živůtky. Hlava se zahaluje do kusu kyseje; zdá se vám, jako by si na ni majitelka posadila objemnou krabici (džavlyk). Ženušky, krásy dbající, nosí při zvláštních slavnostech, jmenovitě při svatbách, saukele, válcovitý to klobouk, nepodobný tiaře, až na loket vysoký, ozdobený stříbrnými nebo zlatými cetkami, perlami, korály, drahokamy i dodávající celé postavě pohled zvláště důstojný. Neudržuje se v saukele obdoba tiary skytských panovníků?

Provdané ženy splétají své vrkoče ve dva copy, jež volně splývají po zádech. Svobodné si upravují kadeře v libovolné množství drobných pletenců. Do nich připlétají hedvábné šňůry se stříbrnými ozdůbkami. Na konci hlavního copu přivazují klíč od skříně, kam si ukládají své drobné skvosty v nevelikém výběru. Ruce krášlí stříbrné prsteny a náramky.

V létě přespává a jídá kočovník v lehkém stanu (kybitce), pokrytém plstí. Na dobu zimní si upravuje z nepálené hlíny chaloupku, jež přes svou ledabylost přece více ochrany proti nepohodě skýtá než lehýnká kybitka. Tato se skládá z dřevěné kostry, upravené z tyčí a hůlek, spojených řeménky. Rozklad a ústroj přenosného bytu neobyčejně hbitě se provádí. Tyče — kereje — jsou na venek ohnuty; seřadí se jich do kruhu 4—8. Vedle řeménků slouží též žíněné provázky, aby se části kostry poutaly. K hořejším koncům tyčí se přivazují dlouhé, rovněž ohýbané hůlky (uuk), jejichž konce se provlékají do otvorů velikého dřevěného kruhu (čangarak-u). Uvnitř posledního přivázáno křížem šest jiných hůlek. Stojí před vámi těleso v podobě nepravidelné polokoule. Tyče jsou spiaty neširokými stuhami z plsti, nezřídka vkusně prošívanými. Přes kostru se přehodí kusy plstěné látky, hrubými stehy v plášť sdrhnuté. Jenom vrcholový otvor zůstává volný; záklopka plstěná může jej dle libosti zavříti. Na výzdobu se uvnitř pestří různé šňůry a třásně. Když děsivý severák nad stepí burácí, upevňuje se jurta ke kolům nejen vnějším, ale i uvnitř obydlí. Pro dvéře se ponechává otvor sotva 60 cm. široký. Pro práh stačí prkénko (tabaldyryk); o nic větší není hořejší dveřej — (mangdajta). Dvojkřídlé dvéře okrašlují se úhlednými řezbami. Zvenčí se přes ně přehodí rohožka, pilné hospodynky dbají, aby ji protkaly rozmanitě zbarvenými proužky plsti. Býváte překvapeni při samém vchodu svéráznými vzorky. Chuďas, pokud může, rozhodí si na podlahu kusy plstěných pokrývek, boháč si pohoví na kobercích.

Po stranách se rozvěsuje sekera, šavle, ručnice, koňské postroje, kožené vaky na porcelánové nádobí, ručníky i jiné potřeby. I přebytečná roucha v nevalném pořádku nalezají tam místo. Střed obydlí zaujímá krb; na železnou trojnožku se staví kotel, značného objemu. Stan zařizovati a skládati spadá do oboru práce ženské; muž vytahuje vzhůru pouze veliký dřevěný kruh (čangarak).

Pokrm kočovníku skytne brav a skot; hovězina přichází zřídka na stůl; za to mléko, kumys a sýr tvoří hlavní část stravy. Z ovčího mléka upravují sladký tvaroh (izymčik), kyselý sýr na slunci sušený (kurt), sražené mléko anebo ve vodě rozředěný sýr (ajran). Z kyselého sýru (kurtu) se vaří polévka nebo kaše (kuža), rovněž z pšeničné krupice, někdy i z prosa. Kumys z kobylího mléka se vychvaluje jmenovitě, když stáda koňská (tabuny) se vypásají na slaných pastvinách (rus. solončakach). Sušenky vypíkají buď na rozpálených v popelu kamenech, aneb na dně vymytého kotlu. Chutnější jsou kousky těsta, smažené na skopovém loji, naše to šišky (baursaky). Kotel z litiny není bez tajemného kouzla; v něm se vaří jídlo, vyvařuje prádlo i malé děti koupají. Maso se uchopí rukou, nožem ořezává jako v odloučených končinách poloostrova Balkánského. Polévka se nalévá v porcelánové šálky nebo na misku (pialu), z níž se i čaj popíjí. Šálků není nadbytek a pravidelně muž, žena a děti pijí pořadem z jediného. Při návštěvě hostí běží hospodyně k sousedkám vypůjčit si potřebného nádobí.

Při hostinách koluje jediná číše; když se dopilo, nalévá se znovu a dále podává. Dřevěné poháry a mísy jsou pro svou trvanlivost oblíbenější. Maso se bere rukou, proto se hostina nazývá pět prstů *) (bes basmak). Když se hosté do syta najedli, nabízejí z nadbytu služebnictvu, dětem, v tlupách kolem se tlačícím a naposled hospodáři.

Zvláštní zvyk krmiti (asatmak) mizí rychle ve stopách evropské vzdělanosti. Host vezme na ruku kousek masa nebo tuku a nudlí (salmy), vyzývá hospodáře domu nebo někoho jiného a klade mu pokrm do úst. Kdyby nechtěl vyzvaný nabídnutého sousta přijmouti, urazil by hosta. Jenom v mimořádných případech připouští mrav, aby mu položil připravené krmě na

*) Кустанаевъ 17.

ruku. Krmiti hospodáře je přežitek časů dávno zaniklých. Host v stepi se považoval za vetřelce, nepřítele. Jakmile vstoupil pod ochranu kybitky, musil býti proti přepadům zabezpečen, ale povinnost hostitelova mizela, když návštěvník z obvodu aulu se vzdálil. Hospodář přijímaje krmi, uznal příchozího obřadem za svého otce, jenž ho sytil a musil ho brániti na další jeho cestě k domovu.

Po jídle se přítomní zdvihnou, pohladí si bradu a se slovy: „Bůh veliký!" („Allah akbar!") děkují svému hostiteli. Týž je často doprovází koňmo za dědinu.

Hlavním zdrojem výživy zůstává podnes stádo: jemu se věnuje přední péče.

Kyrgyz si nepřivykl dosud dělati si zásoby sušené píce na dobu mrazů, ačkoliv se tomu mohl od ruských osadníků přiučiti. Jakmile ostřice a jiné traviny, jež na suchoparu se daří, počnou oživovati stepní dálavu, neklidný pastevec se loučí se zimním útulkem. Potřebí k tomu bohaté zkušenosti, aby se výměna pastvin provedla vhodně a dobytek se po zimním hladu zotavil. Než zhoubný žár nad nížinami svou vládu upevní, musí se stáda zavésti buď na šťavnaté sibířské lučiny aneb do velehorských výšin. Postup poutí od dob pradědovských vyzkoušen. V čelo stěhovavé družiny se postaví starý náčelník, „ak-sakal" — bílá brada.

Vypočte se nějaký šťastný den (sajat kun) a za ranního svitu skupina za skupinou se hne. Nábytek spočívá na trpělivých hrbech velbloudů, ozdobených koberci, uzdami a podpěnkami jako na nějaký svátek. I lid září štěstím v nejlepším svém rouše.

Ženy se usadí na velbloudy, koně, ale mnohdy i na ochočeného býka. Muži se rozjíždějí na lov po okolí a provozují za jízdy rozmanité krkolomné kousky.

K večeru se postaví kybitky a zvou-li zelené traviny k pobytu, setrvá se na místě dva, tři dni, načež se v pochodu pokračuje. Takto se urazí cesta na kolik set kilometrů, až se dospěje na letní stanoviště.

Tam se odpočívá, dokud tráva není spasena aneb žár slunce ji nesežehne. Když podzim se svými dešti stepi nový život vdechuje, obrací se brav i skot k zimnímu stanovišti (kystau), rozloženému blíže řek a rákosových houštin. Pro svá stáda zřizují

z rákosí ohrady — (kora) —, a podobné vrátké ochrany zřídí kolem vlastních obydlí.*)

Muž se prací nevysiluje. Dohlíží na (ak-mal) = bílý majetek (ovce) i na černý (kara-mal = skot, koně a velbloudi) Ženy vaří, připravují sýr, máslo na zimu, pletou žíněné provazy, tkají hrubou látku vlněnou, válejí plst na přikrývky aneb na plachtoví kybitek. Jenom největší chudina (bišara bajgusi) setrvává na zimním stanovisku, suší trochu sena, seje proso (tary).

Skot se na zimu odprodává nebo zabíjí — není pro něj píce — pouze málo kusů se podrží. Není-li přes příliš sněhu, přečkává se období mrazů bez nesnází. Ani to není na závadu, když sněžný rubáš v kyprých vrstvách na stepi se uloží. Zvířata si odhrabou úbělový háv a osvěženou travičku okusují. Nejtěžší rána osudu dopadá na pastevce, utvoří-li se po krátké oblevě náledí a zvířata se marně snaží kopytem tvrdou kůru proraziti a sporou travu si uškubnouti. Dostavuje se pád (džut).

Není-li na blízku nějaká ruská osada se zásobami sena, na tisíce kusů hyne. Kyrgyzové tvrdí, že téměř pravidelně za období 12 let dostavuje se taková pohroma. Ví se, že zkázu přináší rok zajíce — kojan-žyl.

Rovněž buran (metelice) šíří zhoubu. Helmersen vypravuje, že r. 1827 jediný zimní vichr zničil Střední ordě 10.000 velbloudů, 280.000 koní, 30.000 skotu, 120.000 ovec. Padlý dobytek se prodává za nepatrný peníz.

Pohostinství proslulo jako u všech kočovníků: jím se i blahobyt rodiny ohrožuje. Hospodář uvítá příchozího s velikou vlídností, posadí ho na přední místo v jurtě a předvede mu skopce, který se na jeho poctu obětuje. Host odříkává předepsanou modlitbu nad hlavou oběti (batu) a beran se zapíchne. Skoro bychom byli ochotni věřiti, že se tu uchovává v platnosti slovanské přísloví: „Host do domu, Bůh do domu!"

Dokud se jídlo vaří, nabízejí kumys a po té přijde nejhledanější díl ze skopce — hlava. Po mase se nosí čistá polévka, bez zeleniny, zápražky nebo jakékoli přísady.

Někde v národním podání se varuje před pohostinsvím. Biket napomíná ženu, aby hladoví její majetek neproplýtvali. Přísloví: „Nepřipravuj obědu pro hladového, nerozdělávej ohně pro zmrzlého" (Aška karan astyrba, tonganga ot džaktyrba)

*) Аничковъ 44.

projevuje zásady drsné, arci životním zápasem nezřídka potvrzované.

Kyrgyzové se považují za Uzbeky a odvozují svůj původ od chána Alašy. Týž poslal tři oddíly svobodných jezdců z rozmanitých rodů uzbeckých, aby chránily hranice jeho říše. Nemajíce žádných žen, přilákali k sobě 300 cikánských rodin. Národem mladých uzbeckých nájezdníků pobily cikánky své muže, aby se mohly pokochati s novými nápadníky. Takto vznikly tři ordy: Veliká, Malá a Střední. V podání se činí zmínka o příměsi dravidské krve, ale Kyrgyzové patří k nejčistším národům turecko-mongolským.

Za potomky chánů se považuje šlechta či-li bílá kost (ak sujak). Dříve dívka, ze šlechtického rodu pocházející, když se provdala za potomka černé kosti, byla proklínána. Ruská vláda zakázala, aby se takový rozdíl na příště činil. Kyrgyzové a Mongolové uctívají kosti — své předky, u bílého plemene se přihlíží ke krvi, k zdroji života. Dědina (aul) se oživuje večer, přátelé tvoří kroužky, opěvují skutky slavných hrdin (batyrů) a vypravují události dne.

b) Povaha Kyrgyzova a jeho vlastnosti.

Touha po svobodě a cit vlastní důstojnosti vždy převládá. Není tomu dávno, co se těšil kočovník z úplné volnosti, vláda ruská se u něho nejeví v kruté porobě. Proto jeho sebevědomí nebylo oslabeno jak u druhých národů středoasijských, dlouho porobených, můžeme pozorovati. Kyrgyz nezná úskoků, ale neumí ani hluboce se ukláněti, rád si zažertuje, nenuceně se zasměje, umí ostře a připadně odpovídati. Urážky však nesnese, ani úskoku, a v prchlivosti schopen provésti jakékoli násilí. Podrážděn bezprávím, třeba jen domnělým, pozbývá duševní rovnováhy a neustane, dokud své mstě nezjednal průchodu. Nejbližším prostředkem jest mu ovšem — bič. Jsa dobromyslným, dá se často přívětivým slovem už při prvním hovoru získati. Mluvíme o skutečném kočovníku, nikoliv o jeho pokrevenci, který v městě se usadil a všeliké špatnosti nižších vrstev si osvojil. K druhým národnostem z počátku bývá zdrželivý, ale upiatost během několika dní úplně zmizí, jakmile se o dobrých úmyslech příchozího přesvědčil. Prostosrdečnosti jeho dovedou výborně využitkovati obchodníci tatarští a Sartové.

Správa soustředěna v rukou (volostných) staršin, projevuje se však touha, aby byli nahrazeni řádně placenými úředníky.

Úcta k starším se všeobecně vyžaduje, neboť „budeš-li starce si vážiti, Bůh tebe poctí.“ V rodinných poradách jim vyhrazen hlas přede všemi ostatními. Vstoupí-li stařec do stanu, druzi z úcty povstávají; ani obvyklé vtipy a zábavy v jejich přítomnosti se nepřipouštějí. Čestné místo se však dopřává i dospělé dívce; jak vkročí, pokyne se jí, aby se usadila, kde obyčejně prodlévá „bílá kosť“ a starci.

c) Svatba.

Svatební veselí se vyjednává mezi rodiči a pokrevnými. Jak by mohli k sobě přilnouti ženich a nevěsta láskou, když se pravidelně ani neznají? Námluvy se vykonávají velice záhy: nezřídka chlapec dvouletý má již svou vyvolenou. Zákonitým sňatkem bývají vázáni v 13.—14. roce. A přece země kyrgyzské rozkládají se skoro ve stejné zeměpisné šířce, jako části koruny svatováclavské! Než se stane rozhodnutí o nevěstě, radí se rodiče s příbuznými. Svolá se s nimi rada (madžlis, tur. medžlis). Berou se v úvahu hmotné poměry i z jaké vážnosti se těší otec nevěstin. Někdy poslední okolnost padá více na váhu než bohatstvo. Úrady skončeny. Otec ženichův vypraví některého ze svých pokrevenců, aby se vyptal u rodičů nevěstiných, jsou-li ochotni vstoupiti s nimi v příbuzenstvo. Dává se příznivá odpověď — a počínají pravidelné námluvy. K tomu cíli se vybere několik svatů (kuda); někdy se spokojí se třemi, jindy jich bývá i devět. Celá výprava (kuda tuser) po obyčejném pohostění počíná smlouvati o podmínkách zamýšleného sňatku. Určí se výše kalymu — výkupu za nevěstu; zároveň se ujedná, v jakých lhůtách a v čem se má cena zapraviti i kdy se veselost rozvíří. Ani na rozmanité dary a náklad na hostinu se nezapomíná.

Boháči (baj) platí za svou nevěstu čtyřicet sedm rublů (kyrk džeti, 40 — 7 = 47). Obě čísla byla posvátná již v Babyloně.

Výkup se uplácí následujícím postupem:

1. Dobrý počátek (bas džaksy) 9 velbloudů; 2. hříbata a kobyly, celkem 16 hlav (kulundy); 3. tříletá hříbata a kobyly, 8 hlav (kunan, kunadžin); 4. dvouletá hříbata, 7 kusů (taj); 5. kobyla bez hříběte (džikatu bije); 6. duši libo, vybraný kůň nebo velbloud s přídavkem jiného oře (džanama

džaksy, tus-at); dobrý konec (noha, ajak-džaksy) velbloud, kůň, kráva a výzbroj. Jaké to jemné rozdíly v koňstvu se činí! Oř se považuje za hlavní předmět darů, chlouba to kočovníků, na druhé místo ustupuje velbloud, skot zůstává mimo pravidelný rozpočet. O bravu jako méně cenném není ani zmínky.

Střední třída umlouvá výkup (kalym) na 27—37 kusů dobytka, chudina je spokojena, sežene-li okrouhlé číslo (döngelek kalym) 7—8 kusů skotu, dárky se vzájemně promíjejí a hostina na nejmenší míru omezí.

Podmínky svatební dohody se někdy zvláštním způsobem obcházejí. Poněvadž je málo černého zboží (kara mal) t. j. koní, velbloudů a skotu, vyplácí se týž v hodnotě bílého zboží (ak-mal) t j. bravu, ovcí a koz. Za koně se počítá 6, za velblouda 8 ovcí. Aby se dotvrdila smlouva, odříkavá se modlitba (bata) a odevzdává se závdavek, jako se při každé koupi zvykem ustálilo. Na oslavu se uspořádá u nevěsty hostina, připojují se zápasy, dostihy a jiné zábavy.

Ženy provozují s námluvčími všeliké žerty a hry, jež často dle našich představ meze pravé slušnosti přesahují. V krajinách bulharských a makedonských bývá nezřídka při svatebních obřadech ponižována žena, naopak však u Kyrgyzů rozhodnost krásného pohlaví nijak nesvědčí o jeho porobě. Taková svoboda stojí v úplném odporu k islamu. Žertovně to nazývají „drchati námluvčí" (kuda tartis, tart — táhnouti, drhnouti, pověsiti, kuda — námluvce). Když se o svatebních podmínkách smluvili, baví se nenuceně. Náhle tlupa ženštin z celé obce vnikne dovnitř s pokřikem „Kuda tartys!" vrhá se na starosvaty a tropí si z nich žerty. Provázkem při vchodu připraveným podtrhnou jim nohu. Jindy vykopají jámu, přikryjí ji chrastím, na způsob lapaček na zvěř — svatové padají do nástrahy. Narážejí jim vysoký klobouk na rychlo k tomu účelu zhotovený ze staré plstěné pokrývky (kyz saukele). Zamažou tvář příchozím sazemi nebo hlinou; někdy jim poházejí šaty moučnou kaší (bylamyk).

V takovém zuboženém stavu vyvedou námluvčího ven, posadí jej na býka, zády ku předu a jezdí s ním ku posměchu drobného dorostu po celé vesnici. Jinde tlampače vyvedou z kybitky, posadí ho na veliký koberec, uchopí tento za cípy a vyhazují jej jako míč do výše. Týraný hledá útočiště u „pro-

sika". „Aj, myslil jsi, ze tak snadno dostaneš cizí dceru?", posmívají se mu ženy. Mnohdy nešťastného prostředníka vytáhnou provazem, za nohy zadrhnutým, do vrchu stanu. Od podobných útrap se mohou vysvoboditi rozmanitými dárky. I „trpělivému dojde trpělivost" a námluvčí si dovolí ledajakou obhroublou narážku vůči ženám. Zatím kladou tyto do koženého vědra (könoku) skopové hrudí, sušenky, mléko a jiné pokrmy a spouštějí to kybitkovým příklopem (čangarakem) dolů. Hosté jedí z toho, co se k nim ze vzdušných výšin snáší a když se posilnili, vkládají do téže nádoby malou peněžitou náhradu.

Druhého dne obdaruje nevěstin otec starosvaty velbloudy, koňmi a rozmanitými oděvy, což úhrnem slove küt. Vše se rozděluje mezi plnomocníky, dle jejich hodnosti a stupně příbuzenstva s ženichem. Za několik dní po dosažené shodě vypraví se přátelé od nevěsty k ženichovi, aby přijali díl výkupného (kalymu). Poselstvo jest o jednoho muže slabší než první. Druhého dne přijímají část splátky na skot (mal beru). Ženám se odevzdává odměna za provázek na dobytek (kusak, kus — loviti pomocí ptáků) a pastevci za chycení ořů (kupuk, druh lasa, jímž se chytají koně, na stepi se volně pasoucí). Odevzdávají se jim levnější části oděvu: šátek, čepička, pás, látky na šaty a pod.

Než plnomocníci odejdou, představí otec ženicha a za svou námahu obdrží krásného koně (kujan kurundyk). Na svatbu nutno často kolik let čekati, hlavní starostí při všem je, aby se sehnal jak nejdříve výkup; toť příčinou také častých krádeží dobytka. Kdyby smlouva byla porušena, vinná strana ihned posílá zpět všechny dary a nad to pokutu devíti (toguz). Počíná se velbloudem nebo koněm, k čemuž se jiné dary druží.

Když celý obnos nebo veliká jeho část zapravena, vyjede si ženich se svolením svých rodičů na návštěvu k vyvolené, na tajný příjezd (uzun keldi). Blíží se dědině (aulu), když večerní soumrak ji v závoj svůj halí, vysílá napřed druha (kum džulnasa), aby mu připravil cestu a švakrovým jej ohlásil. Jakmile tyto o příchodě zvědí, spěchají mu v průvodě jiných ženštin vstříc. Hbité sousedky postaví v rychlosti nový stan (kybitku), ve značné vzdálenosti od rodičů. Do ní uvedou švakrové ženicha a jakmile se usadil, naléhají neústupné na něho, aby je obdaroval. Vymáhají odměnu (šatr-stan, bajgary — peníz, zašivaný

dětem do nového šatu jako amulet) pro ony, jež pomáhaly při stavbě kybitky. Jiný úplatek určen pro pomocnice, které snoubenku ukázaly. V Syr-darjinsku ženy ukradnou večer nevěstu a přinesou ji ženichovi, za svou ochotu obdrží 10—30 rublů (džengälig, dženg — překonati). Nevěsta opouští ráno sama ženicha.

Když všechny uspokojil, posílá ženich dary rodičům nevěstiným za výchovu (sut — mléko, aky — plat za práci). Přijavše dary a pohostivše mládce, upravují švakrové pozdě večer pro nastávající novomanžele lůžko po levici při vchodu do stanu otcova. Jakmile rodiče ulehnou, jedna ze švekruší uvede ženicha do kybitky, kde jej nevěsta za záclonou očekává. První shledání (otevření dveří — kyrgyz. jesik ašu) musí býti přiměřeným úplatkem vykoupeno. Dále se odevzdá odměna (jesik otrus) za vstup do ložnice, jakož i za přípravu postele (tosek džatar).

Za jitřního svitu zmizí ze stanu postava ženichova, aby rodiče jeho přítomnosti nepozorovali. Ovšem děje se to pouze na oko. Byl tedy uveden do domácnosti, avšak ve vší tajnosti, úplatek příbuzných i druhých žen, stavba kybitky opodál rodiny — veškeré tyto okolnosti svědčí o původním únosu nevěsty.

V některých krajinách před odjezdem ženichovým uspořádá mu otec malou hostinu.

Mladík se odívá do nejlepšího roucha a bujný jeho oř opatřen nádherným sedlem a postrojem. Duchovní se požádá, aby vykonal modlitbu za šťastný návrat. Když se přiblížil ku své metě, oznamuje prostřednictvím jednoho z druhů domácím příjezd a žádá, aby si směl bílý, šťastný stan zdvihnouti. Podplatí švekruše a pomocí jejich sejde se s dívkou. Za takovouto podporu nesmí arci skrbliti s odměnou a jeho váčku s penězi hojně se ulehčí (kol — prst, ušta — nabrousiti). Stařena, která spojení překážela a mrtvou se tvaří, obdrží zvláštní podíl (kempir öldi — stařena zemřela). Nebyla původně násilím odstraněna? Zahynula při obraně?

Když se záklopka ve stanu, kterou se vypouští ve vrcholku jeho dým, nadzvihne, zaplatí za ochotu prokázanou mladík zpropitné (bakar, bak — štěstí, sal — otevříti). Volným únikem dýmu získává se přízeň předků, kteří se u krbu neviditelně vznášejí a ochranu pokrevenstva zaručují. Také u Tybe-

fanů domácí bůžek Nang lha nenávidí cizinců a tito si mu-i zvláštním obřadem jeho přízeň zabezpečiti.*)

Jiná stařena představovala psa, seděla u dveří a mlčelivost její nutno si zajistiti (it — pes, yzyldar — trhati). Nepředstavovala starucha také ochranného hospodáříčka? Když se snoubenec násilím dotknul dívky, musil ji bohatými dary odškodniti (kyz — küšaktar).

Dle Grodekova ještě se k tomu připojilo: Za pohled na sestru nevěstinu (baldyz körjumdjuk) odevzdával se úplatek již před svatbou, aby se obdarovaná necítila uraženou. Ženě nejbližšího příbuzného se strany nevěstiny, strýci, bratranci přiváděl se roční býček, hříbě a velbloudě (džengtö-taj). Úbor na hlavu nevěsty (säukälämu bajgazysy) klade některá z příbuzných žen a obdrží za svou úslužnost plášť (chalát) nebo košili. Na nový stan od tchána zařízený povinen snoubenec připraviti plstěné pokrývky místo plachet. Za to, že sousedky povlak natáhnou, obdrží roční hříbátko. Konečně když uvázaly koně, odevzdává jim novomanžel 9 kusů plátna (at bajlar, toguz küm). Ani prstem se nehne, aby se za námahu nemusel nový hospodář náležitě odvděčiti a mnohý se leká nesmírného nákladu, jež svatba vymáhá.

Šymyldyk (záclona) bajlar (bajla — vázati), za vazbu záclony u lože. Šaš (vlas) sypatar (sypaji — hladiti), že svoleno pohladiti kadeře nevěsty; bylo to symbolem poroby. Körpe (oblek) kymyldatar (kymylda — zdvihnouti), že roucho uvolněno. Mojun (šíje) tastar (tasta — hoditi), že vyhozen vrcholem jurty skopový krk — oběť skřítku a větrům, aby se v nové domácnosti zlomyslnými neukazovali. Kyz — kötöriz (kyz — dívka, kötör — zdvihnouti), že přenesena nevěsta na koberci; jevíť se dívka jako uloupená kořist.

Jakmile otevřeny dvéře (jesik ašu), mohou se návštěvy opakovati. Někdy zvídá matka o schůzkách jako by pod rukou. Obyčej sluje hra s nevěstou (kalyng — nevěsta, ojun hra).

Dosud nejsou řídké případy, že ženich svou vyvolenou unese, nejčastěji, že rodiče odkládají svatbu, pro malicherné a často smyšlené příčiny. Dorozuměv se se svou družkou, unese ji a dá se s ní zákonitě oddati; rodiče její obdrží doplatek na

*) Grenard, Le Tibet 321.

výkupné, ale nějaký trest nebo pokuta se neukládá. Mnohdy únosem chtějí ušetřiti výloh na drahou svatební hostinu*).

Umře-li ženich, má jeho bratr právo nevěstu domů si odvésti; jemu připadá i nárok na vdovu. Tato nesmí uzavříti jiný sňatek bez svolení příbuzenstva s cizím mužem. Druhý manžel povinen zaplatiti rodině část kalymu. Zemře-li nevěsta, může ženich její sestru si vzíti v náhradu.

Již den, někdy dva i tři před svatbou se hrne lid se všech stran k aulu. Vítají se nepřetržité řady příbuzných do osmého, devátého kolena.

Připojují se však i docela cizí návštěvníci, neboť „kde svatba, tam se i mrtvá hlava kutálí“, jak nás poučuje přísloví.

V den svatby snoubenec v průvodě několika pokrevenců a druhů odjíždí ku tchánovi. Bere ssebou doplatek za výkup (kalym) a plstěné pokrývky pro novou kybitku (tojmau ajak džaksy), skot na hostinu a různé dárky. Obyčejně odevzdává několik loket bavlněné, hrubší látky aneb šátky (džirtys), pro tchýninu sestru přivádí dvouletého hřebce (džingetaj). Úprava celého stanu pro nevěstu se odhaduje na 100—300 rublů.

K snoubence se shromažďují družky a brzy hlaholí po stepní dálavě unylý jejich zpěv.

Někdy při tom se střídá mladík s dívkou:

O, družko má, milená, družko má!
Černé saukele tlačí tvé vlásky, družko má!
Díš: „Zde tatíček zůstal!“ Žalu nech! družko má!
Hodný bude-li, tchán jej zamění, družko má!

Dívka.

Přede dveřmi tam pramen vine se, druhu můj!
Pramen zrcadlem, líce zřím v něm své, druhu můj!
Kyrgyz prostý dí: „Král též tchana má!“ druhu můj!
S otcem laskat se, jak bych zménila, druhu můj!

Mladík.

Zajíc bílý v skok letí po stepi, družko má!
Velbloudice jak větří pro mládě, družko má!
Proč tak naříkáš, žalně běduješ, družko má!
V patách bratr ti volá: „Sestro má!“ družko má!

---

*) Český lid X., 1901, 6—7.

Dívka.

Třásně čechrej mi, koně vyšňoř si, druhu můj!
Hoňte kobylu hostí v oslavu, druhu můj!
Řeknu matičce, proste tatíčka, druhu můj!
Na rok třeba jen doma nechte mne, druhu můj!

Mladík.

Torbo ruměná, bujném na koni, družko má!
Vzletí jistě nám z torby sokolík, družko má!
Otec ať žije, příště opora, družko má!
Tobě opora, kalym kdo splatil, družko má!

Dívka.

Čtyři pokrývky snachy vzaly už, druhu můj!
Stuhu s vlasů mi snaly ve spěchu, druhu můj!
Šest snach prosí-li, jiné vezmou si, druhu můj!
Kéž se, tatíčku, točím kol tebe! druhu můj!

Mladík.

Vranku na bujnou popatř, pozoruj, družko má!
Hříva jak se jí pyšně natřásá, družko má!
Neplač, neběduj, srdce nermuť nám, družko má!
Spolu vždyť jede, máť tě provází, družko má!

Dívka.

Jurty pokrývky z dobré práce jsou, druhu můj!
Běduj, matičko, navždy jedu pryč, druhu můj!
Za rok vrátím se, snad se shledáte, druhu můj!
Chraň mé, matičko, velbloudátko dál, druhu můj!

Mladík.

Sedíš, aj, paní, ryzce na bujné, družko má!
Paní provází velbloudíčka zde, družko má!
Neplač, nevzdychej víc tak z hluboka, družko má!
V brzku pohýčkáš svého chlapečka, družko má!

Dívka.

Bláto, voda snad stříká na mne zde, druhu můj!
Bílým matka mne mlékem sytila, druhu můj!
Čím jsem splatila dluh svůj matičce? druhu můj!
Že jsem vzala si muže cizince, druhu můj!

Mladík.

Přede dveřmi sráz horský zdvíhá se, družko má!
Vzrostla na srázu bujná travička, družko má!
Jak v tvém kožíšku, v tom od tatíčka, družko má!
Jak se skrývají kyprá ňadra tvá, družko má!

Dívka.

Bujné na ryzce, s hřivou jak zvonky, druhu můj!
Již, můj tatíčku, s jurtou loučím se, druhu můj!
Třeba dívka jsem, děckem vaším já, druhu můj!
Proč již místa víc pro mne není zde, druhu můj!

Mladík.

Přede dveřmi v dál písek šíří se, družko má!
V písek zajíc však stopy vrývá své, družko má!
Snacha nepřeje ni zrak tobě, věř, družko má!
V stan tě posadí, při všem zvídá jen, družko má!

V jiných písních vzpomínají děvčata veselých zábav, které s loučící se dívkou prožila. Provázena svými přítelkyněmi, obchází celý aul a loučí se. Bohaté slzy kanou po vznícené líci a tlumené štkání se mísí v blahopřejné popěvky.

Zpěváky odměňují penězi, šátkem, prstenem aneb i náramky.

Snivá mysl kočovníkova se rozehraje koňskými dostihy o ceny (bajgy) aneb zápasy (kurasy). Hlasy dívek i mládenců rozvíří tichý vzduch stepí v rhytmických popěvcích. Někde již v podvečer svatby ubírá se nevěsta v průvodu švekruší z rodného stanu k některému sousednímu; utíká před svými pronásledovateli (kyz-kačar neb kyz-kaču, kač — uprchnouti, skrývati se, kyz — dívka). Uprchlice musí býti lapena. Není to nebezpečné pro ženicha, ale jeho váčku se ulehčí. Podplacené sousedky vrhnou se na nevěstin úkryt. Napadenou brání její družky a jinoši — ženich se svou družinou užívá násilí, aby vzácné kořisti se zmocnil. Srážka (tartys, tarty —tahati se, příti se, hádati se) bývá zarputilá, domácí v obraně podléhají. Nevěstu přinášejí za vítězoslavného pokřiku pod rodný stan na koberci. Majitel kybitky, kde se dívka ukrývala, přijímá za to obvyklé dárky.

Svatební obřad se vykonává pozdě v noci, hosté z obou stran dostavují se v hojném počtu. Dívka sedí za záclonou, obklíčena svými družkami. Ženich se usadí před stanem, ale blíže své vyvolené. Duchovní (mulla) čte předepsanou modlitbu a ptá se střídavě prostřednictvím dvou svědků (ajgaků): „Dcero rodičů N. N., jste srozuměna jíti za ženu za N. N., syna N. N.?“ Když se ozve od obou stran přisvědčivá odpověď, podává kněz (mulla) mladým manželům, jejich rodičům a druhým přítomným sklenici vody, aby se z ní napili. Po té švekruše přivedou nový párek do připravené pro ně kybitky.

I v starověku turkestánský sňatek uzavírán, že ženich s nevěstou požili společné krmě a Alexander Vel., slavě sňatek s Roxanou, uznal za prospěšné místními zvyky se říditi.

Druhého dne upravují nevěstě úbor hlavy na způsob provdaných žen. Poobědvavše u nevěstina otce, chystají se manželé domů. Matka přivede dceři oře mimochodníka s krásným postrojem a pomáhá jí sama do sedla. Bratr doprovází ji až k novému jejímu krbu. Jako věno se posílá část výkupného. Na hrbech korábů pouště uložen celý nový stan (ak utau), skříně, koberec, domácí nářadí i roucho. Chudou provází méně velbloudů.

Než dojedou k cíli výpravy, mladičká žena seskočí se svého mimochodníka, odevzdá jej muži a celý průvod hne se dále. Ženuška osamocena setrvá v stepní tišině, po chvíli přijdou pro ni sousedky a dívky, aby ji do svého středu přivítaly. Jakmile průvod dorazí do dědiny, hbitá ruka žen v kratičké lhůtě zdvihne nový stan a uvádí hospodyni do její domácnosti. Mladistvá choť setrvá ve své ložnici po dva dni v kruhu mladých dívek, skryta za záclonou. Jako by plachou gazelu musily stříci, aby nezatoužil po svobodě.

Třetího dne odhalují její tvář a vybídnou ji, aby se přítomným klaněla. Obřad se provází improvisovanými verši, do nichž se vkládá poučení, jak si má v novém hospodářství vésti.

Promluv slovo, milá nevěsto!
Podrž hlavu oře, nevěsto!
Hbitá jako straka, nevěsto!
První velbloud tvůj se strká, hle!
Vzkřikni, proč se strká, nevěsto!
Do hlavy ho nebij, nevěsto!
Zadní velbloud tvůj se trhá zas!
Zvolej, proč se trhá, nevěsto!
Nebij do zad zvíře, nevěsto!
Ajran běloučký ty's, nevěsto!
Přišla's poslední sem, nevěsto!
Nebuď leniva snad, nevěsto!
Mnohé za čas lehké mysli jsou,
Lehké mysli ty snad nebudeš!
I zelené botky omrzí!
Nožky nezdvíhej si vysoko!
I z šagrenu botky omrzí!
V údiv krok svůj nestav nám!
Díc, snad není poután v okovech!
Kuruk (sýr) neber, jak se zlíbí ti!
Muže, by hned vstával, nevolej,
Muže po své chuti nevab si!

Klevet pro čas drahý nehledej!
Varuj se jich pro mír v domově!
Hlavu balalajku (hudební nástroj) jak netoč!
Na lůžku si nehov přes míru!
Tvář tvou odkryl jsem všem v rodině,
Svému švakru klaň se uctivě!
Velblouda dáš? Vyber bílého (šťastného),
Vinou tvou by zhynul, nedopusť!
Dáš-li koně, vyber bělouše!
Jak nám zajde, zloba stíhá tě!
Berana dáš? Tmavé barvy vol!
Pro hosta ber z žíru berana!
Kravičku dáš? Černou vyhledej!
V číši mléko pak ti nevyschne.
Přijela k nám z dálky nevěsta:
Plaťte za hled mladé ženušky!
Nemluvte jen, že je taková!
Plaťte, jménem ji jen volejte!
Hospodáři, před ní pokloň se!
U vodičky roste bujný jilm,
Na jilm pohleď, na vzrůst jeho patř!
Řeč s ní zapřeď, zkus, jak bystrý um.
Jehlu v ruku dej jí, v práci zkus!
Hleď na dýni, hospodyňku svou.
Viz ten uhel, vrkoč přebujný,
Její brvy krásné — brky to (oblíbené přirovnání),
Sníh zde — úběl tílka jejího.
Líce — krůpěj rdivá na sněhu.
Tvář již krásnou žínce odkrývám!
Všichni, co jste přišli, pohleďte,
Patřte všichni lepou nevěstu!*)

Jenom bohatí Kyrgyzové mají více žen. První z nich (bajbiče) se považuje za vlastní hospodyni; dává se jí přednost před ostatními jejími družkami, jež se jí mají podříditi jako své matce. Celé břímě domácích prací spočívá na bedrách krásné pleti; nicméně dopřává se jí více svobody než Sarťankám. Tváře své žena před cizincem neukrývá a nebrání se jí volně s ním rozmlouvati; bere účast při všech národních zábavách, žertuje a zpívá při nich.

Když se syn ožení a samostatně zařídí, obdrží svůj podíl (enči) ve skotu a bravu. Svazky s rodiči se od toho okamžiku uvolňují. Nejmladší ze synů přejímá v dědictví rodný stan a pečuje o potřeby starých rodičů.

*) Лиьаевъ 20—9

d) Děti a výchova jejich

Ženu v jiném stavu ošetřují staré sousedky. Novorozené omývají v slané vodě, odívají je do košilky, zabalují do teplého oděvu a kladou k matce. S příjemnou zprávou, jmenovitě když doplněk v rodině je mužského pohlaví, spěchá jedna z přítomných k otci a jeho příbuzným. Za svou ochotu bývá zpravodajka (sujunči) odměněna malým dárkem. Druhého dne na oslavu pořádá se hostina, toj a přidávají se k ní rozmanité zábavy. První tři dni není o návštěvu nouze. Dnem i nocí prodlévají u nemocné přítelkyně její, obsluhují a baví ji, nezapomínajíce ssebou rozmanité krmě přinésti.

Za týden kladou robátko do kolébky. I tuto událost oslavují hostinou v rodinném kroužku. Kolébka ověšena četnými amulety (tumar).

Tento zvyk užívati proti zlým bytostem rozmanitých ochranných prostředků, se připomíná již v starobabylonském eposu o boji Mardukově s Tiamatou, bohyní vod a mlhy. Vidíme tu hlavy zmijí, peří z obávaného sýčka, drobných penízů, což vše má chrániti před záludnými útoky neviditelných nepřátel.

Plných 40 dní koupá matka nemluvně v slané vodě, maže je lojem a zkouší jeho útlé síly. Natahuje mu ručky, nožičky, otáčí hlavičku na obě strany, někdy i boltce ušní mu napínají, aby hoch lépe slyšel. Proto odstávající uši u stepních obyvatelů nejsou žádnou vzácností. Pokud děcku hrozí nebezpečí od zlých bytostí, nesmí býti ani formálně přijato do rodového svazku; až uplyne 40 dní, lze mu dáti jméno. Tím se prohlašuje za člena širokého pokrevenstva. Jméno určují staršiny obce, méně, a to hlavně v posledním čase, duchovní. Volí se jméno nějakého příbuzného, jenž pozemskými statky oplýval; často se uchylují k jinému zdroji názvosloví. Chtějí chrániti miláčka před uřknutím a jinými nemocmi, jeho oslovením má býti vzbuzena ošklivost duchů, tajně naslouchajících. Slyšíme volati na hocha: Psí noho (it ajak), Psí hlavo (it bas), jinde mají chlapce Černé štěně (kara küčük). Slýchali jsme váženého Kyrgyza oslovovati: Tři stařeny (üč kempir), poněvadž jeho matce tři ženy pomáhaly. Zřídka matka nekojí robátka a vyhledává kojnou (jemšek ine, sut ine — mléčná matka). Mléčného příbuzenstva však mezi těmito kočovníky nikdo neuznává.

Aby se paměť utužovala, jmenují dětem, když počínají mluviti, řadu slov, aby je opakovaly, vštěpují jim rozmanité písničky a úryvky z výpravných básní.

Jakmile maličký počíná zkoušeti sílu svých nožek, ponechává se mu úplná vůle. Nahá drobotina pobíhá kolem dědiny, hraje si od samého svitu slunka do jeho zániku na západě a k matce se hlásí pouze, aby si vyžádala mléka nebo sýra. Dívka stále prodlévá po boku své matky a záhy se přiučuje všeliké práci, aby při ní vypomáhala. Učí se šíti, váleti látky plstěné, přede, zasvěcuje se do umění kuchařského. Pílí zastiňuje daleko Sarťanku.

Od nejútlejšího věku přivykají se jízdě na koni; zhotovují jim zvláštní sedlo, s něhož není naprosto možno vypadnouti.

V sedmém roce, někdy i později, hoch se podrobí obřadu obřízky. Na oslavu otec uspořádá hodokvasy, spojené s různými zábavami.

Nemůže se ani mluviti, aby děti žalovaly své rodiče, otcovražda je pojem neznámý, nedostává se pro něj ani slova. Urazí-li syn otce, trestá se nezdara tělesně, dostal-li svůj podíl, povinen platiti pokutu a nad to odprošovati rodiče. Za krádež u svého otce děti podělené se netrestají, ale když se případ po čtvrté opakuje, musí odcizený majetek vrátiti. Děti, jež si soudně podílu nevyžádaly, žádného jmění nemají. Všechny prodeje a koupě, uzavřené od synů nebo dcer do 15 let, považují se za neplatné. Nepolepšitelného syna se může otec v přítomnosti svědků odříci a listina o tom zhotovená se ověřuje soudcovou pečetí. Synové jsou povinni rodiče ve dnech staroby šatiti a stravu jim dávati. U provdané dcery může otec nalézti útulek pouze se souhlasem zeťovým. Za plnoletého se prohlašuje syn v 13 létech, dcera v 9 l.

e) **Pohřeb.**

Kyrgyz se světem se rozloučil; zpráva letem blesku se nese po stepních tišinách. V aule smutku se shromažďují příbuzní i přátelé. Duchovní s přespolními hostmi vstupuje do kybitky zesnulého a odříkává modlitbu za pokoj duše. Tělo se omyje, oblékne v rubáš (kebin) a položí na koberec, prostřený u vchodu na levé straně. Jest levá strana bohům podzemním aneb předkům zasvěcena?

Kolem těla se zřídí ohrada z rohoží, aby se i nahodilý dotyk vyvaroval. Ženy obkličují zesnulého a naříkají; zvolna se stupňuje nářek a posléze splývá ston v jediný sbor, při čemž všechny jeho dobré vlastnosti se vychvalují a druhým za vzor stavějí. Ženy jeho jako by byly smyslu zbaveny, rvou si vlasy, rozdírají si tváře, až se krev po nich řine. V projevu svého citu jsou vašnivější než Sarťanky. „Proč jsi nás opustil? Komu jsi svou rodinu zanechal?“ sterou ozvěnou se nese v kraj.

V žalobné lidské hlasy splývá táhlé vytí psů z celého aulu, i němá tvář se loučí se svým pánem. Tělo se nesmí ponechati ve stané déle 24 h.; než je vynesou, vyzývá se opět kněz, aby přečetl předepsanou modlitbu. Pro rov vyhledají vyvýšené místo, aby mimojdoucí, spatřiv je, několik slov modlitby zašeptal. Hlavu obracejí k severní polární hvězdě, temir karyku (železný kůl).

Jáma je nepatrné hloubky, ani ne metr (š. 45 *cm*), délka se vedle potřeby upravuje. U hlavy se zřídka staví kámen s nápisem, obyčejně spokojí se s žerdí, na níž se třepetají útržky hadříků. Místo věčného odpočinku pro boháče „baje“ označeno čtverhranným mausoleem, nad nímž se klene prostá kopule, průčelí hrobky zdobeno cimbuřím. Pohřební obřady končí hostinou, při které vyhrazeno pro duchovního čestné místo; ještě do nedávna však mnozí z kočovníků neuznávali za nutno, aby se při pohřbu dovolávali jeho prostřednictví. Dlouho ženy naříkají a vychvalují ctnosti a zásluhy zesnulého. Jednou za týden po celé roční období (90 dní) přicházejí do jeho stanu, aby uctily památku po něm. Ve výroční den smrti vyvrcholí smutek ve slavnosti, zádušní hostiny (as beru). Za soumraku se zapálí kolem stanu ohně a zdá se, jakoby všechno v plamenné záři se rozplývalo. Pořádají se závody — bajga a vítězi při nich se dostává odměnou nějaký kůň, skot, pás, koňský postroj nebo kusy domácího nářadí. Někde i v den duší se přinášejí krmě na hrob aneb se zabíjí beran na způsob tureckého kurbanu. Dovedou tedy Kyrgyzové ve svých pohřebních obřadech spojiti troje náboženské přesvědčení: šamanství, víru ve hvězdy (sabeismus) a islam. Druhdy bývali zesnulí hojnějšími obětmi uctíváni, koně i ovce zabíjeni, aby se jejich jméno ve větší slávě zalesklo. Hostina u chuďasa trvala aspoň den, zámožnější pozdrželi kruh přátel na hodech někdy celé čtyři dni. Na kvasu sedmého dne

(7 oběžnic) uřezávali koni, na kterém zemřelý jezdíval, ohon a hřívu. Vdovy na znamení smutku po smrti manželově obracejí na oři sedlo, aby na něm nikdo nejezdil. Původně arci byl „běhoun“ v obět přinesen na usmířenou duchu zemřelého. Kdyby se sedlo na oři opáčně neobrátilo, jistě by onen, kdo by se na něm projížděl, do říše stínů pádil.

3. Kara-kyrgyzové (1897 802.807)

rusky dikokamenní Kyrgyzové (divocí, v horách žijící), u Číňanů a Mongolů slují Buruty. Praví to horalé, kteří se v nížinách necítí dosti volnými, touží po čistém, průzračném vzduchu, jaký se pouze ve vysokých polohách muže nadýchati. Milují svou nehostinnou otčinu a její krásy v epických výtvorech slovesnosti dovedou dojemně vychvalovati.

Dle ústního podání se rozšířili z okolí Andižanu do blízkých hornatin, jež svými zdrojnými proudy naplňují jezera Lop- nor, Balchaš i Aralské, tedy zaujímají výhradně oblast vnitrozemskou, vlastní to jádro celiny asijské. Sami se rozdělují na dvě křídla, pravé On a levé Sol. Obě větve se rozpadají na množství kmenů, rodů a rodin. V syr-darjinské oblasti patří namnoze ku kmeni Sultů, ve Fergáně se setkáváme s kmeny Adyginů, Kypčaků, Najmanů a jiných. Častěji hráli jmenovaní pastevci v kotlině fergánské vynikající úlohu.

Na východ sahají sídla Karakyrgyzů až k poledníku Kuldže, k severu se posouvají jejich přenosné stany (kybitky) až k pohoří Kungei- Alatau a ku hřbetu Alexandrovu. Na západě se s nimi setkáváme u Aulie-aty, Namanganu a v horním poříčí Amu-darje, na jihu mimo pláně Pamiru drží ve své moci též odnože Kven-lunu, okolí Jarkendu a Chotanu. Území tuto označené jenom z nepatrné části hodí se pro zemědělce, za to chov dobytka a bravu zabezpečuje skrovnou výživu. Také lov na rozmanitou zvěř bývá pro smělé střelce uspokojivý.

Národ se dělí ve dvě skupiny, vládnoucí manapy a lid poddaný — fukara nebo buchara. Název tento vznikl z arabského fakir — žebrák, mn. č. fukara. První představují šlechtu, která do příchodu Rusů neomezeně rozhodovala o pozemcích i movitém majetku všeho obyvatelstva, podobně jako druhdy činívala údělná knížata aneb knížata poměščíci v Rusku. Obvod jejich právomoci nebýval nikdy obsáhlý, čítal na 100—600

staní. V době míru vykonávali právo panovníci a soudcovské, ve válce pak vodili všechno branné mužstvo do pole. Vedle nich však bývali voleni též zvláštní soudcové (biji), jako u stepních kmenovců jejich shledáváme.

Ze zvláštní úcty se kdysi těšívali oni náčelníci, kteří u svých příbytků měli postaveny šibenice. Když pronesly rozsudek, býval týž bez průtahu vykonán. Takové stanné právo udržovalo se v platnosti jmenovitě vůči cizincům, kteří se snažili do kraje se zbraní v ruce proniknouti. Trestnost činu vykazuje mnohou shodu s turkmenskými názory, což na dřívější styky obou národů jasné světlo vrhá. U obou dnes od sebe oddělené žijících kočovnických skupin lupiči ku sprostým provinilcům nebyli počítáni. Kdysi téměř všechno obyvatelstvo hledalo v tomto nebezpečném zaměstnání důležitý pramen pro svou výživu. Povaha půdy a poloha všeho kraje jim poskytovaly neocenitelné výhody v jejich řemesle. Avšak jednotliví manapové žárlili na svou moc a žili v nekonečných potyčkách se svými nejbližšími sousedy. Jenom této okolnosti lze přičísti, že se u nich nemohla vyvinouti silná ústřední vláda, jež by strhla na sebe všechny obchodní svazky mezi Indií, Čínou a Turánem a z toho také znamenitý prospěch si zabezpečovala.

Náčelníci svým nevolníkům neukládali nijakých břemen ani poplatků, považujíce všechno vlastnictví za svoje, s nímž dle libosti nakládali. Když přišel host k manapovi z jakékoli pohnutky na návštěvu, nařídil týž, aby přivedli berana kteréhokoli z jeho podřízených a na počest příchozího zabili zvíře. Dostavil se k malému vládci opěšalý Kyrgyz a vypravoval, jak nešťastnou náhodou mu na cestě zahynul kůň, prosil o náhradu za ztraceného oře, aby se mohl do vzdáleného aulu svého vrátiti. Prosba jeho není oslyšena. Náčelník zastaví nejbližšího svého robotníka, poručí mu, aby seskočil s koně, na němž přicválal a neznámý žadatel ujíždí dále na darovaném koni. Ovšem poškozený dostává později jinou náhradu za ztraceného hřebce. Jediná svoboda v dobách krutých bojů se sousedy zůstavena prostému kočovníku. Když nebyl od svých pánů proti útiskům sousedů chráněn, mohl bez závady přejíti s celou rodinou a majetkem skotu, bravu a koní k silnějšímu náčelníku a tomuto v područí se nabídnouti, aby mu poskytl záštity. Takto se stával vasalem nového šlechtice a pohyblivé jmění své podržel jako manský statek. Takový spo-

lečenský řád se mohl vyvinouti pouze za nekonečných krvavých zápasů v horách, kde loupežné výpravy „baranty“ — považovány bývaly za důležitý zdroj příjmů pro náčelníky stejně jako pro nižší vrstvy. Pro smělého vůdce, jemuž štěstí na výpravách přálo, hlásilo se více poddaných, aby se z lupu mohli obohacovati. Hodnost náčelníků stala se během doby dědičnou.

Horští Kyrgyzové mají nyní právo voliti si okresní starosty, starešiny v dědinách, soudce i členy výboru, každého na 50 stanu. Vše to nevadí manapskému nadpráví. Dovedli se přizpůsobiti požadavkům ruské vlády a prostý lid udržují dále v tuhé porobě. Padesátníky považují za své posly a vykonavatele policejního dozoru.

Volby jejich vykonávají se takovým způsobem, aby se na podobná místa dostávaly osoby od manapů závislé. Mezi jednotlivci ze šlechty vznikají sice rozmíšky, ale držitelé moci hájí houževnatě společného prospěchu.

R. 1902 Karakyrgyzové v Semirěčensku domáhali se kozáckých výsad. Zavazovali se vykonávati pohraničnou vojenskou službu, ale za to jim mělo býti přiděleno 30 desjatin pozemků na osobu, aby se takto mohli vyprostiti z manapského područí, což vláda vesměs úsilovně podporovala. Tomu se vzepřela domácí šlechta; přímo proti záměrům carským vystupovati se neodvažovala, ale odstranila plnomocníky, z lidu volené. Proto na obecném sjezdu zástupců národa vyjednavatelé poddaných vrstev úskočně obžalováni z krádeže. Z rozsudku takového vůbec není nijakého odvolání ani k úřadům ruským. Opatřeni jsou úplatkem podvodní svědkové, nařčeným vina dokázána a odsouzeni na rok do vazby a k pokutě 6 koní. Takto lid zůstal v porobě a dědičné výsady manapské zachráněny.

R. 1896 najalo město Pišpek od Karakyrgyzů na 12 let 750 desajtin pozemků. Občané platili kočovníkům po 20 kopějkách za desjatinu a tím se hradily z části daně za původní majitele. V krátké době na polnostech založeny ovocné sady, zelinářské zahrady i domky nájemců zbudovány, kde se před nedávnem step rozkládala. Aby byla smlouva sjednána, bylo nutno odevzdati dotyčnému manapovi za úplatek 2000 rub. Když se nájem měl prodloužiti, žádal šlechtic za prokázanou ochotu dalších 4000 rub. Pomazanka tedy byla více než 16kráte větší skutečného nájemného, jež odpočítáváno ve prospěch poddaných!

Mnozí z nenáviděných domacích šlechticů ukladné povraždéni. V příslovi nazývají se vlky, poddaní jejich ovcemi. V posledních letech (1905) navrhováno, aby se lid výkupem z obtížného svého stavu osvobodil. Mírný postup zamezen nastalými zmatky v samém evropském Rusku.

Karakyrgyzove v Semirěčensku k panství ruskému připojeni za Alexandra II. (1855—65). Několik verst od Pišpeku založena obec Taš-tjube, jejíž lid odřekl se kočovnického života, prijal pravoslaví, načež mu vykázány pozemky pro stala sídla. Na každou duši, podobně jako se dálo u ruských mužiků, vyměřeno po 10 desjatinách; usedlíci první tři léta zproštěni všech zemských poplatků a v následujícím tříletém období poskytnuta jim poloviční sleva berních pohledávek.

Karakyrgyzové za dnů našich jsou krotcí jako Turkmeni. Cítí se příliš slabými, aby se proti paži zdvihli, která nad nimi ochranny štít drží. K poštovním službám a k pohraničním strážím se hodí stejně jako druzí kočovníci; též k vojenským pochůzkám se jich se zdarem používá. Jakmile však uznají, že vrchní velení nad nimi svěřeno slabým rukám, jsou ihned ochotni k loupežným nájezdům do okolí, přepadají karavany, odhánějí stáda bravu a skotu. Téměř každý manap to považoval za náležité, aby mimojdoucí karavana se u něho zastavila a za pohostinství v penězích anebo zbožím přiměřený poplatek odváděla. Pamiry dnes nabyly jiné tvářnosti; soumaři a vozkové (arbakešové) udržují pravidelné spojení z Kašgaru do Věrného i do Oše a naopak.

V lidových popěvcích nás často zarážejí místa, upomínající prostotou mluvy na indické Védy; „O ty, který jsi na výšinách, kníže nebes, ty, který dáváš pučeti zeleni ze země a stromům a listí, ty, který pokrýváš kosti masem, stvořiteli tvorů, nebe, který jsi způsobil, že se zrodily hvězdy, ty vladaři moudrý, který jsi dal nám otce, a ty Pai Ulgen, která jsi nám dala matku, dejte nám skot, chléb, dejte nám hospodáře domu, dejte nám požehnání.“

Ve vysokých horách pro dopravu a v hospodářství užívají jaka; bez tohoto užitečného přežvykavce by v nehostinných končinách cestování vůbec nebylo možno. Skot nesnese tak drsného podnebí a rovněž chov koňstva je silně omezen. Spíše se

oři pro jízdu z níže položených údolí a nedalekých stepí přikupují, ačkoli je to pro chudé pastevce veliký výdaj, jenž se těžko z vlastních důchodů hradí.

4. Ujguři

zaujímají zvláštní místo v rodině tureckých národů. Již před Kristem obývali západní kraje říše čínské a sami se nazývali Turk. Malé zbytky mocného druhdy národa roztroušeny dosud v Chivě a Buchaře, vedle toho však živoří v Dzungarsku. Jméno Ujgur označuje poslušný, mírně žijící. Vyplňovali před staletími prostor mezi Čínou a Iránem, na Východě zasahovali do provincie Kansu, k poušti Gobi, na jihu k Tybetu, na severu postoupili až k Dzungarsku. Středem pro jejich oblast býval Vých. Turkestán.

Národ se dělil na černý lid (kara-ani) a úředníky (tapuk-či), což nás upomíná na kyrgyzskou černou a bílou kost (kara a ak sängek). Dle tříd bývala vyměřována také práva. Mimo to se rozeznávali kupci (satikči), rolníci (taranči), pastevci (igdišči), což dokazuje, že dávno museli se odříkati výhradního způsobu života kočovnického.

K vyšším stavům se řadili: správní úředníci (seid alevi), lékaři (öteči), zaklínači (apsunči), hvězdopravci (munedžim). Poslední úřad nám dokazuje, že víra ve hvězdy a jejich působení na osudy lidské mnoho byla rozšířena. Z úředníků se uvádějí: vezír, vojevůdce (in-baši), písař (bitikči), posel (jolaoči), vrátný (kapukči).

Národ tento, kdysi vysoce vzdělaný, jak lze souditi z nejstarší památky tureckého písemnictva kudatku biligu, dnes dlužno považovati za uschlou větev. Ujguři se přidržovali šamanství. Ani o islamu, ani o učení Buddhově nenacházíme ve jmenovaném spise žádné ozvěny. Okolnost je tím nápadnější, že Mongolové i jejich nejbližší příbuzenstvo upřímně k zásadám buddhismu přilnuli a na západě od nich mohamedáni velice horlivě víru prorokovu rozšiřovali. Možno, že různost náboženských názorů se sousedy byla jednou z hlavních příčin úpadku všeho národa. Při všeobecném sčítání r. 1897 Ujguři zařaděni pod stejné záhlaví s Karakyrgyzy pode jménem Turků, na rozdíl od osmanského pokrevenstva.

5. Uzbekové (1897 726.534).

opanovali na čas oblasti obou hlavních řek Turkestánu a z té doby také mezi staršími domorodci jsou usazeni. V Buchaře a Chivě jsou dosud vládnoucím živlem, v Samarkandsku a dílem ve Ferganě jejich výlučné postavení příchodem Rusů bylo zničeno. I v jejich řadách jako u Kyrgyzu můžeme rozeznávati tři skupiny. Někteří rodové vůbec sídel svých nemění; druzí pouze na dobu letní se oddávají bezstarostným potulkám se svými stády. Jenom nepatrná část setrvává úplne při pradědovském způsobu života a odmítá přednosti spořádaného zemědělství.

Z pola osedlé rody najdeme ve východní Buchaře. V zimě se shromažďují v dědinkách poblíže města Husaru, v létě se však uchylují do volné stepi. Nejvíce setrvačnosti v zděděných mravech ukazuje rod Ljakau, kočující po horn atinách blíže Sary-čašmy. Chválí se jejich statečnost, ale prohlašují se za náboženské nesnášenlivce. Se svými osedlými sousedy udržují spojení, jenom aby si opatřili své nejnutnější pot e by.

Kteří z nich dali výhost kočovnictví, úplně se přizpůsobili krojem i mravy Sartům. Pastevci se podobají, vyjma některé zvláštnosti v krojích, Kyrgyzům. Jenom v předpisech náboženských jsou nedůtklivější. Nekdejší právo zvykové (adat) úplně u nich, až na nepatrné přežitky, vymizelo. Na jeho místo postaveno právo mohamedánské, šariat. Proto vymáhají od svých žen, aby tvář zahalovaly i v době přesídlení.

Uzbekové se rozdělují dle jedněch na 32 pokolení, dle druhých je jich mnohem více. Považují se za část „Zlaté ordy“, usedlé kdysi na dolní Volze; říše pojmenována tak honosivě, ježto jejich chánové obývali pod stanem, jehož dolejší konce žerdí a koly nad zemí byly pozlaceny. Hrdě se nazývají samostatnými (us — sám, beg — pán), že dlouho žádné cizí vlády nad sebou neuznávali. Mangitové v Buchaře o sobě tvrdí, že jsou ze všech kmenů nejušlechtilejší. Jejich úhlavními soupeři se prohlašují Šejbanové.

Jako představitele uzbeckého kmene přikládáme podobenku Saida Ahada-chána, emira bucharského. Jemu po boku stojí ministr, rodem Sart. (Obr. 5.)

Uzbekové dosahují prostředního vzrůstu. Vlasy mají hladké. někdy ryšavé neb kaštanové; vous černý, sporý, zřídka ryšavý.

Obraz 5. Said Ahad chán, emir bucharský a jeho ministr (Uzbecký a sartský představitel).
(Dle F. Schwarze.)

oči černé, šedé, vždy trochu šikmé; klenuté obočí pořídlé. Pleť žlutá, velmi temná, pokožka hladká, málo anebo pranic zarostlá. Čelisti vysedlé; obličej hranatý, čelo prostřední, klenuté; nos krátký, rovný, se širokou základnou, zářez mezi čelem a nosem

nepatrný. Ústa veliká; rty téměř vždy tlusté, nahoru vydulé; zuby prostřední, bílé; brada kulatá, hmotná. Uši veliké aneb prostřední, od hlavy odstávající. Krk obyčejný, ruce a nohy malé, nohy křivé, lýtka málo vyvinutá. Obyčejně jsou slabší tělesné soustavy, hubení, nicméně za dobrých poměrů hmotných náchylni k tučnosti.*)

Dle původu náležejí Uzbekové ku kmeni Ujgurů. Říše Turán byla založena od Šejbani chána r. 1248 za velikého hnutí, podníceného Džingischánem. V 16. století přešli řeku Syr-darji (Džihun) a podmanili si největší část Turkestánu; při výbojných výpravách vyznamenal se zvláště Özbeg, dle něhož i celý národ přijal svůj název.

Ve své domácnosti svobodník vůbec nepracuje; všechno hospodářství spočívá na bedrách ženy, která nezřídka má horší postavení než u východních Kavkazanů pozorujeme. O výchovu svých dítek málo pečuje. Co divu, když pak dospívající synové často ruku na vlastního otce nebo matku vztáhnou? Ve městech se ztrácejí ve styku s Tadžiky a Sarty, po venkově splývají s jinými kočovníky.

S Uzbeky jsou blízce příbuzní Kypčakové ve východní Fergáně v nesouvislých tlupách osedlí, považují se za spojidlo jmenovaného národa s Karakyrgyzy. Odvozují svůj původ od Ujgurů a dřívější jejich sídla mnohem severněji se rozkládala. Ještě v 17. st. značný jejich oddíl zaujímal pastviny na horním toku Jeniseje. Ku spisovné řeči se nepovznesli a vlastní ujgurština zůstává jim nepřístupnou; kdo z nich si osvojí známost písma, pronáší se v nářečí bucharském. Jenom nesnadno se mohou dohodnouti s kazanskými Tatary aneb se sibiřskými kočovníky téhož původu. Jiný kmen stejného jména, rovněž ve východní Fergáně rozptýlený, počítá se ke Kyrgyzům.

6. Kuramové

zajímají nás jako směsice kmenů uzbeckých a kyrgyzských. Osídlili území Angrenu, v oblasti Syr-darje; žijí též vedle Sartů v rozmanitých předměstích a nabízejí své služby při hospodářských pracích. Jaké pestré příhody života je združily? Počet

*) Schwarz Turkestan 29

jejich se udává pouze na několik tisíc. Jejich společenské postavení mezi pokrevenci jenom o nepatrný stupeň jeví se lepší než cikánů, ačkoli tito obyvatelé jiného plemene a jiného jazyka žalostnému osudu jsou vydáni. Kuramové nemají žádných stád, ani pozemků nikde si nezískali, jsou to někdejší psanci, odkázaní na práci z milosti ode dne ke dni.

7. Turkmeni (1897 271.357).

a) Původní vlast. Změna sídel. Kmenové.

Turkmeni jsou jádrem obyvatelstva v rozsáhlých stepích a pouštích mezi Persií, Amu-darjí, Aralským jezerem a Kaspickým mořem. Do nynějších svých sídel pronikli od severu přes Mangyšlak teprve počátkem 18. století. Smělou jízdou nijak nezadají Kyrgyzům, mnohdy je i předčí. Žár sluneční silně jim pleť ožehl modré oči nejsou neobvyklé, ale převládají černé. V některých rodinách, zvláště u žen, lze pozorovati ráz turecký, ale viděl jsem jednotlivce, kteří mně připomínali maďarské venkovany z úrodných lánů alföldských.

V žilách jejich koluje arci mnoho krve arijské, poněvadž po dlouhou dobu udržovali stálé styky s Peršany a hojně otroků z říše šachovy až do příchodu Rusů v území prodlévalo.

Slovo Turkmen pochází dle výkladu jediného dějepisce ze zakaspických oas Abul Gazi Bogadur chána od perského Turkmanend, t. j. Turku podobný. Tímto slovem označovali Tadžikové z Mervu všechny kočovníky, kteří na jejich oasu nájezdy podnikali.*) Nejdůležitější větev turkmenská jsou T e k i n c i. Nejen obyvatelé Mervu, leč i Achalu, hlavní zástupci kmene, považují za svého praotce Salyr-karana.

Od něho dle ústního podání pocházejí Jomudové, Salyrové a Ersachové. Hrdina Salyr slynul neobyčejnou silou a vyznal se v rozmanitých kouzlech; jeho válečné nájezdy provázelo řídké štěstí.

Jmenovaní kmenové sídlili původně mnohem dále na východ. Na břehu moře Kaspického v X. stol. se uvádějí v arabských letopisech Tivedžiové, od Balchanů do Amu-darje se po-

---

*) Өедоровъ 15.

tulovali se svým bravem a skotem Chyzyrové a Aliové. R. 1741 se připomínají Čovdurové, Tedženi a Mangyšlakové.

Dle národní pověsti dřívější otčinou Turkmenů byly svahy Ťan-šanu a Pamiru, kde se nyní šíří ulice Margelánu a Andižánu, tedy ve východní polovici kotliny ferganské. Tísněni jsouce výbojnými sousedy, asi před dvěma sty roky se vystěhovali do bucharského emiratu. Z těchto končin přestoupili na území chivské a byly jim vykázány levé břehy Amu-darje. V chanátě vznikly rozmíšky mezi rodem Kungradovců a Mangitovců. Tekinští kočovníci se připojili k posledním, ale ztratili jako nejbojovnější horlivci polovici všeho svého lidu. Zbytkové hrdin se svými rodinami se usadili v okolí Čardžuje na dolním toku Amu-darje.

Krutý samovládce perský Nadir šach (1736—1747) oslabené kočovníky přinutil k poplatku a značný díl branného mužstva vřadil do svého vojska. Jakmile Iránci se vrátili k rodným krbům, bohatší rodiny se přestěhovaly na poloostrov Mangyšlak. Za vůdce se jim postavil na pochodu Tejmur Keram. Ani ve svých nových sídlech dlouho se nemohli udržeti; v sousedství se pásla stáda Kalmyků, nyní živořících na dolním toku Volhy až téměř k Manyči. Před jejich prudkým nárazem prchali Tekinci k jihu, k úpatí vyprahlých hor Balchánu. Krátce po příchodu do těchto pohraničních hor zemřel i Tejmur Keram.

Ona část kočovníků, jež setrvala se skromnými stády u Čardžuje, rovněž se netěšila ze slunných dnů klidu. Bucharci jim dávali pociťovati sílu své pravice, utlačovaní hledali záštity až na dvoře slunce a lva — v Persii. Oddíl jich se uspokojil s vyprahlými pastvinami blíže Bajram-Alia, jádro však si hodlalo zabezpečiti výživu u Tedženu. Byli to Sarykové, kteří však v polovici 19. stol. zatlačeni obyvateli Mervu až do okolí Jolatanu a Pende.

Po smrti Tejmurově Tekinci rychle se na úpatí Vel. a Malého Balchánu množili a úrodný pruh půdy zavlažovaný horskými bystřinami nestačil k jejich výživě. Hlásila se bída. Část lidu se odhodlala k útoku na Merv a Tedžen. Asi před sto léty jakýsi Turkmen Monak zřídil karabendská stavidla na řece Tedženu a zavodňoval neumělými stokami blízké polnosti. Kraj počal vzkvétati, ale Peršané stavidla rozbili a Tekinci se rozprchli po rovině, dílem se ukrývali podél proudu Tedženu.

Po 40 létech (kol 1830) na opuštěném místě zřídil Oroz chán pevnost a pod její ochranou upravena nová stavidla. Bystrý proud prorval častěji hráze a bylo nutno za jarního náporu vln úsilně je doplňovati do výše a na šíř. Úmorná práce dohnala Tekince k tomu, že se Tedženu vzdali a soustředili se u Serachsu. Odtud je vypudili šachovi vojáci do Mervu, pod ochranou však ruskou znovu v malých skupinách postupují podél řeky Tedženu.

Tekinci bojem zatlačili od balchánského podnoží Imralie, kteří si musili vyhledávati nových pastvin u Atreku aneb dožadovati se ochrany u Chivanců. Oasa Achal pojmenována dle mohamedánského světce Ak-chala (bílé rodiště), jenž býval jedním z prvních hlasatelů koránu mezi bojovnými tlupami kočovníků. Achalci udávají, že se zmocnili nynějších svých pozemků kolem r. 1780. Petruševič klade jejich příchod téměř o 40 let dříve. Uvádí k tomu nějaké písemné doklady? Odvolavá se prostě na ústní podání; neshoda tedy zůstává nerozřešena, poněvadž osobní upomínky častěji se osvědčily málo spolehlivými.

Válečné štěstí projevovalo sice někdy tvář příznivou, jindy se však odvracelo, nicméně posléze Tekinci přece zůstali pány dolního poříčí Murgabu. Jakmile se v nové domovině zařídili, provozovali loupežné řemeslo ve větším ještě rozměru než dříve. Až do Afgánistánu zájezdy své podnikali. R. 1861 poraženo od nich vojsko šachovo a od toho okamžiku se prohlašovala loupeživá bratrstva za úplně neodvislá.

R. 1870 udeřili na Salyry, zahnali je z plodného okolí Zur-ábádu, odňali jim stáda a po malých skupinách je usadili na uměle zavlažované půdě Mervska. Kmen Jomudů, druhdy mocný, v 18. stol. často osnoval bouře proti chánům chivským.

Když r. 1813 Muhamed Rachim, chán z Chivy, k válce proti Persii se chystal, Goklani a Tekinci odepřeli mu jakékoli podpory. Po vítězném pochodu odbojní kmenové od Chivanců krutě potrestáni. Pro Rusy byl obrat válečného štěstí důležit, neboť se uvolnil jejich obchod mezi Astrachaní a dolním tokem Amu-darje. Goklani považovali přepady karavan mezi Aralem a Volhou za hlavní zdroj pro své důchody. Pokoření lupiči se obrátili k pohoří balchánskému a vytlačili odtamtud kmen Atů na sever do chanátu chivského.

Oasa tedžendská znovu osazena od Tekinců r. 1884 již za vrchního panství ruského. Vedle tohoto kmene turkmenského druzí domohli se jenom podřízeného místa.

Šichové a Sejdové rozptýleni v rodových družinách po valné části Turkmenska. První na čas prodlévali v Persii a Sejdové chovají upomínky na svůj pobyt v samé Arabii. Šichové se pokládají za potomky Abu Bekra, prvního chalifa po Mohamedovi; druzí za svého předka prohlašují Aliho, syna Muhameda Anafy. Někdy se jmenují Bekir a Kyzyl (červený), pravá to aristokracie mezi prostými kočovníky, s nimiž ani nechtějí žádného sňatku uzavírati. Jenom nepatrný jejich díl se udržuje na Mangyšlaku a v okolí Krasnovodska; praaic se neliší jazykem nebo odévem od ostatních Turkmenů. Co historické pravdy ve zkazkách o arabském původu obou rodů, těžko nyní rozsouditi.

Plémě Ata (turecky, kyrgyzsky = otec) mezi svými praotci uvádí Ali-išana, jednoho z prvních hlasatelů islamu v zakaspických stepích. Též Atové prohlašují, že jejich dědové kolébku svou v Arabii spatřili. Rozdrobeni na skupiny po 5—6 rodinách nejraději se připojují k Tekincům, méně k Jomudům a Goklanům.

Nuchurové a Nuičové před příchodem Rusů odváděli poplatek Tekincům. S nimi byli spřízněni obyvatelé Anau a Megiru, kteří do Persie se uchýlili. Mezi Nuchurci často najdeme jednotlivce, připomínající nám hustým vousem, orlím nosem, živými posuňky, přízvukem v řeči, ano i slabě vyvinutým smyslem pro tělesnou čistotu židy. Těžko nyní rozhodnouti záhadu o jejich původů. Jisto, že v jejich žilách mnohem více koluje krve arijské, než u druhých kmenů můžeme pozorovati. Tělesné i duševní vlastnosti Nuchurců, jež poukazují na semitské pokrevenstvo, překvapují často i mezi horaly východních některých kotlin Kavkazu.

Alijeli z části obývají kolem Kaachy a Kjuren-kaly, do kteréžto krajiny se vystěhovali z okolí Ispáhánu v nynější Persii, kdež prodlévali zároveň s jinými kmeny příbuznými v sousedství Azer-bejdžánu. Na krátkou lhůtu převedli svá stáda do Chivy, ale když výbojní Kalmykové až k ústí Amu-darje se prodrali, uchýlili se opět do svých nynějších sídel. Dle zkazek odvozují původ svůj od Amira Amzy, strýce proroka Mohameda. Goklani prohlašují za svého praotce Kaj-chána, syna Gjun-chána, vnuka

Ujguz-chána. Asi před polovicí tisíciletí zdržovali se na pobřeží Issyk-kulu (Teplého jezera). Mongolové však je tísnili, pročež přešli do údolí Syr-darje, kdež obdrželi název Turkmenů. Krok za krokem se ubírali k západu; za Kara-chána část jich si vyhledala pastviny na Balchánech, druzí se probrali na Mangyšlak. Dle ústního výkladu původně se jmenovali Kajové a vypásali svá stáda blíže hranic perských u Atreku. Peršané vystavěli nad soutokem jmenované řeky a Sumbary město Mešedi Misrijan. Aby nové osadě zabezpečili dostatek vody, zahradili stavidlem Atrek a rozváděli vláhu po okolních polích. Stavidla však byla požárem zničena a jenom zříceniny ukazují někdejší kvetoucí město. Goklani dle lidového výkladu nazváni od gök (gjuk, gok) šerý a ljang (lenk, lan) chromý, že jezdí na chromých konících. Považují se za nejmírnější a nejvzdělanější kmen mezi Turkmeny. Mají ve své moci horní tok Gjurgenu a Atreku. Provozují rolnictví, zahradnictví, za to chov dobytka neudržuje se na stejné výši jako u jiných příbuzných plemen. Sami se uznávají za poddané šachovy. Salyrové nebo Salorové uchovávají pověst o pobytu svých předků na poloostrově Mangyšlaku. Z tohoto kraje se vystěhovali počátkem 18. stol.; hlad je vehnal v náruč Chivanců. Jomudi však je zapudili do okolí Čardžuje a odtud dále do Jolatanu. Společně s Tekinci podnikali výpady do Iránu; při tom mnoho strádali střídavým štěstím válečným.

Vambéry považuje Salory za nejstarší kmen turkmenský, již v době bojů s Araby se proslavili hrdinstvím. Rozpadají se ve tři oddíly.

Jomudové přísluší k jednomu z rodu Kara-Čaků. Se svými stády přecházejí v okrese Krasnovodska, vedle toho se s nimi shledáváme v poříčí Atreku a Sumbaru i podél břehu moře Kaspického; malá obec jejich živoří v obvodu Achalu.

Ogurdžové (posměšně zloději) skládají se z rozmanitých uprchlíků všech skoro rodů. Počítá se jich přes 1000 stanů (kybitek) a to na ostrově Čelekenu, Ogurdži a Dardže.

Severně od Kara-bugazu, dílem na Mangyšlaku a podél břehu obývají chatrné zbytky kmenů, které úřední seznamy pod rozmanitými názvy uvádějí, všech se však nepočítá více než asi 260 rodin. Jsou roztroušeni mezi Jomudy, od nichž se nerůzní ani oděvem, ani obyčeji, jenom mlhavé pověsti se uchovávají o jejich pokrevenských svazcích. Četné vyschlé studnice v okolí

jmenované mělké zátoky svědčí o dřívějších příznivějších poměrech podnebí tohoto kraje. V okolí města Kunja Urgendže, kde přináší své rmutné vlny Amu-darja do Aralu, kočují oslabení Ersariové a Karadašliové.

Každého příchozího překvapuje veliká rozdrobenost jednotlivých plemen a nikde nepronikná snaha rodové svazky upevňovati. Tím si vysvětlíme, že Turkmeni nikdy nedospěli k národní jednotě. I volná správa pod rodovými náčelníky byla jim proti mysli. V tom spočívá hlavní společenský rozdíl mezi Kyrgyzy a Turkmeny. U těchto mnohdy v nepatrné vesničce nalezneme spříslušníky tří, čtyř kmenů, úplně volně si vedoucích. Kyrgyzové uznávají pokrevenstvo do devátého kolena, Turkmeni nezřídka už v 3 —4. koleně všechny svazky mezi sebou přerušují.

U posledních nebývali chánové nebo dědiční sultáni jako u Kyrgyzů nebo u Sartů. Titul chán se dopřává některým rodinám dle příkladu Peršanů, kteří takto oslovují vyšší úředníky, u Turkmenů se však tím neoznačuje žádná důstojnost. Takto se oslovuje vůbec starší v obci aneb se nazývá bekem.

Osobní své svobody tak úzkostlivě střehli, že nevolili ani žádných starostů. Byli to volní kozáci; každý uznával za svého pána pouze vlastní vůli jako beduini v Arabii. Jenom duchovní otcové (išani) se těší z jakési vážnosti, ale ne z takové jako u Sartů. Někteří rodové volili obecní výbory, leč bez jakékoli výkonné moci, jednotlivci se k nim uchylovali pouze na poradu. Všechny běžné věci v otázkách, jež se celého rodu týkaly, vyřizovány většinou hlasů na sjezdech (maslachat). V soukromých sporech, když se strany neusmířily, každý si zjednal sám zadostučinění. Jediným právem dle zvykového výkladu (adatu) bývala msta.

b) **Povaha. Obydlí. Oděv. Strava.**

Turkmeni jsou polokočovníci; se svými dědinami se málo stěhují; zařizují si chudičké zelinářské zahrádky, osévají proso a ječmen. Na dřívější bojovnou mysl lidu poukazují hojné kuly, které jsou roztroušeny téměř po celém Zakaspicku, hlavně na úpatí Balchánů, až na východ do Hladové stepi. Vidíme čtverce z upěchované, prostě naházené hlíny, v rozích o něco vyšší věže v podobě okrouhlé. Toť vzor opevněného táboru, kam se uchylovali zemědělci se svými stády, když nutnost kázala. Opodál

pozorujeme menší kuly, v podobě nízkých komínů, s otvorem u země, který se mohl zevnitř uzavříti. V kule zřízeny hrubé schody, aby obležený mohl házeti kamení aneb na nepřítele střileti. Prostor chráněný jest nepatrný, stačí sotva pro 8—10 lidí. Někdejší hradby podléhají rychle rozkladu, proto navrhováno, aby se aspoň některé z nich, jako u Geok-Tepe, občas obnovovaly.

Pohled na vesničku jest jednotvárný, smutný. Zámožní Turkmeni si zhotovují pravé stany, opatřené pohodlím, i pro Evropana snesitelným (uje). Chudina pak si upravuje prosté, daleko menší obydlí (čatmy), jakýsi druh přenosné boudy, spletené z proutí a pokryté plstěnými pokrývkami a rohožkami. Čatma má podobu ellipsy, kdežto keppe se od ní různí pouze tím, že její základnu tvoří kružnice. Tam sluje chatrč, upěchovaná do nepravidelného čtverce, s rovnou střechou. U Nuchurců a Alijelů nenajdete jiného obydlí než tamů, jinde přístavby, podobně nepatrných rozměrů, se provádějí pro zásoby potravin. Jest to bezpečný doklad, že se dávno kočovnictví odřekli. Jenom u velmi možných Tekinců najdete zvláštní obydlí pro hosty (michman hane), kde se vykazuje místo oddechu pro příchozí. Připomíná nám to kavkazskou kunacku. Obr. 6.

Obydlí, někdy celá skupina blízkého příbuzenstva 5—8 stanů, se chrání nahozenou hlinou v podobě ledabyle upěchované zdi. Lid se dosud nemůže zhostiti myšlenky, že teprve nedávno minuly doby loupežných výprav. Ohrazený prostor sluje chouli. Obce u Turkmenů bývají rozsáhlejší než u Kyrgyzů. Navštívíte dědiny, v nichž se počítá přes 500 přenosných stanů nebo i stálých chýší.

Když se kočovníci stěhují a zapadnou na místa s přelétavými kopci písku, rozdělují se u pramenů v menší skupiny příbuzenské. Podobné shluky stanů bývají od sebe kolik kilometrů vzdáleny; závisí to úplně od zdatnosti pastvin a zásob vody.

Za stavivo pro kostru obydlí se užívá větví z letorostů topolu hlavně (Populus diversifolia, turanga, tal). Plstěné pokrývky se na spodní tyče uvazují řemeny. Dvéře bývají dřevěné, nebo se pověsí místo nich koberec, plstěná záclona nebo prostá rohožka.

Prohlubeň pro ohniště se upravuje buď ve středu, nebo po straně přenosného bytu. Hrnky a džbány přečasto nahrazují

Obr. 6 V turkmenském aule.

vydlabané tykve; počíná se však zaváděti čajník a samovar původu chivského, též továrny z Tuly dodávají své samovary „sanabary". V koutě stává sukovatá větev nebo malý stromek, na který se věší zbraň.

Průměrně žije ve staně 5—6 lidí, řídké jsou případy, že v něm hledají dvě rodiny ochranu.

Nohy chrání vlněné punčochy původu perského a pantofle. Jezdci si libují, zvláště za doby zimní, v pohodlných botách, juchtovicích, žluté barvy. Špičky jejich jsou zahnuté vzhůru, jako bývalo oblíbeno ve Španělsku za 16. st. Chudina dává přednost v létě opánkům, jež upevňují řeménky nebo provázky. Každého Turkmena poznáte již z dálky dle vysoké beranice úctyhodných rozměrů (papachy). Málo kdy zahlédnete bílé čepice, ačkoli se krásně vyjímají — když jsou čisté.

V dýnku pod podšívkou upravena kapsa, pohodlná schránka na dopisy a právní listiny. Hlava se tísní tímto břemenem při vedru 60° C i více, pod ním se ukrývá drobná čepička (tybetejka). Na kabáty (chaláty) s oblibou se vybírá látka černo- nebo hnědo-žlutě pruhovaná. V zimě se natáhne kožich. Na prstech se blyštívají karneoly nebo tyrkysy, zasazené do stříbra. Pýchou Turkmenů bývala zbraň, nůž nebo šavle, někdy tepaným stříbrem v jemných rytinách zdobená. Stříbrné pečetítko ku zvláštnostem se řadilo.

Mnohem více než svého zevnějšku dbá Tekinec o svou ženu, aby se vyšňořila. Nakoupí jí stříbrných prstenů, náramků, náhrdelníků i přívěsků do kadeří, pokud skrovné důchody mu vůbec dovolují.

U kmene Atů ženy zdobí svou hlavu na způsob ruských kokošniků. Salorky propichují si nosní chrupavku, aby jí provlekly stříbrný kroužek. I děti navěšují na sebe všeliké drobné ozdůbky, jmenovitě na čapce a na kabátku (chalátě). Rodiče chrání takto svých miláčků před zlými bytostmi a uhrančivými zraky.

Košile Turkmenky splývá až po kotníky a hotoví se z látky bavlněné aneb hedvábné; barvě červené, pestré, silně křiklavé se dává přednost. Kalhoty jsou úzké, jmenovitě dole silně přiléhají, kolem beder se ovinuje široký pruh látky v podobě pásu. Plášť (parandžu) trochu přistřihují; vycházejí-li z domu, obléknou jej tak, že přijde rukáv na hlavu a cíp jeho nechají volně splý-

vati po zádech. Ušetří se tím klobouku. Obuv jest stejná jako u mužů; v chudých rodinách muž i žena nosí střídavé jediný pár bot.

Zakaspický kočovník se vyznačuje statnou postavou a vysokým vzrůstem. Hrdinové nekonečných válečných výprav za krátkou dobu panství ruského proměnili se v mírné, klidné zemědělce. Věnují hlavní péči chovu dobytka a bavlníku. Představují se jako národ statečný, východní úskočností málo dotknutý. Vždy dbají osobní důstojnosti. Výjimku činí Ogurdžalinci a některé jiné zbytky tureckých kmenů. Posledním se vytýká lživost, lakotnost, bázlivost, úskočnost i přílišná pokora. Za to se jim nemůže upírati láska k práci; všechny ty rysy povahy se vypěstovaly dlouhou porobou.

Muž si ponechává péči o polní sklizeň, kteráž nebývá bohatá a proto nevyžaduje přílišné námahy. Na skot, brav i velbloudy dohlížejí najímaní pastevci. Váženému hostu ku poctě zabíjejí berana. Boháčů (baj adam) málo v obci napočítáte. Střední stav — člověk mlékem se živící (sjud choz adam) představuje jádro lidu a odkázán hlavně na pokrmy připravované z mléka ovčího, kobylího, velbloudího nebo kravského.

Chudina (pakir, pukara, arab. fakir, žebrák, fokr, chudoba) dává se najímati k bohatým statkářům za pastevce, slouží za honce při karavanách na cestě z Chivy do Aschábádu a odtud k posvátnému Mešhedu. Mnozí nalézají výživu při dráze jako prostí dělníci a obstarávají práce v ruských domácnostech na jednotlivých stanicích.

Schopní mladíci přijímají se do zemědělské a pomologické stanice v Aschábádu, kde se výborně osvědčili. Též v hedvábnictví a bavlnictví činí pokroky.

V ohledu náboženském projevují málo horlivosti, ačkoliv i u nich posledním časem lze znamenati značnou změnu jako u Kyrgyzů. Za skutek bohulibý bývalo považováno pronásledovati a hubiti nevěřící, zvláště šiity. V boj s Chivou, Kyrgyzy, Bucharci a jinými sunnity se pouštěli pouze, aby se pomstili za loupež dobytka anebo smyli osobní urážku.

Stepi turkmenské do nedávna pro cizí obchod a cestovatele byly zcela nepřístupny. Jmenovitě prosluli loupeživostí Tekinci. Vambéry, ačkoli s mravy a jazykem lidu dobře obeznámen, přece se varoval v obvod jejich působnosti se dostati. Choval

obavu, aby jeho přestrojení za derviše se neprozradilo. Turkmeni odříkávají své modlitby, zachovávají předepsané posty, i almužny se neodříkají. Ale tyto obřadné povinnosti plní toliko starci, k práci nezpůsobilí. Nikdo nerozumí modlitbám, arabsky psaným, vyjma některé mully. Proto mají jenom chatrné ponětí o zásadách svého náboženství. Někteří nezachovávají postu — (uraz) — ani se nemodlí; svědomí své uspokojují však, že občas zabíjejí skopce. Maso obětovaného zvířete se rozdává chudým — skopec tu beránkem, který krví smyje hříchy svých majitelů. Jest to kefaret ; přináší-li se však dobytče za hříchy zemřelých rodičů, označuje se jako povinná, dlužná modlitba (namaz bordž).

K mnohým povinnostem moslimů projevují nepřekonatelnou nechuť. Jmenovitě pouť do Mekky (chadž) téměř nikdy se nevykonává, ani nejbohatšími, ačkoli lid je pohyblivý a rád cestuje. Nikdy u nich nebyly zakládány řády dervišů, k oněm pak jejich zástupcům, kteří z okolních krajin přicházejí, chovají se nedůvěřivě. Náhrobky vážených duchovních otců (išanů) však se udržují v slušném stavu.

Turkmen není nadán ani obrazotvorností, ani se nevyznamenává vytrvalostí v práci. Před třiceti léty byli výhradně bojovníky, jak se od té doby mohli státi řemeslníky, zemědělci neb obchodníky? Staré dráhy byli donuceni opustiti, nové si nedovedli ještě raziti. Zřídka naleznete jednotlivce, který by uměl něco napsati nebo přečísti.

V soukromém životě rovněž jako v společenském hlásí se Turkmen k praporu demokracie. Boháč stejně prostě zařizuje svou domácnost, jako chuďas a jeho pokrmy nejsou nijak úpravnější.

Sušenky se pekou z těsta nekysaného, jako činívali židé dle starého zákona. Chléb (čurek) se zapíjí vodou, aneb laciným cihlovým čajem; nápoj se nesladí, cukr se považuje za přepych. Jenom pro vznešené hosty se přidává do čaje kandysu nebo cukru. Rádi opíkají skopové na rožni (kebab). Čistá polévka ze skopového nebo ze slepice (šorpa, arab. šerba) se předkládá na uvítanou vzácným osobám. Uvádíme na dvou obrázcích, jak za obydlím Turkmenka peče chléb. (Obr. 7. a 8.)

V létě a na podzim téměř výhradní stravou bývá vodní meloun (arbus) a dýně s česnekem a mléko. Z tvarohu se dě-

Obr. 7. Mladí Turkmeni škádlí ženu, chléb pekoucí.

Obr. 8 Turkmenka peče chléb.

lají kuličky velikosti vlašských ořechů, jež se na slunci suší. Když se ve vodě opět rozpustí, připravuje se z nich kyselý nápoj (čal). Mimo to přicházejí na stůl i některé zeleniny, jako šťovík, špenát, máta, petružel. Z mladé lucinky pekou někde na jaře koláčky, oblíbená je kaše z prosa. Ze sezamu se tlačí olej, užívaný místo olivového.

Za hledanou pochoutku se předkládá na stůl usušená meruňka, dýně, kandys (nabat). Lihových nápojů příliš nevyhledávají, za to se tabák kouří i žvýká, požitku jeho s vášní se oddávají. Dýmky (čilimy) vydlabují z tykví, ale neužívají troubelů, nýbrž kouř, vodou procházející, vdechuje se postranním otvorem.

Pastevci (čobani), nemají-li dýmky (čilimu), upéchují sobě z hlíny nástroj podobný okarině, nacpou v dutinu tabáku, nahoru položí uhlíček, lehnou si na zemi a vdechují kouř. Pro žvýkání se rozetře zelený list nikotinové rostliny na prášek (nas). I vášeň opiová (teriok) mezi lid se vplížila; jednotlivci této neřesti oddaní (teriakeši) netěší se z nijaké úcty u sousedů. Dle právních předpisů (adatu) nesmějí býti pijáci opia ani porotci, ani svědky před soudem, třeba i při sporné události byli přítomni, neboť se pokládají často za nepříčetné.

c) Svatba. Žena. Rodina.

Námluvčí se vypraví k příbuzenstvu nevěsty a přednášejí návrhy ku svatbě. Když se první krok zdarem provází, umluví se výše výkupu (kalymu) a den svatby. V určenou lhůtu vydá se 5 žen na velbloudech, v průvodě asi 20—30 jezdců, aby nevěstu unesli. Jakmile sousedky průvod shlédnou, stavějí se, jako by se k její obraně chtěli postaviti na odpor. Vyhlédnutá kořist se dostane do rukou útočníků, kteří s ní prchají s vichrem o závod. Domácí nelení a tryskem za únosci! Bouří tuhý boj, při němž někdy z pouhého obřadu krev na obou stranách trýská.

Ženichovi druhové opanují bojiště a uhánějí do své vesnice (aulu). Téhož dne se také uzavírá sňatek. Souhlas nevěstin k nastávajícímu kroku se musí ověřiti v přítomnosti duchovního a dvou plnoletých svědků. Když se tito přesvědčili, že je nevěsta skutečně svobodna a ženich nemá více než tři zákonné ženy, předčítají se předepsané modlitby. Před ženichem a ne-

věstou postavena číše s vodou, zakrytá šátkem; v jednom z cípů jeho zavázán peníz. Snoubenci se napijí vody z čišky, když byl šátek sňat. Po té přítomní je zdraví jako novomanžele; šátek s penězi se odevzdává svědkům jako dar.

Oba snoubenci pijí z vody života, aby se strom jejich potomstva dále rozvíjel. Šátek číši zahalující naznačuje panenskou nedotknutelnost nevěstinu. Peníze v šátku zavázané dostaly se odměnou svědkům, poněvadž chránili neporušenosti zasnoubené. Voda života jeví se nám jako znak manželství a jejím významem objasňujeme i obřad rozvodu u Turků. Když žádá totiž u Osmanů žena, aby byla od svého muže odloučena, dá soudce přinésti na stůl dva úplně stejné džbánky. Jeden z nich je prázdný, druhý vodou naplněn. Sudí vyzve manžela, aby mu podal nádobu plnou, vyzvaný uposlechne a dobře-li volil, zvolá: „Jest plný!“ (totiž vody, znaku manželství).

Následkem toho, poněvadž muž obrazně dokázal svoji schopnost, žena je se svými nároky na rozvod odmítnuta a povinna vrátiti se do své domácnosti.

Hosté se častují masem, čajem a ozdobně provedenými sušenkami (čureky). Veselí se oživuje zpěvem pozvaných bachčiů. Druhého dne se pořádají dostihy, závody v střelbě, běhu a v zápase. V odměnu pro vítěze připravil ženichův otec plášť, nebo několik loket látky. Podobné zábavy se pořádají i následujícího dne.

Není-li manželka plnoletá, zůstane po svatbě pouze tři dni ve staně svého muže. Deset dní jest určeno, jsou-li oba dospělí.

Po té se vrací Turkmenka do příbytku svých rodičů, aneb poručníků, dokud není úplně uplacen výkup. Někdy nedobrovolná rozluka se táhne pět i více let, k malé potěše mužově i ženině. Scházeti se oběma přísně se zakazuje. Když se zasnoubená cítí v jiném stavu, pošle se bez průtahu k muži beze vší náhrady za nedoplacený výkup. Aby se tomu zabránilo, často násilím rodiče vyhánějí muže.

Mají-li obě rodiny syna a dceru, smluví se dvojnásobný sňatek pouhou výměnou. Záměna sluje náhrada (karsylyk).

Rozvody poměrně zřídka se vyskytují a to téměř vždy soudně. Písemný výměr musí býti dvěma svědky potvrzen. Rozvedené dovoleno vstoupiti v nový sňatek za koho jí libo po

uplynutí tří měsíců („idde"). Do této lhůty muž povinen ji vydržovati, ale zakazuje se mu, jí se dotýkati.

Když rozvod proveden pro neschopnost mužovu bez viny ženiny, nedostane nic ze splaceného výkupu zpět. Vyskytne-li se u ženy nějaký fysický nedostatek, může býti celá náhrada za nevěstu aneb zaplacená její část vrácena. Připustí-li se rozvod bez souhlasu mužova z nějakého méně vážného důvodu, vrací se polovice „kalymu". Věno (skříně, koberce, vaky, pokrývky) může rozvedená ssebou vzíti. Mají-li v době rozvodu manželé malé děcko, musí je matka krmiti a ošetřovati, až je kojenec odstaven. Opatrovati dítě je právem rozvedené, nikoli však její povinností; kupovati pro ně šaty a jiné potřeby náleží otci. Rozvedená žena nesmí zdvihati nároků na dědictví po muži, aniž tento po ní.

Jméno se určuje hochovi poradou sousedů, starců, k tomu účelu od otce svolaných. Zřídka se dosud na takové schůzce (madžlisu) vybírají názvy dle mohamedánských světců. Naopak při volbě slova, jež se má novému světoobčanu do vínku uděliti, mnohdy se přihlíží pouze k nahodilým okolnostem. Často slyšíme volati na hocha: „Přišel pátek" (Anna-geldy), „Bůh dal" („Alla-berdy"). Šamanský světový názor, kdy den a hodina narození rozhodovaly o osudu celého života, z mysli lidu dosud se nevyhladil, ačkoli proti islamu je namířen.

Obřízka se vykonává v 7. roce.

Turkmeni vyžadují od svých dětí bezpodmínečnou poslušnost, daleko přísněji než Kyrgyzové a Sartové. Pokora vymáhá se nejen od dětí vůči rodičům, ale vůbec od mladých k starším. Kdo neprojeví patřičné úcty k starci, zahanbuje sám sebe i své rodiče.

Dítě patří muži a po jeho smrti jeho příbuzenstvu. Matce se nikdy nedovoluje, aby děti odvedla do své rodné vesnice, aneb si je podržela, když se po druhé vdává.

Ve svém domácím kruhu družka kočovníkova dosti volnou se cítí. Bez jejího souhlasu málo kdy se odhodlá muž co prodati nebo koupiti. Též při každém jiném vážnějším kroku předchází malá rodinná porada, přese vše jest žena však úplně od muže závislá. Jen v tom případě, když není žádných mužských příbuzných se strany otcovy, stává se samostatnou. Obr. 9.

Čistokrevné Turkmenky (ig) těší se z mnohem větší úcty než ony, které pocházejí ze smíšeného sňatku s Peršankami aneb s jinými ženami, jež se souborně zvaly otrokyně (kul). U některých kmenů se ani nepřipouští, aby takový smíšený svazek se uzavíral. Zakaspický domorodec, když zaplatil kalym,

Obr. 9. Turkmenka a její děti.

(Dle F. Schwarze.)

pohlíží na svou družku života jako na zboží draze koupené. Výkup u mnohých kmenů dostoupil nebývalé výše 600—1000 rublů. U Tarančijců se prodávaly dívky v létech sedmdesátých minulého století za 6—10 rublů! Dívka se považuje za majetek svých pokrevenců do třetího kolena; peníze za ni vyplacené ponechávají si rodiče nebo blízcí příbuzní. Provdati dceru znamená krásně zpeněžiti skot nebo oře. Když uzavřen sňatek, přecházejí všechna práva na muže, po jeho smrti připadne vdova dědici po meči a jemu dáno na vůli znovu ji provdati. Jaké křiklavé

Obr 10. Tekinky vyrábějící koberce.

bezpráví se páše! Děvče 18tileté se odevzdává rozmarům svého 9tiletého strýce. Týž má právo je prodati a výkup si podržeti.

Otec vychoval tři dcery. Špatnou žní a pádem dobytka se zadlužil; bylo mu sice poskytnuto dvakráte po sobě příročí, aby splnil své povinnosti, ale nebyl s to potřebných peněz sehnati. Věřitel pojal již čtyři ženy a dle práva nesměl více počet jejich rozmnožiti. Jak si dopomoci k penězům od dlužníka? Lichvář prodá všechny dcery jeho, ale otec si vede stížnost. Proč? Že byly dívky příliš lacino prodány a že se za ně mohlo daleko více utržiti. Případ se projednával r. 1884 u soudu v Mervu.

Proti takovému nedůstojnému postavení ženy za dnů našich počínají se vzpírati a žádají zákonitými prostředky, aby se výkup vůbec odstranil. Turkmenka podle uznaného zvyku zůstává volně prodejným zbožím až do své smrti. Nedivte se, že cit lidskosti proti křiklavému bezpráví se konečně probouzí a ochrany křesťanské vlády se dovolává. Výplata za nevěstu se nezřídka protáhne po několik roků. Rozdíl věku není žádnou závadou sňatku — vetchý stařík si koupí mladou dívčici za ženu. Ve shodě s poručníky aneb s rodiči mohou uzavírati sňatek i neplnoletí, ovšem žena setrvává u rodného krbu, až dospěje. Provdávají se v 10—15 létech, ale i mladší nevěsty nám byly jmenovány.

Souhlas rodičů nebo poručníků při zasnoubení nutný pouze do 12 let. Ženich však může unésti dívku, když dosáhla plnoletosti a pojmouti ji s jejím svolením za manželku. Chce-li kdo druhou ženu vzíti, nemusí se tázati po úsudku prvních svých družek. Jeho svoboda jest tu větší než u Babylonců. Vedle čtyř zákonných žen může si vydržovati libovolné množství souložnic. Ale pod panstvím ruským podobné případy spoře se vyskýtají. Za dob svobody Zakaspicka, dokud souložnice neměla dítek, bývala považována prostě za zboží prodejné. Když povila svému pánu dítě, stala se matka děcka (umm e beled). Od toho okamžiku nesměla býti prodána, nicméně zákonitý sňatek nemusel se uzavříti. Po smrti svého muže (umm e beled) se stala svobodnou a mohla vstoupiti, jako druhé Turkmenky ovdovělé ve sňatek.

Školská výchova dívek se dosud úplně zanedbává, jenom ve městech se počíná staletý předsudek proti vzdělaným ženám zvolna rozptylovati. Nicméně nejsou již příliš vzácnými zjevy jednotlivé turkmenské dívky, jež v ruských školách vzdělání na-

lézají. Zápis jejich v Aschábádu, Mervu i v Krasnovodsku stoupá. Tím se také náboženské a společenské rozpory oslabují a živel vládnoucí i v domácích kruzích více k platnosti se přivádí. Úřady podporují také hojnější výrobu koberců, jež vesměs ženy obstarávají. Turkmenské pokrývky na zemi z Mervu a Aschábádu patří k velice hledaným a v našich obchodech zřídka ku prodeji se nabízejí. (Obr. 10.).

d) Alamany. (Výpravy.)

Před samým loupežným nájezdem se volil náčelník serdar (pers. ser — hlava, dar, datšen, míti, mající). Hlavním zaměstnáním zůstával lup, někdy pod rouškou náboženského proselytství ukrývaný; chov dobytka a zemědělství se řadily na druhé místo. Za výpravy museli členové tlupy bez podmínky svého vůdce poslouchati, třeba s jeho rozkazy nebyli spokojeni; nikdy ho za samého pochodu náčelnictví nezbavili. Uvarovali se nepořádku a po případě větších ztrát na životech.

Jakmile se rozhlásilo, že se pod vůdcovstvím nějakého proslulého náčelníka (serdara) výprava podniká, přihlásilo se k ní 1000 i více jezdců.

Nikdy s sebou nebrali mnoho zásob, když se útok podařil, zmizeli rychle se svou kořistí. Byli-li odraženi, nechystali se k nějaké odvetě a nezdržovali se obléháním měst.

Dosud žije (1908) několik slavných serdarů. Z veliké vážnosti se jmenovitě těšil Kul-batyr, který velel pěchotě u Geoktepe. Smělým hrdinou (batyrem) se stal pro smutný případ v rodině. Zastřelil svou dceru, o které se mu donášelo, že v jeho nepřítomnosti se mu zpronevěřila a uzavřela sňatek s úhlavním nepřítelem otcovým. Později se ukázalo, že dcera byla nevinnou.

Účastníci výpravy (alamanu), než se vydali na svoji cestu, zavázali se přísahou. Shromáždili se na ustanoveném místě, vyvolili si náčelníka, zabili skopce a za hostiny projednali podrobnosti zamýšleného útoku. Při tom přísahali poslouchati svého vůdce a druh druha neopouštěti. Každý z účastníků pořadem byl povinen přistoupiti k jamce v hloubce 30—60 cm. a plíti do ní. Jamka se zasypala zemí a tato s jejich slinou spojená byla svědkyní věrnosti a nezrušitelnosti závazku. Slinou dávali slovo

své pramateři zemi, že se budou podporovati. Spočívá v tom mnohem starší názor světový, než jaký se ukrývá v šamanství. I v naší báchorce slina mluví a poučuje.

Společná matka všech přijímá od nich záruku a hrozí, že je bude trestati, kdyby se zpronevěřili.

Hlavním cílem při všech výpravách byla kořist. Přepadali dědiny, jímali klidné obyvatelstvo, připínali zajatce k sedlu a rychle s nimi mizeli s obzoru. Všichni účastníci obdrželi stejný díl ze zisku; pouze na vůdce (serdara) se počítaly dvě podílové jedničky. Odvlečené kořisti dlouho u sebe nechovali, přenechávali je překupníkům z Chivy nebo z Buchary.

Za zvláště záslužné se pokládaly výpravy proti nevěrným šiitům v Persii. Dle mínění Turkmenů jsou to nejhorší ze všech káfirů. Kořist se považovala za spravedlivou odměnu ve válce a účastníci za čestné, ba hrdinné muže jsou prohlašováni. (Obr. 11.).

Všech Turkmenů v Zakaspicku žije na 281.357 d.; vedle nich usazeno tam Rusů 19077 d., Peršanů 7814, Arménů 4593 (1899); k nim se řadí malé úlomky kavkazských Tatarů, Gruzinů, Chivanců, Bucharců a židů (519).

e) Pohřeb.

Zesnulé své pohřbívají opodál vesnice. Hrob se vykopává hluboký, na tělo kladou silné prkno a na toto nasypávají zemi. Jest to ochrana proti slídivým hyenám, rovněž jako hrobní výklenek u Sartů obvyklý. Místo rovu označují buď kamenem aneb zatloukají v něm kůl, na který pak zavěšují rozmanité hadříky. Uschlý to strom života s rouchem pro duše zemřelých, jež tam se sletují. Rádi vyhledávají pro své zesnulé okolí mohyly nějakého světce. Do stanu, v němž uloženo bezduché tělo, shromažďují se sousedé a přátelé. Když pomíjející schránku duše omyli, zabalují muže do tří, ženu však do pěti rubášů. Duše ženy jako méně cenná, musí déle čekati, aby splynula s Bohem aneb do jiného těla se přesídlila, proto se jí musí dáti o dvě roucha více. Tři rubáše se kladou, aby na daleké pouti do neznámých končin vystačil.

Když modlitba za duši (džinaza) vykonána, dovezou tělo ku hrobu. Z dětí nebo nejbližších pokrevenců toliko jeden je provází. Vdova obíhá kolem koně aneb velblouda, na němž

Obr. 11. Turkmen ve výzbroji, obvyklé při alamanech.

muž její odpočívá. V den pohřbu jeho příbuzní napekou sušenek, zabijí skopce a vezou žertvu za průvodem, aby ji pak opíkanou mezi přítomné rozdělili. Za zemřelým vedou, byl-li bohatým, koně nebo velblouda. Zvířata se prodávají a peníze za ně stržené

se rozdají chudině a přítomným duchovním. Původně býval kůň aneb velbloud na mohyle obětován, podobně jako se dosud děje, aby byla uctěna památka Džingischánova v Ordosu. Látka, kterou zesnulý na poslední cestě byl zahalen, rovněž se rozděluje po kouscích mezi chudé účastníky průvodu.

Hody na upomínku zemřelého se pořádají 3., 7. a 10. dne po pohřbu a vedle toho ve výročí jeho úmrtí. Pokrevenci a druhové navštěvují stan smutku; mnohý neváhá vykonati cestu sta kilometrů, aby dostál své povinnosti.

8. Drobnější kmenové mongoloidní.

a) Karakalpakové

prodlévají asi 140 let kolem města Turkestánu, na dolním Zerafšánu a Amu-darje. Chatrné ostatky jejich živoří v gubernii astrachánské, permské i orenburské; vyskýtají se však také na Kavkaze v poříčí Kubaně a v Sibiři se s nimi shledáváme v gubernii tobolské. Považují se za nejbližší pokrevence starých Pečeněhů, kteří v IX.—XI. stol. kočovali v krajinách černomořských. Druhdy silný národ, dnes se nalézá v úplném rozkladu a mizí beze stopy ve středu mocnějších sousedů. Zbytky jeho v okolí Aralského jezera předstupují před nás jako statní muži, dívky jejich jsou proslaveny jako první krasavice v Turkestánu. Vynikají přičinlivostí, ale pro svou mírnou povahu se stávají předmětem vtipů všech svých sousedů. Vedle hospodářství a chovu koní, skotu a bravu zabývají se i řemesly; ze železa umějí vyráběti všeliké nástroje a zbraně. Počet jejich se udává na 70—100.000 d. Jméno jejich je přezdívkou, jež jim dána dle černých klobouků (kara-černý, kalpak-klobouk).

b) Hesarejci

odvozují svůj původ od Hasarů čili východních Mongolů (srov. husar-lehký jezdec). Přišli do krajin chorásánských ve 13. stol., dnes však se sami prohlašují za pravé Iránce, čemuž nasvědčuje stejně řeč, kroj a dílem i mravy. Ani tělesné znaky v původní rázovitosti se neuchovávají. Počet jejich hlav se odhaduje na nemnoho tisíc. Hlavní dědina jejich sluje Kala i nau; ještě na počátku 19. stol. měli v ní své sídlo i samostatní náčelníci hesarejští. Pastviny kmeni náležející z části se uměle zavlažují a

poslední dobou značně se omezily, neboť ne nepatrné oddíly musely býti usedlému obyvatelstvu postoupeny.

c) Kalmykové

(i s Burjaty 1897 479.311 d.) obývají dílem na dolním toku Volhy, dílem roztroušeni ve Východním Turkestánu a v Dzun-

Obr. 12. Rodina kalmycká z údolí Ili.
(Dle F. Schwarze.)

garsku; jsou dnes pouhým stínem slavných předků. Číňané po opětovaných pokusech vzpoury nemilosrdně porubali v polovici 18. st. většinu národa. Představují část vlastních Mongolů, kteří se dělí na východní čili Burjaty a Hasary i západní čili Ölöt; k posledním se řadí také Kalmykové.

Sami se jmenují Mongo-oirat nebo Durban oirat, t. j. čtyři spojení. U nás obvyklý název vznikl ze slova Khalimak, t. j. ohnivá horda, jak pro svou bojovnou mysl kočovníci se označovali.

Jsou postavy menší, ale rozložité; řadí se ke krátkolebým (index 83), malé, černé oči kosmo se dívají na svět. Nos je malý, ploský, též ústa jsou souměrná. Pleť zbarvena mdle žluté až tmavohnědé. Vlasy černé, tuhé, vous prořídlý. Stejně prosluli svou vytrvalostí v jízdě jako Kyrgyzové. Obyčejnou stravu připravují si z ječné mouky, je to polo kaše, polo polévka. Kumys s velikou oblibou se popíjí. Dědinu představuje 150—300 stanů a sluje ajmak, několik obcí sdružuje se v ulus neb košun, t. j. prapor. Náčelníkem ulusu se jmenuje van neb jasang. Národ se dělí na šlechtu, stav kněžský a prostý nebo černý lid.

Žena musí většinou obstarávati nejenom práce v domácnosti, leč i na polích, chov dobytka se přenechává mužům. Proto krásné pohlaví brzo vnad svých pozbývá a také námaze přílišné podléhá. (Viz obr. 12.)

Pokusy, aby mezi kočovníky se rozšířilo pravoslavné náboženství, s malým úspěchem až dosud se setkaly. Ani však islam lepším zdarem se nemůže honositi. Hlavní závadou se ukazují buddhističtí kněží, lamové nebo bonzové. Učení jejich nabylo převahy nad šamanstvím teprve počátkem 16. stol., ale mocně zaujalo mysl všeho lidu. Stará víra proniká dosud stejně jako u Tybeťanů v četných pověrách, ba ani kouzelníci nepozbyli v denním životě svého někdějšího významu a hojně se nevědomý lid k nim uchyluje, aby se pomoci jejich dožadoval a v tísni životní rady sobě vyprosil.

Lamové celkem vykonávají horlivě předpisy svého vyznání a namnoze žijí po způsobu řeholníků. Jednotlivci z nich úzkostlivě dbají postů a nezřídka tělo všelijak trýzní a bičují. Přísně se jim zakazuje, aby sňatků žádných neuzavírali. Řeholnictví jejich tak v různých končinách Dzungarska je rozšířeno, že se téměř třetina všeho obyvatelstva k němu hlásí.

Právě proto také pokrok vzdělanosti evropské s velikými obtížemi se setkává. Na obrázku (č. 13.) vidíme skupinu lamů s jejich nástroji hudebními. Hlavně užívají bubínků, dlouhých rovných trub a jistého druhu klarinetů. Kláštery jejich bývají hojnými statky nadány, tak že právě nejlepší pozemky v kraji do jejich rukou přešly.

Kalmycký vrchní lama pro země ruské potvrzován je od samé vlády a zřídil sobě sídlo v Bazar Kalmuku nedaleko Astrachaně.

Obr. 13. Kalmyčtí lamové s hudebními nástroji.

Národ se dělí na čtyři kmeny: Chošoty, Dzungary, Dorboty a Torgoty. První z nich až dosud usedlí jsou většinou v okolí Kuku-noru a později se částečně přestěhovali do Ruska na dolní Povolží. K nim se připojili také Dorboti, jsouce k tomu nutkáni hlavně nedostatkem pastvin pro svá stáda. Torgoti žili z počátku ve spolku s Dzungary, opustili své spojence, aby si vyhledali příhodnější domovinu na západě, a po tuhých bojích s Kyrgyzy dospěli k Volze, kdež se r. 1630 podrobili caru ruskému. K nim přidali se někteří uprchlíci z Dzungarů a povzbuzovali je, aby panství jejich proti Číňanům obnovili. R. 1770 vypravilo se na 170.000 mužů od levého břehu Volhy na postup k východu, ale většinou porubáni jsou při této příležitosti od Kyrgyzů a chatrné ostatky jejich přijaty od Číňanů na milost a vykázána jim sídla ve Vých. Turkestáně. Mimo Semirěčensko bydlí část národa v tomské gubernii.

Úlomek kočovníků má vykázané pozemky mimo Astrachansko v území kozáků donských. Všech příslušníků i s těmi,

kteří na půdě čínské se uchránili, možno odhadnouti na 700 000 d. Jméno národa proniklo i do české prostomluvy, kalmuk znamená dlouhý, hrubý plášť.

d) Targauti (Torgoti)

jsou chatrnými zbytky Dzungarců; též v jejich dědinách nemilosrdně řádila čínská ocel r. 1757. Úzké pouto příbuzenstva váže Targauty a Kalmyky. Kočovníci tito ani nepohřbívají svých zemřelých a není řídkým případem, že nechají mrtvolu volně ležeti na písku blíže svého stanu. Potulní psi, supové i jiní dravci vrhají se na vítanou kořist. Nikoho nevyruší z klidu pes, když přiběhne s kusem urvaného masa zpět do aulu kočovníků. Zvyk jest úplně ve shodě s tím, co víme o Tybeťanech již z dob nejstarších.

Jsou vzrůstu méně než prostředního, což lze zvláště o ženách říci. Vlas černý; hrudník široký, silně vyvinutý; vousy sporé, tuhé, až štětinaté. Oči úzké, šikmo položené; obočí řídké, sotva znatelné. Pleť žlutavá, kůže hladká, spoře zarostlá. Čelisti nápadně vysedlé, obličej hranatý, hlava objemná, čelo klenuté. Nos krátký, ploský; mezi čelem a nosem zářez málo vyvinut. Ústa široká, rty tlusté, zuby veliké, brada kulatá, boltce ušní málo odstávající. Ruce malé, nohy zakřivené. Celkem činí dojem málo příznivý, jmenovitě ženy záhy sestárnou.

e) Taranči

jsou stejného původu jako Sartové, totiž míšenci tureckých kmenů s Arijci, mluví nářečím tureckým a vyznávají islam. I v oděvu nerozeznáte Sarta od Tarančijce. Ženy posledních nezahalují na ulici své tváře. V zimě nosí čepice s kožešinou, v letních měsících mají pokrývku hlavy v podobě koruny z hedvábí nebo zlatého brokátu, leč někdy se spokojí polepiti ji zlatým papírem. Pláště se šijí kratší než u Sarťanek. Ženy Tarančijců bydlí ve stejné komnatě s muži a přijímají tam též návštěvy, třeba v nepřítomnosti hospodářů. Většinou se spokojí s jedinou družkou života, pouze nemnozí boháči projevují ochotu zaplatiti výkup (kalym) za druhou, i třetí ženu.

Domácnost se vytápí hrubými kamny; za chladných dní shromažďuje se kolem nich celá rodina, usedajíc na bobek. Ve

světnici není oken, na střeše se ponechává malý otvor, jenž se na noc uzavírá záklopkou, jako činí ve svém stané Kyrgyzové. Kotel, v němž se vaří sporá krmě, zazděn v koutě, kouř se vede pod podlahou do komínu, aby se teplo lépe využitkovalo. Za palivo slouží uhlí a rašelina. Tarančijci jsou potomci oněch osadníků, které Číňané do údolí Ili z Kašgarska v 18. st. přesadili.

f) **Dungany**

pokládáme za zbytek turecko-tatarského kmene, jenž se smísil s Kalmyky. Číňané je usadili v severozápadních končinách své veleříše po vyhlazovacích bojích s posledním národem. Přijali mravy a řeč vládnoucích vrstev obyvatelstva, jenom v úzkém kruhu rodinném někdy se zaslechne hovor dědů. Když ve svých nových sídlech zmohutněli, spojili se s Tarančijci a téměř úplně vyhubili mezi nimi usedlé rolnictvo čínské a osvojili si jejich statky (f a n z y) v Dzungarsku, dílem v údolí tarimském. Ve Fergáně jich žije nepatrná hrstka (asi 500).

Jsou prostředního vzrůstu, vlas vyznačuje téměř havraní čerň, vous stejné barvy, prořídlý, oči šikmé, obočí obloukovité a husté, pleť temně bílá, obličej okrouhlý, čelisti slabě vysedlé. Čelo vysoké, klenuté, nos prostřední, zářez mezi nosem a čelem nepatrný. Ústa prostřední, rty většinou tlusté, zuby čisté, bílé, brada okrouhlá, uši malé, přiléhající. Krk silný, končetiny souměrné. Lid při snesitelných poměrech života bývá náchylný k tučnosti.

g) **Sibo-ové**

jsou příbuzní Mandžu-ů, přestěhovali se do Východního Turkestánu na rozkaz bogdychánův i dány jim za manželky ženy povražděných Kalmyků. Odchylky jejich jazyka od mandžuského jsou nepatrné.

h) **Soloni**

se prohlašují za potomky vojenských osadníků, v jejich žilách koluje krev tunguzská.

ch) **Čampani**

jsou trestanci z jižní Číny, do Tarimska poslaní.

i) **Mandžuských**

rodin v Záp. Turkestánu se čítá sotva 50; tolikéž tam žije

j) **Dauriů**. k) **Číňané**

ve Východním Turkestáně představují jádro obyvatelstva a počínají se opět tlačiti do Dzungarska a do poříčí Ili. Jenom nepatrná část jich unikla všeobecnému vraždění, jež za krátké vlády Jakuba beje (1865—77) jako ničivá bouře po kraji se rozběsnilo. Kdežto do Tichomořského Přímoří, Amurska i celé Východní Sibiře až po Irkutsk nával copatých synů „říše středu" téměř každým rokem se zmáhá, v Západním Turkestánu zjev podobný se dosud neopakuje. Na celé cestě z Uzun-Ady do Taškentu a do Kokandska (1902) ani s jediným Číňanem jsem se nesetkal, ačkoli mohamedánských utečenců z jejich říše stále ve Fergáně i v Semiréčensku přibývá.

B) Bílé plémě.

α) Arijci asijští.

a) Tadžik. Galč.

Tadžikem jmenovali původně Peršané mohamedánské Araby, po té vlastní pokrevence, kteří vyznávali Allaha. Když se však v kraji Turci usazovali, vztahovali výraz na usedlé mohamedány, nepřibližujíce k jejich jazyku. Arabové postupně ze země mizeli a Turci omezovali význam na Peršany, až dle nich Iránci, pokud v Turánu se zdržují, označení na sebe přijali a zapomněli, že se jménem původně rozuměli beduini z Arabie.

Slovo Tadžik je přezdívkou; starý název Galč zahrnuje horské Iránce v Hindukuši, Pamiru a Chorásánu a omylem se rozšiřuje na kmeny v tomtéž území původu indického, ano i tybetského. Jsou to horalé, kteří pouze nářečím a starobylejšími mravy od Tadžiků se různí.

Poslední jsou vesměs usedlíky a dávají přednost hornatinám před nížinami, v nichž bývali stále vystavováni útokům kmenů mongolských. Jenom když nájezdy žlutého plemene poutuchovaly, sestupovaly dále do úrodných oas.

Z domorodců se představují jako nejvíce intelligentní živel. Jakkoli Uzbekové již ze své původní otčiny znali zařizovati zavodňovací průplavy, přece veliká část jich a to právě nejdůležitějších, jest provedena od tadžických podnikatelů. Samo slovo „aryk", všeobecně užívané v Turkestáně pro vodní náhony, jest původu uzbecko-mongolského. Těžce přístupné horní průchody bývaly záštitou proti výbojným kočovníkům. Těch statečně hájili a tam zakládali kvetoucí osady. Nepatrný jejich počet a rozptýlenost na ohromném prostranstvu byly na závadu, že nedovedli založiti mocnější státní útvar.

Ale na druhé straně právě nepřístupnost jejich sídel je příčinou, že jenom dle jména uznávají vrchní panství bucharské. Na vrchovisku Pjandže, Vachša a Káfirnikána se ukrývá mnoho jejich osad. Jakmile se bucharští berní (amljak dary) objeví, rozprchnou se horalé a marné úsilí zpět je přivésti. Ani vědeckým cestovatelům lépe se nevede. Když se rozhlásí, že přicházejí neznámí cizinci, zmizejí nedůvěřiví domorodci, jako když se ostříž snese v hejno kuřat. Jenom po veliké námaze se poštěstí rozptýliti obavy před výpravou. Podaří-li se to cestujícím, vítají je lidé pohostinští, plní srdečnosti. Zachovávají starobylé mravy a přidržují se jako Peršané šiitství. Mnozí je však podezřívají, že pouze na oko islam přijali a že v hlubinách duše své zůstávají věrnými pohanství.

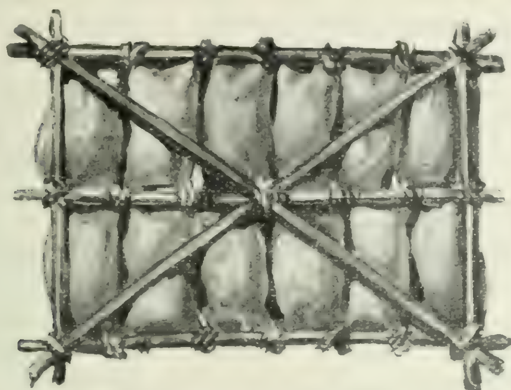
I v chudých dědinách najdeme nevzhlednou třeba mešitu. Vedle ní, pravidelně pod jednou střechou, bývá upravena místnost, v níž se při bohoslužbách zapalují mohutné ohně a kolem jejich plápolu shromáždění věřící odříkávají modlitby. Ke komu se tedy zbožně s prosbou obracejí, k Allahu nebo k ohni?

Vykládají prostince, že se obyčej již od pradávna uchovává — patrně to ohlas potlačeného Zoroastrova učení.

Ženy se sice nenutí, aby se zahalovaly, ale cizinec může v Karateginu a ve Vachiji týdny prodlévati a nespatří jediné dívčí tváře. Ukrývají se před ním a zvláště postrach jejich vzbuzuje fotografický přístroj. Podobenkou by mohly býti na ně

rozmanité choroby přivoděny. Což neužívá ďábel (šejtan) všelikých prostředků ku svým nekalým účelům?

Životní podmínky nejsou všude nejhorší, úbočí hor pokryta tučnou prstí, která skýtá znamenitých sklizní. Pracovitý horal používá pramenité vody bystřin, veda je drobnými splavy na své polnosti. V sadech se pěstuje moruše, granátová jabloň a veliké červené jahody; na zimu není třeba chrániti stromoví proti tuhým mrazům. Vláhy oblačné je hojnost, kyprých pastvin všude v nadbytku a proto i chov dobytka se znamenitým zdarem se dá provozovati; na tisíce kusů skotu se tu vypásá. Mimo Tadžiky majiteli jsou i jiní horalé.

Obr. 14. Vor z koží, vzduchem naplněných.

Tadžik je chodec vytrvalý; směle stoupá po úzkých stezkách podél propastí, kde chybný krok přivodil by neodvratnou smrt. Za to však možno říci, že s jakousi nechutí na koně sedá. Přes zběsilé horské bystřiny pouští se pomocí měchů (gupsarů). Stáhne kůži s berana, pevně ji sešije, ponechávaje jediný otvor u hlavy, nadme ovčinu vzduchem a pevně zaváže, aby poutaný dech nikde neunikal. Takové dva měchy, přiváže si horal pod paže a bez rozpaků se vrhá do rozbouřených vln. Deset nebo dvanáct gupsarů svazují se pomocí tyčí ve vor, který se dá snadno s místa na místo přenášeti, neboť ho unese i patnáctiletý chlapec. K tomu účelu se však užívá namnoze koží volských. Viz obr. 14.

Na takové dopravní prostředky odkázáni též vojáci při svých pochodech nehostinným krajem. Opatřil se jimi nejen gen. Jonov r. 1892, ale i Vannovský r. 1894 za obhlídky Rošanu a Šugnánu. Na gupsarovém voru může se najednou pouze po 4 mužích v plné výzbroji převážeti, tak že doprava větších oddílů vojenských nesmírně se zdržuje.

Na podobných kožených prámech (keleky), ovšem v mohutnějších rozměrech a důkladněji sestrojených, od nepamětných časů unášejí vlny prudkého Tigridu domorodce i s jejich zbožím. Nejsou „keleky" a zároveň gupsary vynálezem stejného lidu? Také Albánci v Dibře i v jiných málo dostupných končinách užívají ovčích a kozích měchů při dopravě přes prudké bystřiny.

Horalé v jižních částech Buchary a v blízkých oblastech mimo ovocné stromoví pěstují pšenici, ječmen a len. Místo obilí někdy rozemílají na moučku morušové jahody. Pečivo z takové náhražky není příliš chutné, ani vábné a každý dává přednost chlebu pšeničnému nebo podplamenicím z ječné mouky.

Oblíbeným pokrmem jest mléko a máslo, se sušenkou předkládají obé hosti. Jest to slovanské chléb-sůl. Starodávným tímto zvykem se představují jako pastevci a rolníci. Slované však hlavně na zemědělství kladou váhu. I v druhých částech Turkestánu, kde se udrželi Tadžikové, ukrývají se v horách. V újezdě taškentském rozptýleny jejich dědinky v úžlabinách říček Ugamu, Pskemu, Čatkalu a Angrenu. Šiitismus, jehož se přidržují, jest příčinou, že nikdy nepřilnuli ani k Sartům, ani k Uzbekům. Dobře jim tkví v paměti, jak krutě bývali od nich pro své přesvědčení náboženské pronásledováni.

Jádro lidu však zaujímá západní svah Pamiru, Kohistán čili samarkandskou hornatinu (pers. kuh-pohoří), Karategin, Vachan, Šugnán, Darvas a Badachšán. Krajiny tyto důležity pro přechod do Afganistánu, ještě více však jako pojítko ruské Asie s Indií. Pohostinství se považuje za posvátné a v každé vesnici naleznete domek, určený pro příchozí, kteří na útraty obce se častují.

Nikdy se nedali v otroctví od jiných uváděti, ale také sami sousedů svých v porobu nejímali. Jejich „bělobradí" (aksakal) starostové spravují se ve svých úředních výkonech rozhodnutím obce. Těší se sice z veliké úcty, ale jenom pokud plní vůli sousedů a bezúhonným mravem důvěry jejich zaslu-

hují. Lidovláda tu vybudována na nejširších základech. Zřídka mají více žen; manželská věrnost se neurčuje na zlatých vážkách. Žena v právu dědickém není mužům postavena na roveň; synové obdrží po otci dvě třetiny všeho majetku, dcerám se přiřkne zbývající ostatek.

Tadžikové v nížinách, jmenovitě u Syr-darje, Zerafšánu, Kokča-darje, Širavat-darje i jiných řek jsou míšenci, v jejich žilách koluje krev četných výbojců turánských, obchodníků i nedobrovolných vystěhovalců.

Vědomí o původu se vůbec málo pěstuje. Kdežto u Kyrgyzů nebo Uzbeků téměř každý osmiletý hoch dovede vyjmenovati předky až do sedmého kolena, Tadžik svým dědům věnuje málo upomínek. Obyčejně se jmenuje toliko dle svého rodného města, ani mu nenapadne, aby svou národnost uváděl.

Snadno se vpraví do změněných poměrů života a dovede těžiti i ze státních převratů. Bývá vychloubačný, nikoli urážlivě hrdý; nikdy není úzkostlivý při volbě prostředků, aby nakupil v krátké době všelikého bohatství.

Velká duševní pružnost, jakou se vždy Tadžikové vyznamenávali, byla příčinou, že i panovníci původu uzbeckého svěřovali jim důležitá místa ve státní správě, opomíjejíce svých vlastních lidí.

Byli posuzováni jako nástroje, jichž možno volně použíti k účelům méně ideálním. Jednotlivci z nich se dobře vyznají v právnictví, též v bernictví se znamenitě osvědčují. Proto se jim svěřují úřady beků, jinde berních, ano i duchovních a učitelů (mullů). Když se nemohou dopracovati výnosných úřadů jinak, opatřují si je přímo koupí; úplatky si později mnohonásobně nahrazují. Také v drobném průmyslu daleko překonávají své někdejší pány. Vůbec celý zjev jejich bývá uhlazený a postava se doporučuje štíhlostí.

Slovo Galč odvozuje Schwarz od Gallů, považuje je za zbytky oněch praotců nynějších Francouzů, kteří zůstali ve své otčině, když se vlastní jádro mohutného národa za úsvitu dějin vydalo na západ do Evropy. Tomaschek míní, že název Galč pochází od gar, slov. hora, tedy horal. Střídnice souhlásek r a l také z jiných jazyků dá se doložiti. Přijímáme jeho výklad. K tomu se vztahují baktr. gairi, vachansky ghar, jagnobsky gor,

jež nejvíce k slovanštině se přimyká. I zprávy prvních cestovatelů se shodují v tom, že název označuje horaly. Dle Bartolda horní oblast Murgabu a Zerafšánu slula Garč nebo Garčistán a obyvatelé její zváni Garča, což se uchovalo vůbec v podobě Galča pro Arijce na vrchovisku Amu-darje a v sousedních oblastech na jihu Turkestánu. Garčistán míval zvláštní správce a panovníky, jimž dáván titul šarů. Hlavní místo jejich slulo Pišin, druhé Dize, obě se prostírala blíže Murgabu.

Stejného původu je Gur, horské to zákoutí na sever od Heratu, v pásmě Kuh i babě. Zeměpisci 10. stol. zmiňují se o houževnatém odporu Guřanů proti islamu. Když daleké okolí bylo pro novou víru získáno, jedině oni ji odmítali a setrvávali věrni učení Ormuzdovu. Odpor jejich zlomen vítězným pochodem Masudovým (1020 po Kr.).

Nářečí Garčů již v 11. st. tak bylo odchylné od perštiny a tadžičtiny, že mohamedánští vítězové musili ve styku s nimi užívati tlumočníků.

Galčové vynikají vysokým vzrůstem. Vlas temně hnědý, někdy ryšavý, hladký nebo kučeravý, vousy stejné barvy, bujné, ale ne tou měrou jako u Sartů. Oči hnědé, často modré, rovné, obočí obloukovité, silně vyvinuté. Pleť, pokud šatem chráněna, je bílá, ale v celku trochu temnější než u Sartů, obličej i ruce silně osmahlé, pokožka bez lesku a hojně zarostlá. Obličej okrouhlý, lebka krátká, čelo vysoké, částečně zpět ztlačené. Nos dlouhý, ohnutý, s hlubokým zářezem k čelu. Ústa malá, rty i zuby rovněž, brada okrouhlá, uši malé i prostřední, přiléhající. Krk silný. Ruce a nohy jsou větší než u Sartů a Tadžiků, svaly lýtkové a stehenní krásně vyvinuté; tělo je silné a souměrně rostlé, proti nepohodám všeho druhu otužilé.

Domy Galčů jsou od jiných příbytků středoasijských úplně rozdílné. Používá se ku stavbě neotesaných kamenů a balvanů; místo malty se promíchá hlína, jíž se též omítá. Hořejší patro sroubeno z trámů; strop se chrání vidlicovitou střechou, krytou slamou aneb roštím. Ve světnici postaveny podél stěn hrubé lavice. Všude se stavějí řádná kamna tak mohutných rozměrů, že zaujímají téměř celou stranu stěny. Zdá se vám, jako byste byli v nějaké zastrčené vesnici na Slovensku aneb ve středním Rusku. V samém příbytku překvapí vás řada hnízd vlaštovčích. Nikdo jich nevyrušuje, považují se za posvátné ptáky.

Svítí se loučí, jenom možnější si opatřují železné nebo kamenné kahance. U každého domku najdete zahrádku, chráněnou dřevěným plotem, aneb suchým roštím; meze polností osázeny ovocným stromovím.

Dřeváky Galčů se honosí takovou shodou se šumavskými, že se vám zdá, jako by horalé v Hindukuši, Darvasu, Karateginu i v jiných sousedních nepřístupných obvodech si objednali vzorky pro svou obuv z okolí Sušice. Jenom dole na chodidle vyřezávají tři nášlapky a zatloukají do nich hřebíky, aby se na náledí nesmekali. S dřeváky se spokojí chudina, bohatí si upravují střevíce z koňské kůže a ovazují je řemeny nebo provázky, jako jste do nedávna vídali na Slovači neb na způsob ruských laptí. V zimě natahují na lýtka vlněné, pestře tkané ponožky.

Když vystupují do hor, pravidelně se neodlučují od věrného průvodce — vysoké hole.

Ženy se nikdy nezahalují, ačkoliv islam si již dávno do hor proklestil cestu. Dívka se neprodává, jako jinde v Turkestánu se namnoze provádí, nýbrž ponechává se jí svobodná volba muže. Sňatky se uzavírají pouze mezi příslušníky stejného kmene a proto uchovávají tak přesně svou národní bytost. Volba nevěsty z cizího kmene neb národa (exogamie) ani mezi Sarty neb Kyrgyzy nenalézala mnoho stoupenců. Ženy jsou v mnohém ohledu s muži rovnoprávny a při rodinných poradách bere se na ně vždy náležitý zřetel.

Galčové jsou rolníci, koní drží velice málo, najdete vesnice, kde se vůbec koňstvo nechová.

Dobytek jest jejich hlavním pokladem; obilí a dříví si dovážejí s hor po saních. Peněz neznají a proto provozují hlavně obchod směnný. Zpracují železo a zhotovují si z něho výborné zbraně. Jejich knížata „šachové“ odvozovali svůj původ od Alexandra Vel. Hornaté jejich území dnes rozděleno mezi Rusy Afágnce a Číňany, jak na jiném místě doloženo.

Kdežto hmotné poměry v poříčí Heri-rudu, Murgabu, na středním toku Zerafšánu i jinde v okolí Pamiru jsou celkem snesitelné, nalézáme tam i ústraní, kde lid za největších útrap toliko živoří. Sem počítáme Jagnobsko na vrchovisku Zerafsánu. Jazyk obyvatelstva tohoto zákoutí málo jest prozkoumán a horal s druhými Galči sporé styky udržuje. Ani zkazek o svém příchodu neuchovává. Útulkem proti nepřízni počasí jsou mu bídné

chatrče, kdež nezřídka ve společné místnosti s pánem svým skot i brav před buranem ochrany hledá a si hoví.

Jagnoban pravidelně nenosí žádné košile a málo se mezi nimi najde možnějších, kteří si opatřují spodní kalhoty, tak že po kolena sahající, hrubě tkaný kabát (chalát) bývá jediným rouchem.

Přes to vyznačují se horští opuštěnci z Jagnobu statným vzrůstem a tvář jejich prokvetá zdravou pletí. Hruď bývá úplně rozhalena jako u horalů kavkazských.

Všech příslušníků tohoto chatrného národního úlomku se počítá na 1400 d. Nejúhlednější z jejich obcí je Novobád. Domy provedeny pohodlněji než v druhých samotách; za stavivo slouží dřevo, hlína a břidlice; vnitřek světnice u bohatších vyhlazuje se alabastrovou štukaturou a na zemi položeny koberce. Oken není, na místě toho ponechává se volný otvor na způsob dveří. Ženské oddělení jest úplně odloučeno. Po stěnách rozvěšeny rozmanité papírky, výňatky z koránu i amulety na ochranu proti zlým duchům. Nábytku není, jenom malá, pestrými druhy plechů zdobená skřínka pro drahocennosti, ale zároveň pro čaj a cukr. Při jídle se užívá hliněných misek, hrubě polévaných, bez jakékoli ozdoby, nízkých, baňatých džbánů a dřevěných lžic.

Hospodáři dopřává se věčného odpočinku u samé budovy a hrob jeho označen žerďmi, na nichž rozvěšeny lebky kozorožců a divokých koz. Zbytky to obětí, přinášených zemřelým jako statečným lovcům.

Za vzor kamenité poušti středoasijské na způsob americké Mohavé nebo Atakámy dlužno považovati území Rošan, jenom na okrajích spoře obydlené kočovnými horaly, hlavně Karakyrgyzy. Přirozené vláhy zemi se nedostává a ani umělým náhonem tvrdá půda nedá se k plodnosti přinutiti.

Iránština v Pamiru a v nejbližším jeho okolí se rozpadá v šestero nářečí.

1. Mungi neb mindžani rozšířeno v obvodech Munga (Mungán, Mindžán, čínsky Hinan Thiong, Monk-kien), v sousedství údolí Karána, Parjánu, Šugnánu a na hranicích Káfiristánu. Náleží k nejzachovalejším dialektům iránským a nejvíce se blíží baktrickému.

2. Sangliči se mluví v kraji stejného jména a v Zebáku mezi Mungánem a Iškášamem. Obě nářečí jeví mnohé shody a vzájemně se doplňují.

3. O iškášami není rozhodnuto, má-li více shody s šignim anebo s vachim, užívá se ho na severních hranicích Vachánu. V druhých částech Badachšánu a Karateginu se dnes mluví tadžicky s nevelikými odchylkami málo prozkoumaného podřečí.

4. Na vrchovisku Amu-darje seznáváme domovinu Vachňanů. Udržela se u nich mnohá slova, která se v jiných dialektech iránských neobjevují, ale s nimiž se shledáváme v mluvě kmenů indických. Za to tvarosloví poukazuje nepopíratelně na původ iránský. Nejvíce by se nářečí vachi asi přibližovalo indickému pahlavi ve starší formě, není možno však spřáteliti se s domněnkou, že by tvořilo přechod mezi sanskrtem a jazykem zendským. Vachánci jsou horalé statného vzrůstu, chaty jejich roztroušeny v údolí proudu, dle kterého kmen pojmenován. Vlasy vyznačují se černí havrana a v bohatých kučerách vlní se po ramenou; veliké, černé oči, vroubené srostlým obočím a hustými řasami a nos, častěji zahnutý propůjčují jim drsného, divokého výrazu. Jazyk se vyznamenává libozvukem a pronáší se tak příjemně, že se vám zdá, jako by vás oslovovali zdivočilí synové francouzského jihu. Vachánci slynou obratností kromobyčejnou; divoch skoro polonahý, přitlačí se téměř k samé zemi, plazí se po skalách k vyhlédnuté oběti, dorostlému supu, náhle skok, dva a dravec třepetá se v mohutných pažích. Ani v chůzi se nedají zahanbiti, po kolik verst stačí koni ve cvalu. Ženy jsou skutečné krasavice, ale dojem úchvatné lepoty z blízka se ruší nedostatkem smyslu pro čistotu.

5. Sarygolské a šignánské nářečí považuje Tomaschek za sporé zbytky jazyka starých Saků (742). Iránci v Šugnanu a Rošanu vystupují i za dnů našich v pozoruhodném počtu, kdežto naopak Sarygolci od času Jakuba chána téměř byli vyhubeni. Udrželi se pouze v nemnohých obcích v okolí Jarkandu. Oba dialekty se liší od sebe pouze ve věcech podřízených. Sarygolci jeví ve své mluvě náklonnost ku dvojhláskám. Zvláštností dosti nápadnou jest záměna zubnice *d* v hrdelnici *g* po *r*, které se při tom vysouvá: khar jísti (kmen), inf. khágao (š. khédao z khardao).

6. Mluva v údolí řeky Jagnóbu, na horním toku Zerafšánu, je dosti od ostatních nářečí Galčů pamirských odlišna. Všechny uvedené dialekty různí se od novoperštiny jak zásobou slov tak tvaroslovím. Třeba je tedy příbuznost obou skupin nepopíratelna, přece muselo velmi záhy rozštěpení mezi nimi nastati. Poměr jejich nejlépe vystihneme, uvedeme-li si na paměť, jak se rozpoltili Slované na větev jihovýchodní a západní. Horská odloučenost krajin v obvodu Pamiru a Hindukuše ještě větší měrou přispívala k tomu, aby se protivy stupňovaly, než u našeho pokrevenstva lze znamenati, poněvadž u něho vzájemnost prostupných proudů vždy vydatnější silou se uplatňovala

b) **Peršané**

jsou v Turkestáně buď bývalí otroci aneb jejich potomstvo. Nejvíce se jich nahromadilo v Chivě a Buchaře, kam byli v zástupech dodáváni od Turkmenů. Když otroctví pod nátlakem ruské vlády bylo zrušeno, hojně jich zůstalo ve službě u pánů, jimž byli kdysi zaprodáni. Při stavbě zakaspické dráhy osvědčili se výbornými dělníky a nosiči. Ani Sartové, ani prostí nádeníci ruští nemohou vedle nich v těžké práci obstáti. Spokojí se se skromnou mzdou a majíce nepatrné požadavky, ještě si ušetří peníze. I ruští dozorci rádi je do řad železničních dělníků přijímají; jsou povolnější a otužilejší než ruský mužík. V Chivě a Buchaře dosud jim nedovolují, aby veřejně své modlitby vykonávali. Po stránce hmotné si však nemohou nijak stýskati. Také jako obchodníci v mnohých odvětvích se domohli značného jmění. Od Tadžiků se liší podstatně způsobem života. Tito jsou starousedlí kmenové horští, Peršané naopak živlem pohyblivým, buď dělníci aneb obchodem blahobytu se domáhající přistěhovalci. Obr. 15.

Vzrůstu jsou vysokého, často důstojného. Vlasy rovné, temně kaštanové, vous silný a hustý. Oči veliké jasnohnědé, zřídka černé; obočí husté, obloukovité, ve středu splývající. Pleť hnědá a temnější než u Evropana a Arménce, pokožka silně zarostlá. Lebka krásně kulatá, rysy ve tváři vážné a smutné. Čelo mírně vysoké, na spáncích ploské; nos pravidelný, ústa obyčejná, rty tenké, zuby prostřední, brada úzká, uši normální, krk někdy dlouhý. Ruce a nohy krásně utvářené, stehenní kosti

slabé. Zřídka se projevuje náchylnost k tloušťce; v chování ukazují se často uhlazenými.

c) **Afgánci**.

Afgánci se poměrně zřídka v Turkestáně za příčinou obchodu usazují. Původní jejich sídla dlužno hledati v okolí Kabúlu; připomínají se už v staré době. Někteří počítají je částečně za potomky oněch židů, již za Nebukadnezara (586 př. Kr.) byli zavlečeni ze své otčiny na úpatí Demavendu. Snad i starší vystěhovalci je předcházeli. Slynou řídkou statečností, ale bývají žádostivi peněz, nestoudni a dotérni.

d) **Džemšidovci**.

V Chorásánu, severně od Heratu, na půlnočním sklonu pásma Kuh-i-baby kočují Džemšidovci, jejichž střediskem se nyní stal Kušk. Jsou pojmenováni dle báječného krále iránského Džemšida a uznávají se za Arijce. Četné rozvaliny v jejich území dosvědčují, že kraj býval mnohem lépe vzdéláván než nyní.

e) **Prákrtská nářečí**.

Prákrtská čili indická nářečí v Pamiru roztřiďují se jako iránská v šestero skupin a od těchto se podstatně roze znávají.

1. Čitráli nebo arnya řadí se k poměrně starobylým jazykům prákrtským; mluví se jím v Čitrálu, Mastudžu a v Jastě. Celkem uchovává čitrálština na horním toku Indu své ovládající postavení a mnoho se jí užívá jako dorozumívací řeči ve styku s druhými horaly.

2. Kaláša nebo bašgali omezuje se na severovýchodní Káfiristán, zvláště v údolích Vašegalu a Vajegalu. Tvoří jakýsi přechod od pokročilejších Arnyů k divokým horalům káfirským. Některé okolnosti tomu nasvědčují, že mezi Arijci, kteří do údolí kabúlského pronikli, mimo nářečí védské ještě jiná, více méně odchylná, byla rozšířena. Mnoho slov vypůjčeno od sousedních jazyků, s nimiž obyvatelstvo stálé styky udržuje.

3. Káfiri je běžnou mluvou v jižním a západním kraji stejného jména v údolích Kataru, Kašmúnu, Šúnahu a jiných méně význačných bystřin, jež sbírají ledové vlny z jižního sklonu

Hindukuše a do Kabúlu je odvádějí. Lid se zove sám Sijá poš a Nimčá a nalézá se v naprostém úpadku, do své řeči vplétá mnoho slov cizích, zvláště afgánských a čitrálských. Blahobyt u nich klesá a staré řády společenské úplně hynou.

4. Kóhistáni jest obcovací řeč v údolí Tagá-í a Báránábu (Paňďžširu) a na březích Kabúlu. Známější je nářečí bachmáni, jež rozšířeno mezi potomky Lampaků, vystěhovalců z Indie, v kraji Mandraváru. S tímto nářečím blízce spřízněno pašái, rozšířené při ústí řeky Kónaru a v obvodech Pašaje. Větší odchylky vykazuje kónari, jež se uchovává na východním břehu stejnojmenné řeky.

5. Dhíri a Tirai se pokládají za zbytky starých Ghandariů. První se uchránilo v údolí Paňdžkóry, na jižních hranicích Čitrálu, druhé na bystrém toku Tiry, jihozápadně od Pešáváru, mezi kmeny už čistě afgánskými. Z nářečí pendžabských v těchto odlehlých končinách projevuje ráz největší starobylosti kištvári, v jižních kotlinách a údolích Kašmíru tvoří jakýsi přechod k vlastnímu jazyku kašmíri. V tomto se uchovala některá pradávná slova; drahý, vzácný sluje drog. Jak se tento kmen, se slovanským nepopíratelně příbuzný, dostal do odloučeného nářečí, nebo se uchoval už z pradávných dob védských?

6. Šinagi mluví kmenové dardští po obou stranách indského ohbí. Nářečí se rozpadá v četná podřečí, z nichž nejlépe prozkoumáno gilgiti a astori. Za praobyvatelstvo se považují blízcí příbuzní Khadžúnů nebo Khagů. Mnoho k úpadku kmenů iránských a prákrtských v obvodu Pamiru a Hindukuše přispěli Afgánci a kyrgyzští horalé, ničíce jejich rodové ústrojí. Některá z těchto nářečí v nedalekém budoucnu úplně z řady živých jazyků zmizejí. Jak se v tomto světovém zákoutí bude upevňovati ruština, závisí od vydatnosti umělých prostředků dopravních a čerstvých osad. Počátek učiněn Pamirským Postem a drobnými dědinami u Oše.

f) Indové

možno-li, bývali ještě více nenáviděni a opovrhováni než židé. Přicházejí do Turkestánu z Bengalska a Pandžabu, aby lichvou jmění hromadili. Chudině půjčují drobné zálohy a každého roku se vracejí, aby vymáhali úroky. Když takto naskrblili několik tisíc rublů, svěřují je velikým obchodníkům. Požadují za svou

ochotu při peněžitých nesnázích ročně 36—50%. Vláda nyní zakládá v předních městech filiálky národní banky, aby lichvě čelila. Jejího příkladu následují i soukromé peněžné ústavy. Zákon o lichvářství zostřen. Nejhroznější představou pro Inda jest ruské vězení; ani tělesného trestu by se tou měrou nelekal, jako se chvěje před ztrátou osobní svobody. Dle předpisu svého náboženství nesmí jísti pokrmů cizí rukou připravených. Taková jídla pokládá za nečistá. Není mu dovoleno ani vody neb čaje se napíti z cizí nádoby. Proto na svých cestách bere vždy s sebou kuchyňské potřeby. Rozbije-li něco, opatří si úplně nové, od nikoho ještě neupotřebené hrnky.

g) Abdalové

na horním poříčí Tarimu, v okrese Chanasyku vzbudili dlouhý vědecký spor o svém původě. Někteří prohlašují je za kmen mongolský, druzí je řadí do příbuzenstva Iránců. Francouzský badatel Pelliot počátkem r. 1907 sídla jejich vyhledal. Horalé ani krojem ani mravy svými nijak se nerozeznávají od svých tureckých sousedů, nicméně tělesné ústrojí obě strany od sebe značně odlišuje. Abdalové uchovávají jednotlivá slova a vazby ze svého původního perského jazyka, čímž pokrevenstvo jejich měrou náležitou prokázáno.

Jak by jazykové archaismy se mohly do jejich mluvy vlouditi a za nepříznivých okolností uchovávati? V nejbližším okolí jejich žádného perského pokrevenstva neshledáváme.

β) Semité.

Bucharští židé se považují za potomky oněch zajatců, kteří byli ze své domoviny odvlečeni po pádu říše israelské a judské. Mezi místními mohamedány nikdy nebyli v oblibě. Lid byl všelikým neuvěřitelným způsobem utiskován; i krojem nucen každý žid lišiti se od druhých Sartů. Žádný z nich nesměl kaftan jinak opásati než provázkem, na znamení prý, že jako nevěřící (káfir) hoden smrti oběšením.

Na koni dovoleno jim jezditi jenom tehdy, když před nimi seděl nějaký Sart nebo Uzbek. Téměř všechna občanská práva jim byla upírána. Podnikavý duch lidu vždy si dovedl v tísni vypomáhati. Obchodem získali značné jmění. V Mervu ukazovali

nám celou řadu domů, jež byly majetkem bucharských židů. Poslední dobou přichází do kraje mnoho jejich jednatelů z evropského Ruska, jmenovitě z Polska. V krátké době si osvojují místní nářečí, aby se mohli s lidem dorozuměti a uzavírají dobré obchody.

Za takových poměrů není se čemu diviti, že právě Israelité podporovali všemi prostředky postup Rusů do kraje. Od té doby se jejich stav podstatně polepšil; ovládli hlavně obchod rukodílným zbožím. Oděvem se nyní nijak neliší od druhých domorodců; hlavu si holí a pouze na skráních si ponechávají pramének kadeří na způsob polských „pejsů“.

Proč byli židé v střední Asii pronásledováni a od všeho obyvatelstva nenáviděni? Z důvodů náboženských nikoli, neboť sunnité ještě více nenávidí šiitské Peršany a přece jim ponechávají úplnou vůli při výkonu náboženských obřadů. Ani Indové nejsou stíháni pro své brahmanství nebo pro lichvu, kterou jako upíři ve velikém rozměru provozují a s židy v tom se shodují. Schwarz míní, že nejvíce od nich odpuzuje pot, který zvláště v Turkestáně se z dálky pociťuje. Kyrgyzové téměř žádného odporného zápachu výpary nerozšiřují, kdežto o Sartech, Tadžicích a Evropanech není možno se takto vyjádřiti. Ale výpotek všech těchto národností snesitelnějším se objevuje než u židů. Podobně pociťují nepřekonatelný odpor k Evropanům i ke krásnému jejich pohlaví Japonci. Vykládají to rovněž, že jejich čich v přítomnosti příslušníků bílého plemene odpudivě se dráždí.

Druhdy mezi ostatními domorodci početní Arabové vymizeli téměř úplně. Pouze ve středu Turkmenů uvádějí se někteří drobní kmenové, odvozující svůj původ z rodné země Mohamedovy, jazykem však ani mravy od svých sousedů se dnes neruzní. Jenom temné zkazky kolují u nich, jež vysvětlují příchod jejich otců do severnějších krajin, všeliké styky s praotčinou jsou však v našem čase přervány.

C) Dravidové.

1. Cikánů se v zemi dosti za bídným životem plahočí, zvláště úrodné nivy Zerafšánu poutají jejich rozervané stany. Ljuliové, jeden z jejich kmenů, se odhadují na 1000 d. Zabývají se košíkářstvím, někdy pletou rohože, vyrábějí a spravují kotly. Dlouho vedený spor o původu cikánů dnes možno považovati za

Obr. 15. Peršané v modlitebně

rozhodnutý. Neuznávají se za potomky indických Arijců, nýbrž praobyvatelstva, opovrhovaných Čandalů, příbuzných druhým Dravidům.

Ljuliové a jejich potulné příbuzenstvo dosahují vzrůstu více než prostředního. Vlasy černé, vlnité kučeravé, vousy bujné, jako smůla tmavé, oči ohnivé, stejným barvivem prosycené, obočí obloukovité, silně vyvinuté, často splývající. Pleť osmahlá, olivová, kůže silně zarostlá. Hlava a obličej kulatý, čelo vysoké, široké, trochu klenuté, nos od čela silným zářezem oddělený. Ústa prostřední, rty trochu tlusté, zuby bílé, brada silná, uši málo odstávající; krk silný a končetiny souměrné. Mezi muži vyskýtají se statné postavy a v řadách žen jednotlivé, jež by pro ztepilý vzrůst, kypré tvary, pravidelné rysy obličeje a hluboké, výrazné oko mohly se zváti krásnými.

2. Mazangové nebo Mazanové jsou záhadnými příslušníky. Jedni je dle způsobu života počítají k cikánům, druzí je však prohlašují jako Kuramy za míšence, a to za potomky Turků, kteří se s jinými národnostmi doplňovali. Usadili se v údolí zerafšánském a počínají se odříkati kočovnického dobrodružství. Na oko se prohlašují za mohamedány, ve svém nitru však setrvávají v pohanstvu. Jejich řeč jest podivná směs turečtiny a perštiny. Chudší třída se oddává zahálce a ženy se snaží drobnými pracemi v jiných domácnostech něco si přivydělati; chodí pravidelně bez závoje. Druzí kmenové je nazývají nevěřícími (kjáfiry); tělesné ústrojí poukazuje spíše na původ arijský.

Vzrůstu bývají nadprostředního. Vlasy černé nebo hnědé a vlnité; vousy bujné, černé. Oči přímé, hnědé nebo šedé, obočí obloukovité a silně vyvinuté. Pleť bílá, s nádechem do žluta, kůže slabě zarostlá. Obličej podlouhlý, čelo vysoké, nepatrné, zpět ztlačené, nos dlouhý, úzký, trochu zahnutý, hlubokým zářezem od čela oddělený. Ústa malá, rty jemné, zřídka odulé, zuby malé, bílé, brada něco vtlačená. Boltce ušní přiměřené, přiléhající. Krk slabý, končetiny úměrné, spíše slabé. V zástupech mužů i žen vypátráte krásné jedince, ale v ohledu mravním nepožívají dobré pověsti.

Hlava II.

Společnost za chánů a nyní.

I. Správa za doby chánské.

Panovníci nejčastěji se nazývali chány; slovo to jest původu tureckého. V Afganistánu sluje takto každý starší neb vysoký úředník; význam se znehodnocuje, jako v českém neb polském výrazu pána. Stejným osudem stiženi sultáni u Kyrgyzů. U Bucharců ujal se arabský titul emir. V hornatých končinách Darvasu, Šugnánu a Vachánu vládci se po způsobu perském oslovovali šachy.

Země byla spravována pouze vůlí vladařovou. Vodítkem mu při tom byly předpisy šariatu, méně místního obyčeje. Chán v Chivě, dílem též v druhých státech, každého dne přijímal prosebníky. Nikdy nebýval v Chivě přístup k panovníkům zbraňován. Jinde se činívaly obtíže, nikoli však nepřekonatelné. Jednou z podmínek volného vstupu do paláce bývaly dary. Odevzdávaly se prostřednictvím žen aneb eunuchů v haremě. Nyní zřízena k ruce chánovi zvláštní rada, v níž zasedají ruští důstojníci vedle domácích hodnostářů. Na dvoře emirově v Bucharě jmenován carský plnomocník, bez jehož vědomí nic nového se nesmí zaváděti. Samostatnost obou států uznávána pouze tedy na oko.

Úřednictvo na různých dvorech bývalo stejně zařízeno, jenom v podrobnostech a místních názvech lze nepatrné rozdíly znamenati. Za dvorní obřadníky se pokládali: 1. Veliký sokolník (kuš-begi), zástupce chánův za jeho nepřítomnosti. 2. Tajemník nebo kancléř (divan begi). 3. Číšník (taksaba). 4. Štolba (mirachur). 5. Náčelník tělesné stráže (karaul begi). 6. Vrchní písař (mirza baši), pomocník to pro tajemníka, jemuž vlastní

správa dvorské kanceláře byla svěřována. Za nejvyššího důvěrníka prohlášen sokolník, jenž míval na starosti výcvik loveckých ptáků, neboť panovníci považovali lov za čestné zaměstnání. Postrádáte v řadě rádců pokladníka? Důchody a výdaje řídil některý zbohatlý měšťan sartský; nebyl však hoden, aby byl připojen k družině vládcově.

Vojenské důstojnosti se označují takto: 1. nejvyšší velitel atalyk; 2. generál parmanoči; 3. plukovník datcha; 4. major, velitel praporu 1000 m. minbaši; 5. velitel 500 m. pansat baši; 6. setník jus baši; 7. poddůstojníci zastoupeni desátníkem (onbaši). Vojsko bývalo zuboženo; v nejlepším stavu se udržovala jízda; dělostřelectvo zanedbáno. V Buchaře r. 1902 viděl jsem dělové hlavně bez kol, pohozené jako kusy dřeva. Stráž obcházela netečně, nemajíc ani tasené zbraně. Když táhl „batalión" městem, sedělo několik důstojníků po dvou na jednom koni. Někteří výrostkové nosili upoceným vojákům zbraně, zastaralé ruské berďanky.

Mimo uvedené úředníky v Chivě se připomínali dříve inachové, počtem čtyři. Svěřovala se jim důležitější města a pravidlem vybíráni jsou z příbuzných vládcových.

Nahib slul náčelník duchovenstva jako šejch ul islam v Cařihradě. Předseda sborového soudu, jako poslední odvolací instance, poctěn názvem kazi-kaljan. Bylo žádáno na něm, aby se výborně vyznal v mohamedánském zákoníku, ale zároveň musil býti obeznámen se zásadami lidového práva, jaké se uchovávalo ústním výkladem v rozmanitých krajích. První (šariat) měl rozhodnou přednost, kdykoli neshody mezi oběma výklady právnickými vznikaly.

V městech nad pořádkem bděli policejní ředitelé (muchtasibové), též přednostové (raisové, kurbaši) zvaní, někde jmenován jediný, jinde dva. Bylo jim často rozhodovati o náboženských povinnostech a z té příčiny dáván jim také název hlavního znatele práv (rais agljamy).

Jakmile se noc nad krajem rozložila, oznámilo se lidu úderem na ohromný buben, že čas domovní vrata zavírati. Kdo se venku opozdil, byl stíhán. Neznali potřeby tajných? I těchto se používalo, aby se vypátraly úkryty tuláků, zlodějů a hráčů.

Když dozorci obecného řádu poznali, že některý duchovní neplní předpisů koránu a nemá náležité vážnosti ve svém

obvodu, podávali o tom zprávu soudci (kaziovi). Týž nedbalému knězi domluvil. Do mešity se dostavil přednosta policie obyčejně za ranní modlitby (namazu). Po vykonané pobožnosti se tázal správce farnosti, nemá-li stížností do některých věřících. Netečníci a vlažní dovedeni k soudu. Obyčejně slovo jeho nevyznělo na plano a usvědčení v náboženské liknavosti činili pokání (tanba). Když však ani trojnásobná domluva nepomohla, nedbalec odevzdán stráži k tělesnému potrestání. Pro rouhavé řeči nebo nevěru mohl býti provinilec vypovězen ze země i na hrdle trestán.

Aby kupující nebyli šizeni, dozorci (muchtasibové) prohlíželi na trhu zboží a zkoušeli míry a váhy. Podvodník trestán ihned na místě. Přinesl-li pekař na prodej sušenky lehčí než předepsáno, zřízenec policejní je rozlámal a rozdal chudým. Potkal-li mohamedána bez turbanu (čalmy), činil mu předhůzky.

Liknavými v předpisech náboženských bývali Kyrgyzové; na stepi ani žádného turbanu nenosili. Na čas návštěvy trhu otočili své beranice nějakým šátkem, aby se vyhnuli nemilým stykům se stráží bezpečnosti. Potkal-li policista (muchtasib) nějakou ženu, tázal se jí, za koho provdána a chodí-li na trh se svolením mužovým. Jakmile zaslechl vyhýbavé omluvy, poslal ženu domů, budila-li však krásným rouchem pozornost mimojdoucích, neušetřil jí ostrých výtek.

K ruce své měl policejní úředník několik pomocníků (girjandů) a zástupce (halfu). Tresty vykonávali strážníci dutkami (dura, nagajka, bič); dle podání první byly zhotoveny z kůže onoho berana, který byl od Hospodina poslán Abrahamovi na místě syna jeho Ismaila.

2. Zdravotnictví.

Hlavní závadou pro zlepšení zdravotnictví jsou příbytky a jejich úprava. Pokud lid si nepřivykne na kamna, nebude lépe. Ve městech křivolačiny ulic úmyslně se upravovaly v nekonečné bludiště, aby se proud vzduchu všude zarážel. I ve vesnicích, kde přece stavebního místa je v nadbytku, bývají ulice tak úzké, že se chodec sotva soumaru vyhne. Do příchodu Rusů se smetí ani nevyváželo, kupilo se v ohromné hromady. Stoky a jámy odpad-

kové bývaly odkryty a za letního úpalu šířily odporný puch. Vysýchající močály a nedostatek čisté pitné vody osvědčují se jako zdroj přečetných chorob. Proto i mor, jakmile si zjednal průchod do země, vymáhal si nesčetných obětí. V mnohých končinách řádí zimnice epidemicky; tak jmenovitě v okolí Mervu, při ústí Syr-darje, v nejbližším okolí Chivy a j. Opatření vlády proti zhoubě jsou dosud chabá.*)

Mnohé se sice polepšilo za urského panství, ale ještě daleko více zbývá vykonati, aby zdravovědě aspoň v hlavních zásadách se vyhovělo. Domácí lékaři osvědčují značnou zkušenost proti některým zevnějším nemocem; nepěstují však žádného styku s ruskými odborníky, ač by nemocní vespolnou důvěrou zástupců vědy získali.

Za zvláštní místní chorobu se považuje sartská nemoc (rišti); stíhá domorodce i přistěhovalce. Zárodek k ní se rozmnožuje ve stojaté vodě; přichází nápojem do žaludku, z něho se prodírá do svalstva a pod pokožku, kde vybují v tasemnicové žížaly, jež pomocí klíšték domácí lékaři s nemalou dovedností odstraňují. Nemoc zůstavuje na pleti jizvy.

Malomocenství známo už ze starého zákona i z dob Kristových a vymáhalo od pradávna mimořádných ochranných předpisů. Nešťastníci jím zatížení musili se uchylovati do pouště a přibližovali se k obydlím pouze, aby si vzali pokrm, který jim na určitá místa byl předkládán. V mohamedánském zákoníku rovněž nařízeno, aby se ze společnosti vylučovali.

V Turkestáně zařízeny pro malomocné zvláštní útulny — machau-chana, rus. leprozerija. V jednotlivých obvodech dva tři takové ústavy upraveny. V Samarkandsku vykázána jim vesnice Machau-kyšlak počátkem 19. stol. se značnými polnostmi. Seznámíme se blíže s jejich útočištěm, k němuž dal podnět děd nynějšího emira bucharského Batyr chán Nasrulla. Počátek jeho spadá do let čtyřicátých minulého věku a vyhlédnuto pro ně místo nedaleko Urgutu.

Rozkládá se u cesty, vedoucí do Pendžekentu a vedle obydlí a hospodářských budov přiděleno mu 75 hektarů úrodné půdy. Mimo to někteří členové osady mají v blízké dědině Kalivadžaru menší díllce pozemků. Z toho ze všeho zaujímají vi-

*) Dr. S. Mark. Malaria in Turkestan. S. Petersb. 1903.

nice a ovocné sady 25 ha, různým obilninám vykázáno 39 ha a vojtěška oseta na 36 ha, aby se zaopatřila píce pro dobytek. K hospodářským potřebám se vydržuje na 40 kusů skotu, koní a oslů.

Jenom několik rodin je tak hmotně zabezpečeno, že nejsou odkázány na cizí pomoc. Jiní však bývají nuceni vycházeti na cesty a na trhy, aby od mimojdoucích podpory se dožadovali. Takové potulky malomocných dovolují se v chanátě chivském a v Bucharsku, kdežto v krajinách, přímo pod ruskou správou se nalézajících, úřady se snaží přítrž jim učiniti.

V čele útulny postaven starosta (padesátník), který už 50 let tam žije a z nedaleké obce pochází. Skutečně malomocní jsou v ní pouze tři, vedle nich žije tam 19 osob, stížených bílými skvrnami pokožky (leukodermou, rus. pes), obyčejně rus. prašivci (paršivec) zvaných a 53 zdravých. Poslední vykazují rozhodnou převahu, jmenovitě děti (30 počtem) žádným příznakem zatíženosti nejsou znamenány. V pěti rodinách otec i matka trpí bílými skvrnami pokožky, ale sedm jejich dítek nijakých následků dědičnosti neobjevují. Čtyři vdovy, na jejichž pokožce leukoderma se vyskytla, mohou se v osadě honositi četným potomstvem.

Snadno pochopíme příčinu, proč se snaží nemocní ukrývati svůj neduh, jak jenom mohou. Jsou vyhostěni, ze společnosti vypuzeni. Vyskytnou-li se příznaky nákazy u nich na místech šatem zahalovaných, daří se jim často po kolik let, aby se neprozradili před pátravým a zkušeným hledem svého okolí. Jakmile nemocný byl usvědčen, že obávaný neduh u něho propukl, obyčejně se sám odebere do útulny.

Dva z malomocných byli ženati, ženy jim sice umřely, ale nijak se od nich nenakazily, nýbrž podlehly chorobám, které s (leprou) malomocenstvím nic společného neměly. Ani u dětí neduh otcův následků žádných nezůstavil. Rovněž oba rozhodně popírali, že by někdo z jejich bližších nebo vzdálených příbuzných podobným neštěstím byl ztrestán. Na takový případ v pokrevenstvu pohlížejí jako na ránu osudu za spáchané viny. Také však odmítají, že by v nějakém přímém styku s druhými nakaženými dříve se nalézali, aby si takto chorobu přivodili. Ani v jejich rodných vesnicích nikdo nepamatoval těžké nemoci.

Jenom jakýsi cikán připouštěl, že byl ve styku s malomocnými jako jeho ostatní druhové v táboře a jediné on z celého jeho mužstva byl smutným údělem zachvácen. Všichni malomocní náleželi ku nejnižším vrstvám společenským a jejich tělesný stav vedle druhých chorobných nevzbuzoval nijak odporného dojmu. Ani byste nevěřili, že před vámi stojí lidé naprosto nevyléčitelní. Starozákonná obava i dle vědeckého stanoviska se ukazuje úplně odůvodněnou.

Původem rozkladu tělesného ústrojí je bacil Hansenův, jehož podstata hlavně od norskych lékařův a znamenitého německého badatele Virchowa byla prozkoumána. Rozeznává se lepra dvojí, uzlovitá a čivová, druhá se soustřeďuje v čivech a jejich okolí, a způsobuje ochrnutí svalů a nedostatek citlivosti. Malomocenství uzlovité ukazuje se některými předzvěstmi, tělo se jeví umdleným, vzmáhá se nechuť k jídlu, dostavuje se horečka.

Později naskakují na kůži puchýře, zvláště v ústech, v nose i na dlaních; objevují se skvrny barvy zarudlé a hnědé. Na chorobných místech tvoří se uzly, vředy, jež se rozpadávají a posléze postupem úplný rozklad ústrojí přivodí.

Prašivých bylo v útulně opatřeno 19 a to 9 mužů a 10 žen. Jejich choroba tak málo účinkuje na všeobecný stav ústrojí, že osoby jí ztížené mohou dosíci hluboké staroby až 85 l. První příznaky neduhu se vyskýtají někdy už v dětském věku 7 l. Nejvíce sklonnosti pro neduh jeví doba dospívající zralosti tělesné od 10—20 l., téměř 74% všech případů. Po 30 l. se nemoc spoře ukazuje a v pozdějším mužném věku jako výjimka se ohlašuje. Avšak nákaza, jakmile se v pokožce vyskytla, úporně, třeba zvolna se rozšiřuje a po 50 l. i více může ústrojí zachvacovati. Na její průtah patrně neúčinkuje ani pohlaví, ani doba vzniku.

Z dosavadních zkušeností není možno dokázati, že by leukoderma, kterou dosti často na ulicích můžete pozorovati, dědičnou snad byla. Nákaza hojněji se objevuje u ženštin než u mužů, prvních zapsáno v útulně 18 osob, druhých 10. Jakkoli se jim věnuje dosti péče v každé oblasti, přece by bylo žádoucno, aby se dozor nad nimi zostřil.

Jakých prostředků lékařských se užívalo a dosud užívá v jiných rozmanitých chorobách, lze posouditi z následujících předpisů: Doporučuje se:

Nápoj z medu, másla a kořene šípku proti plicním chorobám a neduhům.

Lázně v solném jezeře proti svrabu a jiným kožním nemocem.

Bolí-li kosti, trou se údy ovčími bobky aneb se dávají obklady z pálených těchto výmětů. Náplasti z rozmanitých bylin proti nádorům. Podkuřování rumělkou na žhavém uhlí — proti bolesti nohou. Zabalení nemocného údu do vnitřností čerstvě zabité ovce — proti ranám a oznobení. Piliny z mědi a prášek z jistého kamene kladou se na kůži — proti zlomeninám kosti. Nápoj z vody a prášku nohy ptáka „telegusa", jež byla usušena a roztlučena — proti zimnici a kousnutí vzteklého psa.

Mnoho dětí umírá následkem špatného větrání příbytku a nedostatečné péče o čistotu. Jakkoliv očkování je povinné, přece Sartové neradi své dítky podrobují operaci a k lékařům vzdělaným se obracejí jen v případech nejvýše nebezpečných.

Za veliký pokrok lze považovati, že zavedeny byly ambulatorní nemocnice pro ženy a dítky s výhradně ženskou obsluhou a ženskými lékařkami. Jedině tak možno čeliti uzavřenosti rodiny u domorodců. Nová lékárna v sartském Taškentě patří k jeho nejúhlednějším budovám. Důvěra lidu v lékařskou pomoc rok za rokem se vzmáhá, nejlepší to pro ni vysvědčení. R. 1880 se dovolávalo v Taškentu pomoci ruských lékařů 20.757 d., r. 1892 již 122.884, tedy skoro šestkrát tolik. Obecenstvu dovoleno obraceti se k vojenským nemocnicím, ke kočovným zvěrolékařům, k porodnici i na ústavy pro choroby oční.

Hřbitovy bývaly ve středu města, jak to dosud vidíme v staré Buchaře, Chivě i j.; nyní se musí pohřbívati mimo obvod obcí.

Zvláštní jest názor o léčebných prostředcích. Najde se mnoho lovců v kraji, kteří pouze pro zábavu zvěř odstřelují. Maso se sní, ale co s tukem zabitého zvířete? Rozdává se jako výborný léčebný prostředek proti rozmanitým nemocem. Tážete se sdilného lovce, proč neprodává své kořisti? Koupeným lékem nikdo zdraví nenabude, poněvadž jest to největší dar dobrých

Obr. 17. Sartský kouzelník.

bytosti a duchů. Peníze jsou vynálezem šejtanovým a zdrojem mnohého zla.

3. Zábavy.

Nejvíce lidu se shromažďuje v bazaru (trhu); domácí a ze vzdálených osad hrnou se na náměstí, kde možno vždy nejnovější zprávy zaslechnouti. Pověsti se úžasně rychle rozšiřují; stohlavá fama se nazývá případně dlouhé ucho (uzun-kulak), jež všechno slyší. V době mohamedánského postu (ramazanu) kupí se zvědavci na trhu v hodinách nočních. Hledáte někoho za slunečního úpalu? Nesvědčilo by to o jeho náboženském citu, kdo by tam dlel. Za svitu měsíce, někdy luceren, jedni vyhledávají národní pěvce — hafise, kteří přednášejí rozmanité popěvky, aneb vypravují všeliké příhody. Onde tlumy oturbanėných posluchačů dychtivé sledují slova nadšeného kazatele. Na opačném rohu náměstí volá nás hlučný smích ku třetí skupině. Jsou to askija, zábava polovážná a žertovná. Zpívá se něco a za chvíli se vypravuje příběh ze života světců (išanů). K tomu se připojují žertovné výstupy obsahu nezřídka silně dvojsmyslného. Lid propuká v hlučný smích, když nějaký zelený vtip z úst askijových proklouzne. Pravý vtipkař (askiabaz) bývá vážen. Ve zvláštních boudách rozložili se táborem všeho druhu akrobati a kejklíři. První nejvíce přicházejí z Persie jako pahlivani, druzí doplňují své řady hlavně z domorodců indických. V podobných boudách pořádají se loutková představení. Nejvíce vábí obecenstvo přehlídka vojska. Napodobuje se vojenské cvičení i s projíždějícím gubernátorem. Výstup se opepřuje žertovnými příhodami a vtipy místními, jež shromáždění s nadšením vítají. V létech sedmdesátých se předváděli na jevišti újezdní náčelníci a sami gubernátoři. Jak s tím souvisela úcta k představeným? Policie žerty více než Aristofanské zakázala. Nyní se baví obecenstvo na účet panovníka bucharského, chivského, někdy i afgánského. Pod jejich slabůstkami se často ukrývá vtip proti vlastní vládě. Když kozáci a pěchota zmizeli, zaujmou místo tanečníci. Někdy se na jeviště přihrne opilec a musí býti za pomoci strážníkovy dopraven do povozu. Blabolí, že se nalézal v kruhu přátel a že všem výborně zachutnalo šampaňské. Proti komu hrot míří? Sartové šampaňské nepijí. (Obr. 16).

Mnoho se vypravuje o neobyčejné dovednosti herce Zakir džana, který žil v Kokandě ještě nedlouho před opanováním

kraje od ruských pluků. Kdysi v přítomnosti Chudojar chána (1845) představoval místního šejch-ul isláma, jak pronášel rozsudek. Nešťastný však duchovní náčelník zbaven následkem toho úřadu, poslán do žaláře, kde i skonal. Chudojar byl tak nadšen uměleckými výkony Zakir džanovými, že mu přikázal, aby jeho samého (chána) na jevišti předvedl. Herec byl opa-

Obr. 16. V čajovně taškentské.

(Dle F. Schwarze

trný: vyžádal si písemné záruky, že nebude stíhán, kdyby snad vkusu chánovu nevyhověl. I napodobil panovníka tak dokonale, že týž počal proti umělci přímo zuřiti. Osoby jeho dle daného zápisu se nedotýkal, ale odňal mu všechen majetek. Zakir džan uznal za prospěšno úplně z Kokandu zmizeti. (Obr. 17.)

Zábavy a divadla se shrnují v pojmu tamaša, k ní se počítají hry, zápasy, zatmění slunce i měsíce, pouliční výstupy, domácí hádky — tedy je to představa velice roztažitelná.

Ženy vstávají ve svátky záhy, aby mohly pozorovati dav, hrnoucí se k mešitám. Svátky velkého postu (ramazánu) trvají ve městě týden, na vesnici však pouze tři dni, neboť se musí

na venkovském zátiší spokojiti návštěvami, nemajíce žádné jiné zábavy. (Obr. 18.)

Někde se shromažďují dívky ve skupinách po šesti nebo po osmi a jdouce ze dvora na dvůr, všude tančí. Domácí je pohostí za rušný rej čajem, sušenkami a p. Ve Fergáně ženy v posvátné toto období roznášejí na podnose palau, sušenky, kusy

Obr. 19. Sartský tanec v oddělení ženském.
(Dle F. Schwarze.)

vlněných látek, šátky i drobná zrcádka; takto se vzájemně poctívá pokrevné přátelstvo (chuda). (Obr. 19.)

Děti, aby si dlouhou chvíli ukrátily, dělají u průplavů a tekoucích vod nádržky a rybníčky, aneb nabazují kurgan (náhrobek) z prachu. Oblíbená hra je míč, v kůtky, kamínky, na jukandu (schovávanou) a bílý topol (ak terek). Mládež rozdělí se ve dva tábory, utvoří řady proti sobě a chopí se za ruce. Vůdce se dotazuje:

„Bílý nebo šerý topol?
Koho z nás potřebujete?

(Ak terek? Kuk terek?
Byz dan syzga kim kerék?)

Odpovídají: „Takového!"

Vyzvaný se vrhne na protější četu a snaží se ji protrhnouti. Podaří-li se mu to, odvede protivníkům jednoho v zajetí, jinak se sám za nevolníka považuje a v boji se pokračuje. Z jara ovladne mysl hochů drak, čtverhranný nebo v obrysech ptaka. Děvčata se připouštějí též ku hře míčem, nejraději se však zabývají panenkami. Při tom se prozpěvuji všeliká říkadla a popěvky.

Mládež kyrgyzská obojího pohlaví za snivé měsíční noci hraje si na „bílou kosť" (ak sujak). Hráči se rozdělují ve dvě skupiny, jedna z nich pohodí daleko nějakou na slunci vybělenou kost. Všichni jako šipky se rozletí ji hledat. Nejbystřejší běhoun vesele vykřikne, jakmile nález uchopí a střemhlav pádí k dědině, ostatní ryčně se řítí za ním, aby mu vzácnou kůstku odňali. Podaří-li se prchajícímu uniknouti do vesnice (aulu), musí některý z protivné strany zazpívati příležitostnou písničku. Provozuje se tu hlučný běh o závod a vítěz „rytíř bílé kosti" musí býti takovýmto způsobem opěván.

Při hře dívek (kyz ujnak) dorůstající mládež obojího pohlaví dává si vzájemně hádanky a vypravují se rozmanité směšné příhody. Za podobných her a zábav uplyne večer a často až k půlnoci uchylují se všichni na lůžko.

V době letní se houpají nejen děti, ale i ženy v létech dosti pokročilých, též hra na slepou bábu je známa. Chlapci se někdy dohodnou, aby ukazovali, jak vlk honí ovce.

Hlavní zábavou zimních měsíců jest lov, který nalézá hojné a rozmanité kořisti. Dosud vlci a lišky způsobují mezi dobytkem a drůbeží na stepi velice citelné zádavy. Mimo to v houštinách peleší kanec, po horách prohánějí se stáda divokých koz, po nížinách vypásají se plaché antilopy. Z pernaté zvěře zastoupeny husy, kachny a labutě. Není divu, že takové bohatství kořisti dráždí dobrého střelce, aby štěstí své zkoušel a domácí zásoby v spižírně z honu svého doplňoval.

Džuza jest uzavřená stolní společnost ve Ferganě a v sousedních končinách, skládající se z 10—15 členů, z nichž každý přispěje 3—7 rubly. Stolovníci si vyvolí náčelníka (džuza baši) a v jeho domě se pravidelně scházejí. Za spolkové peníze

se opatřují veškeré potřeby do kuchyně; mají-li dosti prostředků, najímají si též tanečníky (bači). Kuchař se vybírá buď na celou zimu aneb se v práci střídají. Než upraven večer palau, vede se žertovná rozmluva (čak-čak). Doma sedí v době zimní zámožný (sufi), ale stále přijímá návštěvy a dům jeho se mění v klubovní místnost.

Právě při těchto schůzkách v soukromých příbytcích boháčů velice se dbá pravidel obvyklé zdvořilosti. Učený zaujme první místo, starší se posadí výše než mladý, bohatý má přednost před chudým. Jakmile někdo vstoupí, všichni přítomní se zdvihnou a vítají jej. Kladou ruce až po pás a když pronese příchozí známé: Pokoj s vámi, „As salem alejkum!“, odpovídají mu sborem: „Va alejkum as salem!“ (s vámi pokoj).

Skromnost káže: „Sedni si na poslední místo“. Vstupující se usadí na skřížené nohy, nazdvihnuv řádně svrchní šat (chalát), aby mu nepřekážel. Počínají se závody v uctivých nabídkách. Všichni mlčí, jenom rukou se dává pokyn skromně se usadivšímu, aby se dále pošinul. I druhý soused povzbuzuje rukou, aby se výše obrátil; vyzvaný odmítá, rovněž ani slova nepronášeje, že toho není hoden. Posléze si dá říci, až vystřídá řadu sousedů a ocitne se tam, kde mu dle představ slušnosti přísluší, aby setrval.

Morovou nákazou pro spokojenou domácnost jsou bači, mladíci to, kteří po způsobu ženštin se líčí, tančí, hrají na rozmanité nástroje a dovedou líbezným zjevem na sebe upoutati pozornost. Jejich nadšení ctitelé („bačibarové“) obmýšlejí milostníky hojnými dary, jednotlivci s nimi promrhají zcela své jmění. Mladíci, když ve 20 létech nemohou už své úlohy jako prodajní milci vykonávati, sami se mění v bačibary a hýří s majetkem žen. Neukrývá se v pověsti o Ninyovi, synu Semiramidině, jenž si v ženském rouše liboval, tajená bačů podoba? V zákoníku Hammurabiově není o tomto poměru ani zmínky. Či snad se neřest veřejně trpěla? Jisto, že na východě a už na poloostrově Balkánském mnoho bují a také úřadové o ní dobře jsou zpraveni.

Opium (kaši) a hašiš (kuknar, konopí) jako opojné látky jsou dosti rozšířeny. S opojnou silou máku i konopí dobře se obeznámili již staří Skythové. Na první pohled poznáte nešťastníka, který se dává vášní omámiti. Tváře jeho jsou vyhublé, oči vpadlé, hlava se sklání umdlením, ruce se chvějí.

Sartové však počínají vyhledávati pálenku a píti pivo v míře více než dostatečné: zdrženlivost mizí zvolna do říše bájí. *Hazardní hry* kartami a v kostky dosti značné oblibě se těší. I sportovní ruch v zemi se vzmahá, zvláště velocipedisté doplňují každým rokem své řady. Jízda koňmo jest tak rozšířena, že i mezi měšťany málo se najde domorodců, kteří by nedovedli dokonale uzdu říditi. Větší cesty, jmenovitě v odlehlejší kor-činy, se nemohou ani jinak vykonati než jízdecky. I ženy obratně ovládají otěže ořu. Pěšky se vydává na delší cestu pouze největší chudina.

Zápasy od pradávna velmi rozšířeny. Cvičí se k tomu lidé i některá domácí zvířata. Najdou se milovníci, kteří rádi pořádají zápasy *beranů* a dovedou brav výborně k boji drážditi. Jiní si na tom zakládají, že k stejnému účelu *kohouty*, *křepely*, ano i *koroptve* připravují. Za národní svátek se považuje zápas *palvanu* neb *pahlivanů*. Sotva vláda nevlídné zimy se skončí, hrne se lid v davech za město, aby se potěšil pohledem na pružné, svalnaté postavy zápasníků. Každý jejich pohyb i hmat se zanícením se sleduje. Vítěz odměněn hlučnou pochvalou a připraveny mu cenné dary v penězích aneb ozdobné pláště (chaláty). Zvláště štědře hrnou se příspěvky, když se podaří domorodci v zápase pokořiti některého z cizích siláků. Místní vlastenectví propuká v pravé bouře pochvaly.

Koňské *dostihy* se pořádají při každé vhodné příležitosti, jmenovitě u kočovníků. Jezdí se při narozeninách jako při pohřbu, na oslavu sňatku i obřízky, při volbách soudců (bijů), ano i když si vystaví kočovník nový stan. Dostihy o *kozla* vášnivě se provozují u Kyrgyzů i horských jejich kmenovců. Utnou hlavu kozlovi a trup pohodí na zem. Každý se střemhlav řítí, aby uchvátil kořist, ale nesmí se sedla spustiti. Rozvíří se při tom úžasný šum a rej. Smělec uhání v divokém ryku a hluboko k zemi se nachyluje. Komu se podaří žertvu uchvátiti, chrání se před soupeři závratným úprkem. Sedne na kořist, přehodí ji dle potřeby na druhou stranu sedla a rve se při všem chvatu se svými protivníky, aby mu silou nebo úskokem neodňali kýžený zisk a slávu. Kozel býval přinášen v žertvu podzemním bohům. Hra v Badachšánu, známa pode jménem *bur-kuši*, u Turkmenů *kok-buri*, *zelený vlk*, což rovněž na po-

hanský přežitek poukazuje, neboť vlk zasvěcen duchům temnoty, ďáblu (šejtanu). Kyrgyzové zovou zabavu u l a g.

Karakyrgyzové z jara cvičí k dostihum velbloudy. Oblíbené závodiště poslední dobou vyhlédnuto na Murgabu nedaleko brodu Šadžanu. Malá rovinka se dle možnosti očistí na několik verst. Z odlehlých roklí a úžlabí Pamiru sjíždějí se v zástupech zvědavci, aby se pokochali na vzácné zábavě („tamaše").

Velbloudi dlouhou dobu před tím svaly tuží, hruď napínají, v řadu se stavějí. Na dané znamení však nevyrazí všichni, někteří se vzpírají, vzduch se rozdírá táhlým jejich řevem. Jezdci pomáhají si loktem a zuřive potrhují uzdou, holí to, jež vsunuta do nozder a ovládá se provazem. Obecenstvo se zápalem sleduje závodníky, sedíc na koni nebo na jaku a pokřikem, ba i nagajkou zvířata k největšímu náporu sil povzbuzuje. V některých částech Hindukuše a na jižním sklonu Pamiru jezdci osvědčují svou hbitost hrou na p o l o, v Západním Turkestáně však domorodci nenalézají v tom záliby.

Výročních národních slavností málo se udrželo. Jarní sail stejně pověšomý v Aschábádu, Bucharé, Samarkandu nebo v Kokandě, mohl by se přirovnati bubenečskému slamníku nebo nuselské fidlovačce. Turkestánský sail trvává v Buchaře a v Chivě týden i déle a ruch, jím podnícený, jest mnohem mocnější. V Hindukuši se oslavují důležité události v životě rolnickém jako orání, setba a žně.

Náš rolník projevuje pouze radost svou, když poslední mandele do stodoly uklízí, tedy přírodě málo vděku prokazuje. Aby úroda nevzala nějakou neočekávanou úhonu nevraživými duchy, bývali tito v Gilgitu vypuzováni zvláštními obřady ze spižíren. V době letního nebo zimního slunovratu a za jarního rozpuku přírodních sil zapalují se hranice dříví v jižních horninách Turkestánu a sálající plamen se přeskakuje. Oheň osvobozuje od všelikých chorob.

Sumaljak se vaří na jaře z mouky a pšenice, k čemuž ji umělým způsobem dávají klíčiti. Ku slavnosti se přihlašují hlavně dívky a ženy, a každá z nich přináší do chaty k tomu určené trochu kuchyňských zásob. Stařeny vaří sumaljak téměř celou noc, pronášejí nad kotlem tajemná říkadla a pohosťují se i mládež dorostlou sekaným masem a ořechy. Přijde-li nějaký cizí muž, žádná ze shromážděných žen aneb dívek se neukrývá.

K ranu, když všechny ze slavnostního pokrmu pojedly, vezmou si ještě část domů. Pravidelně při těchto jarních schůzkách se navazují známosti mezi mladými lidmi. Vařená pšenice — kolivo — má velikou důležitost i u jižních Slovanů. U Malorusů se jí užívá při pohřební hostině, u Srbů při jmeninách nebo slávě, ale i při svatebních obřadech. Sumaljak je chatrný zbytek někdejší slavnosti, kterou se vítal návrat bujivého jara. Proto ženy ani dívky před cizím mužem neprchají, ačkoli takto jednají zřejmě proti předpisům koránu. Krásné pohlaví přinášelo bohyni Vesně oběti, ale i předkové takto uctíváni, neboť v potomstvu jejich památka oživuje, jako z odumírajícího zrnka nové stéblo pučí; proto pšenice se uměle zahřívá, aby pouštěla výhonek. (Sr. chůze pro rosen u již. Slovanů.)

Velmi oblíbeno užívati ptáků na lovu; cvičí se k tomu skalní orlové (berkut), sokolové, krahujci i jestřábové. Vyžaduje se při tom nemalé obezřetnosti. Mladému dravci se nejdříve zakrývají oči koženou kápí, aby se ničeho nelekal; když ho krmí, posadí si ho lovčí na levou ruku a pravou mu podává maso.

Zároveň se bubnuje, aby se pták nedal odstrašiti pokřikem a rykem při výpravách. Pak se cvičenci snímá kápě a navádí se, aby na dané znamení přiletěl. Po té se mu klade maso na hlavu zabité gazely, přivyká se totéž zkoušeti na mladém, živém zvířeti, zavřeném v ohradě, by na něm sílil zobák a ostřil drápy. Jak dlouho už v Čechách upadla čižba v zapomenutí, jež ve středověku hojně se podporovala?

4. Hudební nástroje.

Hudba se provozuje na nástrojích neumělých, dosti však různotvarných. Mosazných píšťal (nai), na způsob flétny, ale bez klapek, používá na pochodu také domácí vojsko v Buchaře. Jejich pronikavý zvuk slyšíte často při tanci. Klarinet (surnai) jest jednoduchý, dřevěný, s několika pouze klapkami. Trouby (kornai) překvapují neobvyklou délkou — až 2·5 m, vytepány rovně z mosazu a zvolna se rozšiřují do velikých ozvučných nálevek. Připomínají nástroje, jaké vidíme na obrazích slavnostních průvodů v Babylonu a u starých židů. K druhým hudebníkům se připojují toliko při mimořádných produkcích. Zvuk se podobá hlubokému řevu býka, který na míli daleko se

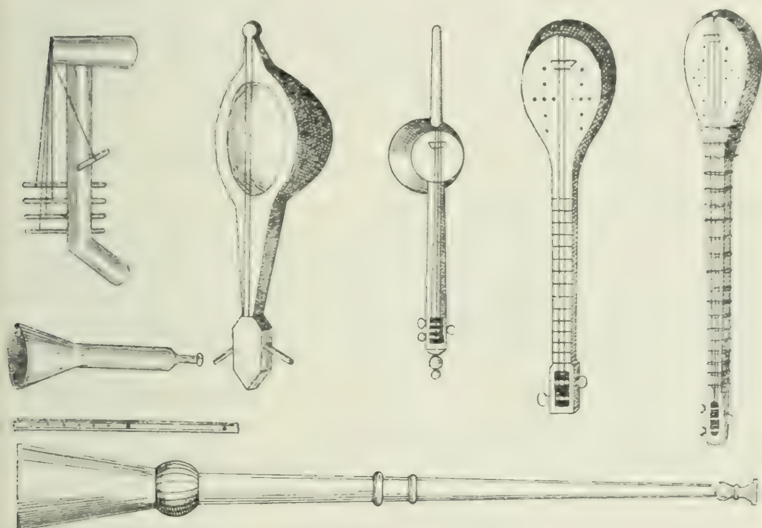

Obr. 18 Turkmenky z okolí Aschabadu.

Obr. 21. Sartští hudebníci.

rozléhá. Hudci na kornai vystupují vždy pouze dva a nesledují hry druhých nástrojů, nýbrž vpadnou do ní, kdykoli za dobré uznají; neohlížejíce se úzkostlivé na souzvuk, jako bouře ohlušují daleké okolí. Citar-tambur opatřen dlouhým držadlem a malou ozvučnou skřínkou, po jejíž obou stranách stejnoměrně rozděleny otvory Ozvučná deska má buď podobu oválnou aneb trojhrannou. Délka celého nástroje dosahuje 1·1 m. Tři neb čtyři kovové struny uvázány 18 kroužky ze strun střevních k držadlu, čímž vzniká 18 nestejných intervallů. (Obr. 20.)

Obr. 20. Hudební nástroje:
1. housle, 2. kaus, 3. zidžak, 4. dutar, 5. citara, tambur, 6. surnai, 7. nai, 8. kornai.

Hraje se jako na mandolinu a zřídka se upotřebuje smyčce. Dutar bývá 1·14 m dlouhý; ozvučná skřínka, opatřená rovněž stejnoměrnými otvory, jest delší než u citaru, krk kratší, držadlo rozděleno na 14 intervallů a vystačí se dvěma strunami. Čil-mandina se neliší valně od mandoliny.

Hlučnější sbor doplňuje nagara (kotel); tamtam (bubínek) se uznává za nezbytný při lidových představeních. Zidžak, zastupující violoncello, má délku 84 cm; za ozvučnou skřínku

slouží vyhloubený kokosový ořech, opatřený třemi otvory: nahoře přetažena rybí blána, krk se vyřezává z meruňkového dřeva.Idžak opatřen dvěma střevními strunami a hraje se na něm kovovým smyčcem. Kaus jest dřevěný, nepodobný veliké sběračce; potažen dvěma silnými strunami z koňských žíní. S kausem se často setkáváte v čajovnách a na trhu, kde se prostý lid veselí. Housle nahrazuje cylindrovitá ozvučná skřínka ze železného plechu, přes ni se natáhnou kovové nebo střevní struny, připojí se dřevěný krček a kobylka (Capus, La Musique chez les Khirghises et les Sartes. (Obr. 21.)

Dombra je hudební nástroj, oblíbený u kočovných pěvců kyrgyzských, o dvou strunách na způsob ruské balalajky. Spodní část se zhotovuje ze dřeva sosnového a držadlo z topolového. Délka nástroje bývá 34 cm, šířka u držadla $2^1/_2$ cm; dole 10 cm.

Kyrgyzové zovou spodní část oj, kobylku tiak, struny išek, kolík kulak, krček sabak mujun.

Kobyz se podobá dřevěné číši, vyřezané z jediného kusu dřeva v průměru 14—17 cm, hloubky 8 cm. Přes dutinku se natáhnou dvě nebo tři struny, stočené z koňských žíní. Když hraje, stiskne zpěvák kobyz mezi kolena, aby měl pevnou polohu. K hořejšímu kraji se připevňuje držátko s dvěma nebo třemi kolíky, někdy ozdobené drobnou řezbou aneb perletí. Zvuky z nástroje vyluzované jsou hrubé, temné, ale hudebníci dovedou na něm napodobiti i zpěv různých ptáků. Pro kouzelníky (baksy) kobyz je nerozlučný druh.

Hudba turkmenská oplývá živelní prudkostí. Zdá se, jako byste v rychlém přívalu zvuků marně hledali ladnou myšlenku. Jenom někdy zachytíte melodii, jako osamělý kvítek na záhoně, v nevázaném reji podupaném. Mnohdy se vyhrne taková spousta zvuků v jediném proudu, jako by buran nad krajem v divokou vládu se uvázal.

5. Daně, peníze, míry a váhy.

Za času chánského byly odváděny berně:

1. Haradž, pozemková daň, desátek, vybírána in natura po sklizni jako v Turecku. Místo 10% vymáháno 11% i více. 2. Z ovoce, vína a zahrad zelinářských platilo se penězi. 3. Zja-

ket za zboží na trhu prodané $^1/_{40}$ čili 2·5%. 4. Poplatek z bazáru, za právo na trhu prodávati. 5. Poplatek z váhy od městských vážných, vymáhaný též namnoze v přírodninách. 6. Daň ze soli, jež se prohlašovala za nejobtížnější. Od poplatků bývali osvobozeni vojíni a duchovní.

Begové z krajin, jejich správě svěřených, neodváděli žádné zvláštní daně, nýbrž tyto byly v podobě darů z jara a na podzim za slavnostního sjezdu v táboře emirové předkládány. Cena darů a jejich počet byly dvorním obřadníkem takto stanoveny:

1. 86 koní s hedvábnými, sametovými, zlatem a stříbrem vyšívanými čabrakami, s postrojem stříbrem, tyrkysy a jinými polodrahokamy okrášleným.

2. Ze stejného počtu kabátů, z nichž některé musily býti zhotoveny z látek kašmírských, zlatého brokátu, sametu, atlasu, sukna, hedvábí a polohedbáví dle předchozí dohody a daného pokynu.

3. Z určitého množství nezpracovaného hedvábí.

4. Z několika pasů, tyrkysy posázených.

5. Z určité částky peněz ve zlatě a stříbře.

Od kočovníků se požaduje 20 kopějek za kus skotu a 10 kop. za brav. Mnoho darů se přináší úředníkům při rozmanitých slavnostech a návštěvách.

Daň ze stanu určena (1902) na 4 ruble; k tomu se počítá obecní přirážka 2 rub.

Zvláštní poplatek za doby chánské býval odváděn u Kyrgyzů, jmenovitě u vnitřní nebo Bukejevské ordy. Na podzim se poráží přebytečný dobytek a maso se na zimu nakládá; vybírá se k tomu nejen nadpočetný skot a brav, ale i koně, aby se maso z nich nasolilo jako sogum. Nejlepší kusy se darem posílaly chánům, což od doby vládce Džangira u Bukejevců se považovalo za povinnost (sogum ber). U druhých kočovníků podobný závazek poplatkový se nepřipomíná.

Peníze, míry a váhy. Zlatá tilla = 9 kor., kokand. = tenga, (tybetsky = tanka, tanga, rus. děngi, vůbec peníze); stříbrná = 15 kopějek = 40 haléřů; pul = čeka = tur. para (mosazný peníz) = $^1/_2$ hal.

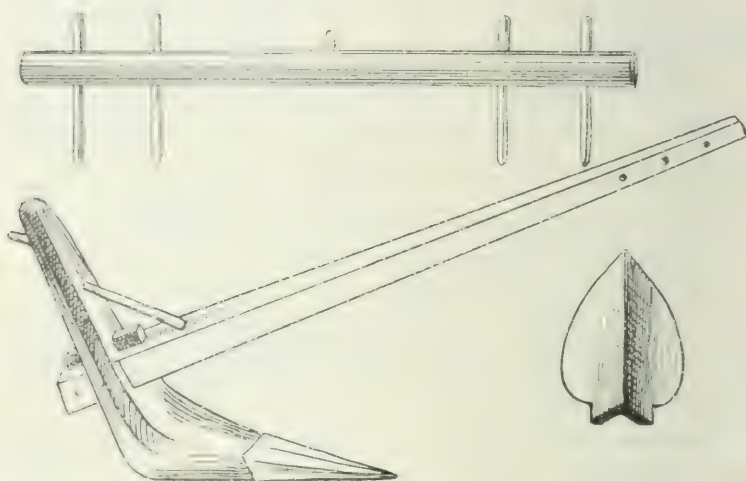
Váhy jsou nestejné v různých krajinách, podobně jako v Turecku. Biir = tii-e 262 kg., batman = 131 kg., čairek =

2·66 kg., čaksa = 4 kg., julča = 1·3 kg., nimči = 0·6 kg., paisa = 0·025 kg., kadak = 0·41 kg., myskal = 4·555 gr.

Míry polní: Gas-kulač = 2·13 m., kal-kulač = 1·77 m., gas = 0·7 m., koryš = 0·22 m., siiem = 0·18 m., kiim = 14·23 m., kary = 3·57 m.

6. Zemědělstvi a těžba nerostů.

Domorodci zkypřují svůj pozemek nástroji neumělými. Hlavní úloha připadá motyce (ketmeni) s dlouhým topůrkem,

Obr. 22. Pluh a jho na spřežení.

aby se dělník nemusil shýbati, hlavu nachylovati a tím se uchránil všelikých podnětů k mrtvici. Železo motyky, do půdy se vrývající, je široké, dole z části zaokrouhleno, aby se více půdy na ráz zabralo. Oradlo je prostý zahrocený rýč, nasazený na zahnuté silné větvi, do které upevněna voj. Na konci této vyhloubeny dva tři otvory, do nichž se zapouští jho pro potah. (Obr. 22.) Toto skládá se z podélného trámce, v němž po obou stranách zaraženy dva kolíky jako příčle, mezi něž se vkládá krk dobytčete. Není potřebí k tahu ani chomoutů, ani nákladných postrojů z řemenů, provazů a řetízků. Podobná jednoduchá úprava venkovského potahu naši pozornost také poutá v Makedonii i v druhých odlehlých částech evropského Turecka.

Hospodářským povozem je dvoukolá arba, se kterou se můžete seznámiti už na Krymu mezi tamějšími Tatary. Kola u nich bývají někdy ohromných rozměrů a poněvadž pravidelně málo nápravy a zděře se maží, prozrazuje se povoz na velikou vzdálenost svým skřípotem. Pohodlněji zařizují své povozy arbakešové, ovšem pro naše obecenstvo ani jejich dopravní prostředky nevyhovují. Begové a jiní vysocí úředníci pro své oda-

Obr. 23. Arba bucharského emira.

(Dle F. Schwarze.)

lisky objednávají dvoukolky pečlivě od čalouníka zařízené a chráněné stříškou proti slunečnímu úpalu.

Na obrázku lze viděti přepychový vůz pro služby harému emira bucharského. (Obr. 23.)

Vedle úctyhodné starobylosti naleznete zastoupenou modernu. Na rozsáhlých ruských velkostatcích, od bank zakoupených, zavádějí se četné hospodářské stroje nejnovějších soustav. Zračí se tu neobyčejná setrvačnost původních usedlíků a překotná snaha pokroku, jež povzbuzena národem, u nás obyčejně

považovaným, — nejméně řečeno — za opozdilce ve světovém šumu za lidskou dokonalostí.

Pěstuje se v několika druzích pšenice, rýže, ječmen, sorghum, proso, kukuřice, žito, oves, hrách, boby, sesam, len, konopí, slunečnice, mák, mořena barvířská, paprika, rhabarbora, cibule, kmín, assa foetida (ločidlo, čertovo lejno), bílá řepa, řetkev, brambory, hlávkové zelí, lucinka, bavlník, meloun, dýně, okurky, tabák a mrkev. V sadech nalezneme víno, moruši, vlašský ořech, džidu (divoké olivy), mandloně, pistacie, meruňky, třešně, švestky, broskve, fíky, jablka obyčejná i granátová a hrušky.

Základem pro rozkvět kraje bude pěstování bavlníku, ovocnářství, vinařství, zelinářství a hedvábnictví, méně padají na váhu obilniny a pícní rostliny. Už nyní výtěžek z bavlníkových plantáží namnoze po způsobu americkém zařízených jest tak značný, že kryje veliký díl spotřebované suroviny v továrnách obvodu moskevského, varšavského i v Lodi. Zajímavý pohled poskytuje pole, když za rozmanitých popěvků a žertů se sbírají rozpukané oříšky s bělostným vláknem ve svém nitru.

Vláda ruská posledním časem věnuje bavlníku pečlivou pozornost a to vším právem, neboť jest to nejdůležitější průmyslová rostlina našich dnů. Století devatenácté od některých pojmenováno věkem páry, správněji by se mělo označiti bavlníkovým. Surovina tak ve výrobě oděvnictví nabyla převahy, že hrozí zatlačiti ze soutěže všechny jiné vlákniny. Rusko r. 1900 spotřebovalo ve svých továrnách za 171 mill. rublů bavlny, z čehož bylo uhrazeno ze střední jeho Asie za 54 mill., ze Zakavkazí 4 mill. R. 1908 zpracovalo se v jeho dílnách 11 mill. pudů cizího a 7½ mill. pudů domácího bavlníku, za dováženou surovinu nutno bylo zaplatiti 100 mill. rub. (252 mill. rak. kor.) zahraničním dodavatelům. Za největší výrobce jeho vyvinuli se statkaři ve Spojených státech, odkud se objednává pro carství 45% veškeré jmenované hmoty. Divíte se, že rozumní hospodáři přemítají o tom, jak by tíživá poplatnost se mohla přerušiti, aby država hradila potřebu ze svých zdrojů? Jediným prostředkem k tomu je umělé zavodňování v Turkestáně, čímž by bylo možno nejen milliony nových osadníků uživiti, ale i pro četné dělnictvo továrni stálou práci zaručiti. Pro západoevropské přádelny a tkalcovny hrozí nebezpečí, že budou vydány bavlníkovému hladu, podobně jako se už stalo za občanské války se-

veroamerické v l. 1863—65. Neboť Spojené státy silně rozmnožují své obyvatelstvo proudy čerstvých přistěhovalců a usilují, aby vlákninu sami ve svých závodech zpracovaly a tím dvojí výtěžek sobě uchránily.

Co to znamená? Severoamerická Unie dodává dnes 85 % světové výroby bavlníku. Čím více bude stoupati hustota jejího obyvatelstva, stejným krokem omezí se vývoz její suroviny do Evropy. Proti hrozivé pohromě usilují Rusové se doma zařizovati. R. 1908 pracovalo se na úpravě celé sítí stok a průplavů, aby se uměle dodávala voda na 209.750 desjatin. To však není dosti. Odborníky vyměřeno, že lze pro zemědělství v středoasijské oblasti takovým způsobem získati 1,078.750 desj. půdy.

Válka japonská a její důsledky v přečetných zmatcích vnitřních přinutily vládu, že rozpočet na zlepšení půdy v Turánu silně byl seškrtán a peníze hlavně na obranu země obráceny. Poměry se uklidnily, touha po nových pozemcích v národě ruském stále se vzmáhá a nutká vůdčí kruhy, aby ji ukojily. Desjatina zavodňované půdy středoasijské vydá tolik užitku, jako deset, ano i dvacet desj. v evropském černozemu. Novými osadníky zmohutní slovanský živel ve vzdálených končinách, důchody státní znamenitě se rozmnoží, obrana říše nabude větší pevnosti. Proto se dovolávají znatelé poměrů i soukromého kapitálu, aby velikolepé obrození stepí v oblasti jezera Aralského a Kaspického zdárně se provedlo. Vypočteno, že bude vyžadovati na 80—100 mill. rublů (201·6— 252 mill. rak. kor.). Největším škůdcem hospodářů v oněch krajinách ukazuje se stěhovavá kobylka, proti níž dosud účinného prostředku není nalezeno.

Z lesního stromoví se uvádí: Ailanthus, Platanus orientalis, jalovec, ořech, topol (populus diversifolia), bříza, vrba, sosna; houštiny na písčinách tvořívá tamarix. V zahradách se vyskytuje jilm a dub. V roklinách bývá někde všechno rostlinstvo vyhubeno; udržuje se po skrovnu šípek, pelyněk a koňský šťovík.

V domácnosti se chová kůň, skot, brav (ovce, kozy), velbloud, osel, včela, hedvábníček, husa, kachna, slepice a velice málo vepřového dobytka. Loví se antilopa, koza divoká, maral, vlk, medvěd, divoký kanec, někdy tygr, bažant, dikobraz; v Chvalinském moři tuleň, z ryb jesetr, vyza, kapr, candát,

okoun, v Murgabu druh varanů. Dravé ptactvo se cvičí, by při lovu pomahalo.

Z nerostů se dobývá sůl, kamenné uhlí, síra, nafta, ozokerit, sádra, železo, měď, tuha, lapis lazuli, Glauberova sůl, asfalt. Také stavebního materiálu výborné jakosti, zvláště vápence a žuly, v pohraničních horstvech a na východě je nadbytek. Zlato se druhdy rýžovalo v jednotlivých říčkách; stříbro spojeno s olovem v leštěncích, leč dosud v nepatrném množství objeveno. I některé drahokamy jako tyrkysy, amethysty i j. se vyskytají.

Celkem lze říci, že kyne hornictví budoucnost, až stoupne více poměrná hustota obyvatelstva a bude spolehlivě obstarána doprava přiměřenou sítí silnic, drah i průplavů. Dnes je sice v některých končinách ruční práce dosti levná, pro nedostatek dopravních prostředků není však možno ani těžší stroje, pro výrobu potřebné, objednávati. Vedle toho jednotlivé oblasti nejsou ani náležitou měrou geologicky prozkoumány, aby hornický průmysl s úspěchem mohl rozkvétati. Mnoho předpokladů nutno tedy splniti, než budou míti kovkopové zdar zabezpečený.

Četné léčebné prameny dle pověstí mezi lidem kolujících od pradávna za pravé dobrodiní pro obyvatelstvo byly prohlašovány. Zvláště vychvalovány znamenité účinky lázní Ajubových (sv. Joba). Na některých místech choroby se léčí rašelinou, jinde solných zřídel se užívá i teplé a sirné vody se doporučuji domácími lékaři. S posluhou však a dočasnym obydlím v podobných léčebných místech upokojuje se skromný Sart nebo Kyrgyz, kdežto Rusové raději se uchylují do rozmanitých lázní kavkazských, aby ztraceného zdraví opět nabyly. V nejnovější době sice povoleny vetší náklady na úpravu léčebných vřídel, leč opět odvolány, když následkem války japonské peněžní tíseň se všude pocitovala.

7. Řemesla.

Není řemesla, aby si v něm Sartové náležité hbitosti neosvojili a v některých dokonce překonávají každou soutěž svých sousedů. Výrobky štukatérství můžeme si prohlédnouti v bytech boháčů, v mešitách i v okrasách ruských chrámů. Výzdoba skříní malých rozměrů, na způsob našich starých výměnkář-

Obr. 24. Trh hrnčířský v Mervu.

ských truhlic, prozrazuje lehkou práci. Používá se k ní křiklavých barev a tenkých plechů, rovněž pestře natřených. Ornamenty jsou prosté, někdy připomínají vzorky vetkávané do koberců. Řezbářství dospělo ku značné dokonalosti; i kovy umějí dovedně obráběti.

V Samarkandě nabízeji se cizinci krásné hlavičky, ryté do achátů i do jiných polodrahokamů. Též pečetní kameny za levný peníz lze si zakoupiti. Právě na těchto drobných ozdůbkách můžete pozorovati nepopíratelné stopy umění starořeckého. K značné dovednosti dospělo také řemeslo hrnčířské. (Obr. 24.)

Velikou píli věnují práci tepané, zvláště konvičky na čaj, podnosy, dále rukojeti ku zbraním, někdy i samy čepele s velikým vkusem jsou zpracovány. Pasíři zhotovují všeliké ozdoby do jejich oboru spadající, krásné náhrdelníky, náčelenky a všeliké amulety. Také na ozdobu kožených peněženek používá se stříbrného pozlaceného drátu a hedvábí. Vzorečky na nich vynikají nezřídka původností. Amulety, které se zavěšují na holé hrdlo, svérázným provedením poutají odborníka. (Viz obr. 3.)

Přední pýchou zámožných bývala krásná výstroj pro koně; proto sedlářství a řemenářství od pradávna k předním a výnosným řemeslům se počítala. Nešetřilo se nákladu nejen na okrasu sedel, ale i čabraky.

Řemeslníci, kteří pracují pod dozorem ruských mistrů a inženýrů, osvojují si rychle jejich mluvu. Blahobyt dělnictva utěšeně zkvétá. Za časů chánských se uspokojili, když vydělali na stravu, za mimořádnou odměnu se přidával kabát (chalát). Dnes vydělá kameník nebo tesař 1 rub. 50 kop., též více. Arci všechny životní potřeby se nepoměrně zvýšily, za posledních 10 let mnohé předměty se dvoj- i trojnásob zdražily. Celý ruský Samarkand, Buchara, Taškent se svými kostely a paláci vystaveny od místních umělců a řemeslníků. Chcete pro domorodce skvělejšího vysvědčení?

8. Obchod.

Turkestán býval ode dávna středem důležitého obchodního ruchu mezi hustě osazenými kraji jihu a nepřehledným severem, který zaujal kočovník a lovec. Procházely tam stále karavany z přední Asie a Evropy do ohromného císařství čínského. Bohatstvo nahromaděné v městech turánských podnécovalo zištné

sousedy k naje dům. Zeměpisná poloha, tak výhodná pro záměnu tovarů a surovin, obdržela zvláštní pečeť zákony islámu. Dle koranu jsou si všichni vyznavači nauky Mohamedovy rovni.

Kdo se chtěl nějaké moci dopracovati, tomu zbývaly pouze dvě cesty. Buď se přidržoval dvoru a domáhal se nějakého úřadu aneb se snažil nakupiti bohatství. První dráha životní otvírala se nemnohým. Druhá spíše vedla k cíli a vyhovovala zásadám islámu ve větší míře. Tím si vysvětlujeme, že postupně právě obchod se stal nejčetnějším zaměstnáním a dovedl k sobě strhnouti veliké množství obyvatelstva. Další vývoj byl přirozeně důsledkem zvyklosti, ustálené během staletí. Dnes těžko ukázati na nějakou nemohamedánskou krajinu, kde by třída obchodníků byla tak mohutná v poměru k ostatnímu obyvatelstvu jako právě v Turkestáně. V újezdě samarkandském se počítá na 191.000 ob. mužů 6500 obchodníků. Za povolení obchodní žádalo tedy 3·4% všeho lidu. V samé gubernii moskevské, která patří k nejčilejším v ohledu společenském, napočteno sotva 1·8% obchodníků. Dlužno si uvědomiti, že prodej nápojů všeho druhu, vyjma čaj, tak jest ohraničen, že téměř ani nepadá na váhu. Jinde živnost hostinská a vinárnická patří k nejčetnějším.

V Evropě obchodníci tvoří stav více méně uzavřený, se svými zvláštními zájmy, s určitým závodním jměním. Teprve když se zařídil a z části se ukázal spolehlivým, může začátečník počítati na úvěr. V Turkestáně životní potřeby jsou daleko skrovnější než u našeho venkovského lidu. Obchodník na vesnici (v kyšlaku) má na skladě 10—15 předmětů.

Obchod se často považuje za nahodilý, vedlejší výdělek. Podnikatel potřebuje nepatrné zálohy, aby se mohl pustiti do nového oboru, aniž se vystavuje nebezpečí, že při tom mnoho ztratí. Málo se zaznamenává zaviněných úpadků.

V střední a severní Evropě drsné podnebí nutí obyvatelstvo, aby šetřilo zboží, změnám tepla podléhajícího. Proto u nás převládá obchod stálý, výroční (jarmareční) se udržuje pouze v předmětech, které neberou lehce úhony. V Turkestáně můžeme pozorovati zjev právě opačný. Podnebí celkem jest tak mírné, že není potřebí dukladných staveb, aby se zboží před poruchou ušetřilo. Rozdrobenost obchodu a nepatrnost podniků činí je přístupným pro každého. Majetník se může s místa na místo stěhovati s výlohami nijak nákladnými, vyhledává kupujícího,

setrvává ve stavu kočovnickém. Místní firmy mají již nyní znamenité obraty a výlohy jejich jsou pět až osmkráte menší než ruských závodů. Do galanterního obchodu se ještě nepouštějí. V Samarkandě a v Nové Buchaře jsem nalezl české, vlastně slovácké domy tohoto odboru.

Zvláštnosti obchodu nejsou podporovány od vlády, jak by toho prospěch kraje vyžadoval, a namnoze se uchovávají v platnosti předpisy pro ostatní říši vydávané.

Již nyní se může pozorovati, jak se v městech počíná soustřeďovati jmění v rukou pouze několika podnikatelů. V jednotlivých újezdech počítá se 20—26 trhových míst. Účastníci stále se mění; vždy můžete vídati nové tváře prodavačů, kteří tam druhdy nebývali. Měnlivost má však určité meze. Každý kočující obchodník si vyvolil obvod, který pravidelně navštěvuje a výjimkou činí odbočky do sousedních obcí. Za týden neb za čtrnáct dní objede svůj okrsek.

Tržiště se obyčejně rozkládá mimo vesnici, plocha jeho posázena bývá morušemi, jasany, topoly, ale jinde, jako v Mervu, ani jedinkého keříčku nenajdete. Pro výklad zboží nahozeny náspy (ajvani) do výšky 30—45 *cm*. Ve středu „ajvanů“ bývají kryté chatrče „zemljanky“, chránící proti nepohodě časové. Zadní stěna upěchována z hlíny; napřed zaraženy tyče a na nich spočívá střecha — chrastí, smíchané s hlinou. Zemljanky se uznávají za přepych. Dopřávají si ho pouze prodavači zboží ozdobnického a rukodílného. Učiněny pokusy, aby se podnikatel postaral o slušnější krámky a pronajímal je. Stavitel špatně však pochodil. (Obr. 25.)

Za váhu se žádá poplatek v přírodninách: v obilí, v bavlně a p. Za závaží se užívá často kamenů, jako kdysi u nás řezníci činívali. Kdo za to může, že se někde kámen neshoduje se zákonnou váhou?

První místo mezi prodavači zaujímají řezníci — kasabové. Řemeslu se věnují výhradně Tadžikové, Uzbekové nebo Kypčakové. Rukodílné zboží (bazos) zaujímá druhé místo. Když se Rusové stali pány kraje, převládaly mimo hrubé domácí látky (matu a kalamu) hlavně anglické a francouzské výrobky. Nyní? Převahu a to rozhodnou osvědčují tovary původu ruského. Více než polovice tohoto odboru se nalézá v rukou židovských, arménských, z části tadžických a sartských.

Obr. 25 Trh v Mervu, kryté přístěnky.

A t t a r o v é prodávají zboží galanterní a koření; zároveň chovají na skladě domácí lékařské prostředky. Tajnosti jejich dosud málo komu jsou známy; obyčejně se přenáší lékárnické umění od otce na syna a před nezasvěcenci se umlčuje. Zároveň s bazosy tvoří jakousi šlechtu na tržištích.

Domácí výroba látek b a v l n ě n ý c h (maty, kalamy, buz) živoří přes vydatný dovoz tkanin z evropského Ruska. Nejhojněji iemeslo tkalcovské zastoupeno v Buchaře, ale i v Samarkandsku a ve Fergáně dosti stavů se udržuje v činnosti. Obchodníci rukodílným zbožím se spokojují s velice skromným ziskem. Do Fergány přichází mnoho levných látek z Kašgarska a vedle toho se ponechává právo prodeje malým zemědělcům, když vlastní výrobky na trh přinášejí.

Drobní obchodníci se sušeným ovocem, mandlemi, ořechy slují m o i s - f r u š. Prodejem čaje po venkově se zabývají Peršané a Afgánci.

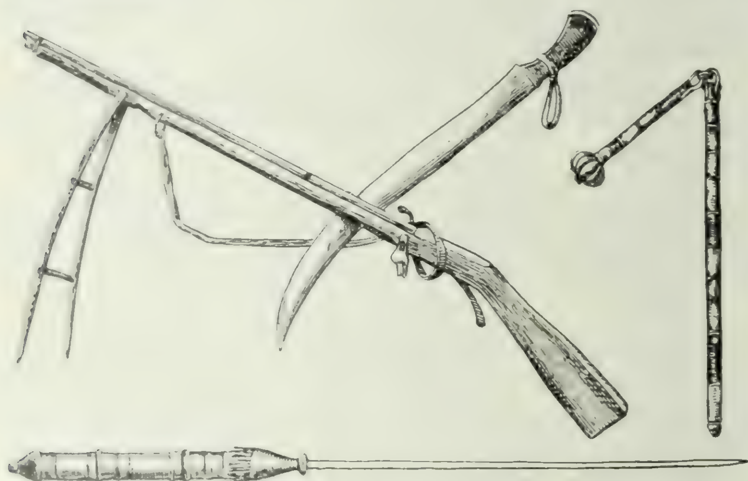
Poslední dobou se vzmáhá obchod petrolejem. Bakinští průmyslníci, aby podporovali odprodej svých výrobků i v odlehlejších končinách Karateginu a Kašgarska, rozdávají mezi lid levné lampy.

Spotřeba tabáku není tak značná jako v Rusku evropském aneb u nás; doutníky se téměř neznají, i cigaret domorodci málo vykouří, ani dýmka (č i l i m, k a l j a n) v domácnosti se nerozšířila jako u nás. Tabák se rozestírá s příměsí rostlinného oleje a žvýká se jako p a s v a j; k tomu za tabatěrku slouží vyhloubená dýně, ozdobená tepanými příkrasami. Vzor takovéto ze Samarkandu podává se na obraze. (Obr. 1.) Po venkově mezi bezzemky se vyvinulo pekařství sušenek. Má-li býti větší koupě provedena, vyjednává se v přítomnosti nějakého svědka. Mužů, kteří se k tomu za nepatrný peníz propůjčují, vždy se najde několik. I v starém Babyloně dle zákonů Hammurabiových podobný zvyk byl ustálen.

Nemalou podporou pro vývoj obchodu jest úplná bezpečnost. Bezbranná žena může se klidně ubírati o půl noci stepí, kde druhdy nebýval jist ozbrojenec. Obrat obchodní s evropským Ruskem neobyčejně stoupá; r. 1889 obnášel $6^{1}/_{2}$ mill. rub., 1893 32 mill., 1903 80 mill. rub.

9. Služba vojenská.

Z domorodců v ruském Turkestáně řadové vojsko se dosud nedoplňuje, nýbrž zřízena z nich toliko nepravidelná jízda. Do jejich řad se hlásí každým rokem více dobrovolníků, než jich vůbec možno příjmouti. Jezdec dostane od státu karabinu a 25 rub. měsíčně; z toho musí vydržovati sebe a koně. Tolikéž k pohraniční, celní službě se dostavuje trojnásob tolik mužstva, než kolik se vypisuje míst. Nepravidelné jízdě ponechán národní kroj; pohled na divisi je velikolepý. Posádky, skoro ve všech městech rozložené, převážnou většinou pocházejí z čistě ruských krajů Evropy.

Obr. 26. Sartské zbraně.

Hlavní zbraní sartskou jest šavle, těžká, trochu zahnutá, s jedním ostřím. Rukojeť se zhotovuje ze dřeva, kosti nebo rohu. Pochva bývá dřevěná, polepená černým papírem, možnější si opatřují na ni stříbrné kování, uměle tepané. Ač se šavle nesnadno ovládá, vyniká nad evropský výrobek, nikdy se nepřerazí. Nejlepší se dodávají z Karatagu (hor. Buchary), kde se platí za kus 50—70 kor. Ale mečíři zhotoví sotva jednu za měsíc. Pušky zavedeny ve Fergáně a v jiných blízkých krajinách počátkem 19. st. Jsou rovněž těžké, opatřené vidlicovitou železnou podpěrou, na způsob někdejší hákovnice (arkebuzy). Na obranu se užívá hojné nože, jenž se i dle vkusu mistrova rozma-

Obr. 27. Kyrgyzské zbraně.

nitě tepem zdobí. Druhdy bývala rozšířena i píka a užíváno krunýře vedle okrouhlých štítů. (Obr. 26.)

Kyrgyz statečně se brání krátkým bičem ze silných řemínků (nagajkou): vydatná rána může i člověka zklátiti. Šavle jejich jsou více zakřiveny než sartské, dlouhá kopí opatřena třepetavými praporečky. Válečné sekery nasazeny na topory značné délky a zdobívaly se rozmanitými tepanými vzorky. V některých končinách Hindukuše mladík, chtěl-li se ženiti, musil si dříve tuto útočnou zbraň opatřiti; bez ní marně se ucházel o ruku své vyvolené. (Obr. 27.)

10. Soudnictví.

a) Právo všeobecné, zvláště u Sartů.

Kdežto v Evropě za základ spořádaného soudnictví prohlášena zásada, že má býti soudce nesesaditelný a úplně v ohledu politickém neodvislý, v mohamedánském světě ustálil se úsudek opačný. Sudí udržuje se od představitele státní moci v stálé závislosti. Úřad soudcův (kaziův) upraven od chalifa Omara a právo jmenovati jej ponecháno vezirům a emirům. Pro důležitá místa vybíráni mužové v ohledu mravním bezúhonní, znající důkladně předpisy zákona (šariatu). Býti spravedlivým soudcem obtížno a nejsou sporé případy, že se jednotlivci zřekli důstojnosti, uznávajíce se za neschopné nésti těžké břímě. Zakazuje se, aby se kdo o hodnost ucházel; musí mu býti nabídnuta jako osvědčení důvěry.

Mumin Chan Chodža v Čimkentě dostal od jakéhosi měšťana několik loket sukna, ačkoli mohamedánský zákoník (šariat) úplatky zakazuje. Přísný muž přivázal dárce jedním koncem sukna, za druhý sebe a oba takto chodili po městě. Soudce po cestě prohlašoval: „Takový trest zaslouží, o kom se lidé domnívají, že jest úplatný!“ Obchodník musil volati: „Takový trest tomu, kdo přinesl úplatek.“ Soudce prohlásil před obcí, že jest místa svého nehoden. V rukou soudcových (kaziových) spočívala moc nad životem a smrtí provinilců. Po stránce formální může se státi jím muž svobodný, plnoletý, zdravý, který žádného skutku nečestného se nedopustil.

V Bucharsku jsou vykonavatelé spravedlnosti odvislí od svého předsedy kazi-kaljana, který předkládá návrhy ku jmenování emirovi.

Soudcům k ruce jsou pomocníci, kteří se nepočítají za jejich spolupracovníky po způsobu našich adjunktů neb auskultantů. Stojí o něco výše; jsou to a g l j a m o v é a m u f t i o v é. První se považuje za důkladného znatele práva (šariatu) a druhý se k tomu připravuje; oba vyhledávají v dřívějších rozsudcích (fetvách) podobné případy jako je sporná otázka a činí k tomu potřebné výňatky (rivojaty). K agljamům a muftiům se obracejí o radu nejen žalující a žalovaní, ale i soudcové, čímž se oba učení vykladači liší od našich advokátů. Soudci pak zůstaveno pouze za povinnost, aby předložené posudky, odůvodněné ze známých případů v zákoníku (šariatě) přečetl a o jejich správnosti se přesvědčil. Vyskýtají se nezřídka v stejných případech právě opačné výklady a je k tomu veliké zkušenosti potřebí, aby se jasný soud pronesl. Proto se těší agljama z všeobecné vážnosti a při veřejných slavnostech aneb na hostinách se mu vždy vykazuje čestné místo vedle soudce (kazie).

Dobré zdání dle šariatu bývá dvojího rázu. M u t a f a k i n a l j a j g i je rozhodnutí od čtyř imamů jednomyslně prohlášené. m u t a l j a f i n a l a j doloženo pouze ode dvou právníků.

Soudce, ani agljama nebo mufti nemají žádného stálého platu; za svou námahu obdrží odměnu od samých stran. Na rozmanité případy sporů stanoveny určité poplatky; někdy se však připouští, aby se rozhodčí dohodl s žalobníkem a žalovaným o výši právního honoráře. V Babylonii museli dokonce dávati náhradu, když se mýlili. Jest v tom veliký pokrok? Rusové se zřekli práva jako vladaři jmenovati soudce a hodnost jeho učinili volební. Dnes rozhoduje o jeho osobě agitace rozmanitých stran, usilujících svého stoupence k moci přivésti. Právomoc jeho v nemalé míře omezena; zůstaveny mu přestupky a přečiny, spáchané od tuzemců. Vyňaty jsou přestupky proti křesťanství, porušení státních povinností, což podrobně v předpisech vymezeno. Občanské spory mezi domorodci jedné národnosti zůstaly v mociléaziů, vyjma případy, když listiny, z nichž spory plynou, zhotoveny za účasti ruských úřadů. Rovněž jsou omezeny tresty, domácími soudci ukládané. Nesmějí určovati vyšších pokut nad 200 rublů a odsouditi do vězení toliko do 1 roku a 6 měsíců.

Mravní hodnota ochranců práva byla snížena; na jejich místo může býti volen, kdo nebyl stižen trestem, přesahujícím

Obr. 28. Vězeň z Buchary.

sedmidenní vězení anebo pokutu 30 rublů. Odvolacími (appelačními) soudy prohlášeny jejich obyčejné a mimořádné sjezdy. Jejich rozhodnutí je nezrušitelné a neodvolatelné.

Bití v Chivě a Buchaře dosud hojně rozšířeno. V posledním městě byl jsem přítomen, jak na hlavním náměstí za

velikého shonu lidu byl holí k větší horlivosti vybídnut metař ulic. Dozorce tvrdil, že byl dělník při práci liknavý (1902). Někteří ze zástupu rozsudek schvalovali, jiní reptali. Odsouzenec obnaží svrchní část těla, jeden zřízenec se před něho postaví zády, chopí jeho ruce přes ramena a pevně jej sevře, by se nebránil. Druhý vypočítává na záda určitý počet ran. Užívá se hole 1·5 m. dlouhé a silné jako ruka v zápěstí; upotřebí-li se dutek, polovice ran se vysází na záda, druhá na břicho. Účinky biče bývají hrozné. (Obr. 28.)

O stravu a dozor nad vězni se pravidelně museli starati nejbližší příbuzní, neboť ručili za ně svým jměním a životem. Pokrevenci dnem i nocí u odsouzenců nezřídka prodlévali, aby sami záhubě unikli. Vězení (zindane) jsou namnoze tmavé podzemní díry, 6—12 m. hloubky, jež se nahoru súžují a dřevěným poklopem jsou zakryty. Stejná podoba zachovávána bývala kdysi i ve hradních vězeních u nás ve středověku. Kdo se do zindane dostal, jistě bez cizí pomoci se nevzdálil. Odsouzenci se spouštěli dolů po provaze a touže cestou se jim dostávalo jídla a vody od lidí, kteří se nad ubožáky slitovali.

Takových jam se užívá v mnohých krajinách za spižírny; nezřídka však i opuštěné, vyschlé studny k témuž účelu sloužily. Neměl-li odsouzenec příbuzných, odkázán pouze na milosrdenství mimojdoucích; to platí dosud celkem vzato o věznicích bucharských a chivských. Domácí se místu hrůzy dle možnosti vyhýbají. O čistotu se nikdo nestaral, ani mrtvoly předchůdců se neodstraňovaly. Ký div, že nejeden provinilec stal se bezděčným kanibalem? K tomu se družilo množství hmyzu, krys i jiných odporných zvířat — všechno se vrhalo na vyvrhele společnosti. A přece tento často býval úplně nevinným, oběť soků a závisti. V takových mučírnách před popravou strádali též v Buchaře angličtí cestovatelé Stoddard a Conolly 1842. Pod vlivem Ruska mnohé bezpráví se sice zamezilo, ale nedá se popříti, že se v ústraní tajně i dnes páše.

Za první návštěvy své v Turkestáně r. 1890 dosti často jsem potkával ve větších městech osoby zmrzačené. Některému scházel nos, druhému ruka, jinému noha, dnes podobné úkazy spoře se objevují. Nejvíce znamenaných se vyskytalo mezi Kyrgyzy; kočovníci v krádeži dobytka neshledávali pranic nečestného, naopak, podařil-li se nájezd, vychvalovali jej jako hrdinský

čin. Přistižení lupiči takto byli na vlastním těle poznamenáni. Ucho bývalo buď naříznuto, aneb úplně useknuto, dle toho, jak se provinění opakovalo. Dle stupně zmrzačení se poznávala vina; byl to soudní protokol, psaný na samém provinilci. Když se měla ženština tělesnému trestu podrobiti, zahalili jí soudní zřízenci hlavu a hruď tenkým plátnem aneb jinou tkaninou. Dle šariatu patřiti na obnažené tělo ženy dovoleno jedině jejímu muži.

Chadd čítal 40—100 ran a považoval se za pravý trest; 3—39 ran čili tagzir uznáváno pouze za citelné vybídnutí na polepšenou. Dle koránu se trestalo smilstvo 100 ranami a křivé svědectví 80. I dle síly byl činěn rozdíl v úderu; nejcitelněji musela hůl dolehnouti na bludaře. Když trestaný při soudním výkonu ducha vypustil, nikdo nebyl pro to pohnán k odpovědnosti. Učení mohli býti jenom slovem káráni, vojevůdce neb soudce postaveni přede dvéře na posměch, vina jejich však nebyla nápisem označována. Kupce někdy trestali žalářem a tento se připouštěl v některých případech též u nižších tříd obyvatelstva.

Trest smrti v Buchaře, stejně jako v Kokandě nebo Chivě byl často prohlašován. O kterém mohamedánu se dokázalo, že nalézá zálibu ve víně, propadl hrdlem. Stejně se stíhalo cizoložství a nepořádný život. Nejvíce se vyžadovalo obětí, aby se ukojila mstivost a zažehnala nedůvěra chánů nebo emirů.

Bylo potřebí často jenom neodůvodněného podezření, aby zahynul nejen domnělý nepřítel, ale též kdokoli z nedávných oblibenců. Kdo svých nepřátel bez milosrdenství nestíhal a aspoň několik z nich nedal do roka zaříznouti, považován za slabocha, vladaře nezpůsobilého. Tak se stalo Šir-Aliovi chánu (1843), že popudil v Kokandě všechen lid proti sobě, poněvadž zemězrádce dal pouze uvězniti a ne popraviti. Bucharský emir Nasrullja Bagadur chán, syn Hajdarův (1827—1860) kázal usmrtiti zmíněné dva anglické cestovatele, kokandského chána Mohammeda Aliho, syna Omarova (1821—1842), své vlastní manželky a nejbližší příbuzné. Státní vězení byla za jeho doby někdejšími milostníky jeho přeplněna.

Stínati odsouzené nevešlo v obyčej, podřezávali je prostě jako ovce. Kat posadí svou oběť se svázanýma rukama na zemi, chopí ji za bradu a prostým nožem jí podřízne hrdlo. Takto se popravují dosud veřejně na trhu zločinci; volí k tomu den, kdy

se nejvíce lidu shromažďuje a třeba několik poprav za sebou se vykoná. Náčelníci spiknutí aneb povstání bývali věšeni a to buď ve bráně městské aneb na náměstí, kde šibenice pro všechny případy stávala přichystána. Také se užívalo k soudnímu úkonu arby; provinilec se připevnil na konec jedné z vojí, po té se vůz sklonil do zadu, aby se tělo do výšky zdvihlo. Tak skončilo několik Rusů, kteří r. 1876 do rukou Kokandců padli. Podobná muka za carské vlády zakázána. Někdy ubožák přivázán na dvoukolový vůz, nohy maje rozkročmo na obě ramena voje položené, na druhý povoz připevněn kůl. Obě arby se proti sobě rozjely, odsouzenec protknut dřevem a s ním do země vsazen. Za nejtěžší trest v Buchaře se považovalo, kdo byl svržen s minaretu Mir arabu, nejvyšší to budovy v celé střední Asii (52 m). U nás pro vojína smrt olovem a prachem se za čestnou pokládá, v chanátech turkestántských však takto bývaly popravovány ženy, usvědčené z cizoložství aneb z lehkého způsobu života. V starších dobách cizoložnice zahrabávali až po prsa do země, načež je ukamenovali. Ani Hunnové krutěji právo neprováděli!

b) Přísaha a soud u Kyrgyzů.

Zdá se býti nepochopitelným, že dobromyslný, slova svého přísné dbalý Kyrgyz, jakmile se jedná o zájmy celého rodu, o prospěch pokrevenstva, neváhá ani okamžik, aby svou přísahu zrušil. Věc dospěla tak daleko, že činěny přímo návrhy, aby se kočovníkům ani žádná neukládala. Za obyčejného chodu věcí není možno přísahou vésti důkaz pravdy.

Dingelstädt uveřejnil podrobnou studii o přísaze mohamedánské. Vytýká, že mezi muslimy rozšířeno velmi mnoho křivé svědectví i pod přísahou. V některých končinách se utvořily družiny alibistů, kteří jsou ochotni dokázati, že nařčená osoba jinde se nalézala, než se sudí snaží vypátrati.

Ještě Grodekov dokazuje, že křivopřísežnictví mezi kočovníky (1889) je neznámou téměř věcí. V turgaiské oblasti v posledních létech pozorováno, že venkované častěji křivě přísahali v přítomnosti duchovního. Tatarští nebo sartští kněží namlouvají lidu, že mohou nepatrnou změnou slov v přísežné formuli tuto učiniti buď velice strašnou aneb úplně nezávaznou. Obřad jenom tenkráte má platnost, ukládá-li se dle zvykového práva (adatu).

Když se poruší přísaha, mohou se neblahé následky toho odvratiti: udělují se hojné almužny, přísně se zachovávají posty aneb přinášejí oběti. Tento podivný výklad se připouští pouze v některých krajinách ruské Asie. Z čeho se vyvinují tyto protivy? Rodné svazky v ohledu společenském se dosud uchovávají v platnosti. Stále vznikají spory při obsazování volitelných míst. Rozhodují při tom úskoky, úplatky a nezřídka krev se vyžaduje za oběť. Ctižádostivci jsou podporováni při volebním zápase všemi pokrevenci, neboť poslední v jeho úspěchu vidí svůj vlastní. Jakmile některá strana se dostane k veslu, ihned podporuje své stoupence. Zároveň vyhledává všeliké cesty, aby přinutila protivníky platiti volební výlohy.

Kyrgyz tak pevně vězí v příbuzenských svazcích, že se žádným způsobem z nich nemůže vyprostiti. Bez podpory strýců, bratranců, sestřenců i jiných pokrevných by se ani nemohl oženiti. Svazek rodový se postará i o vdovy a sirotky. Ohromná stáda boháčů potřebují obsluhy, musí se pravidelně pro ně prohlubovati studnice, na zimu aspoň trochu píce nasušiti a dobytek před dravou zvěří i zloději chrániti. K tomu slouží chudé přátelstvo; obě strany jsou odkázány vzájemně na sebe. Dědina (aul) představuje sama jakousi rodovou jedničku, kde veškeří členové jsou příbuzni. Ale pohyblivá vesnice žije ve svazku s jinými. V otázkách o letních pastvinách, o zimních stanicích a o rozdělení vody nutno dohody. O tom se rokuje na schůzích bijů a mocných majitelů stád. Jednání se přikládá veliký význam, zvláště koná-li se za společné modlitby (baty) a při tom se obětuje beran jménem všech shromážděných. Ani při smírných rozpravách se nesmí zapomenouti na žertvy šamanismu.

Tu se rozhoduje, čí strana při volbách se má podporovati, jak usmířiti rozvaděné protivníky, jakým pořadím pastviny rozděliti. Leč zároveň se ustanovuje, kdo bude z protivné strany usmrcen, poněvadž toho obecný prospěch vymáhá. Roku 1890 smluveno, aby byl odstraněn okresní správce Panabek Almabekov a rozsudek proveden — tedy středověká to Vehma v Německu. Osobní protest, který se neopírá o rodovou skupinu, zřídka se prohlašuje; není naděje, že by se dal prováděti. Celá družina majitelů stanů vystupuje, aby spolučlena při žalobě podporovala. Ani před soudem nikdo nemůže svých prospěchů zastávati, když si napřed souhlas svých pokrevenců nezaručil.

V případě neúspěchu při soudě odpovídají pokrevenci do pátého kolena. Při volbě se výlohy rozdělují dle počtu rodin. Poražená strana se ocitne ve velmi trapném postavení. Hrnou se na ni nepříznivé rozsudky, obvinění z neuvěřitelných přestupků, o urážkách a o násilnostech na úředních osobách, pro nucené pohledávky, nespravedlivou úpravu berně, pro úplatky. Někdy se předkládají podvržené směnky na jméno vynikajících straníků. Co jest účelem promyšlených úskoků? Zhouba protivné strany se vším jejím pokrevenstvem. Pronásledovaní pátrají po vhodných protiútocích. Také ruští soudové podle úmluvy stále jsou zahrnováni žalobami, jež nemají žádného věcného podkladu, ale lid při tom chová k nim úplnou důvěru a odvrací se od svých bijů, druhdy tak vychvalovaných. Tito dostávají jisté procento ze sporné částky a náhrada sluje bijlik.*)

Zloděje koní nebo skotu v kraji, kde lid není na nepřátelské tábory rozdělen, není možno pronásledovati ani vypátrati. Vždy se najde ochránce, který ho tají a o blízkém nebezpečenství uvědomuje. Za peníze se koupí obrana, podplatí se řada svědků, doporučuje se a skládá záloha. Když není jinak možno, pomáhají mu k útěku do Sibiře, aby unikl trestu.

Příbytky soudců stále obléhány prosebníky, aby byl některý vězeň propuštěn a jemu se úlevy skýtalo. Spousta proseb se předkládá, že obžalovaný je bezúhonných mravů; neopomene se ani jediného prostředku, aby se nějak na cit soudců působilo. Pokrevenské svazky umožňují nabídnouti hojnost svědků, aby dokázali nevinu stíhaného. „Jsem bílý — nevinný, jsou svědkové“ („Min ak, taksyr, guam bar“), dokazuje týž, spoléhaje na husté řady příbuzenstva. Zůstává mu neproniknutelnou záhadou, že přese vše může býti odsouzen, když v zástupech jeho svědků bylo 14 vážených osob (džaksy adam), protivník však postavil pouze sedm prostých lidí (džaman adam).

Blízcí příbuzní se počítají do 7. kolena, ruští soudcové však mají odmítati svědky do 4. stupně příbuzenstva. Kočovník dobře zná předpis zákona a nikdy se nedovolává svědectví bratranců, sestřenců a strýců, poněvadž stejně přátelské služby s největší ochotou mu prokáží i vzdálení jeho přátelé. Ruská vláda

*) Аничковъ 41—44.

se domnívala, že novým rozdělením na okresy (volosti) přeruší pokrevenské svazky, ale nepodařilo se jí to.

Z volebních zápasů znamenitě dovedou těžiti Tataři a Sartové. V době voleb zakládají soupeře penězi, aby pak z nich vymáhali lichvářské úroky. Celá step takto je prodlužena a závazky jsou tím obtížnější, poněvadž druh za druha ručí do několika kolen.

Kdyby se kdo opovážil vystoupiti proti svým příbuzným a jako muž vydati právu svědectví, co ho stihne? Soudce ho obžaluje z osobní urážky, rod mu nezaplatí pro nevěstu výkupu, má-li ženu, odvedou mu ji, odeženou mu skot, vypočítají mu větší daň ze stanu, obviní jej z krádeže, i celou řadou jiných trýzní mu učiní život v stepi nemožný. Kdyby se tedy někdo odhodlal dáti volný průchod spravedlnosti, znamenalo by to přervati všechny svazky, jež jej poutají k celému okolí a novou otčinu si vyhledati. Poměrně řídké případy křivého svědectví jsou mezi Tatary, častěji se zjišťují u Sartů; Kyrgyzové však téměř napořád pravdě při svědectví výhost dávají. Tento poměr vyplývá ze stupně závislosti jednotlivců od společnosti, v jejímž středu žije

Pro skládání přísahy dle práva zvykového musí se dáti lhůta pro volbu porotců. Tato dle vzdálenosti osoby vyzvané bývá nestejná. Někdy se spokojí třemi dny, jindy se protáhne doba až na 50 dnů, aneb až do návratu z letních pastvisk. Kdyby se určený čas nedodržel, spor jest prohrán. Sami porotcové se vynasnažují, aby strany usmířili. Někdy jim domlouvají, jindy naopak hrozí, že je udají.

Volba způsobu přísahy ponechává se žalobci a tento se řídí místním obyčejem. Nechce-li zvolený porotce přijmouti nabízeného mu čestného úřadu, starci mu hrozí, že bude z rodu vyloučen a nikdo příště také za něho nebude ručiti nebo mu vypomáhati. K vážnému úkonu se dostavují vždy v čas. Nejdříve se ukládá přísaha oné straně, kde je skutečný svědek (sujunči), který zprávu o krádeži nebo jiném zločinu přinesl. Není-li přímého svědka, přísaha se určuje obžalovanému. Dle okolností může se však vymáhati od samého žalobce a od celé skupiny rodové. Čím těžší je vina, tím bývá kruh předvolaných větší, poněvadž se dá očekávati, že v hojnějším počtu spíše se najde někdo, jenž by z pohnutek osobních proti obžalovanému

vystoupil. Když se rodová skupina k svědectví Bohem pohání, hledí se k tomu, aby se vybral rod nečetný a to v poměru 3., 5. a 7. stupně. Stanoví se tím vzdálenější příbuzní, čím je případ vážnější a mravní úroveň súčastněných nižší.

Jakmile se nabízejí rukojmí, strana protivná se snaží, aby spor byl smírně odklizen ještě do západu slunce, kdy se sešli. Pro posvátný úkon se určuje mohyla některého předka, kolem níž přísahající obchází. Když jest podobný náhrobek příliš vzdálen, vykonává se obřad na hřbitově. Mnohdy se u sporných stran projevují nezasvěcencům záhadné libůstky. Odeberou se k pahorku aneb jezeru, jež má pověst posvátnosti a tudíž na vnímavou mysl obyvatele stepi zvláštním kouzlem působí. Šamanský názor světa vystupuje tu ještě v určitých rysech. Přenechá-li se přísaha svědkovi aneb rukojmí, zůstavuje se mu úplně na vůli, aby ji přijal aneb odmítl. Vykoná-li ji, bývá obžalovaný bez podmínky za nevinna uznán. Duše dědů bere se za ručitele, že se s pravdou srovnává, co se slavnostně pronáší.

Mnohem okázalejší jest způsob obětování (kurmaldyk, kurmala, loviti, chytati na provaz.) Kdo jest vyvolen, aby vykonal očišťující přísahu, pozve k sobě obviněného i jeho pokrevence. Obětuje se černý beran, přísahající obejde žertvu a zaručuje se, že na obžalovaném žádné viny nelpí. Bohům podzemním se dává slovo, že ochoten jest přísahající k nim sestoupiti, aby dokázal lichost nařknutí. Proto i přijetí přísahy se označuje jako: dávám duši t. j. v zástavu (džan beru). Nechce-li se kdo obřadu podrobiti, vyplatí dobrovolně výkup (džan sadagasy, sadaga obět, almužna).

Pře se vedou ústně a v přítomnosti širokých vrstev lidu. Za obhájce obžalovaného se vyvolí některý z jeho příbuzenstva. Přece však význam národních soudců rok za rokem klesá, poněvadž rozsudky jsou vedeny duchem stranickým. Aby se stálým steskům odpomohlo, navrhuje se proměniti národní soudy v okresní (volostné). Soudcové lidu (bijové) mohou určiti pokutu až do 300 rublů aneb do vězení na 1—2 roky.

Kyrgyzové nečiní rozdílu mezi občanským a trestním zákoníkem. Krádeže se nepovažují za zločin. „Murad ukradl koně!“ Co z toho plyne? — má jej nahraditi aneb vrátiti s jistým nádavkem. Každý zločin mohl se zaplatiti a zavedena postupná sazba dle provinění:

1. Plášť neb kabát. (Chalát neb čapan).

2. Kůň-plášť (at čapan) pro menší provinění.

3. Jeden ke hlavě, druhý k ohonu přivázán, (muinuke kosak, kuinune terkau) totiž k ukradenému koni mají býti dva připojeni.

4. Devět (togus) t. j. hlav skotu za násilí.

5. $^{1}/_{10}$ — $^{1}/_{3}$ kumu za všeliké tělesné zmrzačení; plný kum se vyžadoval za vraždu muže, poloviční za usmrcení ženy. Plná pokuta (kum) byla 1000 ovcí, 50 velbloudů aneb 100 koní (sr. něm. Wergeld).

c) Zvykové právo u Turkmenů (adat).

Poranění a vraždy dosud nejsou řídkými událostmi. Pohnutkou však k násilnému skutku bývá buď zhrzená láska aneb urážka, vraždy z choutky po loupeži zmizely skoro úplně. Krevní msta se sice uznává, ale neosvědčuje se onou divokostí jako u Kavkazanů neb Albánců. Větším dílem se ukončuje, když se splatí pokuta.

Zvykem ustáleny předpisy o používání země, vody a pastvin. Právo se udržuje ústně v paměti. Jenom vzpoura, zabití Rusa, loupež se zbraní v ruce, velezráda i jiné těžké zločiny se rozhodují dle říšských platných zákonů. Dříve ani žádné vlády v zemi nebylo a právo pěstní, silnějšího všude se přiznávalo. Čím kdo měl více příbuzenstva, čím tito byli bohatší a silnější, tím snáze uražený dosáhl náhrady nebo se mu učinilo zadost. Poškozený si stěžoval starostovi obce (aulu), tento svolal sbor starců (maslachat) a vyslechnuv obě strany, pronášel rozsudek. Za všechny přestupky se určovala pokuta. Žaloby odvolací odevzdávány bývaly zkušenému právníkovi (kaziovi), který se spravoval zásadami mohamedánského zákoníku (šariatu). Žalobce býval povinen na vlastní odpovědnost obeslati svědky k líčení pře. Sama tato podmínka jevila se pro chuďasa nepřekonatelnou překážkou, aby se pustil s boháčem ve spor. Jak mohl sveho protivníka a mocné jeho pokrevenstvo přiměti, aby se v určenou lhůtu dostavili a před sudím pravdě svědectví vydali?

Veškeré úsilí znatele práva směřovalo k tomu, aby se pře smírem urovnala. Vždyť mu za to kyne v životě posmrtném větší odměna než za jakýkoli jiný dobrý skutek.

Pomsta se připouštěla za vraždu a těžký úraz. Vykonával ji buď někdo z pokrevných přátel anebo sám trpící, pokud byl k odvetě schopen. Stará babylonská zásada i od židů přijatá: „Oko za oko, zub za zub“ (talion), zřídka se prováděla. Viník zaplatil peněžitou pokutu aneb odvedl určitý počet skotu. Zmrzačení má býti trestáno stejným způsobem, ale rána nesmí býti ani delší, ani hlubší, ani širší než prvotní. Proto zaveden všeobecně za zločin výkup; za násilnou smrt se platilo 100 velbloudů, za kus počítaje 70—80 rublů, tedy 7—8000 r. Náhrada za utracený život se připouštěla i dle zákoníku Hammurabiova. Pokuta mohla býti zaplacena pouze po zvláště zdařilém nájezdu do Persie nebo do Chivy, ježto pouze v tom případě měli dosti skotu a bravu, aby z něho žádanou částku mohli odvésti.

Výkup za úraz závisel od toho, jak byla rána těžká; pravidelně se o něm obě strany dohodly. Když se shody nedocílilo, rozhodnuto dle předpisů šariatu; v něm se dopodrobna vypočítávají všechny druhy ran a cena, jaká na každou z nich se stanoví. Těžká pohroma těla vraždě na roveň se kladla. Též za násilí, spáchané na ženě nebo dívce, výkup se umlouval, ale pohaněná měla právo svůdce zahubiti, a nikdo neměl za to krevní msty vyhledávati. Na krádež se v koránu pohlíží jako na jeden z nejhorších zločinů. Žádá se, aby se uťal úd vinný — ruka. Loupež se tresce smrtí. Obé však u Turkmenů bylo stíháno peněžitými pokutami. Předpisy šariatu nebylo naprosto možno přijmouti, neboť by se jistě všichni stali k práci a k boji neschopnými, jsouce bez ruky. Na loupeži měl každý účast.

Rusové zavedli jiný pořádek. Zřízeny tři druhy soudů: obecní, okresní (oblastné, újezdové) a mimořádné sjezdy soudcovské. Jenom v aschábádském újezdě zřízeny soudy obecní (aulové) v každé dědině, neboť se považuje obvod za nejpokročilejší. Rokují vždy v pátek, v den u mohamedánů zasvěcený. Tři soudci se volí na tříletí, též o náhradníky jest postaráno. O přích se může rozhodovati, když všichni přísedící jsou přítomni. Nesmějí však přijímati nijaké žaloby na starostu obce, jemuž se svěřuje výkon soudních nálezů. Připouští se projednávati pře do 100 rublů o hádkách a rvačkách, při nichž nebylo použito sečných nebo střelných zbraní. Mluví se též o vádě mezi manžely, dětmi a rodiči. Provinilec se stíhá prostou domluvou, pokutou do 7 rub. aneb vazbou nejdéle do sedmi dní.

Na soudě újezdovém zasedá střídavě 5 vesnických soudců pod předsednictvím náčelníka nebo policejního úředníka (pristava). Za znalce zákonu (šariatu) jmenuje se lidový soudce, nebo, kde ho není, duchovní. Sboru se předkládají běžné případy občanského a hrdelního práva.

Odvolává se k mimořádnému sjezdu národních sudí. Týž se shromažďuje jednou nebo dvakráte do roka v Aschábádě a povolávají se k němu sudí rozmanitých kmenů Zakaspicka. Napodobuje se jimi dřívější shromáždění soudců (maslachat). Obě strany posílají k sjezdu své plnomocné zástupce. Lid uznává soud jenom tenkráte za plnoprávný, zasedá-li v něm aspoň po jednom členu z každého kmene. Kruté tresty, druhdy obvyklé, byly odstraněny a nahrazeny mírnějšími. Provinilec po odbytém trestu se vypovídá na Sibiř aneb na poloostrov Mangyšlak.

Násilný únos děvčete aneb vdovy bez jejich souhlasu tresce se dvojnásobným výkupem (kalymem) a nucený sňatek se prohlašuje za neplatný. Mnohé přestupky a zločiny se vůbec netrestaly. Počítáme sem zabití cizince, vyhnání plodu, nepřirozený styk se zvířaty. Domorodci tvrdí, že poškozený v takových případech nemůže žádati náhrady a proto se nemá ani vinník stíhati. Ovšem právo mezinárodní se tím úplně popíralo.

V tedženském újezdě za úmyslnou vraždu (katly amt) mají příbuzní právo zabíti vinníka aneb některého z blízkých jeho pokrevenců aneb žádati za zabitého náhradu 100 tumanů (1600 rub. = 4048 K). Za nahodilé vraždy odpovídá obec nebo kmen, který je povinen odvésti 100 velbloudů aneb zaplatiti 10.000 bucharských teng (1 t. = 15 kopějek = 37·5 hal.). Jeví se nám tu obdoba staroslovanské poruky. Za znásilnění ženy nebo dívky odsouzen vinník k 30—50 ranám holí. Zastihne-li muž ženu v objetí jiného, vyhrazeno mu právo oba na místě ubíti. Stejná obrana se vyhrazuje i napadené dívce nebo ženě. Afgánci dovoleno zabíti oba cizoložníky, usmrtí-li však pouze jednoho z nich, může býti pro vraždu stíhán. Za krádež do deseti teng uříznuta byla ruka, za větší obnosy připojena k tomu i noha.

Málokterý mohamedán s takovou bázní se podrobuje přísaze jako Tekinec nebo Jomud. Ukáže-li se kdo křivopřísežníkem, dopouští se tím těžkého zločinu i každý při vážném výkonu přítomný. Jakmile byla přísaha připuštěna, kdo může, okamžitě se vzdaluje. Sami soudcové bývají postrachem uchváceni.

Šifat se nazývá zvyk, že při prodeji pozemku nebo budovy za stejných podmínek sousedu se vyhrazuje přednost. Cosi podobného vidíme dle Bogišice i na Černé Hoře, totiž právo předprodeje na nemovitost pro obec a okres, aby půda cizincům se nepostupovala.

10. Školství.

a) Obecné školy.

Školy obecné (mektebe) podobně zařízeny jako v Turecku. pomůcky nejsou žádné nebo skoro žádné. Učitel dostává za svou námahu odměnu dle dohody s rodiči; nejvíce se honorář vyrovnává v přírodninách (mouka, rýže, maso, sádlo, bavlna a j.). Hotovými penězi se platí ve městech a to v předvečer pátku — náš to zapomenutý sobotáles. Mimo to se odevzdávají vychovateli zvláštní odměny, kdykoli jeho svěřenec nějakou knihu ukončí (plášť, kabát, turban neb i kousek látky).

Počne se abecedou arabského jazyka; učitel píše na malé desky, na kousky plechu, aneb se spokojí beranními lopatkami. Když si žáci písmena trochu zapamatují, přecházejí k četbě výňatků z koránu (havtiak), našemu to katechismu. Knížku pročítají mechanicky, poněvadž arabského jazyka neznají a sám učitel často jim nemůže sporná místa vysvětliti. Četba je tím svízelnější, poněvadž samohlásky se v písmě neoznačují a pravá výslovnost jenom cvikem se osvojuje. Vedle toho některé hrdelnice zcela jinak se v arabštině vyslovují než v jazyce sartském.

Za koránem (havtiakem) následuje čar-kitáb, v něm se poučujeme, kdy (dle šariatu) se má mytí provésti. Pozastavíme se nad jednotlivostmi. Jakkoli jsou v příručce pojata místa dle našich názorů pro dítky závadná, přece málo kdo toho dbá. Mládež nemá potuchy, čemu se učí, spousta arabských výrazů je jí záhadou. Jak to dopadá ve vlastní Arabii? Pomlčme o tom.

Po čar-kitábu přijdou na řadu sbírky básnických plodů, stejně pro mladistvou mysl nepřístupných (hodža hafiz, bidyl, fusuli, sufi allajar).

Po té žáci počínají sami psáti, což se děje opět mechanicky, a hoch, který ukončil obecnou školu (mektebe), v krátké době zapomíná, co si byl letmo přivlastnil. Některá pravidla o slušnosti, jež mu obzvláště horlivě učitel (damullá) vštěpoval,

zůstávají mu majetkem pro život. Takto si vysvětlujeme, proč přes ohromný počet škol zůstává v kraji tolik analfabetů.

Ve Ferganě sluje obecná škola „dům četby“ (kara-hane). U Turkmenů téměř v každé vesnici (aule) se udržuje škola (mektebe), učitel kočuje zároveň s ostatními a o plat se dohodne s rodiči; obyčejně se spokojí za půl roku s 20—40 krany (pers. peníz = 20 kopěj., tedy 10-20 k r. m.) Žáci chodí do školy od 7—17 l.

Národní jazyk se ve školách úplně zanedbává, nikdo se neučí v něm psáti nebo správně mluviti; v obecné i vyšší škole (mektebe, medrese) vládne arabština nebo perština. Všech mekteb v Zakaspicku se udávalo (1901) 185, medres 31; žáků bylo na všech domácích učilištích zapsáno 2957, mezi nimi dívek 457.

Ženské obecné školy stojí ještě na nižším stupni, mnozí mohamedáni se přidržují zásady, že dívce není literního vzdělání potřebí. Zvrácené tyto předsudky jenom zvolna mizejí. Pro dívčí mládež kyrgyzskou otevřeny školy v Akmolinsku a Karabutaku (1900). Dříve již podobná učiliště zřízena v Irgizu, Turgaji, Kustanaji; v posledním městečku od r. 1899 se vzdělávají Kyrgyzky v progymnasii. Vůbec se jeví mezi těmito kočovníky mnohem větší snaha po dívčím pokroku než mezi Sarty. Nejedné z rozkvétajících krasavic stepi touha po vyšším vzdělání se zamezuje, že již v útlém věku bývají zasnoubeny.

Školy se obyčejně spojují s mešitou a proto se výchova svěřuje duchovnímu (imámovi) nebo vyvolavači k modlitbám (azančiovi), ale osvědčí-li oba málo vychovatelské způsobilosti, povolává se jiný vzdělanec. Někteří učitelé mívají po ruce nejen dlouhé hole a to vždy několik do zásoby, ale i „nagajky“ s uzlovatými řeménky. Neposlušní bývali věšeni za nohy, jiným přivázán „falak“ (hůlka s provázky na obou koncích) na nohy; dva dospělejší hoši drželi provinilce hlavou na zemi a učitel odpočítával rány na chodidla, užívaje k tomu desky nebo tabulky. Když nedbalce přivedli do školy, druhové museli mu svléknouti svrchní oděv a košili, ponechavše mu pouze spodky a učitel bil jej nagajkou přes prsa. Osmělil-li se některý ze spolužáků za trestaného se přimlouvati, dopadaly rány tím mocněji.

b) **Medrese** (vysoké školy)

nemohou se ani našim středním ústavům přirovnati. V Chivě a Bucharě jmenuje učitele (mudarisy) předseda vyučování (kazi

kaljan). Školy se vydržují ze soukromé dobročinnosti; boháči pamatují ve svých závětech anebo už za svého života na výchovu mladého dorostu. Jméno dobrodinců s velikou úctou od vrstevníků vyslovováno a po smrti se jim dostává odměny mezi vyvolenci Alláhovými. Není-li od dárce určeno, kdo má jeho odkaz (vakuf, vakf) opatrovati, jmenuje se k úřadu správce nadace (mutavaliovu) někdo z vyššího duchovenstva. Dozorcem nad odkázaným jměním se stává však pravidelně dědic dobrodincův. Odstraňuje se takto aspoň z části nespokojenost, jež by mohla vzniknouti, když potomci ve svých dědických nárocích jsou zkracováni.

Každé medrese má své samostatné odkazy a dle jejich vydatnosti závisí jeho celý rozkvět Bývalo zvykem, že liknaví zasvěcenci mus, prodlévali v tichém zákoutí školním 20 i více let. Vláda ruská si přeje, aby podobní kandidáti nesmrtelnosti svá místa jiným, snaživějším postoupili.

Obyčejně k medrese patří rozsáhlý dvůr, chráněný zdí z pálených cihel. Kolem dvoru postaveny budovy, v nichž umístěny pokojíky žáků (hudžri), někde, jako v Samarkandě, o dvou, třech poschodích, posluchárny (dars-hana) a mešita. Tato se považuje za neodlučitelnou část ústavu. Hospodářský dozor spočívá na mutavaliovi. Učitelů bývá mnoho, nadáno-li medrese bohatěji. Za dostatečnou přípravu se považuje obecná škola (mektebe), přechod mezi oběma v podobě naší střední školy se nezná.

Mezi posluchači medrese se rozeznávají tři stupně, nižší adua, střední ausat, za nejpokročilejší se pokládají ala. Není určeno, kolik let v kterém oddíle mladíkům je prodleti, zvykem se ustálila lhůta tříletá na každou třídu. Na úsudku mudarisově zůstaveno, aby rozhodl, že si žák obsah nějaké knihy osvojil a že se mu může svěřiti druhá a třetí učebnice. Žasnete, že se ani 40letému chovanci nechce, aby opustil půdu zátiší? Mladší studující dostávají ročně podpory 4—12 rublů, u starších zřídka dostoupí příspěvek výše 30—35 rub. Chudší nikterak se nehanbí vykonávati práce služebnické u svých možnějších druhů. Poněvadž se každý odkazuje na vlastní životní prostředky, není ani žádné společné tabule. Kdo z domova dostává značné podpory, může si dopřáti rozmanitých pamlsků. Jiný se spokojí sušenkou, čajem a nějakým ovocem. Netrpí tím družnost studujících? Obyčejně se toho nepozoruje.

Jakousi obdobu k těmto poměrům shledáváme nyní na vysokých školách severoamerických.

Prvním spisem, který se dává do rukou žákům, jest krátký katechismus perský (aval i ilm).

Otázky v něm se střídají s odpovědí. Jako jazyk ve společnosti více běžný má perština přednost a její pomocí uvádějí se žáci do nauky. K tomu se připojuje mluvnice jazyka arabského, které se věnuje veliká píle, neboť bez ní pro žádného muslima není možno do náboženských hlubin vniknouti.

Druhé období se rozděluje ve dvě části, všeobecně vzdělavatelnou (miš-kiljat) a právnickou (mas-alja). První obsahuje bohosloví, logiku, dialektiku a metafysiku na základě pouček Aristotelových. Astrologie založena na podání babylonském. Kosmografie zahrnuje neurčité a přežilé pojmy zeměpisné, jak se kdysi ve středověké Evropě vysvětlovaly. Výklady koránu jsou více obsahu jazykového než věcného. Odbor právnický zahrnuje v sobě přednášky o právu a předpisech náboženských, o trestním a občanském soudnictví. Jmenovitě právo občanské poutá k sobě mnoho posluchačů. Kdo si je náležitě osvojil, může činiti nároky na místo muftiovo, agljamovo nebo soudcovo (kaziovo). V mathematice se posluchači omezují na čtyři základní počtářské nauky a na některé výklady z planimetrie. K zeměpisu se divným způsobem připojuje lékařství. Některé názory o světě připomínají doba přímo homérovskou. Země dle středoasijských představ je plocha, která se všech stran obklíčena horami kafy a v nich obývají tvorové kug, pololidé, poloptáci.

Mudarisové připojují některé poznámky, ale hlavní práci vykonává paměť posluchačstva. Části výkladů předkládají se ve verších, jako si druhdy pomáhali latiníci.

c) **Rusko-tuzemské školy.**

Rusové i k národnostem nevzdělaným, aneb na nízkém stupni duševního vývoje se nalézajícím, shovívavěji se chovají než v západní Evropě vůbec jest zvykem. Jak si vedou Němci proti Dánům, Francouzům i poznaňským Polákům? Jak podporují Francouzi Bretonce, krev z krve své? O Irčanech ani nemluvíme.

Sblížiti Rusy se Sarty pomocí školy posud se málo podařilo, ačkoli se stále přiměřené opravy v osnově učebné zavádějí

aby se učení místním potřebám přizpůsobilo. Hlavní závadou je, ne snad bázeň před ztrátou jazyka, že by dítě chodící do škol pod ruským vedením zapomnělo svůj mateřský jazyk, nýbrž že by se odřeklo víry svých otců. Zví-li matka, že syn její má vstoupiti do ruského gymnasia, považuje to za horší neštěstí, než kdyby jí zemřel. Za zpronevěru se již pokládá, když někdo vymění národní kroj za ruský občanský, aneb dokonce za uniformu. Ani to nedovede uspokojiti příbuzné, dovolí-li se žáku choditi do gymnasia ve svém rouše, jako do medrese.

První rusko-tuzemská škola otevřena v Taškentě r. 1884. Poskytovala možnost obyvatelstvu Saše (sart. Taškent), aby se děti naučily rusky čísti, psáti a mluviti. Dům k tomu potřebný nabídl Said Alimbajev a vyučování převzal Nalivkin. Týž z lásky k věci dlouhou dobu prodlel mezi Sarty na venkově. Generál Grodekov, otvíraje učiliště, připomenul, že se jím poskytuje příležitost naučiti se jazyku oné říše, jejímiž občany jsou. V místnosti bylo vše upraveno, aby nijakým způsobem citlivost muslimů nebyla dotčena. Není tu žádných lavic, ani učebných pomůcek, jež jsou přední ozdobou moderně zařízené školy. Děti se usadily na kobercích, rohožkách, aneb na pokrývkách vatou podšívaných. Uplynulo plných dvacet let od okamžiku, co Rusové zabrali Turkestán, než se odhodlali k první škole své dáti základ. Tím položen kvas, který stále více proniká do duševního života. Vzdálenějším pozorovatelům se zdá postup příliš zdlouhavý. Připravuje se půda, aby Asie splynula s Evropou, odstraněna byla duševní i mravní ztrnulost.

Během dvou let škola se tak osvědčila, že téměř ve všech městech bylo nutno otevříti večerní kursy pro dospělé tuzemce, aby se mohli přiučiti ruskému jazyku. Náboženství vykládají mullové, aby správu školní nikdo nepodezříval z úmyslů proti islámu namířených. Vláda si však vyhradila dozor, aby pod pláštíkem náboženství nebyly hlásány podvratné myšlenky.

Přílišná horlivost škodí. Někteří správcové okresů se vynasnažili shromážditi v rusko-tuzemské škole jak největší počet dítek a platili za hochy chudáků, jen aby učebny naplnili. Vznikla nová berně, školní haléř (škol puli). Kdo ji platil? Boháči. Pro koho? Pro chudinu. Lidé možní se vzpírali a nechtěli dítek svých do škol posílati. Šířily se klamné pověsti. V nových učilištích se budou hoši připravovati k vojenské službě a posléze

bude na něm křest vykonán. Tak tvrdili tatarští obchodníci a věc v podstatě dobrá uvázla v pokusném náběhu.

Ani představitelé místních úřadů mezi domorodci neovládají panujícího jazyka. Se stranami ruští úředníci vyjednávají sartsky. Nezřídka ani vozka (izvozčik) v Taškentě — velikou částí jsou to Tataři — neumí se náležitě rusky dorozuměti.

Aby náklonnost k ruštině se podporovala, nařízeno, aby se přihlíželo při obsazování míst ve správě hlavně k těm osobám, jež si osvojily úřední řeč. Bere se k nim zřetel při jmenování soudců (kazijů, bijů), obvodových správců, starostů (aksakalů) a jejich pomocníků (mirzů), policejních zřízenců ve všech ruských čtvrtích a náčelníků jejich v domorodeckých obvodech.

Hlavní závadou, proč Sartové dosud nepřilnuli k ruštině, jak by se mohlo očekávati, jest snadnost, s jakou si vůbec Slované osvojují cizí řeči.

V Kazalinsku, Perovsku i jinde spíše najdete Rusa, jenž by byl vám tlumočníkem s domácími Kyrgyzy, než byste se naopak doptali na kočovníka, který by se trochu v ruštině vyznal. Nejlépe povahu vládnoucího lidu osvětluje vznik bratrstva sv. kříže, nedávno založeného v Aschábádu. Toto nemá žádného úmyslu porušťovacího, nýbrž naopak má zabraňovati, aby prostý mužík ve středu veliké převahy jinorodců svou řeč nezapomínal a národu svému se nezpronevěřoval.

Přehled školství jeví se (1900) přibližně v následujících číslech:

oblasti	medrese	žáků	mektebe	žáků
Syr.-darjinská . . .	49	1099	1809	19453
Samarkandská . . .	69	1606	1680	14175
Fergánská	159	5320	1143	11145
Zakaspická	—	—	125	2235
Buchará	117	11500	3400	70000
Chiva	28	940	?	

V popředí všeho ruchu mohamedánského stojí Buchará, vykazující nejvíce žactva. Ode dávna slynulo město jako středisko vzdělanosti perské pro celý Turán. Mnoho žactva v medresech vykazuje Fergána, za to Syr-darjinsko více péče obrací k školství obecnému.

Hlava III.

Víra a pověra.

I. Sunnité.

Sartové, Kyrgyzové a jiní turecko-altajští národové jsou stoupenci sunnitského vyznání. Hlavní články věrouky jsou: Víra v jediného Boha a v Mohameda, jeho prvního proroka. Korán zahrnuje v sobě vedle náboženských dogmat i právní zásady. Výklady k němu sebrány ve zvláštních knihách, jež souborně nazvány šariatem. Předpisy dotýkají se takových podrobností života, že nestrannému posuzovateli bez ohledu na otázky čistě věroučné jeví se býti nezřídka malichernými. Jakkoli doba pro novotáře nezdá se býti vůbec příznivou, přece se opětují pokusy reformátorů duševní tišinou lidu pohnouti.

Duchovenské úřady se obsazují volbou na základě úplné rovnosti mezi pravověřícími. Každý, kdo umí arabsky čísti a psáti, bez ohledu na svůj původ, může činiti nárok, aby byl volen k nějakému úřadu duchovnímu a sluje mullá t. j. učitel. Když jej obec ustanoví za správce při některé mešitě, přísluší mu název imáma. Ale tento může býti sesazen, jakmile by byl ve vykonávání svých povinností liknavý, aneb se ukázalo, že věřící za jeho správy zanedbávají náboženských předpisů. Zbaven svého úřadu, imám nemá nároků na jakoukoli náhradu v podobě pense za léta v službě strávená.

Kdo si osvojil důkladnější znalost spisů náboženských a může samostatně vykládati nejen o článcích věrouky, ale i o výkonech obřadů, osvojuje si čestný název ulemá. Tito velmi často vykládají korán i šariat sofisticky. Korán zakazuje kupovati pravověřící za otroky. A přece za loupežných nájezdů turkmenských bývalo mnoho sunnitů prodáváno v porobu. Jak se lupič

ospravedlňoval? Prostě přinutil zajatce, aby se nepřiznal, že je pravověrným mohamedánem. Muslim nesmí býti držán jako robotník a přece takové příklady zjištěny i za ruské správy. Lichváři nutili své dlužníky na jejich polích zdarma pracovati, ano i synové nešťastníků k takovým závazkům se zapisovali. Učenci dovedli oboje bezpráví dle zákoníku odůvodniti. (Viz svrchu o agljamovi a muftiovi). U každé mešity ustanoven vedle imáma i azanči (muezin — asi kostelník), který s výše minaretu vyzývá věřící k denním modlitbám. Duchovenstvo musí býti vydržováno od své fary; dávky k tomu účelu vymáhané jsou skromné. Ve vesnicích se vyměřuje poplatek na 34 hal. a přes pud (16·35 kg.) sušenek (chleba) s hlavy. V městech platívá mohamedán 20 kop až 3 ruble. Naše duchovenstvo nemusí záviděti kněžstvu islámu!

Ze sebraných příspěvků připadnou na duchovního imáma 3/4 nebo 4/5, zbytek se ponechává pro vyvolavače modliteb (azančiho). Vedle těchto důchodů jsou však mimořádné za svatbu, obřízku, modlitbu za nemocné a za pohřeb. Vyvolavač (azanči) dostává nádavkem kůže oněch zvířat, jež byla na veliký svátek (kurban-aidu) obětována.

Povinností duchovního (imámovou) je čísti patero denních modliteb. Kdyby z jakékoli pohnutky nemohl býti přítomen, jeden z druhých náhodou přítomných vstoupí na jeho místo. Totéž se děje na cestách.

V mnohých vysokých školách zvláště v Zakaspicku se ujalo učení sufistů, dervišů to, kteří dosáhli jistého stupně dokonalosti, vedoucí k pravdě. Cesta k ní se nazývá tarikat, druhý dokonalejší stupeň vědění sluje marafat, vrcholem je hakitat, stav pravdy, splynutí s božstvím. Nespočívá v tom slabá ozvěna indické nirvány?

Mešity v stálých vesnicích (aulech) zakaspických nepoutají vašeho zraku; neúhledné to budovy z pěchované hlíny. Od druhých příbytků se liší pouze o něco většími rozměry. U kočovníků není žádné modlitebny; společné modlitby (namazy) se vykonávají na prostoře, hrazeném nízkou zdí z hlíny. Avšak nechodívají tam vykonat své pobožnosti: chce-li kdo vůbec namaz odříkati, učiní to před svým stanem. Všech mešit v oblasti Turkmenska se počítalo r. 1901 169, ale pouze u 125 ustanovení duchovní (imámové).

Skutky se rozdělují na dobré (savab) a zlé čili hříchy (gunach); oboje se zapisují dvěma anděly do knihy života. Na posmrtné tresty málo kdo myslí, ačkoli lid ukolébává se myšlenkou, že je pod ochranou andělů. Za dobrý skutek se pokládá sbírati zrno; proto se nikdo neopomene přihlásiti, jakmile se obilí někde vysypalo. Stejný úsudek utkvěl také u židů, jako se ani u nás drobečky nesmějí pohazovati.

2. Šiité

jeví se nám v každém směru jako nesmiřitelná protiva sunnitů: původně šíat Alí slula pouze strana zeté Mohamedova, jenž pojal za manželku dceru prorokovu Fátimu. Přívrženci jeho vystoupili vášnivě proti Omajovcům, které obviňovali, že se neprávem zmocnili chalifátu. Ve vnitroasijských končinách pojmy Iránci a šiité uznávají se za shodné, ačkoli se k nim řadí ještě několik millionů Indů a horští Tadžikové. Zamítají chalify Abu Bekra, Omara a Othmana a zároveň ústní výklad koránu. Za světce nejvyššího prohlašují Alího a jeho dva nešťastné syny Hasana a Huseina. Jmenovitě ku poctě posledního pořádají slavnostní průvody, při kterých nadšení ctitelé jeho často do krve se bičují a nezřídka i dýkou raní. Každá krůpěj krve takto prolitá považuje se za výkupné hříchů. S tím v souvislost se uvádějí mnohé mysterie a tajné obřady (tazije). Někteří boháči platí chuďasům, aby se pro jejich blaho jako středověcí flagellanti mučili. Vláda ruská však podobné průvody, jež se druhdy veřejně v Aschábádu i v druhých městech pořádaly, zakázala, neboť se dály při tom četné výtržnosti. Za úřední vyznání se prohlašuje v Persii ono dvanáctníků, kteří tvrdí, že bude pouze dvanácte chalifů a poslední z nich že dopomůže šiitům opět ku právu. Na vývoj šiitismu působilo nejenom silně učení buddhistické, ale zároveň odvěká národní nevraživost Arijců na jedné straně proti Semitům arabským, na druhé proti kmenům tureckým. Ohlas těchto citů hojně k nám zaléhá i z různých ukázek slovesnosti. Vzdělaní Peršané jsou sice v otázkách náboženských snášelivější, ale přece se nám přihodilo, že nechtěl obchodník šiitský dovoliti, abychom mu ukázali nějaké místo v koránu, že by se tím písmo znesvětilo, kdyby se ho nevěřící dotýkal. Jinak stoupenci Alího svědomitě plní, co věrouka jim káže, jmenovitě dbají čistoty tělesné a nezanedbávají modliteb (namazů).

Mnoho šiitů ze Zakaspicka ubírá se na veliký půst (moharemma) do posvátného města Jezdu. Prvních 10 dní plní se náměstí a chrámy obecenstvem, jež vážně naslouchá četbě o strastiplné smrti Husejna Alího. Mulové vystupují druh za druhem na vyvýšené místo, na způsob kathedry upravené a předčítají lidu, snažíce se vzbuditi co možno hluboké pohnutí u posluchačstva. Ženy také obcují tomuto výkladu, ovšem majíce obličej zahalený; sedí stranou aneb zaujímají místa na stiechách domů. Z jejich zástupů ozývá se první pláč a nářek, postupně se rozšiřuje po ostatních tlupách, až vše splývá v dojemný vzlykot. Nezřídka na místě nejbolestnějšího výkladu o mučednické smrti „Umamově“ podobá se pláč už více řevu.

Za přestávek podává se mužům čaj, z ruky do ruky jde číška s růžovou vodou a malé zrcadélko (růžová voda znamená bohulibé skutky prorokovy, zrcadélko čistotu). Do přednášeného slova vpadají občas výkřiky: „Šah Husejn, va Husejn.“ Obřad předčítání (rojze chane) trvá tři až čtyři hodiny a opakuje se denně po celé dva měsíce. V noci z 9. na 10. března, v předvečer smrti Husejnovy, město osvětlují lampiony z barevného papíru. Celou noc jsou obyvatelé vzhůru, procházejí se, veselí, kupují pamlsky, ovoce, zpívají a všude vídáte radostné tváře.

Jediný to den, kdy se ženám dopřává úplné svobody, a mužové nevyžadují od nich účtů za jejich skutky. Za svitu jitra končí se „šílený rej“ a nastupuje oddech — den smrti Husejnovy. Všechno spěje v mečety, opět slyšíte nářek, slabé pohlaví, vousáči a mladý dorost s rozpiatými u krku šaty a s rozvázanými u košil tkanicemi kráčejí v hlubokém smutku. Desátého „moharemma“ o polednách zazní s minaretů výzva k modlitbě, počátek to mysterií. Obyvatelstvo schází se na náměstích „mirčakmaků“, jež ohraničeno vysokými arkádami se tří stran; tam ustrojeny lože pro vznešené dámy a hodnosty. Ve středu, ve výši druhého patra, upraveno křeslo pro místodržitele; vedou k němu úzké schody; několik strážníků a běhounů v pestrém rouše zachovávají pořádek. Sedadla pro ženy a děti ověšena bělostnými záclonami z průsvitných látek. Malý „mirčakmak“, a druhé prostorné náměstí přeplněno pobožnými zástupy. Moře běloskvoucích „čalem“ (turbanu) se vlní a slyšeti jenom slabý šepot. I nejbohatší a nejznamenitější úředníci a měšťané kráčejí tam bosi, s hluboko rozpiatými košilemi na prsou. Horlivci

tlukou se v prsa, projevujíce takto nesmírný žal. Vyhrazená místa se pomalu plní, jenom stolec místodržitelův zůstává prázdný, ač je už hodina po polednách; čím váženější osoba, tím déle dává na sebe čekati.

Na malém lešeníčku ve středu loží postaven osmiúhelný sloupek z mramoru a květovaných kachlů; za sloupem pozorujete napodobený katafalk „nekl", na kterém představena hlava zabitého „Umáma" z města Kerbely. Shlédnete skupinu klád, asi 30 m. vysokou, čtvercového půdorysu. Ve výši ramen člověka vyčnívá asi dvacet trámů na metr od sebe vzdálených, o něž nadšení pravověrci opírají mohutná ramena, aby kupu pozvedli. Vrchní část její skládá se ze dvou dřevěných stěn, sestavených na způsob pyramidy. Jedna strana ověšena zrcadly různých velikostí, v rámcích anebo bez nich, jiná podobenkami a obrazy nahých žen. Zpozorujete i obraz cara Alexandra III., carevnu vdovu v korunovačních hávech, císaře německého Viléma I., jakéhosi křesťanského světce, ale i reklamy evropských obchodníků s ženskými hlavami. Na opačné straně katafalku volně splývají drahé látky tmavých barev. Na malém výstupku mezi rouchy rozhlíží se muž, oblečen lví koží, jejíž tlama široce rozevřena. V jedné tlapě napodobený lev drží hlavu člověčí, představující zabitého Husejna. Když sunnité srubli hlavu mučedníku, zahodili ji do pouště; lev přiváben v noci zápachem krve, přinesl ji v zubech k městským hradbám. Tak si vypravuje národ.

Zavíří bubny, slyší se řinkot měděných talířků. Dvěma nedalekým dědinám ponechána výsada, aby katafalk nesli jejich rodáci. Zvednouti ohromnou kupu je vskutku kousek umělecký a tajemství jeho přechází z otců na syny. Okolo půl druhé objevili se běhouni, služebnictvo pěší a koňmo, četa vojáků a posléze místodržitel, provázen četnou družinou v pestrém stejnokroji. Zástupce šachův, usednuv na stolec, dává znamení, aby obřad počal. Dlouhá velbloudí karavana, s nákladem žen, různého nářadí a služebnictvem obchází prostor — představuje domácnost Husejnovu. Nádherně vystrojená a ozbrojená tlupa sunnitských vojínů předchází před skvostným povozem zlého ducha (Jezida). Z tisíců hrdel vyrazil hrozný vzkřek, že pozorovateli mráz projíždí kostmi a řev trvá dlouho, když báječný průvod dávno zrakům vašim zmizel.

Dán povel, aby se pozvedl katafalk: „Nekl berdaštene!" Obludné roubení zvedá se do výše, sune se po náměstí jako na vlnách a množství do taktu si pokřikuje: „Husejn, Husejn!" Zablesknou se kyndžaly, nože, řetězy se články ostře zahrocenými, prýští krev z prsou, čela i hlavy. Blouznivci nábožeští sekají se sami, aby se zalíbili bohu. Někteří dlouhými hřeby, do háku ohnutými propichují si prsní bradavky a zavěšují si na ně težká závaží, takto se mučíce. Na konec zahajují se tance, při nichž tělo všelijak se kroutí; takt křepčící sám si dává, klepaje kamen o kámen nebo o hlavu. Vysíleni upadají v mdlobu. Podobné výjevy druhdy bylo vídati v Baku, Aschábádu i jinde.

3. Išani

mají veliký význam pro celý svět mohamedánský v Turkestáně, a vláda už často byla nucena proti jednotlivcům z jejich středu zakročiti. Išan je slovo perské, zájmeno 3 os. m. č. = oni; k tomu se připojuje ještě pravidlem hazrjat, hazrjet — svatý. Zvláštní projev úcty! Spočívá v něm hluboký cit pro oddanost a bezpodmínečnou důvěru. Kdežto u křesťanů, židů, buddhistů i brahmanů kněžstvo tvoří jakousi kastu, Mohamed dopřál svým vyznavačům úplnou volnost. Nesouvisí zjev s velikou pohyblivostí arabských kočovníků, kde úřad stálých kněží sotva se mohl zaříditi jako u národů usedlých?

Išani mají vychovávati lid a býti mu vůdci v otázkách náboženských i těch, jež se týkají rodiny a společnosti jako bývají faráři u katolíků a protestantům pastoři. Z té příčiny slují také „pirové" (pir = pers. stařec); název však není zcela vhodný. Setkáváme se mezi nimi s mladými muži 28—30tiletými. Jejich stoupenci se jmenují mjüridy, doslovně snažícími se, žádajícími spásy.

Mezi nevzdělanými Turkmeny, Kyrgyzy a Tarančijci nezřídka se vydávají za išany lidé, kteří ani psáti neumějí. Těží z nevědomosti prostých vrstev národa.

Když obilí sklizeno a za brav a skot peníze se utržily, vycházejí na návštěvu. Poučují své stoupence v náboženství, odklizejí smírně spory v rodině i mezi sousedy. Ale nezapomínají ani na tělesné potřeby a nesou si domů hojné dary v přírodninách a na penězích. V některých městech a po venkově jsou išani dědičnými; jmenovitě se honosí touto vzácnou společenskou

Obr. 29. Sartové při modlitbách

výsadou potomci slavného išana Rabbaního, který žil v 15. stol. Dědici jeho se rozešli do Fergány a Bucharska. Koránu se učí celému z paměti, všichni však čísti neumějí.

Příprava pro nastávajícího svetce bývá dosti obtížnou, vyžaduje sebezapření. Novic se nejprve obrátí k některému proslulému išanu, pokud možno vzdálenému od jeho bydliště, třeba v tomto samém několik jiných žije. Ku své cestě si vyvolí den, který připadá do měsíce úmrtí prorokova neb postu čillja. Tento předchází ramazánu a doplňuje jej na čtyřicetidenní období sváteční.

Išan se v postní čas uchyluje do mešity, aby tam rozjímal o náboženských záhadách, konal modlitby a zvůli těla svého tlumil. Mjürid cestuje v průvodu jak možno nejchudších druhů, aby projevil pokoru. Vynasnažuje se své nahodilé souvěrce na pouti všelikým způsobem upoutati a příchylnost jejich si získati. Hostí je a obstarává jim vše potřebné v karavanserajích (zájezdních hostincích). Zapřádá s nimi rozmluvy o věcech náboženských, aby se mohli přesvědčiti o jeho vědomostech z koránu a šariatu.

Jakmile k samému mistru se přiblíží, dbá všemožně, aby jeho pozornost na sebe přivábil a odevzdává mu obezřetně vybrané dary. Vypravuje, že se mu ve snách zjevil nějaký světec, který v okolí veliké úcty požívá, aneb sám prorok a vybídl ho, aby se dal zapsati do řady mjüridů. Rozumí se, že doporučeným byl išan, k němuž se s prosbou obrací. Oslovený se tváří, jako by na slovo věřil všemu, co se s ním jako tajemství sděluje. Samolibý úsměv svědčí ve prospěch prosebníkův. Proč by nesvolil k jeho uctivé žádosti? Nový stoupenec nabízí pravici svému učiteli se slovy: „Dal jsem vám ruku!“ Tím se podřizuje jeho radě. Išan ho povzbuzuje slovy: „Kaj se ze všech hříchů, velikých i malých!“

Nový nadšenec setrvá u svého mistra po celý 40tidenní půst a vykonává s ním všechny povinnosti pravověřícího muslima. Stařec mu dává pokyn, jak by náboženskou horlivost mohl osvědčiti. Mimo obvyklé modlitby („namazy“) ukládá mu, aby pronesl slovo Alláh za den tisíckrát a dvatisíckrát (srv. tybetské modlitební mlýnky). I jinak projevuje nadšenou mysl pro svou víru. Nikdy se však nezabíhá tak, aby se tělo a duch umrtvoval dle vzoru indických muniů (světců) v otupělou nir-

vánu. Mohamedán i v největším vzruchu pro věc prorokovu zůstává člověkem.

Chudí stoupenci světcovi se stravují na jeho účet. Vybrané krmě se přichystají pro samého otce („pira"). Doba čtyřicetidenního strádání a odříkání se schýlila ke konci, stařec pohostí všechny své následovníky. Když nový člen průvodu nalezl v očích svého mistra zalíbení, vyptává se týž starších svých obdivovatelů, jak dosud žil a z jaké vážnosti se u svých spoluobčanů těší. Dřívější pohoštění na cestě, nábožné rozpravy a úslužná laskavost se obrážejí nyní v pochvalných zprávách, jež se od členů družiny vydávají.

Takto doporučován se osmělí mjürid žádati svého mistra za právo, aby také jiné ve věcech víry poučovati směl. Najednou se ovšem touze nevyhovuje; uděluje se mu laskavá rada, aby ještě sám o sobě rozjímal. Po druhé, zřídka po třetí, bývá „otec" povolnější a vydává uchazeči písemné svědectví (hatti iršad), aby druhé ve věcech víry vedl. Zároveň s listem odevzdává novému mistru bílou čepičku (tybetejku), chalát (čalmu), turban a brejle. Jsou to odznaky jeho úřadu. Jednání jejich majitele má býti vždy tak čisté a bezúhonné jako roucho, které odívá. Jakmile se vrátí do své rodné obce, ukazuje se skromným, zdrželivým v jídle a pití, málo kdy pronáší svůj úsudek a když promluví, učiní tak s rozvahou. Roucho jeho je prosté, často vetché i záplaty na něm se objevují. Nikdy se neodívá do hedvábí, které považuje za znamení přepychu. V zábavách všedního dne nemívá účasti, vyhýbá se lidem pochybné pověsti. Vykonává modlitby za nemocné a bezdětné ženy.

Slušnost toho vyžaduje, aby se nikomu nezmiňoval o velikém vyznamenání, jehož se mu dostalo; zpráva o něm musí býti rozšířena bez jeho popudu. Druhové se o to postarají. Když je o věci přímo dotazován, omlouvá se, že se uznává k tomu nehodným, ale „stařec" že jiné mínění o něm chová. Zve k sobě sousedy a přátele, by je pohostil. Když některý v okolí se pozdraví, rozhlašuje se, že je to účinek modlitby nového mistra. Jemu k dobru se připočítává, když žena, jež několik let neměla žádných dítek, obdařena rodinou. Přicházejí k němu ctitelé, aby jim vydal talismany proti rozmanitým chorobám, uhranutí nebo čarám. Ženy se k němu uchylují, aby jim dopomohl k postrádanému štěstí — k dítkám. Manželky se mu

svěřují, že je muži počínají zanedbávati. Talismany, uchystané pro jeho svěřence, obsahují úryvky z koránu nebo modlitby. I dívky důvěřují osvědčenému prostředku, aby upoutaly k sobě lásku slíbeného ženicha. Pouze išanům známo, odkud z koránu se vypisují veršiky do talismanů; někteří je podezřívají, že jsou to zaříkávací formulky šamanů.

Každý neúspěch osobních nepřátel mistrových k jeho dobru se vykládá, jeho silné vůli se podařilo, aby byli soupeři hněvem božím ničeni. Vynasnažuje se získati pro sebe osoby, které ve společnosti vynikající místo zaujímají. Působí se na ně prostřednictvím matky, jindy se získá sestra nebo žena, i dcery musí k cíli dopomáhati. Pravý išan musí byti výborný znatel lidí, aby vypátral jejich slabiny. Hlavní zásluhu o rozvoj slávy mistrovy mají jeho učeníci. Roznášejí se pověsti o vykonaných divech, připisují se mu věci a události, o nichž ani sám svatý „hazrjet“ neměl potuchy. Učeníci se vynasnažují, aby se řady jejich rozmnožovaly; rozhodují pravidelně při tom osobní prospěchy.

Chudí z nich chtějí si zabezpečiti skromnou výživu a dělí se o kořist se svým pánem.

Jakmile se išan vyšinul nad obyčejnou úroveň, posilňuje slávu svou jako lavinu.

V Kokandě išan Mijan Farty Achad cítil se tak mocným, že bral pod svou ochranu politické provinilce. Není města v Turkestánu, kde byste nenalezli išana; někteří z nich se mohou pochlubiti svými zbožňovateli po všem kraji. V národním ohledu není mezi nimi rozdílu; světec sartský může míti vychvalovače v řadách nejen svých rodáků, ale i Uzbeků, Turkmenů, Kyrgyzů. Naopak jsou známi i mezi Kyrgyzy muži za svaté vyhlašovaní, k nimž se uchylují učeníci (mjüridové) z Fergány, Karateginu i jiných končin odlehlých.

Jako v některých okresích Bulharska není ani jediný venkovan, který by neměl aspoň jednoho pobratima, podobně i v zákoutí Namangánska ve Fergáně nevypátráte ani jediného obyvatele na vesnici (kyšlaku), jenž by se neprohlásil za mjürida některého išana.

Na Balkáně jest tedy rozšířeno umělé bratrstvo, v střední Asii umělé otcovství. Obojí se vytvářelo z obecné potřeby, totiž z touhy po podpoře v rozličných okolnostech života. Pouze kde

se uvolňují patriarchální svazky příbuzenstva, mohou býti vyhledávány a uzavírány umělé.

Aspoň jednou do roka se vypravují učeníci (mjüridové) ku svému duchovnímu otci, aby se s ním poradili o rozmanitých otázkách životních. K tomu slouží hlavně měsíc ramazán. Nejen za sebe, ale i za své rodáky odevzdávají velbloudy, krásné oře, skot i brav. Zvířata se nevodí s holými hřbety, bývají obtížena obilím, bavlníkem, ano i drahými rouchy.

Domácí ctitelé téměř každého dne přinášejí v posvátný čas svému „otci“ jídla. Z jejich přebytku vyživuje se četná chudina. Mnozí v jeho prospěch vykonávají všeliké polní práce, uvazují se v jakýsi druh roboty (angarie). Najdou se i horlivci, kteří celé jmění odevzdávají svým duchovním otcům (pirům).

Jednotlivci se prohlašují za stoupence několika išanů; stejnou dobou i „otcové“ vstupují vzájemně mezi sebou v poměr učeníků, čímž se má duch úcty a pokory posilňovati. K svému duchovnímu pěstounu přistupují s uctivostí, líbají mu nezřídka ruku, ve všem se zračí obřadnost, již ve starém Babelu tak oblíbená. Mjürid se usadí vždy ve slušné vzdálenosti od svého „zrcadla života“.

Za velikou urážku by se pokládalo, kdyby si zakouřil, vzal šňupec tabáku neb nějaké omamující látky žvýkal. Hruď nemá býti rozhalena, hlavu chrání turban (čalma), za pasem pověšeny růžencové kuličky, vůbec na východě oblíbené. Vybídne-li mistr svého učeníka, aby výše poposedl a zaujal místo lepší, než mu před druhými přítomnými společensky náleží, musí bez odmluvy uposlechnouti. Odevzdá-li některému z nich zbytky svého pokrmu, musí je týž sám snísti. Považuje se to za vyznamenání.

Není dovoleno, aby kdo vstupoval do komnaty („hilvat hana“), kde vykonává mistr modlitby a soukromé práce. Za nepřítomnosti svého mistra si představuje zbožný mohamedán, jako by mu seděl mezi brvami na čele a sledoval každý jeho pohyb i vznik jeho myšlenky.

Představa tato patrně poukazuje na původ šamanský. Kyrgyzové myslí, že na rameni sedí dobrý a zlý duch, aby sledovali a zapisovali všechny činy.

Chce-li nějaký zázrak vykonati, povinen dříve o tom promluviti se svým rádcem. V oči se išanovi přímo nehledí, nýbrž

se sedí se sklopeným zrakem. Kdo by toho nedbal, ocitne se v podezření, že chce čísti myšlenky jeho a z nich těžiti. Když pozoroval jeho zázraky, může mu o tom učiniti zmínku, ale nesmí se dotazovati, jakým způsobem je provedl.

V jídle se varuje česneku, cibule i jiných věcí, jež nelibě páchnou.

Nápadný jest mysticismus, kterým se išan zahaluje; usiluje, aby se jevil osobou nad všední posudek povznesenou.

Zaujímá zcela jiné postavení než derviši, kalendarové neb duvanasi v druhých zemích mohamedánských. Čím to? Jsme ochotni spatřovati ve velebných osobách išanů s celou řadou jejich kouzelných záři a tajů pouze do muslimského roucha přestrojené kouzelníky (baksy). Proto išani právě mezi oněmi kmeny si dovedou nejvíce přátel a obdivovatelů získati, v jejichž řadách ještě představy o mocném slovu a kouzlu čarodějů ve svěží mysli utkvívají.

Mnohým išanům se činí výtka, že se dopouštějí s ženštinami, které se k nim obracejí ve své tísni pro bezdětnost, nečestných skutků. V Buchaře přemluvil jakýsi išan dva své učeníky, aby se jeden z nich slepým tvářil a druhý aby chromého představoval. Když na světce naléhali, aby na důkaz své nadpřirozené moci nějaký zázrak vykonal, zavolal si slepce a kázal mu prohlédnouti. Po chvíli nařídil i chromému, aby ze zástupu se vzdálil. Tajná úmluva išanova později se prozradila a byl se svými spoluvinníky soudně stíhán.

Achmed išan v Taškentě umřel r. 1889 jako stařec téměř stoletý. Za své rouhavé řeči v mládí odsouzen k smrti, podáno však odvolání (rivojat, viz svr.), kterým osvobozen. Dobrodiní takého se dostávalo pouze rouhačům, kteří prosluli nějakým vynálezem v umění nebo řemesle. Išan dovedl jenom jemu známým způsobem zhotovovati vazbu knih. Tvrdil, že se musí prorokové občas po Mohamedovi objevovati a v samém koráně vyhledával neshody. Na jednom místě klne se Bůh měsícem, sluncem a zemí, na druhém Nejvyšší zakazuje, aby se lidé nedovolávali za svědka měsíce, slunce neb jiných věcí.

Dosud jsou známi důstojní představitelé celého stavu, ač se považují za hlavní překážku neúspěchů křesťanstva v řadách muslimů.

4. Maulaji.

V jižních částech Fergány a dílem v hornatých končinách Buchary a Karateginu roztroušeni jsou přívrženci sekty maulajů. Ve mnohém ohledu se liší nejen od šiitů, ale i od sunnitů. Před oběma těmito zástupci islámu bedlivě se snaží utajiti podstatu své víry. Za zakladatele své sekty pokládají imáma Džaffera Ali Sadyka (Spravedlivého). Byl to potomek Alíův od dcery prorokovy, zemřel r. 770 po Kr. Z počátku sektáři se jmenovali Ismailovci, dle syna Džafferova. Z Egypta se dostali do Persie, a to přičiněním Hasaního Sabby, který se později usadil v Alamatě, kde jeho vnuk r. 1177 po Kr. prohlásil, že není potřebí zachovávati ani postů ani druhých předpisů mohamedánských.

Maulaji v Hindukuši a na horním toku Amu-darje náležejí k sektě Asasinů a řadí se v některých názorech k Druzům.

Sami se zovou mugly, maulaji i mavalli. Někteří jméno jejich odvozují od arabského Maula = Bůh; jiní poukazují na příbuznost slova s muvagidin, jímž se dosud označují Druzové v Hauránu.

Články víry a obřady při jejich schůzích jsou málo známy, podobně jako u Jezídovců.

Sektáři se řídí zásadou: Člověk jest povinen ukrývati svou víru i ženštiny. Jenom někteří kazatelé, nemající žádného vzdělání, bývají sdílnějšími.

Sunnité je nazývají prostě nevěřícími (kafíry i zafary), ale oni sami se neodříkají jísti a modliti se s druhými. Někdy jim vyčítají, že se klanějí Alíovi, zeti prorokovu, a proto je nazývají služebníky Alího (Alí perest). Neodmítají toho, že uctívají jmenovaného šiitského mučedníka. Tvrdí o něm, že pochází od světla a tudíž že jest mnohem výše než Mohamed. Uznávají ho za vtělení samého božství. Nevěří v záhrobní život, ale v stěhování duší a uznávají takto jejich nesmrtelnost. Zlé skutky vysvětlují náchylností duše ke psu neb k jinému bídnému tvoru. Naopak dobré skutky jsou projevem předtuchy k velikému a svatému muži, do něhož má se duše přestěhovati. Neuznávají jakéhokoli svazku s druhými mohamedány. Tvrdí, že jsou sunnité psy a šiité osly. Vyjadřují nepokryté své pochybnosti o božském puvodu koránu. Někdy však připouštějí, že byl odevzdán archandělu Gabrielovi, aby byl vložen do rukou Alíovi, ale

omylem se dostal v moc Mohamedovi. Korán zaměňují perskou knihou kalami pirem; toto své písmo svaté ukazují pouze spoluvěřícím. Člověk se má oslepiti, aby nepociťoval závisti při pohledu na štěstí bližního; ruka se má spíše ochromiti, aby si neosvojovala cizího majetku. Skot, který zašel do osení, nesmí se vyháněti, až se nasytí. Pravý maulaj se považuje jakoby za odumřelého a proto mu není potřebí postů ani modliteb. Kdyby se kdo pokusil k postu ho přinutiti, spolkne třeba stipec prachu. Jedině se žádá od něho návštěva žijícího náčelníka imáma-zemana aneb sahibi-zemana.

Svatební obřad může vykonati každý muž, jehož bradu šlechtí šediny. Posadí si ženicha po pravici, nevěstu na stranu levou, vezme několik kousků pečených skopových jater do obou rukou a skříživ je, dává muži levou a ženě pravou rukou po kousku. Játra se považují za sídlo citu a náklonnosti. Po té vezme sklenici vody, podává ji nevěstě a odříkává několik slov z posvátné knihy kalami piru. Jest to podobný obřad jako při prohlašování přijatého otce. Stařec se prohlašuje s novomanžely za jedinou rodinu.

V Debrsku v Makedonii svolávají starci mládež, aby se zasnoubila a sňatek uzavírala.

Ani Kyrgyzové nedávali sňatek svůj duchovními žehnati; tedy nepovažovali manželství za svazek náboženský, nýbrž světský.

Ku poctě imáma-zemana pějí hymnu:

Talismane života, ty jsi sláva, Sahibi zemane!
Ať se tvé jméno na věky oslavuje, Sahibi zemane!
Ty jsi velitel obou světů (t. j. světla i tmy) od východu do západu,
Všichni králové vedle tebe jsou chudáci, Sahibi zemane!
Slunce nebes svítí tvou krásou,
Slunce i měsíc tvým světlem, Sahibi zemane!
Kdy se ukrátí zlé činy a spory Dedžalovy (zloducha),
Nebude-li tvých rozkazů, Sahibi zemane?
Doufám, že mému srdci se podaří
Osvítiti se pod prachem tvých nohou, Sahibi zemane!
Když přijde můj poslední den,
Budu tobě chválu pronášeti, Sahibi zemane!
Přišla doba, kdy tvá trouba
Musí býti vyslyšána v celém světě, Sahibi zemane!
Od Kafy do Kafy vezmi celý svět do ruky,
Vesmír si pokořující, Sahibi zemane!

Nastoupil čas pro věřící
Opásati svá bedra a následovati tebe, Sahibi zemane!
Nikdo se nebude klaněti Bohu a uctívati ho,
Neklaněje se také tobě, Sahibi zemane!

Maulaji veřejně pijí víno a nevšímají si zákazů, aby se varovali masa zvířat, jež nebyla usmrcena dle předpisu pravověřících. U nevzdělanců se jeví vyznání pouze tím, že jsou bez podmínky poslušni chalifa a pirů. Jejich prostřednictvím přinášejí i oběti svému duchovnímu náčelníku. Se sunnity a šiity vstupují v rodové příbuzenstvo; první se chovají k sektářům nevraživě, šiité naopak bývají s nimi v přátelské shodě, neboť obojí vyznavači se shodují v úctě k Alíovi.

Umře-li maulaj, nejlepší předměty z jeho movitého majetku se odevzdávají ve prospěch imáma zemana. V domě smutku nevaří žádného jídla 3—8 dní. Dle toho, jak byl zesnulý vážen, za něho se i truchlí. Sousedé s největší ochotou obstarávají, čeho k jídlu se nedostává. Jídla dávají na stromy i jinam na místa přístupná, kde se stávají vítanou pochoutkou pro ptactvo. Věří se, že duše zemřelého poletuje po příbytku; kdyby tam nalezla potravy, setrvala by na místě a jiné členy rodiny by za sebou vábila. Když však venku pro ni uchystána krmě, míhá se kolem, až se do nějaké jiné bytosti přestěhuje. Pro duši onoho, který si velikých zásluh získal, ponechává se delší lhůta, aby si nové sídlo dle libosti mohl vybrati.

V ustanovený večer se dostavuje kalif, jemuž připravují pokrm. Duchovní pozří sousto a po té podává do úst kousek dědici zemřelého.

Za nimi mohou již bez průtahu také druzí se hostiny súčastniti. Moc smrti má se obřadem přerušiti; kalif přináší nový život do příbytku a chrání dědice jako hlavy rodiny i ostatních členů jejích, aby nebezpečí nákazy nepodléhali. Potom zapalují lampu a při zvuku šestistrunné citery (gerba) celou noc prozpěvují a se veselí. Obřad sluje čirag-rošan. Zažehnutá při tom lampa naznačovala, že duše počala nový život i do jiného těla přesídlila.

Obrazy vynikajících světců imámi-zemanů chovají v obzvláštní úctě. Nejprve se jich dotýkají prsty, pak je kladou sobě na oči a rty.

5. Babisté.

V Zakaspicku, zvláště v Aschábádu šíří se posledním časem dosti sekta babistů. Zavrhují přísné posty, vykládají samostatně korán, odmítajíce nadpřirozené zjevení Mohamedovo. Dbají více na výchovu mládeže a snaží se s křesťany udržovati přátelštější styky. Tito odštěpenci jsou přísně stíháni nejen od sunnitů, leč i šiité netrpí jich ve svém středu.

Zakladatelem sekty byl Peršan Muhamed Alí, jenž pocházel z krásného Širázu, proslulého to rodiště nejslavnějšího básníka iránského Háfiza.

Ke konci třicátých let minulého století, ačkoli velice mlád, přece vzbuzoval všeobecnou pozornost svým bezúhonným životem. Vyhledávaje nový smysl v slovech koránu a v ústním výkladu k němu, utvořil tento iránský hloubatel nové náboženství a nazval se sám „babi" t. j. brána. Byl pevně přesvědčen, že otevřel učením svým novou cestu k pravému poznání Nejvyššího a pravdy. Hlásal, že týž je jediný, věčný, nezměnitelný zdroj života. Bůh zjevil své vlastnosti ve tvorech, kteří jako bezprostředně od něho pocházející, jenom dobří v podstatě mohou býti. Zlo je zjevem přechodným, neboť se dá napraviti.

Dle svých představ snažil se Mohamed Alí zbudovati říši, jejímž základem by byly zásady bohovlády a myšlenky sociálně-demokratické. Zamítal povinnost poplatků státních. Potřeby veřejné správy měly se hraditi dobrovolnými příspěvky. Člověk se osvobozuje od pout, kterými se svoboda jeho dle předpisů islámu omezuje. Proto stoupenci sektářů nejsou ani povinni vykonávati denně patero modliteb, mohamedánům předepsaných. Ženy nesmějí býti v haremu zavírany a přímo se jim zakazuje, aby své líce závojem zahalovaly. Mnohoženství na nejmenší míru se omezuje a rozvod manželství mnohými podmínkami se činí nesnadným. Kdo zásady babismu rozšiřuje, ten vstane v odměnu z mrtvých a přestěhuje se do jiného těla. Každému babistovi dovoleno čísti a naučiti se všemu, o čem se domnívá, že to není na závadu požadavkům mravnosti. Proto vídáme jednotlivce z nich, že čítají rozmanité překlady z evropských zábavných literatur.

V Persii vláda se chovala z počátku k sektářům shovívavě, ale prostý lid a duchovenstvo byli podrážděni proti nim

a vyzývali úřady, aby škodlivé kacíře pronásledovali. Z toho konečně došlo i k vážným nepokojům, při nichž Muhamad Alí byl r. 1849 zastřelen. Po krvavých bouřích babisté se rozptýlili do okolních krajin, někteří však z nich na oko bludu svého se odřekli a vrátili se do řad šiitů (1852). Nynější nepořádky v državě šachově se hlavně přičítají na vrub působnosti jejich zásad. Myšlenku zamítati světskou vládu mají společnou s českými bratry.

Celkem islám ve střední Asii pozbývá svého rázu výbojného, zdá se, že doba nebezpečí svaté války halí se do roucha zkazek.

K tomu svým podílem přispívají také zmatky v Persii a nový řád ústavní v říši osmanské.

Ústava vůbec je podmíněna požadavkem náboženské svobody; místo věroučných sporů do popředí společenského ruchu tlačí se snahy, jak by poměry životní se zlepšily a blahobyt lidu se povznesl.

6. Obřad obřízky

nejen u Sartů, ale i u Kyrgyzů a druhých mohamedánů středoasijských se řadí vedle svatby k hlavním událostem života. Hosté, se všech stran sezvaní, vybranými slovy blahopřejí otci k význačné rodinné události; nepřicházejí však s prázdnýma rukama. Dle možnosti a dle stupně příbuzenstva každý něco odevzdává; dárky slují tujana. Vidíme mezi nimi koně, onde přihánějí několik beranů, tuto nesou hedvábnou látku i celá sbírka dlouhých chalátů se ukrývá do skříně. Vše se od hospodáře a jeho lidí bedlivě odhaduje. Ze zvědavosti snad? Každý příchozí musí býti přiměřeně za svou pozornost odměněn. Otec hochův přichystá nové dary; tyto nesmí býti špatnější přijatých. Kdyby se rozneslo o pořadateli slavnosti (toju), že je skoupý, veta by bylo po jeho vážnosti. Účastníci jsou častováni a po hodech si vyjdou, aby se pobavili při zápasech a dostizích.

Zatím v nějakém postranním staně nebo domku se vykoná obřízka. Obvyklé při tom modlitby předčítá duchovní.

Vedle syna boháčova, který hradí náklad na celou slavnost, najdete tam řadu hochů 6—10letých pod dozorem svých starších příbuzných. Je to vesměs chudina; i na nich se stejnou dobou

obřad provede. Rodiče by nemohli sehnati peněz na nezbytnou hostinu a proto se připojují chlapci k šťastnějšímu svému druhu.

Hledíte na tváře hochů a vyčtete na nich jakési rozechvění. Oči jakoby chorobně byly vytřeštěny. Čím to? Jsou omámeni, aby se bolest zmenšila i nepříznivý dojem při výkonu se ztlumil. Hochům dávají rozmanité pamlsky, jež obsahují narkotické látky (maskunda). Z květů konopí se připravuje naša. Tato sama sebou opojná látka nevábí svou lahodou, proto ji míchají se skopovým lojem. Takto vzniká raugany kejf. Ani v tomto stavu mámivé součástky konopí nemohou vzbuditi chuť příjemnou. Proto se přidává cukru a dává se vše uvařiti. Zhuštěná hmota sluje gjul-kand, jí se omamuje i dospělý muž a rozhání její pomocí svou tesknotu.

Původní význam obřízky jako obřadu, jímž se přijímal nový člen do rodového svazku, ničím se neprojevuje; slavnost se uznává za úkon čistě náboženský, mohamedánský nebo židovský. U zoroastrismu, buddhismu neb u stoupenců šamanství v střední Asii není po ní ani stopy. Shledáváme se s ní teprve u několika kmenů dajackých na Ceramu a u jižních praobyvatelů na Mindanau, kdežto v Americe, Africe i Australii až dosud mezi pohanskými mravy hojně se uvádí. Za to vychvalované bradavičky, umělé u dívek sartských, dílem u kyrgyzských, turkmenských a druhých domorodců jsou nám důkazem, že slavnost dospělosti (pubertas) bývala spojena s tetováním a bolestnými zářezy do pokožky v obličeji a snad na hrudi i na jiných místech těla.

7. Mléčné příbuzenstvo a pobratimstvo

na jižním úpatí Pamiru a v Hindukuši více se ctí než u Turků (süd kardašlar). Svazky takové v lepších rodinách, jmenovitě někdejších panovníků, uznávají se za posvátnější než pokrevní. Syn nebo dcera ihned po narození odevzdávají se kojné a setrvávají pod jejím dozorem třeba několik let. Často nevidí otec svých dětí do šesti nebo sedmi roků. Všichni členové rodiny kojné bývají určeni ku službám chovancovým; osudy jejich a jeho jsou nerozlučně spojeny. Rodina kojné musela nezřídka následovati svého svěřence do vyhnanství. Když však štěstí na něho se usmálo, muž kojné stával se mu důvěrným rádcem. Mléčným bratrům chánovým nebo emirovým v různých končinách Fergány svěřovány nejvážnější úkoly politické a vojenské.

Často dostačí pouhý sen, aby mléčné příbuzenstvo mohlo býti uzavřeno. Zdá-li se ženě, že nějakého muže odkojila, aneb naopak muži se ve snách zjeví, že prsu jejího rtem se dotknul a tím za syna byl přijat, tu se svazek takový uznává a za zvláštních obřadů veřejně prohlašuje. Obyčej nyní se zapomíná, ale ještě před několika desítiletími se všeobecně uchovával. Sen v tomto případě se považuje za vnuknutí boží, jež bez podmínky nutno zplniti.

U Afgánců dostačí, by se pouze dotekl hrudi ženy rty svými, by ji takto veřejně za mléčnou matku prohlásil. Obřadu toho se užívalo i v případě, když někdo obviněn byl, že udržoval s onou ženou nedovolený poměr. Jakmile obřad byl vykonán, ihned byl nařknutí zproštěn.

Mléko ženy se prohlašuje za nejlepší prostředek proti rozmanitým očním chorobám, zvláště proti šedému zákalu. Kdo používá tohoto léku, uzavírá v mnohých krajinách Hindukuše a Pamiru nerozlučné přátelstvo, stejně přísně zachovávané jako pokrevní. Mléko mateřské je zdrojem života, kdo je okusí anebo jako léku užívá, považuje se za syna; rozdíl věku se nebere v úvahu. Máme tu jakýsi doplněk a obdobu k stěhování duší. Tyto mohou z těla do těla přecházeti; mlékem mateřským se vlévá v ústrojí zdroj života a tím tělesné přerození se podmiňuje. Umělé mateřství jest nejen svazkem příbuzenským, leč i nepřekonatelnou překážkou sňatku. Bylo by to prohlašováno za krvesmilstvo, kdyby někdo chtěl za manželku pojmouti vdovu po přijatém synu. V Čitralu ženy, jež mají nemluvňátka, krmí je střídavě po řadě a uzavírají mezi dítkami mléčné bratrstvo.*)

Zvláštní zpusob bratrstva uzavírají Alpamys a Kara-džan. Když změřili své bohatýrské síly zápasem, v němž poslední podlehl, týž přijímá islám a zavazuje se ho hájiti a rozšiřovati mezi svými pokrevenci. Po té položil svou ispáhánskou šavli mezi sebou a Alpamysem, objali se spolu a stali se přáteli, bratry. Svazek slavnostně takto uzavřený jest mocnější než nejužší rodinná pouta.

Neohrožený batyr neváhá obětovati svého syna Dost-Mohammeda, aby zplnil povinnost k pobratimovi.

O bratrství u Turkmenů promluveno při válečných jejich výpravách (alamanech). Význačná jest při tom slina, která nám

*) Биддёльфъ 110.

představuje pečeť pro přísahu mezi členy bratrstva a matkou zemí, rodičkou všech. Účastníci loupežného nájezdu musili naplíti do jamky, kde se slina jejich mísila s prachem a tím nerozlučné pobratimstvo slavnostně prohlášeno.

8. Baksové a hadačství.

Nositeli starých názorů světových u lidu kyrgyzského jsou baksové (u Tarančijců bakši). Kouzelníci tito mají stálé styky s dobrými a zlými duchy, zhoubci člověka. Dobří je podporují, zlé mění v pokorné sluhy a pu í je na pustinná místa. Houževnatě lpí v prostém národě víra v kouzla, ačkoliv už v starém Babyloně dle zákoníku Hammurabiova podezřelí z čarodějství nuceni jsou očistou se ospravedlňovati.*)

Onemocněla-li žena a domácí prostředky nepomáhaly, vypravovalo se, že ji ovládají džinové. K trpitelce pozván baksy. Po několika otázkách o průběhu choroby vyňal kouzelník z koženého pouzdra kobyz (hudební nástroj). Hru na něm doprovází písní a vyzývá duchy, aby mu byli nápomocni. Na nějakou chvíli přerušuje volání a hrozně vzdychá, jakoby po přítomnosti neviditelných bytostí toužil. Zvuky kobyzu stále slábnou, až čaroděj posléze zcela umlkne; zachvěje se, ruce se mu třesou, cetky a rolničky na jeho nástroji náhle zachřestí. Zdá se, jakoby naslouchal tajemným zvukům, tváří se pitvorně, přimhuřuje a znovu otvírá oči. Kyrgyzové jsou přesvědčeni, že se vyptává duchů na osudy nemocného.

Posléze se vzchopí, jakoby z chmurných mrákot se probouzel. Stírá pot s čela. Oznamuje, že nemocný jest ovládán zlými duchy, může je vyhnati za tři nebo za devět dní. Vyžaduje si však podpory dobrých bytostí (arvachů). Volání duchů se děje téměř výhradně v době noční. Někdy se baksy staví šíleným, bodá se nožem, dotýká se jazykem do žhava rozpálené motyky (ketmeni). Tím dokazuje, že duchové se opravdu do něho přestěhovali a jej ovládají. Kouzelnické pokusy se prodlužují daleko přes půlnoc. Zvolna se zaklínač uspokojuje a posléze chopí se opět kobyzu, počne prozpěvovati, prose svých duchů, aby se vzdálili a nepouštěli zajatých zlých bytostí na svobodu.

---

*) Winckler-Ham. 10.

Čarodějné pokusy se nedějí nepřetržitě několik dní po sobě, poněvadž kouzelníka velice vysilují a zdraví jeho povážlivě podrývají.

Když se nemocný počne zotavovati, končí baksy své návštěvy obřadem řečeným „kučru".

Zaklínač prosí, aby mu přinesli psí lebku, kterou všemožným křiklavým způsobem okrášlí. Po té sebere z každého stanu v dědině po loutce. Dle mínění kočovníků loutky mají představovati ďábly (šejtany). Jakmile slunce zapadlo, vede nemocného na onu stranu obce, kudy se táhne cesta. Křižovatky cest i ve slovanském podání bývají rejdištěm zlých bytostí. Před nemocným položena psí lebka, kolem pohozeny loutky. Chorobný, provázen kouzelníkem, třikráte obchází hlavu a vrací se do příbytku. Duchové-trapiči přecházejí do psa a do jeho tajemné družiny loutek. Chorobný se nesmí ohlédnouti, neboť by se duchové k němu vrátili.

Baksové bývají voláni nejen k nemocným, ale i na svatbu, kde působí jako obětníci a hadači, předpovídající budoucí osudy novomanželů. Provozují rozmanité kouzelnické kousky na způsob indických fakírů nebo muniů. Protahují smyčec od kobyzu skrze žebra, probodávají si život nožem, polykají jehly. Vyskytují se mezi nimi dovední břichomluvci. Posluchači ke konci výstupu zaslechnou kvikot vepřů, štěkot psů, řehtající hříbata a p. Mnozí z nich dosahují nemalé zručnosti lékařské. Při porodu se odvažují císařského řezu, kyndžalem otvírají útroby, aby je ohledali. Nemohou-li sami k nemocnému dojíti, posílají tam svou čapku (tybetejku) nebo nagajku. Vyvolávaje duchy, uvádí je zaklínač jménem a podobu některých dokonce hlavními črtami popisuje. Kouzelná moc baksů pravidlem přechází s otce na syna. Obracejí se k Bohu, aby jim neodepřel útočiště ve zlaté skříni (sunduku), po té uvádějí Mohameda, Šalomouna a četné světce mohamedánské. Ale hned se dovolávají duchů, kteří přebývají v horách a na kamenité poušti, putují po jezerech a bezvodných stepích. Přichází Čara-bas (čara - dřevěná nádoba v podobě kotlu, do níž se vejde asi půl hektolitru vody, bas-hlava) obrovského vzrůstu. Čapka jeho sešita z 60 beranních koží, na kožich mu nestačilo 90 ovčin. Dostavuje se veliký peri, denní vodní, vládce měsíce a slunce, rusovlasý (šejtan). Tohoto žádá, aby mu nadýmal plíce, poněvadž baksy při vzývání stále poskakuje a rameny

potrhuje. Dostavilo se deset vládců úžlabin, 40 ze stepí a vládce blesku, nade všemi vynikající. Přiskákalo rusé hříbátko a za ním ostatní duchové, jedouce na velbloudech. Ke konci vzdychá, jak se unavil, než všechny k sobě svolal. Podívejme se na vhodný doplněk do Tybetu.

Podobný obraz ne pouze ve vidinách, ale v živosti předvádí se nám při velikém tanci chamu v Tašilhum-po-u, sídle to dalajlamově poblíže Lhasy. Lamové reje se súčastňující představují čtyři panovníky hlavních nebeských stran, oblečené do divokých šatů, dále syny bohů, asi 60 celkem, v krásných, hedvábných šatech, zlatem vyšívaných a pokrytých drahými kameny. K nim se řadí čtyři ochránci hrobů, jako kostry hubení a ďábel, který má býti upálen. Také u Tarančijců se uvádějí mnozí mužové starozákonní, mohamedánští světci, zaměňujíce pojmy pohanské. Dle výkladu středoasijských mohamedánů prvním zemědělcem byl Adam, přívozníkem Noe, obuvníkem Salich, máslařem a olejníkem (kdo vytlačuje sesamový olej) Ježíš Navin, kovářem David. Místo kyrgyrského kobyzu se užívá u Tarančijců bubnu. Do středu místnosti se postaví prapor, k němuž se chorobný posadí. Zaklínači v poříčí ilijském sami nechodí jako u Kyrgyzů, nýbrž vždy v průvodu 4-5 svých učeníků. Šamani v Sibíři posadí u ohně 4-5 i více mladíků a dívek, aby svým zpěvem je provázeli. Všichni vykonávají modlitby až do denního úsvitu, po celou dobu, kdy duchům dopřána volnost pohybu. Baksové se vydávají za pravověrné mohamedány, ale přísní muslimové je pokládají za sluhy Šejtanovy. Prapor, který v ilijské oblasti při svých výkonech vztyčují, má stejný význam jako bříza se stuhami dvou barev u sibiřských šamanů. Naznačuje se jimi strom života. O Abrahamovi v modlitbě baksů tarančijských se připomíná, že neshořel v ohni Nimrodově. Měl býti obětován na hranici jako náboženský novotář, že se nechtěl klaněti Mardukovi. Upomínka se oživuje podáním z bible, neboť samo jméno Nimrodovo (Na-marad — vznešený z Maradu) v klínopisech není zjištěno. Dle výkladu Smithova pod tímto hrdinou se ukrývá starobabylonský Gilgameš.

V druhé zažehnávací modlitbě se dí: „Synům a potomstvu lidí plukové (duchů) uložili stopy (nemocí) ve 360 žilách, 444 kostech. Od vás pluků, kteří jste nalezli místo (v žilách, svalech), pomoci prosím. Všemohoucí na světě, (přišedší) ze čtyř stran světa! Ó plukové stále se procházející po moři! Vy jste sami ukryti

(neviditelni), ale v každý čas jste přítomni. Libě páchnoucí pižmem, krásni (barvou) jako kamfr. Vzrůstu neuvěřitelně vysokého, podobni pupencům (vůní). S brvami jako péro, s očima maralovýma, vzrůstu štíhlého, se sladkou řečí, se zlatými hlavami, s vlasy jako hyacinthy — my jsme pro vás připravili hry, přijďte hrát, hrát!“ Duchové vášnivě milují hru, tanec, podobně jako víly samodivy u jižních Slovanů. Baksové svým rejem někdy přímo napodobují víření vichru. Duchové se považují za všemohoucí, příchozí ze čtyř stran světa; procházejí se stále po moři, neboť na pobřeží mořském pravidelně větry vanou. Pižmo a kamfr jim bývaly obětovány, jako věci nad jiné milé. Někdy se neodvádějí trapiči nemocného do psí hlavy, nýbrž, když se týž před úsvitem provází ven, bijí ho slepicí, aby se do ní nemoc přenesla. Stejný obyčej rozšířen u turgaiských a orenburských Kyrgyzů a u kazanských Tatarů. Baksové svá kouzla vykonávají výhradně za vlády měsíce — v noci, neboť luna jest sídlem duší zemřelých, zvláště zlých. Hadačstvím u Sartů se zabývají téměř výhradně ženy. Rozeznávají se palvun anebo palbin (obyčejné hadačky) a název peri-chán přísluší těm, které udržují spojení s perimi. Jakýsi Sart z veliké skouposti nechtěl svou ženu ani živiti a mezi manžely panovaly nekonečné spory. Kdysi muž sobě usmyslil, že viděl ženu ve snách, jak se stala perichánem a s duchy rozmlouvá. Sám se stal hadačem, ale jeho družka se neuměla do úlohy vpraviti.

V západním a jižním Pamiru proroci (dajniali) mohou býti obého pohlaví, ale častěji se doplňují ženštinami. Dar prorocký bývá onomu údělem, na koho ve snu padl stín nějaké víly (baraje). Zřídka se přihází, aby matka a dcera byly prorokyněmi (dajnialami). Často mladí lidé se prohlašují za bohem nadané věštce.

Poprvé se projeví dar ve snách silným nadšením a vidinami. Jakmile to okolní zpozorují, přivedou hudebníky s klarinetem, nebo s flétnou, kteří hrají nad uchem spícího. Když projevuje příznaky života, přivedou kozla, utnou mu hlavu i s šíjí a dokud ještě řine se z oběti krev, přinášejí nejlepší díl padlého těla. Sestoupil-li na něho skutečně dar věštecký, uchopí se dychtivě přinesené hlavy a loká plným douškem kanoucí krev. Jenom bytostem nadpřirozeným se přináší oběť. Kdo snese čerstvě tekoucí krev zabitého zvířete, tím samým osvědčuje, že

je silou nadpozemskou nadán. Někteří při zkoušce neobstojí a na ně se pohlíží jako na slabé nadané. Dajnialové jsou bráni v potaz ve všech vážných otázkách života veřejného. Dar věšteckého nadšení maně se ukazuje za doby zimní, za letního žáru vystupuje silněji.

Biddulf popisuje nám, jak byly dvě věštky přivezeny z daleka, aby vylíčily, jaký průběh budou míti svátky na počest žní pořádané. Jedna z obou pythií byla asi dvacetiletá, druhá čtyřicátnice. Divoký a těkavý jejich pohled svědčil, jak na ně účinkuje jejich zaměstnání. Shromážděný lid sledoval bedlivě, jak byl utvořen kruh a v jeho středu na ploském kameni položen svazeček cedrových letorostů. Cedru užíváno jako stromu života. Po celý rok zelený mohutný kmen daří se ve vysokých polohách Himálaje a Hindukuše, kam dle báje kladou se sídla duchů a bohů. Zapálili větvičky a pokud lidé oheň rozdmychovali, jedna z dajnial vdechovala hustý dým, aby se jím omámila. Hudba zanotovala tichou píseň. Za několik minut věštka byla silně vzrušena, ruce nad hlavou sepiala, celé tělo její se chvělo a posléze odstrčivši hořící větve, uložila se u nohou hudebníků, uchopila oběma rukama buben a počala trhati hlavou ku předu i do zadu.

Posléze vysílena upadla na zemi. Diváci hlučně pokřikovali a hudba napodobovala rozkácenou bouři. Do kruhu vstoupila její družka a rovněž po několika minutách zůstala bez pohnutí na zemi.

Jedna z žen po chvíli vstala; po ní i druhá nabyla vědomí a kolíbajíce se, šly podél kruhu v taktu hudebníků. Majíce vlasy rozpuštěné, oči přimhouřené, omámeny jsouce dýmem z cedrů, po chvíli na sebe narážely a poskytovaly pohled bytostí, jež zmítány ponurými, divokými vášněmi. Diváci pokřikovali při každém prudkém záchvěvu žen a pronikavě hvízdali. Dostavovala se únava a zvolna jaly se pronášeti prorocká slova. Hudba opět mírně se linula a ženy se zvolna pohybovaly podél kruhu. Pohled jejich byl utkvělý, jako bez myšlenky. Po chvíli jedna z nich se zastavovala, klonila hlavu k flétně nebo bubnu, jako by naslouchala zvukům nadpřirozeným, pro druhé nepochopitelným a pokračovala ve své procházce. Někdy za takých zastávek jedna z nich vyrážela ze sebe pronikavý křik, který dvakrát, třikrát opakován od hudebníků, znovu jejich nástroji posluchačům se vykládal. V davu byl slyšeti šepot údivu a radosti.

Občas od kouzelnic vkládány tance, aneb tyto prováděly podivné skoky, jako by nadpřirozenou mocí nutkány. Vše přivádělo obecenstvo do nejvyššího stupně vzruchu.

Výstup trval přes hodinu, až obě věštky svou mohoucnost vyčerpaly. Jeden z diváků vstoupil do kruhu, sklonil se, kouzelnice mu vskočila na bedra a dala se od něho vynésti z očarovaného kruhu. Totéž se opakovalo s její družkou. Proroctví projevováno skoky a rykem hlasu; žádné otázky se nekladou a dajnial může vypravovati, co jí právě napadne. Zůstavena jí úplná svoboda řeči, a neoblíbený vládce býval druhdy nemilosrdně tepán. Neboť hadačka mluvila, jako by byla pouhým nástrojem božím.

Tento způsob prorokování se uchoval pouze v hornatých krajinách Gilgitu, Chunzu a Nageru v Kašmirsku, jinde na samém úpatí Pamiru obyčej již vytlačen předpisy koránu. Zdá se, že zvyk v kraji zaveden byl sektou šinů. Většina žen duchem prorockým nadšených patří k těmto divným vystěhovalcům z Indie, kteří považují krávu za zvíře nečisté a zakazují svým stoupencům požívati jejího mléka.

Za obřadu se snaží někdy kouzelnice z tajemného kruhu uniknouti, ale posluchači násilím jí v tom překážejí. Kdyby prý bylo jí dovoleno z obvodu čar se vzdáliti, pronášela by velmi nepříznivé svědectví. Někdy však předstírají, že je dráždí pohled nějakého člověka, psa neb i jiný předmět křiklavých barev. Ani takové pokusy nepomáhají. Diváci je odstrkují zpět do čarokruhu a popuzení věštcové se musí spokojiti po svých vidinách házeti kamením.

9. Džinové a jiné bytosti vybájené.

a) Džinové

jsou duchové, kteří mocně zasahují v osud všech živoucích tvorů. V celých zástupech se rozlétají po světě, pokoušejí lidi, stěhují se do nich i do zvířat se někdy obracejí. Ozývají se zbloudilým, aby je zavedli do bezvodných pouští. Daleko pod oblaka se zdvíhají a tajně se snášejí na větve stromu, na jehož listech napsány osudy každého člověka. Strom svěřen ochraně dvou andělů; jakmile tito shlédnou blížiti se pluky džinů, zahánějí je třeskotem blesků. Duchové se ukrývají do kmenů stromových

nebo pod paží lidí (srv. albasty, slov. plivník). Ale blesk je vyhledává a trestá, ať se ukryjí kamkoli.

Dle mínění Sprengerova odvozuje se slovo od arab. džan = pokrývati; Wahl přirovnává je k latinskému genius; více k podstatě tajemných bytostí se blíží tybet. gšin (zemřelý), sr. ještě čín. žen = člověk, šen = tělo.

Dělí se na několik druhů; nejznámnější z nich jsou albasty nebo martu, mezi nimiž se opět rozeznávají: sary (žluté) a kara (černé) albasty. Poslední slovo se skládá ze dvou částí, al — pozor, vari, basmak — rdousiti. Zvolá-li se: Albasty! hned se dostaví žádaný druh a hotov rozkaz zplniti; zvuk slova martu jej však zapuzuje. Oba duchové svou povahou a chováním k člověku se podstatně liší. Sary albasty je chytrý a podvodný, někdy slibuje, že nechá někoho na pokoji a přece sleduje každý jeho pohyb, vyčkávaje vhodného okamžiku, kdy by mu mohl uškoditi. Kara albasty, nebo krátce kara, zřídka pronásleduje někoho, je však daleko horší.

Kyrgyzové někoho proklínajíce, volají: „Nechť tě zadáví kara (kara baryn)". Rdousí a hubí zlé lidi, dobrým nemohou ublížiti. Jenom některým smrtelníkům dopřáno viděti albasty. Aby mohli své záměry prováděti, berou útočiště k rozmanitým úskokům. Někdy se blíží jako kočky, jindy dávají přednost kozlovi. Nejvíce se ukazují jako chlapci aneb dívky s ohromnými prsy. Nemívají oděvu, ale bývají hustě zarostlí.

Kyrgyzové semiréčenské a akmolinské oblasti si představují albasty v podobě ženy vysokého vzrůstu, s velikou hlavou a prsy. Prsty rukou vyzbrojeny dlouhými a ostrými nehty, vlasy splývají po šíji až na zemi. V perovském újezdě byla viděna albasty v podobě lišky a kozla a v obou případech zvířata tato nesla v tlamě plíce, vyrvané matkám. Fergánští Sartové si vypravují, že jsou to rozcuchané, silně zarostlé stařeny. Užívají slova jako nadávky o ženách, které málo dbají úpravy svého zevnějšku.

Albasty se ukazuje v stepi v podobě raněného jeřábka. Když se mimojdoucí nad ním slituje a ptáčka pod paží uschová, po nějaké chvíli se z něho vyboupne bledá dívka, s rozcuchanými, žlutými vlasy. Jak se brániti proti úskoku? Starci radí, aby se dotěrné ženy v podobných případech bez milosti bily. Jindy se objevují jako svůdné krasavice; obyčejně se sdruží tři

a tropí si úsměšky z poutníka, dráždíce ho. Mnohdy dovedou duchové vyhrožovati, přijíždějí jako jezdci s bílým turbanem, máchajíce zlatou šavlí nad hlavou své vyvolené osoby. Žádají, aby jim byl obětován černý kozel (serke) na znamení, že se podává vůli džinů. Vedle toho mohou býti získáni někteří z duchů džinských, jako Tumpakaj, zvláštním jídlem. Praží se pšenice, roztluče a smíchá se smetanou, což se předkládá neviditelným druhům. Osoby vyvolené pro úřad baksů bývají přemlouvány i vyhrůžkami nuceny, aby se zasvětily pro džiny a arvachy. Na znamení, že vstupují do služeb duchů, jeden z těchto dává baksovi na rty „zlaté vousy" a na ruku prsten s drahocenným kamenem.

Kdežto pro obyčejné lidi jest albasty neviditelná, baksové ji dobře pozorují, bodají dýkou a střílejí po ní. Někdy však, když kulí zasažena padá, najednou z jejího těla vyskočí dvě mladé albasty a prchají.

Dle legendy Chodžy Achrara jsou džinové dobří duchové, ale nemají příležitosti, aby se ve všech předpisech islámu učili. Sám car jejich si vyžádal, aby ho Achrar v překrásné zahradě „bagi Iránu" zasvětil do víry prorokovy.

Kyrgyzové věří, že musí býti šestinedělka stále opatrována, jinak by jí albasty vyrvala plíce a hodila do vody. Ženy kolem ní shromážděné, jakmile nového světoobčana shlédnou, plijí na zemi a volají: „Fuj, bídný kluk!" Jenom ne chváliti! Budí se závist uhrančivých očí a albast, které se pokoušejí vzíti robě a vlastní šeredné podvrhnouti. Pokud hrozí děcku nebezpečí od zlých bytostí, nesmí býti ani formálně přijato do rodového svazku, až uplyne 40 dní, lze mu dáti jméno. (Srov. slov. navi.)

Od těchto představ se úplně liší oni džinové, kteří jsou předmětem úcty indických džajnů.

b) **Diiv u Tarančijců**

je zlá bytost, podobná člověku, nadaná obrovskou silou, jež může létati (srov. pers. div, zends. daëva). Nejvíce se této vybájené představě přibližuje srbský zmaj a bulharský zmêj. Dosud v Makedonii, ve Starém Srbsku i v jiných odloučených končinách poloostrova Balkánského kolují přečetné pověsti v ústech lidu o silném změjovi, jenž hubí hrozné lamije. I v epickém

básnictví obou jihoslovanských národů shledáváme hojné vzpomínky na bytost, jež má nápadnou shodu se středoasijským bájeslovím.

c) **Sedm duchovních otců**

přicházejí ku pomoci jako poutníci, žebráci od Káby. Na hlavě mívají špičaté čepice nebo klobouky do hrotu zakončené, jako Tataři nosívají; jejich tělo se nuzně halí do rozedraných šatů. Vystupují jako kalendeři (derviši); slovo znamená čisté zlato, narážka to na čistotu jejich srdcí, která se žádá od přívrženců.

Sedmero otců se dotýká při narození rtů a zad dítěte pěti prsty, chovají je na kolenou a prohlašují se za jeho vychovatele. Jsou obyčejně neviditelni. Tito haib irán kyrk čilten se dělí dle Ajdarova na sedm druhů. Bývají po dvou u člověka a slovou vezíry, onen po pravici pozoruje neviditelné věci, druhý po levici sleduje jednání viditelné. V třetí skupině čtyři muži dozírají na strany světové. Ve čtvrté řadě se čítá sedm mužů, stejně je v páté skupině, která se označuje jako „sedm“.

Šestá kategorie počítá 40 mužů, společně slují „čilten“, sedmá posléze obsahuje 366 mužů, kteří se opět rozdělují na dvě pododdělení. Kdo si chce vyprositi pomoci od haib-iránů, posadí se k nim zádv obrácený a vykonává modlitbu. Aby poznali, na které straně se duchovní otcové nalézají, zřízena zvláštní růžice světových stran. Jest osmerodílná a čísla měsíčních dní označují, jakým směrem má se prosebník obrátiti, aby se podpory dožádal. Dle potřeby otcové přijímají podobu lidskou a setrvávají úplně ve službách božích. Hrdina Karadžan pěje před Tajša-chánem: „Jak mne znepokojovali jeho (Alpamysovi) duchovní otcové. Vždyť v době zápasu div mi neodňal duši a ukrutní jeho starci nedopřávali mně pokoje.“ Ochránci dovedou se i zamilovanému svému hrdinovi lichotiti: „Točíme se před tebou (jako při oběti), náš střelče! Ty's naše bobrová čapka, jež naše tělo zdobí, ty's hvězda naše, vysoko stojící nad hlavami našimi! O Karadžane, ty's duše, beránek náš!“ „Svatí starci“ chrání i koně, válečný oř Alpamysův se těší z jejich přízně, aby nepodlehl nástrahám.

Duše může býti na velikou vzdálenost vycítěna. Alpamys vypravuje, že jede po stopách duše Gulberčiny, vyvolené svého srdce. Na jeho vyhrůžky odpovídá mu Kara-džan: „Rozhněvám-li

se, vezmu tvou duši a rozpleskám tvou červenou krev, zároveň s krví tvých duchovních otců". Duše ochránců duchovních jako obyčejných smrtelníků může býti z těla vyrvána.

d) Arvachové

jsou duše svatých, kteří lidem vypomáhají při rozmanitých útrapách života. Dle úspěchů, jakých se kdo v životě dodělává, soudí se, jak má silné arvachy. Tito musí neviditelně zápoliti s ochránci protivníkovými. Proto se každý vynasnaží, aby rozmanitými dary přízeň co největšího počtu světců si zabezpečil. Zápas mezi stranami arvachů bývá mnohdy tuhý. Tím si vysvětlíme, že tak veliká se věnuje péče náhrobkům světců po stepích roztroušeným. Sami kouzelníci se často horlivě dožadují podpory jejich, aby jim pomáhali neškodnými učiniti zloduchy, kteří rozmanité choroby způsobují.

e) Peri

jsou překrásné bytosti, žijící mezi nebem a zemí i na vysokých horách, zvláště sněhem věčně zahalených. Chtějí-li někoho jako pravého krasavce označiti, praví Kyrgyzové, že jest synem peri čili perizad. Dle jedněch jsou to bytosti dobré, dle druhých je podstata jejich zlá. Jenom se dotknou nějakého údu lidského a týž pozbývá mžikem vlády, jejich dechem se poutá člověk na lůžko. Jmenovitě dna, hostec, suché loupání, mrtvice, padoucnice, ochrnutí údů a podobné choroby se připisují zlomyslnosti perií. (Srov. jihoslovanské víly a samodivy.) Mnohé z nich se daly získati pro islám, jiné se však přidržují pohanství (kafír peri), mezi oběma trvá kruté nepřátelství. Některé si osvojily hlubokou učenost, jiné dávají přednost prostotě, jasnému rozumu.

f) Upír v podobě ženštiny.

Vampir vedle jiných zlých bytostí se poměrně málo vyskýtá v pověrčivém vypravování Kyrgyzů. Představy o periích, albastách a duchovních otcích příliš zajímají mysl lidu.

V dávných dobách žil jakýsi boháč Abdulla, jehož bohatství žádným číslem se nevypočítalo. Jediný jeho syn tři léta hledal v různých zemích nevěstu, ale nikde nenalezl dívky, která by ho vnadami dovedla upoutati.

Až na zpáteční cestě domů potkal krasavici, do níž se vášnivě zamiloval. I pojal ji za manželku. První tři roky žil s ní šťastně, ale pak počal chřadnouti, chodil jako živá kostra. Boháč (baj batča) vyhledával všelikých prostředků, aby ztraceného zdraví opět nabyl. Obrátil se ke zkušenému kouzelníku. Tento otevřel knihu a dlouho do ní nahlížeje, pravil:

„O můj mladíku! Ty trpíš od své ženy. Ačkoli je krasavicí, není ona člověkem, ale zmijí — upírem. Až si ulehneš, nenech ve staně ani kapky vody. Sám nezavírej očí celou noc a uvidíš divy."

Za hluboké noci žena přijala podobu zmije, plazila se po jurtě, hledajíc vody. Když marně po občerstvení pátrala, protahovala se neuvěřitelně rychle, lezla ze stanu a nechávajíc ohon na místě, vypiala se, až hlavou dosáhla říčky, kde se napila. Na to se proměnila opět v krasavici.

Na radu kouzelníkovu boháč dal vystavěti dům o sedmi stěnách (srv. babylonská věž o sedmi poschodích, pověst o založení hradu v Buchaře v podobě velikého vozu na obloze o sedmi hvězdách). Když byl hotov, uvedl tam svou ženu a ukazoval, jak dal vše krásně pro ni zaříditi. Jakmile do železné komnaty vkročila, přirazil dvéře a rozkázal, aby se dům se všech stran slamou obložil a zapálil. Když se stěny do žhava rozpálily, zaúpělo to v nich tak strašně, že se země třásla, neboť naposled vydechla žena upír.

Upíři ve věku sedmi let se jeví ve všech podobách.

g) **Až-daga,**

báječné zvíře, podobné draku, chrlí oheň a nic neodolá jeho hltavosti. Padne-li však netvor náhodou do ohně, sám hyne.

h) O andělu

Rogda-barke

se vypravuje, že přináší hrom, blesk a déšť; jenom podrážděn jsa, svítí, metá oheň a vodu. V anděla tu proměněn přírodní bůh, zástupce čínského draka — mraků, elektřinou přeplněných.

ch) Velice jest rozšířena u Kyrgyzů víra

v ptáka štěstí (kara-lan),

žijícího pouze čtrnáct let. Někteří se domnívají, že bájeslovný tento okřídlenec se shoduje s chomajem, orlem ušlechtilého

druhu, fénixem, vyvolencem ráje. Poslední se nikdy nespouští na zemi, aby neposkvrnil svých nohou prachem všednosti, nicoty. Vznáší se ve vyšších vrstvách ovzduší; padne-li stín jeho na hlavu smrtelníkovu, stává se týž carem, synem štěstěny. Odtud se odvozuje titul sultánů tureckých chomejradž. Vejce jeho, než doletí na půdu údolí slz, promění se v ptáčka, jenž rychle k oblakům se nese.

i) Za zvláštního bájeslovného ptáka se vydává

východní,

který po vůli boží poslán, aby zachránil Samarkand před záhubou. Když arabský vojevůdce Huzajma na hradbách města své prapory vztýčil, chtěl je úplně z kořene rozmetati; 750.000 dělníků stavěli hráze na Zerafšánu, aby jeho proud zadrželi. Voda se už řinula do ulic a zatopovala je. Tu poslal Hospodin bílého ptáka, kterého nikdo před tím nespatřil. Po vůli Nejvyššího ponořil se neznámý opeřenec do vody a podeplul pod mohutnou hrází. Vlny draly se otvorem takto prorvaným a Samarkand byl zachráněn.

j) **Otec koňstva (džylky-ata)**

ve veliké se chová úctě, chrání oře před jakoukoli úhonou. Když byl Kara-džan od svých protivníků obelstěn a jeho běhounu natlučeny hřeby nad kopyta, aby ochroml a k závodům neschopným se stal, dovolává se hrdina pomoci „otce koní". Pastevci často jméno jeho pronášejí, když jejich stáda (tabuny) v nebezpečí se ocitnou.

k) Turkmenům chrání koně

Djul-djul,

oř proroka Alího; šamanské božstvo zahaleno závojem islámu, dosti průhledným, aby se mohlo udržeti. Když Alí jel na svém zamilovaném vraníku mimo ves (aul) Murču, spatřil hospodáře, jak trhali melouny a dýně. Skoupí vesničané nechtěli hladu jeho ukojiti a tu proměnil je světec v kameny. Mnohé trhliny ve skalách připisují se ostrému meči Alíovu. Hrdina nejezdíval v oklikách, vždy přímo se hnal, skály, jež se mu v cestu namanuly, břitkostí meče protal. (Podobné pověsti se vypravují o kralevici Marku, že provedl se skalami v Makedonii u Prilěpu a Velesu.) Ochráncem ovcí je M o j ž í š, velbloudů V e j s - b a b a, země-

dělství opatruje Baba Taj-chán. Jakmile dobytek chřadne, nebo jiné nehody majitele stád stíhají, neváhá přinésti oběť. Ochranný duch musí býti usmířen, aby se neštěstí odvrátilo.

l) Jalovec

u tureckých kmenů a u Tybeťanů požíval božské úcty; podobně také cedr v Hindukuši. V Gilgitě prokazována taková čest ušlechtilému „čili“ (Juniperus excelsa) ještě počátkem 19. století. Tři mladíci ztepilého vzrůstu, ruměných tváří po tři dny se chystali, aby důstojně mohli obřad konati. Za rozbřesku čtvrtého jitra vypravili se do hor, zásobeni vínem, olejem, chlebem a rozmanitým ovocem. Vyhlédnuvše si krásný kmen, postříkali větev jeho vínem a olejem, ovoce pak a chléb snědli jako obětní hostinu. Po té ratolest usekli a odnesli do vesnice, kdež při vchodu uvítáni jsou lidem v rouše svátečním, provázeni hudbou a radostným jásotem až k velikému kamenu blíže tekoucí vody.

Tam obětován kozel, jehož krví větev byla potřísněna. Rozvířil se ryčný tanec, při němž lesklá ocel se míhala nad hlavami účastníků. Hlava žertvy nabodnuta na žerď, aby sloužila za terč pro střelce z luku a ručnic. Kdo dobře mířil, odměněn láhví vína a kusem masa z kozla. Když takto celá oběť byla rozebrána, kosti její se pohodily do potoka vedle se řinoucího, a všichni se omývali, aby před tváří bohů se očistili. Vraceje se domů, každý si ulomil na cestu snítku. Před ním zavřeli příbytek a když klepal na vrata, žena se ho dotazovala: „Co jsi přinesl?“ Dí jí v odpověď: „Potřebuješ-li dětí, přináším je; potřebuješ-li jídla, nesu je; potřebuješ-li skotu, přinesl jsem; čeho si žádáš, vše mám.“ Dvéře se uvolnily a muž odevzdal ženě větvičku, z níž ona drobnou ratolístku polila vínem a vodou a hodila do plápolu na krbu. Ostatek posypala moukou a vetkla do skuliny blíže krbu; také muži poprášila hlavu i prsa týmž darem nebes, oslovujíc jej: „O Širi Bagertaume, synu kouzelnic, přišel jsi z daleka?“ — Širi Bagertaumem, hrozným králem, se rozuměl posvátný strom. Druhého dne napekla žena několik chlebů, vzala je a hnala kozly ke kamenu „čili“. Když zvířata stanula kolem obětního balvanu, házela po nich kamení a pokřikovala: „Čili, čili!“ Dle toho, kam stádo prchalo, soudili, jak budou příštího roku hojná kůzlata. Ořechy a granátová jablka položili v oběť na balvan, chleby rozdělili a snědli.

Pět dní hlaholila po příbytcích píseň:

„Hrozný, kouzelný králi, tobě oběť přináším. Jak velebně stojíš! Naplnil jsi můj dům, dal jsi mi ženu, když jsem ji neměl, s dcerami dal jsi mi syny. Ukázal jsi mi spravedlivé cesty, dal jsi mi mnoho dětí. Učinil jsi mne hoře podobným. Přivedl jsem rodinu s temene hor. Ubil jsi mnoho divokých kozlů, s ručnicí na ramenou, s mečem v ruce. O jezdíš na koni! O ty v bohatém rouše! O hrozný králi! Zabil jsem pro tebe berana. O ty s hor přicházející, olejem pomaži tvé nohy! Byl jsem v rovině, lid tam zabil ti ku poctě kozla, zabil berana. Dnes jsem se tobě poklonil. Zítra se rozloučíme. Jdi, hrozný, kouzelný králi, klaním se tobě! Tys mně dal blaha, jak bych tě měl opustiti!“

Oběť přinášena od Šinů v Gilgitě.

Názory tuto v obřadech projevované ukazují mnohou shodnou stránku s náboženskými představami Karakyrgyzů.

Tedy kámen, kosti všerodící matky země a proudivá voda se spojují, aby strom života vypěstily. Obřad vysvětluje pravý význam kmene při zaklínání šamanů sibiřských a baksů u Kyrgyzů. Pochopíme též, proč se peri i džinové vznášejí do nadoblačných výšin, aby vyhledali strom života.

10. Pověry.

Víra prostého lidu v Turkestáně v mnohém se shoduje s názory nevzdělaných vrstev ruského národa. K dobru se počítá mýti si hlavu v pátek, sbírati drobty chleba, usmiřovati rozvaděné manžely. Lid se bojí úkladů ďáblových (šejtanových, dadžial).

Když se houpá prázdná kolébka (bišik), umře dítě, které tam spává. V lůžku, nedbale opatrovaném, zůstává neviditelný duch, ochránce nemluvňátka, kterého kolébající vypudí a za ním i opuštěná duše uniká.

Přezůvky musí býti u dveří odloženy; když se v nich dále vstupuje, nepřátelé hospodářovi se rozmnožují a jej zahubí. Zlí duchové se přitisknou na obuv, vnikají do domácnosti a mezi přítomnými, zvláště v rodinném kruhu, rozbroje podněcují.

Uhrančivý zrak je nebezpečný, proto se neodvažují někomu novorozeňátko ukázati.

Člověk, který v jistých potřebách neužije kousku hlíny, ale papíru, oslepne. Látka, na které se tiskne korán a jiné svaté knihy, nesmí se ani na zemi povalovati.

Obává-li se žena, že se jí muž zpronevěří, vyžádá si od duchovního ochranný talisman, kus papíru, na němž tajemná říkadla vepsána (tumir). Týž se skládá do trojúhelníku, zašije se do hedvábné látky a připevňuje se na prsa do košile nebo do pláště.

Sarťanka stěžovala si na svou soupeřku: „Má podlá sousedka (spolumanželka, kundači) málem by mne zahubila. Počala jsem chřadnouti. Vykopala jsem u krbu podlahu a pod překlopenou miskou našla jsem tam žábu a kousek loje. Jakmile by tento se roztál, tesknotou bych zhynula.“

Když muž se stává ku své družce života chladnějším, žena se vypraví ke knězi, aby jí zaříkal chléb, sklenici vody, čaje, kyselého mléka, též nějaký jiný nápoj aneb pokrm a předloží jej muži. Modlitba za povzbuzení lásky sluje isytma, na ochlazení náklonnosti (k protivnici) sautma.

Vedle išanů a mullů se zabývají zaříkáváním židé a cikáni, neboť se pokládají oba tito národové za cizince, kteří mají styk s tajemnými bytostmi.

Když muž rozumu pozbude, praví se, že mu připravila žena z pomstychtivosti za pokrm oslí mozek. U nás pověrčivost tvrdí, že děti hloupnou, když se jim slepičí mozečky předkládají.

Která žena ráda jídá kdoule, mívá krásné dítky. Kdo si pochutnává na tomto ovoci ve snu, tomu se zplní přání.

Vstoupíme k nemocné z bohaté rodiny v Samarkandě. Mladá žena byla přísně dle předpisů šariatu vychována; ačkoli jí bylo přes dvacet let, ruské tváře nespatřila. Když vstoupila lékařka (Ruska), zakryla matka trpitelce líce širokým rukávem své košile. Bála se patrně, aby se zlé bytosti neviditelné nepřipojily ku vstupujícím; vedle lékařky totiž byla přibrána porodní babička a tlumočnice. Na hlavu mladé matce položen talisman — kousek papíru s vepsanou modlitbou z koránu. Jiný podobný záchranný štít před útoky duchů pověšen na stěně u hlavy. Tato má býti nejdříve zabezpečena, neboť šestinedělka často do mdlob upadá, anebo jí horečka lomcuje.

Dále tu postaveno dvojkřídlé zrcadlo. Spatří-li v něm nečistý duch svoji tvář, nesnese takového pohledu a rychle se vzdálí. Vedle zrcadla připravili kovovou misku se žhavými uhlíky. Na ně se házely libě páchnoucí traviny, jejichž dým pro peri a druhé duchy je nesnesitelný. Kolem na podlaze rozházeny střepy hliněného hrnku. Na jejich vnější straně inkoustem načrtána tajemná písmena a číslice. Do střepin se měli přestěhovati sužovatelé trpitelky.

Duchové se dělí na četné skupiny a tyto naznačeny nápisy a číslicemi, aby každý z nich poznal, kam se má uchýliti. Pod poduškou ukryta cibule, česnek a jiné věci silně páchnoucí, jakož i chumáč vlasů. Vše sloužilo k zapuzování neviditelného nepřítele, kdyby se pod podhlavnicí mínil ukrýti. Hruď a život nemocné byly počrtány rozmanitými čarami. Kolik čar narýsováno, tolik nečistých bytostí puzeno z chorobného těla. Uhlík vzat ze svěcené pánve.

Mezi nebem a zemí se musí kráčeti pěšky 500 let.

Sova (gu-kuš) dle pověry Tarančijců nejí pšenice. Týž noční pták nepije ani vody; v ní zahynuli všichni vrstevníci Noeovi.

Adam byl vyhnán z ráje, poněvadž si přidával do jídla pšeničného zrna.

Morčák (mergus castor) zavdal podnět ku zvláštní pověře; jeho štěbet se podobá psímu štěku. Kyrgyzové vyprávějí, že z jediného vejce jeho (sarala kasu), vyskočí pes a kachna. Málo komu se podaří chytiti štěně, jak z vajíčka utíká. Během, čichem, věrností žádný jiný pes se mu nevyrovná; masa morčákova nejedí. Samičky prý mají měsíční dobu a některé ženy odsouzeny do jejich těla se přestěhovati.

Darují-li Kyrgyzové zvíře, hledí bedlivě k jeho srsti. Má se vybrati bílý velbloud, aby se štěstí pojistilo, hnědý kůň pro zdar blízké výpravy. Duchové zemřelých se usmiřují beranem tmavé barvy, aneb kravou černé srsti.

Aby se děti brzo naučily choditi, přivazují jim k palci na pravé noze pestrou šňůrku (alabau), přetáhnou ji přes celou délku nohy a přestřihnou. Tím se přetrhává pouto — tušdukesu (kes — řezati, sekati), jímž neviditelní duchové víží nohy. Aby naučili děti lahodně mluviti, předkládají robátkům zbytky pokrmů po mužích, zvláštní výmluvností nadaných. S jídlem

přejde v tělo i dar krásného slova. Černohorci se dotýkají rtů maličkého zobáčkem vlaštovky, aby podobně mile švitořil.

U přenosného obydlí (jurty) nesmí se plstěné dvéře na střechu hoditi, neboť by je nepřítel zbraní později vyrazil.

Když byl majitel stanu přemožen, veškeré jmění jeho i žena a dcery staly se kořistí vítězovou. Ostávají-li dvéře domácnosti otevřeny, uniká jimi ochranný skřítek a přenechává majetek násilným vetřelcům.

Zbude-li u ohniště po přípravě pokrmů dříví, nesmí se vynášeti. Kdyby se tak stalo, někdo z domácích se světem se rozloučí. Střed stanu bývá volný, jenom odpočívá-li v něm zesnulý, místo, kde pravidelné plameny vesele sálají, se očišťuje a prostor se pokrývá rohožkou. — V noci se skříně neotvírají, když to však nutno, dodávají: „Vešla tam zmije“, aby se do odkrytého kusu nábytku duše některého z přítomných neuchýlila. Naopak při pohřbu všechny skřínky se otvírají, aby se v nich nesnažil utajiti duch, tělo právě opouštějící.

Karakyrgyzové jsou pověrčivější než jejich stepní příbuzenstvo. Rozmanité pokusy kouzelnické bývají u nich zjevem všednosti.

Rovněž u jižních jejich sousedů Dardů hrají čáry význačnou úlohu; jednotlivci z nich se oddávají kouzelnictví jako řemeslu. Lid v Chunze, Nageru a v jižních roklinách Pamiru připisoval svým vladařům moc sesílati déšť. Každý nosí několik talismanů, připevněných na roucho měděnými sponami. Nejvíce je poptávka po takových ochranných prostředcích, které činí nezranitelným a statečným. Také kůň se zabezpečuje proti útokům neviditelných vrahů; přivazují mu talisman na hřívu.

Když do některých potoků padne cosi nečistého, jako kůže z krávy, způsobuje se tím bouře, provázená deštěm a sněhem. Už sultán Baber se o tom zmiňuje.

Turkmeni se varují, aby jezdili na koni s lysinou na pravé zadní noze, ponévadž do takto znamenaných ořů často se stěhují zlí duchové. Jezdec buď spadne nebo jiná pohroma ho života zbaví.

Ani ke kobyle nechovají důvěry; nevrátí-li se z boje muž, který na kobyle vyjel, přejde duše jeho do ženy.

11. Nekrofagie.

Herodot vypravuje o Issedonech (IV. 26), jak divně uctívají památku svých rodičů. Když umře otec, přicházejí příbuzní, a každý s sebou vezme ovci; tuto zabijí a připraví k jídlu. Mrtvole otcově uříznou hlavu, očistí ji a zlatým plechem obalí; z ostatního těla maso oberou, smíchají s ovčím a připraví ze všeho obětní krmi. Hlavě prokazují posvátnou úctu jako modle (ἄγαλμα).

Domnívají se, že všechny dobré vlastnosti předků takto přejdou na potomky. Tomaschek se domnívá, že v Issedonech dlužno spatřovati předky dnešních Tybeťanů. Kaspijové, obývavší v ohbí Indu, také z důvodů náboženských své zemřelé pojídali. Naršachi však vypravuje o smrti Tachšady, vládce bucharského. Při návštěvě emira Nasra přepadli jej dva důstojníci a dýkou jej probodli. Když po hodině skonal, jeho sluhové obrali maso s kostí a poslední přenesli do Buchary. Co učinili s masem? Snad je předhodili psům, jako druhdy činívali Tybeťané. Nekrofagie tedy koncem 8. stol. po Kr. (782) v Turkestánu již upadla v zapomenutí, leč stopy její se uchovávaly. U Árijců podobného zvyku nebývalo. Domnívali se, že s masem zesnulého osvojují si všechny jeho dobré vlastnosti; lebka byla zvláště uctívána jako nejtrvalejší část těla. O netečné nevšímavosti Kalmyků k mrtvolám učiněna zmínka na svém místě. Nespočívá v tom ohlas zvyků issedonských? Mongolové uctívají kosti ve šlechtě, Árijci ušlechtilý rod po modré krvi rozeznávají.

12. Styky různých kultur a starožitnosti.

Památky archeologické z doby předhistorické velmi spoře se vyskýtají a soustavných vykopávek až na naše dni málo podniknuto. V nejstarším čase, jak se podobá, nebyly mrtvoly ani spalovány ani pohřbívány, nýbrž prostě na odlehlých místech pohazovány. Veddové na ostrově Cejloně nechají druha tam odpočinouti, kde svého ducha vypustil a pouze na nějakou dobu místu se vyhýbají. Indiáni na poloostrově Aljašce zesnulého člena rodu obléknou do svátečního roucha, pokryjí několika kameny i dále se stěhují se svým nevelikým majetkem. Staří Tybeťané zesnulé psům na pospas zůstavovali; ani Kalmykové větší péči jim nevěnovali, jak svrchu zmínka již o tom učiněna.

Také u Kyrgyzů oblíbená hra s kostí, do stepi pohozenou, uvádí nám podobný mrav na paměť. Divíte se, že u takových kmenů málo památek po dávných předcích se uchovává?

R. 1908 ohlášen z jihozápadní Persie nález předvěké kostry skrčené s rozmanitými připojenými posmrtnými dary, jaké i u nás přečasto zjištěny, ale v Turkestáně podobných hrobů dosud neznáme. Snad později při pečlivějším výzkumu kraje budou doloženy.

Již po první své cestě v Zakaspicku upozornil jsem na četné mohyly (kurhany), které provázejí na velikou vzdálenost severní úpatí Vel. a Mal. Balchánu a Kopet dagu. Tyto tumuli, jak se ve vědeckém světě domnělé náhrobky předhistorických časů nazývají, otvírají se svého temene daleký rozhled na blízké oasy a písečné plochy Turánu. Vědecky a soustavně mlčeliví svědkové zašlých dob prozkoumány nejsou. Jenom porůznu počalo se v nich kopati, ale práce přerušena, když se první náběhy se zdarem nesetkaly, jak se očekávalo.

Podobně dávno už známy v kruzích odborných pozoruhodné rozvaliny u Anau, taktéž často připomínané v popisech cestovatelů. K nim obrátila zřetel nejnověji americká výprava pod náčelnictvím R. Pumpellyho r. 1905.

Badatelé hojně opatření prostředky z odkazů Carnegiových, nespokojili se, aby podrobně ohledali zříceniny, ale motyka v jejich službách přeryla značný oddíl anauského návrší. Zjištěno tam několik kulturních vrstev nad sebou, v některých z nich vykopány hojné lidské a zvířecí kosti a lebky. Střepy z nalezených nádob prozrazují vesměs hrubou práci; na některých úlomcích objeveny černé a červené ozdůbky.

Vykopávky americké výpravy jsou nám důkazem někdejších žarovišť, není však zjištěno, v jakém rozsahu pohřby se spalováním spojené se vykonávaly. Zesnulí patrně náleželi čeledi árijské, poněvadž u ní podobné obřady z jiných krajin zaručeny.

Později úcta k slunci a ohni, u týchž národů v Turánu se ujímající, byla podnětem, aby se zemřelí nespalovali. Těla jejich ponechávána na odlehlých místech na pospas dravým čtvernožcům a ptactvu. Nesměla se jimi znečišťovati ani posvátná útroba země, ani božský žár plápolavého ohně.

Tak předepsáno je v zendavestě. Dokonce budovány zvláštní věže, kam ostatky tělesných schránek kladeny a ohlodané kosti metány do hlubiny uvnitř jejich, aby cit mimojdoucích pohledem na ně nebyl vzrušován.

Národní náboženské představy o Ormuzdovi a Ahrimanovi nemohly najednou z mysli obyvatelstva vymizeti a ani kněžstvo obou božstev nevzdalo se bez tuhého boje nároků na svoji jsoucnost.

Upomínky na magy se dlouho uchovávaly v Bucharsku a Samarkandsku. Naršachi vypravuje, že byla pevnost v Buchaře vystavena od Sijauše, zetě Afrosiabova. Jeho náhrobek se ukazoval u brány gurianské. Na nový rok před slunce východem každý muž tam obětoval kohouta. Mezi lidem kolovaly překrásné písně o smrti Sijaušově; nazývaly se pláčem magů nebo zápas Sijaušův (kin i S.). Pod jménem hrdiny ukrývá se kult znovuzrozeného slunce, obětován mu pták, jenž zvěstuje za ranního šera jeho vzlet.

Vedle slunečního jasu uctívána tam i souhvězdí. Když se tvrz po 3000 létech rozpadla, umínil si Bidun Chudat obnoviti její hradby a vystavěti na prostoře palác. Podnik se přese všechnu námahu nedařil, zdivo se po několika nedělích rozpadávalo. Emir se tázal učenců po příčině nezdaru; dána mu rada, aby svůj hrad zbudoval na sedmi sloupech, v podobě souhvězdí velikého vozu seřaděných. Od toho okamžiku žádný panovník, pokud se zdržoval ve svém sídle, neutrpěl pohromy. Víra v nejmohutnější souhvězdí severu stala se tedy pevnou základnou pro skvělé sídlo emirovo na dolním toku Zerafšánu. Tím se turánské obchodní středisko lišilo od Babylonu a Persepole, kde naopak vzývány jako představy božstva oběžnice. Máme přičísti pouhé náhodě okolnost, že také světovládný Řím vystaven na sedmi pahorcích? Málo je nám známo, že by v hlavním městě Latia hvězdy bývaly uctívány.

Silným projevem ve prospěch starého lidového náboženství bylo povstání Mukanny a jeho stoupenců „mužů v bílém rouše". Arabští dějepisci mnoho báječného o hnutí vypravují. Tento Hašim, syn Hakimův, prý se vydával za samého boha a vymáhal od svých přívrženců neomezenou úctu. Zvláště v okolí města Keše mnoho venkovského lidu se k němu přihlásilo. Mohamedáni utrpěli od nich citelné porážky. Posléze

přece byl přesilou zdolán. V nepřístupném svem sídelním hradě otravil všechny své ženy, skočil do vytopené peci, aby se vznesl do nebe, odtud přivedl anděly a pomocí jich potrestal lidi. Sektáři prý se dlouho udržovali v okolí mesta Nachšabu a v mnohých končinách Bucharska. Podobně jako maulaji nezachovávali žadného postu a nevykonávali ani žádných modliteb. Všechny své obřady pečlivě utajovali a na oko se stavěli býti věrnými mohamedány. Ženu pokládali za kvítek, jehož vůní dovoleno každému se potěšiti. Vůbec pohlavní styky u stoupenců Mukannových dle svědectví mohamedánských spisovatelů bývaly velice volné a arabský dějepisec se vzdechem a hrůzou volá: „Chraň nás Bůh od toho!“

Na tržišti Mohu čili Mähu v Buchaře se prodávalo dvakráte do roka sošek až za 50.000 „dirgemů“ (asi franků). Sochaři po celý rok je vyřezávali, aby přehojným poptávkám vyhověli. Kdo svou modlu ztratil, neb rozlámal, či jinak zničil, spěchal v určitý den, aby nového bůžka k ochraně svého příbytku přinesl. Nyní na místě zdvíhá se k jasné obloze mešita. Christensen se domnívá, že tam byl uctíván měsíc. Přirozený to doplněk k výročním obětem, kdysi přinášeným k poctě Sijaušově. Dobro i zlo se v blízkosti těšila z božského kultu. Později na náměstí Mohu zbudován byl chrám od ctitelů ohně. Když se shromažďoval lid na trh, každý spěchal, aby se ohni poklonil. Svatyně se udržela až do příchodu Arabů. Vystřídalo se tedy na jmenovaném náměstí několik náboženských soustav již před islámem.

Dle arabského podání a letopisců prý do příchodu prvních věrozvěstů mohamedánských v severní Fergáně a to v újezdě namangánském a šustském obývali Mugové. Vymýšlivá pověst tvrdí, že byli z polovice lidé, z polovice ptáci. Neukrývá se v tom pouze dějepisná pravda, že magové veřejné budovy krášlili okřídlenými bytostmi? Paláce assyrské a babylonské se svými okřídlenými vousáči výmluvné svědectví o tom podávají. Nejhojnější chan i mug (příbytky magů) možno navštíviti v pohoří Mogoltau, na pravém břehu horního toku Syr-darje. Vidíme tu malé jizbičky s kupolovitou stříškou vesměs kamenných staveb. Délka jednotlivých světnic dosahuje na 3 m., šířka 1·2 m., chcete-li vstoupiti, nutno se silně ukláněti, neboť vchod měří sotva na 60 cm. a navštěvovatel objemnějších rozměrů

těla musí si vůbec vnitřní prohlídku památek odepříti. Náčelník mugů dle národního podání slul „Vůdce karavan“ (Karavan-bas); sídlil na úpatí vrchu Ungaru, příkře spadajícího k říčce Padša-aty. Dosud mnoho pobožných poutníků tam se ubírá, aby si vyprosili hojnost zemských pokladů; zvláště obchodníci velikou důvěru v návštěvu skládají. Nebyl tam snad uctíván nějaký středoasijský Merkur? Nebyla svatyně úmyslně založena opodál hojně navštěvované cesty, vedoucí z Iránu na sever do poříčí Syr-darje?

Oba místní názvy aspoň na to poukazují. „Vůdce karavan“ (Karavan-bas) představuje zároveň ochránce jejich a říčka Padša-ata = „Otec padišah“ jeví se jako obrance Iránců, za obchodem k severu putujících. Řeka pojmenována patrně dle nedaleké svatyně, v chudých rozvalinách se nám představující.

Pod jménem Mug-kaf (hory magů) rozuměl se i velebný hřbet Kavkazu. Sedmnácte verst sev. od Baku, u samého břehu mořského ještě počátkem 19. stol. obnovena byla svatyně ctitelů ohně (geberů). Kdysi strážcové ohně (athravani) jako muezinové (azančiové) našich dnů vyvolávali modlitby s vysokých věží, kolem nichž plápolaly sálavé ohně.

U nepatrné vesnice Aravany, margelánského újezdu, považuje se za hrobku (mazar) malá skalka. Na jejím výběžku dláto neznámého umělce vytesalo v nepatrných rozměrech jezdce. Na úpatí kopce vyráží pramen a nad ním ve výši asi 30 cm. jest uhlazená prohlubeň, jakoby hlavou lidskou vytlačená. Lid věří, že jezdec představuje chalifa Alího a že návštěva místa pomáhá od bolestí hlavy.

Nejvíce posvátných hrobů (mazarů) se nalézá v horách a předhoří Fergány a poutníci k nim se vypravují hlavně v květnu a červnu, kdy je nejpohodlnější čas provází.

V Kanibadamě mazar Kuh-jutal zbavuje záduchy a souchotin. Celé karavany pěších i jízdných se ubírají na návštěvu svatyně Baba-aty ve vysokých horách Namangánska, neboť jsou účastníci jich přesvědčeni, že přímluvy tam vykonané bezpečně rodinu jejich rozmnoží.

V údolí ferganské říčky Kazan-čaje upoutají zraky naše rozvaliny urdy Muku. Uchovaly se tam zbytky zdiva z nepálených cihel, vedle nich rozvlněna půda celými pahorky střepin a štěrku. Po deštích vyplavují se ze ssutin peníze a různé kovové

ozdoby. Zajisté i toto místo bývalo druhdy v čilém styku se ctiteli ohně, jak rozvaliny nám dokazují, ale bližších udajů o nich postrádáme.

Na veliký odpor, s jakým se potkával islám v Turánu, poukazují mnohé okolnosti. Mohamedáni museli nositi zbraně, když vykonávali modlitbu (namaz), neboť bývali i při pobožnostech přepadáváni. Chudinu lákali do mešit penéžitými dárky. Boháči z Buchary si raději založili zvláštní čtvrt Kaškaš, aby se nemuseli blíže stýkati se stoupenci nového naboženství; takto vzniklo na 700 zámků, kušk i mugán (zámky magů). Tito Kaškašané byli přistěhovalci z Iránu, zabývali se hlavně obchodem a pro svou zámožnost z veliké vážnosti se těšili. Prostý lid nebyl stejné s nimi víry. Čilí obchodníci rovněž hlásili se k učení Ormuzdovu a obřady náboženské u nich vykonávali magové.

Poblíže Margelánu navštívíme rov Alexandra Vel. — Iskender paše. Ačkoli náhrobek málo starobylosti prozrazuje a na pozdní středověk nás upomíná, přece okolní Sartové vážně prohlašují, že tam byl hrdina uložen už před 3126 lety Sám letopočet by se arci nehodil ani na proslulého makedonského krále, ale na nějakého bohatýra z časů zendavesty. Ze všeho patrno, že tam nějaká záměna jmén úmyslně se provedla.

V pohoří Alatau na mnohých místech v průsmycích, kudy se druhdy obchodní karavany brávaly, shledáváme rozvaliny malých tvrzí a osamělých strážnic (kulí).

Osamělým zjevem středoasijským je Akyr-tjube.

Třetí to stanice od Aulie-aty směrem k Věrnému mile překvapuje znatele starořeckých památek.

Deset verst od poštovní zastávky, po pravé straně rozjezděné, málo upravené silnice, rozkládají se před vaším užaslým zrakem opuštěné základy mohutných kyklopských zdí.

Jednotlivé balvany jsou ohromných rozměrů a každý z nich na své spodní straně částečně zahrocen, na hořejší více méně vyhlouben. Svrchní balvan zapadá svou přihrocenou plochou do hnízda spodního kamene, tak že svou tíhou a přitesaným středem části zdiva i bez malty tvoří pevný celek. Předvěká tvrz se skládá z velikého počtu komnat a zaujímá plochu několika desjatin. Už z toho si můžete učiniti představu o její někdejší důležitosti.

Stavitelé vzácné skupiny budov nemohli díla svého dokonati, neboť jednotlivé části jejich podniku nedosahují ani dvou metrů výše. Kyrgyzové používají některých kamenů jako žlabů pro dobytek. Odtud také pojmenována stanice a veškeré rozvaliny, (akyr tjube) — pahorek žlabů, a (akyr-taš) — kamenné žlaby.

Bezděky namanuje se každému milovníku starožitností otázka: V jakém vztahu jsou tyto středoasijské výtvory kyklopských kameníků k podobným památkám v Mykénách, Tirynthu a na jiných místech v Helladě uchovaným? Patrně stavitelé akyr-tjubští sestoupili s hor, kde se přiučili umění úlomky skal pro hrazená obydlí zpracovávati.

Na severním břehu jezera Issyku, blíže vesnice Preobražensku, můžeme si prohlédnouti řadu pevností, které bývaly chráněny hlubokými příkopy, naplněnými v čase potřeby vodou ze samého jezera. Dle způsobu zdiva pocházejí z doby Timurovců. Ve středu rozvalin objevena žulová socha sedící lidské postavy, podobná oněm, jaké v jižním Rusku dosti často se vyskýtají.

Ve vodách jezerních nalezeny rozbité nádoby z pálené hlíny, ozdobené rovnými čarami a spirálami, zároveň vyneseny na povrch z mělkého dna jezerního kosti lidské a domácích zvířat, desky z nepálené hlíny, podobné cihlám, terče z černého, zkamenělého dřeva s otvorem ve středu, které měly býti používány za ruční mlýny. Podobných přístrojů dosud hojně možno vypátrati v odlehlých končinách Turkmenska. Jako zvláštnost mezi nálezy se uvádí miska v průměru 25 cm. a železný náramek. Věci ze železa velice spoře se vyskýtají. Domorodci ujišťují, že za jasné vody, když delší dobu v okolí neprší, možno rozeznávati chatrné rozvaliny zdí, jež pocházejí ze zatopených dědin. Koluje pověst, že jezero druhdy tak rozlehlých břehů nemívalo a vzedmuté vlny jeho mnohá obydlí klidných obyvatelů pohřbily. Na rozsáhlé hladině ani u Převalska, hlavního místa v okolí, není jediné lodice, čímž práce výzkumné opodál pobřežního brodu na čas zůstávají nemožnými (1905). Nikolskij, badatel středoasijských dějin, domnívá se, že u Issyk-kulu objevené starožitnosti jsou chatrné ostatky po mocných někdy Ussunech, kteří ve 2. stol. př. Kr. v krajině se usadili, vypuzeni byvše ze západní Číny od Hunů.

V obvodu jezera a v oblasti řeky Ili setrvali Ussunové až do 5. stol. po Kr., v čase, kdy jejich utiskovatelé ve střední Evropě po smrti Attilově rovněž zanikali.

Kutajba, syn Muslimův, dobyl si největších zásluh o utvrzení islámu v Bucharsku. Vzav útokem město Baj-kend, obohatil se vzácnou kořistí. V jednom z chrámů nalezl modlu z ryzího stříbra v ceně 4000 dirgemů (= asi franků). Vedle toho tam uloženo bylo množství stříbrných pohárů, při modloslužbě užívaných. Mimo zlato a stříbro v pokladně chrámové uschovány četné drahokamy a dvě perly velikosti holubího vejce. Prý je přinesli dva neznámí ptáci a pustili je ze zobáků na obětní desku.

Za modly sloužily nejen sošky, ale i malby na dveřích chrámových. Číše, v hojnosti pro bohoslužbu přichystané, zdají se potvrzovati domněnku, že svatyně byla zbudována ku poctě boha úrodnosti a plodnosti na způsob řeckého Dionysa. Snad je to temný ohlas z doby hellenistické. I dvě perly, při bohoslužbě používané, jsou příznačné.

U nynější pevnosti Narynu na řece At-baši (otec náčelník) vzbuzují pozornost starožitníků ostatky mohutných zdí z pěchované hlíny, obkličující rozlehlý dvůr v podobě pravidelného čtverce. Zdi ještě dnes vykazují výšku 20 m. při tloušťce 6—7½ m. Dle ústního výkladu okolních kyrgyzských kočovníků stavba pevnosti provedena ve 14. st. na rozkaz Košoje, místního náčelníka zlaté ordy. Známy jsou také zříceniny Taš-rabat, nedaleko Čatyr-kulu, o jejichž původu mnoho pověstí mezi lidem se uchovalo.

Vedle památek, jež z domácích náboženských představ vznikaly a dosud se udržují, máme i jiné, jež na vliv ciziny nás poukazují. Indický vliv kulturní málo se uplatňuje. Kdežto ve Východním Turkestánu buddhismus namnoze pronikl vrstvami lidu, v Západním jenom na čas ovládal některé končiny. V Baktrech, bývalém středisku učení Zoroastrova, se připomíná v 7. stol. po Kr. svatyně buddhistů Naubachar. Nicméně i v té době město okrášleno bylo četnými náhrobky ctitelů ohně. Zvláště se vykopávají mnohé sošky terrakotové, ku poctě zesnulých zbožným příbuzenstvem obětované.

Učení Buddhovo se nejvíce šířilo za nadvládí Tocharů čili Bílých Hunů. Udrželo se až do příchodu Arabů. V okolí Hajda-

bádu se uchovalo v jeskyních několik stop s ostatky svatých mužů. Dále do nitra Západ. Turkestánu rychle mizejí všechny stopy indické reformace s umrtvující nirvánou. Ve Vých. Turkestánu ovšem indická vzdělanost dosud se uplatňuje.

Četnější jsou stopy židovské působnosti, ačkoli v posudcích o nich dlužno jistou opatrnost zachovávati.

Mnohé rysy ve zvykosloví turánském, do nedávna za účin působnosti israelské uznávané, ukazují se daleko staršího rázu. Při jejich rozboru dospíváme ku stejnému výkladu, jako se ukázalo u pramenů bible.

Šalomoun měl mnoho žen; aby se jim zavděčil, kázal stavěti jejich pohanským bohům chrámy.

Ve východní Fergáně u Oše zbudoval Asaf na rozkaz moudrého vládce podobnou svatyni. Původce stavby pohřben na úpatí hory a dosud památný vrchol se označuje jménem Tacht i Sulejmán (trůn Šalomounův). Jaké to božstvo uctíváno na východním cípu někdejšího Kokandska?

Blíže místa, kde dle pověsti chrám do výšin se vypínal, ukazuje se hladce ubroušený kámen. Stojíme před nejhlučněji navštěvovaným poutnickým místem celého Turánska. Každá žena z dalekého okolí by vám mohla o zvláštní památce vypravovati. K Tacht i Sulejmánu se uchylují ony z jejich středu, jimž osud odpírá rodinného štěstí — dítek. Bylo tudíž uctíváno na památném místě božstvo plodistvosti. Kámen jest velice uhlazen, neboť se ho dotýkají ženy svým tělem. Země-hora tu vystupuje jako dárkyně života. Podobné názory i jinde shledáváme. Deukalion a Pyrrha házeli za sebe kamení a z toho vyrostlo nové pokolení. Znám je Heiratsloch u Heilslochu v Bavorsku blíže Traunsteinu — podlouhlý otvor ve skále v podobě malé jeskyně. Dívky z širého okolí dobře vědí, jakou mocí tamní místo nadáno.

Která z nich se hodlá provdati, tajně se blíží k jeskyni; kráčí mimo, drží připravený kámen a namíří do otvoru. Zdaří-li se hod a skalní rozsedlina oběť přijme — dívka stane se brzy ženou. Kámen — toť plod, jejž matka země přijímá, a tím také obětující dává svolení, aby si rodinu založila. Když se kámen na cestu zpět skutalí, žertva byla odmítnuta, svatba se nebude slaviti. Pokus musí býti při vhodné příležitosti opakován, až se podaří.

Taktéž u rylského kláštera v Bulharsku jest skalní otvor, jímž se mezi dvěma přáteli uzavírá bratrstvo. Oba se vezmou za ruce, jeden se prosouká průlomem a táhne druha za sebou. Obrazně oba vyšli ze společného lůna země, a proto se za bratry dvojčata — pobratimy považují.

Dle Istachrího Peršané ztotožnili Šalomouna s bájeslovným králem Džemšídem. Tento se považuje za obraz slunce, zemi oblažujícího. Avesta mu dává kouzelný prsten, aby duchům vládl. Vycházející slunce přemáhá noční mrákoty a poutá je. Takto si vysvětlíme kult ošský. Paprsky znovu nad Pamirem narozeného dárce života dotknou se Tacht i Sulejmánu a zúrodňují kraj. Proto také východní obruba Iránu označena jménem téhož panovníka. Úcta k mudrci na trůně králů židovských hluboko v lidu utkvěla, neb i rozvaliny bývalého města Pasargad pojmenovány „Tacht i mader i Sulejmán (stolec matky Š.).

Stoupáme po skalní klikaté pěšince; na výšině sedí zasmušilí mullové. Mladší z nich se váhavě zdvihne, zachovávaje odměřenou důstojnost. Ukazuje jeskyni, ve které prý zařídil svou domácnost Šalomounův střevíčkář. Opodál ve skále jsou znatelné dvě prohlubeniny; do nich položil slavný mudřec-král nohy, odpočívaje po namáhavé cestě. Na povýšeném kameni sedával. Nejen ženy, i muži sem přicházejí, aby se zbavili těžkých bolestí v zádech.

Několik kroků stranou šejch doprovází nás ku hrobu Šalomounovu. U něho ve skalním srázu vyhloubeny dvě studánky; v nich král omýval skvrny svých hříchů. Voda se vyznačuje léčebnou silou, nemocní ochlazují v obou studánkách své hlavy. O něco výše ukazují dvě prohlubeniny ve vzdálenosti asi 60 cm., otisky to kolen královského mudrce, jenž tam dlouho na modlitbách prodléval. Před nimi pozorujete tři menší okrouhlé jamky, které vyhloubily proudy královských slz.

Hrob proroka Hioba se ukazuje v namangánském kraji, dvě versty ode vsi Džaljabádu. Domorodci označují místo jako mazar Hazreta Ajuba Tajgambarova; poblíže žije několik mužů, kteří se vydávají za potomky světcovy. Poutníci přinášejí jim hojné dary a slyšívají od nich zkazku:

Před 3685 roky (1909) přišel sv. Job (Hazret Ajub) z Cařihradu (z Rumy, nesprávná záměna s hlavním městem Italie) do Fergány, která tehdy náležela Bojil pašovi. Byl boháčem, žil

spravedlivě, měl 40 žen a dětí mnoho. Ďáblu (šejtanu) byl jeho ctnostný život proti mysli, a proto jej pomlouval před Hospodinem, že prý zůstane jenom tak dlouho zbožným, dokud bude oplývati bohatstvím, odejme-li se mu vše, zlým se stane. Bůh poslal na Joba, aby ho zkoušel, malomocenství a na celou jeho rodinu mor; jediná žena Burachima, dcera Josefova, ušetřena od záhuby. Nákaza vyrážky údy jeho tížila po 73 let, až Hospodin kázal sv. Džavrailovi, aby rány jeho očistil. Sv. Gabriel jel rukou po jedné noze Jobově a její nádory se zacelily. Když ozdravělá noha země se dotekla, vyrazil z půdy vřelý pramen. Anděl setřel rukou i druhou nohu a pod její šlépějí ve vzdálenosti sedmi sáhů vytryskl chladný proud vody.

Rovinka Jobových pramenů zaujímá západní úpatí hor, provázejících říčku Kugart, jež do Karadarje vlny své unáší. Nad plošinu zdvíhá se do výše skoro 70 m. vrchol světcův — Ajub-tau, jako stěna z podkladu svého vyrůstající. Okolní chlumy jsou téměř všeho lesního hávu zbaveny a kotlinky, jež mezi nimi se prolamují, oživují svou hruď tkaní rostlinstva pouze za ranní vesny a po pozdních deštích jeseně; v létě mění žár slunce pásma ve vyprahlou poušť. Ve vysokých úžlabinách okolních řetězů dlouho do června udržuje se bělavý příkrov sněhu. Za to nápadnou protivu k tomu představuje kvetoucí dolina Kugart-saje, krášlená zelení travin a stromových porostlin jilmů, akátů a různých křovisk.

Střed prostoru terasovitého, na němž vyvěrají léčivé prameny, zaujaly lázně domorodců. Čtverhranná to budova z nepálených cihel s kopulovitými klenbami. Vedle nám kyne prostá mohamedánská modlitebna, karavanseraj pro příchozí a malá tržnice.

Asi 80 m. k jihu nám ukazuje průvodce hlavní památku kraje — náhrobek Jobův; zahrazen jest náspem ve výši 2 m. a celý zakryt svěžestí listů stromových a haluzí. Jeť to bezpodmínečná ochrana návštěvy — kdo by dovnitř nahlédl, toho mžikem oka smrt pokosí. Vedle druží se mohyla věrné družky světcovy Burachimy; více však poutá pozornost zbožných poutnic podélný čtyřhranný kámen, asi metr délky. Návštěvníci jsou přesvědčeni, že to zkamenělá kolébka dítek Hiobových — bišik-taš. Před ní z hlubin své duše ženy, jimž osud radosti dítek odpírá, uvolňují svým tužbám, aby se mohly potomstvem utěšovati. Mohyly a druhé památné místnosti ověšeny útržky oděvů.

Severněji od posvátných pramenů zbudována nemocnice, baráky a stany pro chorobné. Vláda usiluje, aby blahodárné účinky zřídel staly se přístupnými též pro neduživce, kteří činí nároky na evropskou obsluhu. Shledáváme v léčebném místě obdobu ke kultu ošskému. V kamenné kolébce nalézáme zapomenutou báji o novorozeném Džemšídovi; v družce Jobově ukrývá se úcta k měsíci a bytostem podzemním, nač samo jméno poukazuje (Ajub, aj = kyrgyzsky, sartsky = luna, měsíc).

Vedle Tacht i Sulejmánu pro nejstarší náboženské představy Středoasijců význačné jsou dva žulové kameny, proti sobě opřené v rokli řeky Bars-kanu, v pohoří Terského Alatau. Hrubé, neotesané plotny, téměř lidské velikosti, opatřeny arabskými nápisy. Okolní Kyrgyzové přinášejí tam hojné oběti zvířat a nechávají na místě rohy a kopyta zabitých dobytčat. Mají se od osamělých kamenů vyprositi osudem odepřené dítky.

Nedaleko jezera Sary Čileku ve východní Fergáně v hornaté krajině nad Namangánem, bývá okolními Uzbeky hojně navštěvována mohyla Baba-ata (otce).

Náhrobek zbudován na temeně pahorku, odkud se rozvírá krásná vyhlídka po okolí. Na větvích stromů a křovin podél četných pěšinek, jež k místu směřují, třepetají se jako praporečky bílé útržky bavlněné látky. Levné tyto žertvy přinášejí ženy, jež touží honositi se potomstvem. Kolem hrobu naleznete hromádky kamení, jež nakupeny zbožnými návštěvníky; drobné oblázky vsunuty i do skulin hrobu. Proč poutníci bezcenným štěrkem posvátné místo obkládají? Každý úlomek horniny představuje duši, jež v dotyku se světcovým rovem od svých vin se očišťuje.

Navštivte starý hřbitov židovský v pražském Josefově. Ve spoustě náhrobků tam nakupených ukáže vám průvodce jednotlivé z nich, na kterých rovněž v rozmanitých skulinách, vetknuty od ctitelů kaménky. Přijali Israelité zvyk z Turkestánu? Mohlo se to státi prostřednictvím Babylonců.

Poutníci v Tybetě kladou celé kupy kaménků na posvátná místa u cest; hromádky na způsob drobných mohyl slují obo a na úlomcích hornin těchto bývá nápis: „Om mani padmi hum“ (Lotos-svět obsahuje poklad, amen).

Starší kult oživuje se dále v rouše buddhistickém; lotos je posvátný v Tybetě stejně jako v Indii. Náhrobky ze snese-

ného od zbožných poutníků kamení i v jižní Americe se objevují.

Obyčejně se kladou na hroby rohy divoké zvěře, jako zbytky někdejších obětí. Ostatky v slavené Šachzindě u Samarkandu zahaleny pokrývkou, každým rokem obnovovanou. Po několika létech se roucha odstraňují a útržky z nich se rozdávají mezi poutníky za hojný bachšiš; užívá se jich jako talismanů.

Mnozí z nástupců Šalomounových pohanství se přidržovali, klaněli se Baalu. Četní židé, obávajíce se hněvu svých zprotivěřilých panovníků, raději se vystěhovali do Indie. V Hindustáně nebyli pronásledováni, když se dále Hospodinu klaněli. Menší oddíly vystěhovalců uchýlily se od hlavního proudu a zamířily do střední Asie.

Některá místní jména poukazují na původ židovský. Především je to Buchará: učenci domácí píší Bchará. Význam jeho vykládá hebrejské bochir, vyvolený, výborný. Město již v době předhistorické bývalo střediskem zvláštní kultury, jméno je tedy plným právem odůvodněno.

K nejstarším obývaným městům Fergány se řadí Isfara, jež připomíná biblickou Sefaradu nebo Sfaradu. Do tohoto města po pádu Jerusalema (r. 586) byli dopraveni váleční zajatci z Judska. V bibli se poloha obce blíže neoznačuje.

Blíže Isfary, na úpatí jižních fergánských hor, se uvádějí rovněž starožitné obce Baruch a Soch.

O prvním není pochyby, že úplně souhlasí s hebrejským jménem osobním. Druhé se vykládá z téhož jazyka, jako lesní stín, houština, což souhlasí s povahou půdy, ještě před padesáti léty hlubokým lesem pokryté.

V městě Baktrech se připomínají „Židovská vrata“ (Bab jehuda).

V hustě zalidněné kotlině Fergány nacházíme na pravém břehu Syr-darje asi 20 km. od Chodžentu dědinu Samgar. I ji pověst chválí jako osadu prastarého vzniku. Stejné jméno osobní se uvádí v bibli (Kniha soudců 3. 31. a 5—6). V krajině severního Iránu Gurganu, arab. Džurdžanu, hlavní město bylo Jehudia, pojmenované dle množství židů, tam usedlých. Také v Buchaře i na jiných místech se připomínají dávná sídla židovská.

Jakkoli sklizeň v názvosloví turkestánském hebrejského původu jest sporá, přece ukazuje, jak nitky semitské opřádaly území.

Od židů rozšířena mezi mohamedány víra o příchodu Mesiášově. Pověst se počala v lidu ujímati ke konci 9. stol. po Kr. Muhammad Mahdi se považuje u šiitů za dvanáctého imáma. Zmizel beze stopy z rodného domu a nyní neviditelně spravuje osudy všech muslimů.

Kdy se opět zjeví? Až budou mohamedáni kafíry, svými protivníky, nejvíce utiskováni.

V obřadnictví baksů častěji se setkáváme s myšlenkou stěhování duší a duchů do jiných těl. Víra tato se dosud uchovává v plné platnosti v Tybetu. Duše dalaj-lamova přechází do těla jeho následníka. V legendě o Chodže Achraru se vypravuje, jak prvorozený syn krále džinů přijal na sebe podobu tygrovu.

Chtěl zkoušeti světce, zdali je skutečně nadán pronikavým zrakem vědomosti. Ale svoji nerozvážnost zaplatil mladík životem.

Hříchy a choroby se dají přenášeti na zvířata i na lidi. Hřích a provinění jsou příčinou neštěstí, tedy i nemocí; kde jedno je i druhé se musí dostaviti. Neduhy jsou pouze zlí duchové, tito se stěhují a mohou býti vypuzeni aneb neškodnými učiněni. Když se na slavnosti „kurbanu“ zabíjí beran neb kozel, snímá přinesená oběť hříchy celé rodiny, spáchané v uplynulém roce. Jak se to znázorňuje? Členové rodiny se chopí žertvy za nohy; tím nabývají jistoty, že je přenese obětovaný brav přes hrozný most syrat. Tento je tenký jako vlásek a jako břitká šavle ostrý. Vede přes propasti pekelné a jenom spravedlivý rychlostí blesku se přenese po něm v ráj; hříšníci se řítí do hlubin věčných útrap. Provinění přejdou do zvířete a duše očištěných mohou se klidně těšiti na rajské radosti.

Dle pentateuchu v některých případech byly přinášeny dvě oběti na usmířenou za spáchané viny. Jedno zvíře se zabilo, druhé bylo požehnáno knězem a když přijalo na sebe hříchy obětujícího, vyhnali je do pouště.

Tam zaneslo dobytče provinění, aby toto více nemohlo vyvolenému lidu uškoditi.

Tybeťané podobně jako Mongolové, aby zapudili nemoc, oblékají oděv nedužívců na jakéhosi hastroše z hlíny a na něj napíší jméno choroby i osoby. Neumělé sošky pohodí do pouště anebo na místo odlehlé; duch smrti domnívá se, že jest to sám nemocný a obávané záchvaty se více neopakují. Stižen-li nemocí muž vážený, zastupuje sošku nějaký chudák, jenž za umluvenou náhradu v převlečení jako boháč uchýlí se do nehostinného zákoutí a nevrátí se k rodnému krbu, dokud velmož zůstane na živu.

Ku podivu podobné představy o přenosnosti nemocí nalezl jsem i na své cestě po Makedonii.

Nedaleko Ochridu opodál silnice vedoucí do města z Bitolje rozkládají se málo známé sirné lázně Kosel (albánsky = síra). Ze země unikají tu sirné výpary v podobě solfatar a mnoho chorobných tam přichází, aby úlevy vyhledávali proti svým bolestem. Odcházejíce návštěvníci pohazují na místě útržky svého roucha dílem jako odměnu vílám, pod jejichž ochranou lázně se udržují, dílem jsou však přesvědčeni, že v pohozených kouscích roucha svého zanechávají své nemoci.

Jak si vysvětliti tuto shodu mezi evropskými a středoasijskými mravy?

Objasníme si ji prastarými národními a obchodními proudy, jež oživovaly výměnu myšlenek Turánu s Iránem a Babylonií, podobně jako na druhé straně zjištěna jednotná základna vzdělanosti, platná pro Mesopotamii a Palestinu.

Na dřívější styk židů s Turkestánem ukazuje i vznik jejich osady v Číně v Kaifungu (prov. Hunanu) u středního Hoangha. Jedni tvrdí, že tamější zlatníci a penězoměnci se přistěhovali již za dynastie Čam (1122—255 př. Kr.), dle druhých se to stalo za vládců z rodu Hanů (206 př. Kr. až 221 po Kr.); nejpozději se klade příchod jejich za panovníků rodu Svagů (960—1278 po Kr.).

Kyrgyzští baksové, kouzelníci u Tarančijců a prorokyně u horalů v Hindukuši a Pamiru, majíce vykonávati své obřady, povzbuzují se hudbou a tancem. Uměle uvádějí se v rozruch nadšenosti, aby mohli tajemné řeči duchů naslouchati a jejich podpory se dožadovati. Stejně si vedou zaklínači u severních Turků, řečení kamové, u Mongolů bo; tybetští lamové při svých

tajemných rejích používají lebek a bubnů, zhotovených z lidských čelistí.

Způsob baksů nalezl hojné napodobitelů v rozšířené sektě dervišů „kadrija". Když se shromáždili ku společné modlitbě aneb rozjímání — zikru, postaví se do kruhu. Při tom se zdvíhají, nachylují, postupně rychleji poskakujíce, až do úplného vysílení. Zároveň v rythmu, stále se urychlujícím, pronášejí pouze slova: „Lja Illja il Allá" (není Boha kromě Boha).

Leč i starobabylonský Bál byl vzýván od svých kněží za hlučného zpěvu i tance neméně divokéko než u baksů.

Islám neuznává žádných státních daní, určuje původně desátek ze sklizně polní a všeho stromoví na cestu boží, t. j. na prospěch chudých a na svaté války. Do příchodu Rusů ve střední Asii, jmenovitě ve Fergáně desátkový poplatek se odevzdával zvláštním způsobem. Rolník vymlátiv obilí, naházel je na velikou kupu. Nikdo se jí nesměl dotknouti, dokud nepřišel sarkar, výběrčí. Týž určil, co má býti jako daň odvedeno. Dříve však než se to provedlo, přistoupil ku hromadě obilí sám zemědělec a oddělil malou část zrní jako patřící Bohu (chakk ullá), ve prospěch mešity aneb také pomníku nějakého světce.

Tím měla býti sklizeň očištěna od skvrny hříchů, jichž se rolník dopustil v době, co zrno bylo svěřeno zemi. Kdo má chrániti výtěžek úrody před další pohromou? Hrobka světcova — mazar. Ale pod tímto, jak jsme na jiném místě doložili, v první řadě se rozumí duše zemřelých předků. Tedy domovníčkové odměňováni, že se úroda šťastně domů dostala.

Dle zákona Mojžíšova první snop, hrozny a olej obětovány Hospodinu (Levit 23, 10, 11). Dle předpisu koránu maso ze zvířete, zabitého na slavnosti kurbanu, náleží chudým. Ale ve většině krajů středoasijských nedbá se vůbec rozkazu prorokova. K hostině se pozvou přátelé, duchovnímu v obci odevzdávají kůži, někde však k tomu připojují hlavu a nohy. Koho zastupuje v tomto případě kněz (imám)? Někdejšího obětníka, jenž měl usmířiti duše předků.

U židů odevzdávali obětující kněžím plecko nebo kýtu, čelist a vnitřnosti. Přidávali jim tedy útroby, kůži si však nechávali. Kůže chrání celé ústrojí před zevnější poruchou. Jinak se odevzdávaly pouze nejvýznačnější části. Hlava jako sídlo

všech čivů, vnitřnosti, v nichž se soustřeďovala statečnost a cit lásky a nenávisti.

Noha představovala rychlost a hbitost; čelist se zuby se považují za přední podmínku zažívání. Již celá úprava oběti všech ve střední Asii nasvědčuje tomu, že vzala vznik z uctívání předků a duchů zemřelých.

Četné vyšší školy namnoze se vydržují z odkazů dobrodinců; jsou to hlavně pozemky, méně domy a krámy ve městech, jichž výtěžek se k tomu cíli obrací. Tyto vakufy svěřují se u každé medresy dozorci (mutavalijovi), by se výtěžek dle zakládací listiny (šart neb vakf-noma) rozděloval. Za svou práci dostávají správcové desátý díl hrubého příjmu. V době mohamedánského panství býval ustanoven v každém vilájetě náčelník majetku duchovenstva (mutavali baši), jemu svěřován dozor nade všemi správci církevního jmění v celém obvodě (vilájetě). Ze státní pokladny nebyl mu vyměřován žádný plat, nýbrž každý z podřízených správců mu odevzdal desátý díl vlastních příjmů. V zákoníku Hammurabiově číslo deset často bráno za základ rozmanitých poplatků, pokut, náhrad i denního platu.*)

Ve shodě s oběma případy uvádíme, že i Levitové dostávali desátý díl úrody zemské. Jako rod, z něhož byli bráni kněží a sluhové chrámoví, mimo 48 měst neměli vykázaného území.

Když si Sart aneb usedlý Kyrgyz vystaví nový dům, oslaví to hlučnou hostinou. Zabije berana, odřízne mu hlavu. Po té uchopí tělo poraženého bravu za ohon, dávaje bedlivý pozor, aby se nepotřísnil, a pomaže řinoucím se zdrojem života nové obydlí. Natře krví na několika místech stěny, veřeje i dvéře. Je pevně přesvědčen, že chrání svou rodinu, svůj majetek i sebe před zlobou nečistých sil. Tyto nemohou vstoupiti v obvod znamenaný dobrou obětí. Příbytek postaven pod ochranu duchů předků; jim tedy žertva se přináší, oni dbají bezpečnosti svého potomstva.

Obřad tím jest nápadnější, že přímo odporuje názorům islámu. Dle koránu všeliká krev, z těla vycházející, je nečistá a dotyk s ní každého poskvrňuje.

---

*) Winckler, Ham. §§. 57, 111, 204, 209, 211, 213, 216, 265, 268, 270, 274

Dle úsudku bible naopak pomazáním nebo pokropením krví člověk se očišťuje nejen od neduhů tělesných, ale i duchovních. Jehova bere pod svou ochranu každého, kdo krvavou obětí, jemu přinesenou, svůj příbytek očišťuje. V obřadě židovském utkvívá mnohá upomínka na dojmy z Babylonie.

Jako krev nám představuje život zvířecí, tak olej zase značí život rostlinný. Má-li proud, jenž vytryskuje z žil bravu nebo skotu, přivedeného na smrt ku poctě vyšším bytostem, moc očišťující, musí tato býti přiznána i oleji. Doklady k tomu shledáváme v poříčí Syr-darje.

Když Rusové r. 1876 pronikli do kotliny fergánské, mezi jinými zvyklostmi byla zaznamenána i význačná rolnická slavnost. Za jarního vzryvu květeny než zapřažen potah, aby první brázdu zkypřil, každý zámožný zemědělec připravil pro své dělníky malou hostinu. Dal jim předložiti oblíbený národní pokrm sekané maso (plov) a když se posilnili, potřeli rohy tažného skotu olejem. Tím měla býti zvířata chráněna před jakoukoli chorobou po dobu nastávajících polních prací. Zbytek to jarní slavnosti, již téměř u všech národů Asie a Evropy shledáváme. Zvíře, když bylo ochočeno, posvěcuje se orbě. Posvátný úkon v sousední Číně samým císařem se zahajuje. Ve Fergáně nevyžaduje majitel půdy zdraví pro sebe, ani obřadu vlastní rukou nevykonává, nýbrž povznáší námezdného oráče k úloze kněžské. Kočovníci se ukazovali pány, vzdělavatelé půdy trvali v jejich porobě.

Mezi různorodými prostředky ochrannými proti bytostem zla uvádí se červená nit. Většina domácích vozků (arbakešů) přivazují na šíji tahounů nebo soumarů šňůru červenou. Někdy jich upevňují několik najednou, aby tím jistěji účinkovaly a před nákazou, nemocmi a úrazem koně chránily.

I při některých obřadech zažehnávacích byl prostředek doporučován. U židů mohl se příbytek, nákazou stižený, očistiti tím způsobem, že se vzali dva ptáčkové, ratolest cedrová a červená nit. Jeden z ptáků se zabije nad živou (tekoucí) vodou, druhý se omočí v krvi jeho a zároveň letorost cedrová i červená nit.

Týchž pomůcek se použije, aby se místnost pokropila a od nákazy očistila.

Máme zde prostou nit života, báje o sudičkách její význam nám vysvětlí.

Postavení ženy u Sartů nejvíce poukazuje na ono, jaké zaujímala v staré Mesopotamii. Základem pro právní stav krásného pohlaví v obou zemích jest jednoženství; aby se žena stala řádnou manželkou, musí býti uzavřena smlouva. Druhá žena, dle zákonodárce, jako vedlejší paní se připouští, když zákonitá družka nedala muži žádného potomstva. Toto pravidlo platí také u Parsů. U turánského osedlého obyvatelstva se to určitěji vyjadřuje, že si muž přibere druhou ženu, nemá-li s první žádných mužských potomků. Jenom tak se rod jeho uchrání před záhubou. Islám sice přivodil některé změny, ale v základě lid zůstává věren prastarým zásadám o přednostech jednoženství, jak to Hammurabi sám nepřímo vyjadřuje.

Mnoho se psalo o shodě židovského levirátu a o podobném zvyku u Kyrgyzů, ačkoli tu máme co činiti se dvěma dle svého vzniku rozdílnými zjevy. U židů měla bezdětná vdova právo žádati, aby ji za manželku pojal bratr zemřelého jejího chotě aneb jeho nejbližší příbuzný. Proč jí toto právo bylo vyhrazeno? Aby rod prvního jejího muže nevymřel, což bylo považováno za největší neštěstí, jež mohlo někoho stihnouti.

U Kyrgyzů bratr zesnulého kočovníka, aneb jeho nejbližší pokrevný vyhrazuje si právo zdvíhati nároky na ruku vdovinu. Proč? Za kalym koupená žena se stává majetkem ne pouze mužovým, ale celého rodu, neboť týž na ni připlácí. Na vdovu pohlížejí a s ní jednají jako se zbožím koupeným. Toto se dědí dle pokrevenstva a to sestupně. Obyčej se vyvinul ze společného soužití u kočovníků, na něž se uchovaly některé narážky. U židů a Kyrgyzů se dospělo k stejné metě, ale vyšlo se z různých stanovišť. Proto je zbytečno se dohadovati, kdy oba národové byli sousedy, aby na sebe mohli tak pronikavě působiti.

Bezdětná vdova u Kyrgyzů sluje džisyr.

Slovo jest původu arabského a vzniklo z asir (= zajatec, utečenec, uprchlík). Již název sám označuje nepříznivé postavení, v jakém se vdova po smrti mužově ocitne, nedopřál-li jí osud dítek.

Dívčí neporušenost bývala už v staré Babylonii vážena a panny též bohům zasvěcovány. Zneuctil-li kdo dívku provdanou, která však svého muže nepoznala, usmrcen vinník. Uza-

vírány tedy sňatky už ve třetím tisíciletí př. Kr. mezi dětmi a žena setrvávala do své dospělosti v domě rodičů. Podobné sňatky nedospělých se opakují u Sartů, Kyrgyzů a Turkmenů.

Panenská čistota s velikou přísností se požadovala také do nedávna u kočovníků. Když se po svatbě ukázalo, že zasnoubená neuchovala své nedotknutelnosti, měl ženich právo poslati ji zpět rodičům. Častěji žádal od nich nějaké náhrady hmotné.

Vousy v krajinách babylonských dle mnohých polovypuklin a obrazů se těšily veliké péči mužů. Byly považovány za první jejich ozdobu; užíváno rozmanitých prostředků, aby nabyly tvaru vlnivého, aby přiléhaly.

I voňavkami všelikými se napouštěly. Také středoasijský mohamedán s velikou pýchou pohlíží na svůj uměle pěstěný vous. Věří, že na každém jeho vouse sedí po anděli strážci. Když mu náhodou odumřelý vous vypadne, opatrně jej zdvihne a roztrhá jej na několik kousků. Rozmnožuje tím počet svých ochranných andělů a proto útržky z ozdoby svých brad vsouvají pod paže. Krutým trestem pro nespravedlivé úředníky a soudce bývalo, když jim okrasa mužnosti z líce se vytrhávala.

I židé svůj vous ve veliké vážnosti chovali a dosud se jím honosí. Bylo jim zakázáno, aby dokola své hlavy stříhali a se holili. Největší pohanou pro muže bývalo, když mu polovici brady oholili, jako rozkázal Annon sluhům Davidovým provésti.

Veliký význam vlasů při svatebním veselí středoasijském jeví se také v tom, že u Kyrgyzů platí ženich zvláštní dar, aby mu dovoleno bylo dotknouti se pouze kadeří své švakrové. Neukazuje se tím obrazně, že i na ni má nyní právo nároky zdvíhati? Pak si vysvětlíme, že u Semitů byly stříhány kštice těm, kdo se dopustili cizoložství.

V mnohých krajinách Turkestánu ovoce s větví, jež se přes zeď nebo plot do ulice přechylují, nepokládá se za soukromý majetek. Mimojdoucí může si dle libosti z něho utrhnouti, aniž mu v tom kdo brání. Co přes plot se kloní, obci náleží.

V dědinách Dikan todě a Čavak-turangu v údolí Fergány do příchodu Rusů mohl si přespolní v zahradě natrhati dýní nebo melounů dle chuti. Zakazovalo se pouze, aby neodnášel

nic domů, právo toto vyhrazeno cizincům. Dle zápisků sultána Babura volné pohostinství v zelinářských zahradách se připouštělo i v kraji andižánském. Ani židé v starém zákoně nezakazovali příchozímu, aby se najedl hroznů na vinohradech. Nesměl si však nic v nádobě domů odnášeti.

Přečetné shody kulturní tuto doložené nedají se jinak objasniti, než že se vyvinovaly ze společné základny vzdělanosti.

O nejvýznačnějších starožitnostech středoasijských, poukazujících na styky mongolsko-čínské, vydal zvláštní monografii J. J. Pantusov v Kazani. Podrobně popisuje pomník na oslavu vítězství čínského nad kalmyckými nespokojenci, jenž postaven na hoře Gedyň šanu, u břehu pohraničné říčky Siumbe (1897). V Semirěčensku (Sedmiříčí) shledáváme několik vzácných památek. V újezdě tokmackém ukazuje se kamenný pomník v podobě burchanu (navátého pískového kopce). Podobny jsou sobě dvé stavitelské památky v lepsinském újezdě. Uznáváme je za mongolské modlitebny „obä“, jako na obvodě Gobi čili Šama často spatříme.

Mongolové skutečně v dnešním Semirěčensku před Kyrgyzy svá stáda vypásali. K oběma pomníkům poutá se množství pověstí, jak na jinem místě promluveno. Dengek (kyrgyzsky = sloup) leží 8 verst od dědiny Abakumovské. Průřez základny má podobu čtverce, jehož strana měří 3 m. Kámen lámán v pohoří Sunku, 10 verst od místa vzdáleném.

Řada kočovníků rozestavena od lomů až ku pomníku, aby byla uctěna upomínka na kalmyckou kněžnu, jež na místě náhle skonala. Zevnější obrys tvoří jehlanec o výši 8 m.

Podobný Dengeku, jenom že zachovalejší, je pomník Kozukörpeče, na poštovní silnici, vedoucí z Věrného do Sergiopolu. U obou náhrobků v nejbližším okolí není žádných příbytků, ani se nepřipouští, aby se půda vzdělávala. Rovněž v Bulharsku a Srbsku na místech, kde dle pověry víly se shromažďují, nesmí se tráva sekati, ani jinak prostor zužitkovati. Na jihu a západě roztroušeny mohyly, podobné kalmyckým. U samého pomníku rozloženy bývaly ještě v létech osmdesátých minulého věku čtyři „baby“, připomínající nám ony v jižním Rusku u hrobů skythských uchovávané. Podobné náhrobky táhnou se jako široký pás přes celou jižní Sibiř od hranic uralských až k výšinám Altaje a označují nám rozlohu sídel proslulých někdy kočovníků

Hrubé tyto výtvory sochařského umění byly na několik kusů rozbity, jednu kamennou babu odvezl známý německý cestovatel Wissmann r. 1897 do své vlasti; vybral si poměrně nejzachovalejší. R. 1901 zbyla na místě jediná soška.

Mohamedánské svatyně ve střední Asii často popisovány od domácích náboženských badatelů a četné z nich uvádějí se i v hojných cestopisných dílech západoevropských. Mnoho podrobných udajů o nich shledáváme ve Spravočných knihách samarkandské oblasti, jež každého roku vycházejí. Stavitelské památky ve středních končinách Asie ukazují ohromný dosah pro vývoj výtvarného umění ruského, jak jediný pohled na moskevský Kreml nás poučuje.

Francouz Pelliot, professor čínského jazyka a literatury, počátkem r. 1907 odebral se do Východního Turkestánu, aby vyhledal některá místa nyní bezlidných oas. Přesvědčil se, že se z nich obyvatelstvo vystěhovalo namnoze pro nedostatek vláhy a to teprve ve středověku, když se nadvláda čínská dávno tam upevnila. Ráz mongolsko-čínský všude převládá. Ve zříceninách Tegurmanu, nedaleko Kašgaru, vypátral jmenovaný učenec nápisy indické, což dlužno uvésti v souvislost s rozvojem buddhismu. Památky staveb v Chauni náležejí rozkvětu mohamedánství a účinek indické vzdělanosti se v nich nezračí. V Satok bogra-chánu objeveno hojně čínských peněz z 10. a 11. století. Na zdivu v Tokuz-chodžre (= 9 cel, komnat) zříme sledy prvního mohamedánského nadšení. V Tokuz seraji (= 9 paláců) prohledáno spáleniště buddhistického chrámu, zničeného od mohamedánů asi před 1000 roky. Svatyně bývala ozdobena freskami a květinami. Umění řecko-indické zastoupeno přečetnými hlavicemi z terrakoty, jež vykopány u oltáře na prvním nádvoří chrámovém. Indičtí umělci osvědčili dovednost polovypuklinami na prostorné galerii. Malá stupa poblíže provedena úplně ve slohu čínském. Tokuz-seraj náleží ku nejpamátnějším ssutinám střední Asie, neboť zahrnuje v sobě tři různé kultury.

Mnohem výše než tyto zamlklé svědky dnů dávno zašlých klademe význačné rozvaliny v někdejší oase Turfanu, rozkládající se už na území čínském, na straně polední od Issyk kulu. Na jižním sklonu mohutných skal bloudíme v opuštěných chrámech dílem vybudovaných, dílem do nitra horského vydlabaných. Na místě nalezeno množství předmětů, k účelům denního života

sloužícím, aneb pro bohoslužbu určeným. V památkách určitě vyznačena kultura indická, stejně se však uplatňuje i čínská. Stěny chrámů jsou pokryty nápisy v řeči tybetské a mongolské.

Z mlčelivého města přivezl ruský badatel M. M. Berezovský hojné sbírky vzácných památek (r. 1908) a tento úspěch byl pro archeologickou ruskou společnost v Petrohradě podnětem, aby na r. 1910 připravila novou výzkumnou výpravu do poříčí Tarimu.

13. Křesťanství

příliš krátkou dobu působilo na mysl obyvatelstva, než aby hlubší kořeny mohlo zapustiti. Nestoriánští sektáři přinesli do kraje písmo, jež zdomácnělo v jazyce ujgurském, mongolském, z části i v sartštině a uzbečtině.

Sama nejvzácnější památka tureckého jazyka, kudatku bilig, v tomto písmě uchována. Nejen křesťané, i buddhisté a mohamedáni ho užívali, jak dosvědčuje Hajtin, vrstevník Marka Pola. Za Temudžina se velice rozšířilo a Timur nařídil, aby četné jeho „úkazy“ v témž písmě se zhotovovaly. Dnes známost jeho se omezuje na odlehlé rokle ťanšanské.

Nestoriáni popírali božství Kristovo a s úspěchem šířili svůj blud na vysočině iránské a v Turáně. V Mervu založeno bylo biskupství kolem r. 334 po Kr. a v polovici VI. stol. křesťanství se znamenitým zdarem upevňovalo se i mezi bílými Huny (Hevtality), kteří tam onou dobou panství své zřídili. Ale mohutný rozmach víry Kristovy zastaven byl mohamedánským přívalem. Už koncem VII. stol. přihrnuli se první zástupové vítězných Arabů, aby ohněm a mečem svou nauku Turáncům vštěpovali. Křesťanství bylo vyhubeno s úsilím, lepší věci hodným. Přece však po nějakou dobu pronásledovaní stoupenci lásky k bližnímu se udrželi v Chorazáně a za Amu-darjí. Ibn Haukal, arabský cestovatel a zeměpisec v 10. stol., připomíná, že i v Heratě za jeho času jmenována mu byla křesťanská obec, jež svůj chrám si zbudovala. R. 670 opanován od mohamedánů Merv, odkud pak podnikaly se další výpravy proti mocné Buchaře. R. 705 pokořila se před vítěznými prapory půlměsíce Baktra (Balch), ani k žádnému odporu se neodváživši.

Město tentokráte bylo ušetřeno a zaplatilo pouze válečnou pokutu. Nicméně po několika létech přece vyvráceno, ale už po nedlouhém průtahu sami pokořitelé uznali za prospěšno obec opět zbudovati. Po křesťanství už nezbylo v někdejším ohnisku zoroastrismu ani stopy. V Samarkandě a v Heratě zřízeno arcibiskupství v první čtvrti 8. stol. V odlehlejším a méně dostupném Kašgaru se ubránilo biskupství ještě v 14. stol.

Severně od Namangánu, poblíže jezera Sary čil eku, na skalním útesu, řečeném Mečet saj, rozkládají se rozvaliny někdejšího kláštera nestoriánského. Osudy řeholnické samoty nejsou nám blíže známy.

Mnohé náhrobní kameny těchto sektářů nalézáme urovnané v hojných archeologických sbírkách musea v Taškentě, ale většinou neobsahují jiného údaje než jméno a úmrtní rok zesnulého.

V Buchaře i v mnohých jiných městech turánských zaujímali křesťané, pokud můžeme dle arabských pramenů souditi, podřízené místo společenské. V jmenovaném sídle emirátu nad Zerafšánem kostel křesťanský se připomíná blíže brány Nurské, opodál ulice Prostopášníků. Celá čtvrt neslynula tudíž pověstí kalou a byla zaujata hlavně chudinou. Později na témž místě, kde vzýván Hospodin, mohamedáni si vykrášlili mešitu Bánu hanzalja.

Kdežto Nestoriáni do kraje od jihu své věrozvěsty posílali, pravoslaví počalo se hlásati teprve za postupu ruského od severu, ale nedovedlo použiti vhodného okamžiku, který se mu naskýtal ještě koncem 18. stol. Tou dobou islám mezi kyrgyzskými kočovníky jenom dle jména se uznával a když pronikala carská zbraň do stepí, sami pastevci ohromných stád koňstva a skotu neutajovali svého podivu, že bez obtíží mohou mohamedánští mullové nauku svou mezi lidem upevňovati. Dnes se domorodci až na sporé výjimky přiznávají k učení Mohamedovu, křesťanství uplatňuje se hlavně příchodem nového přistěhovaleckého proudu. V každé větší dědině zbudován kostelík a o dorost kněžstva pečováno v seminariích. S pravoslavnými mnoho také sektářů do země se dostalo, což zvláště v nových obcích na Hladové stepi můžeme sledovati. Také však patriarcha arménský a exarcha gruzínský svých stoupenců v území zakaspickém nenechávají

bez náležitého duchovního dozoru. Katolictví zastoupeno některými vystěhovalými Poláky a Litevci. Protestanti doplňují své řady nově příchozími z krajin pobaltických, dílem z Rakouska a Německa. Dle národnosti většinou se k nim počítají Němci. Mnoho nerozhodných křesťanů asi se vrátí k islámu na základě nového zákona hosudarstvennou dumou projednávaného (1909), dle něhož se připouští, aby takové přestupování od úřadu se uznávalo. Mnozí Tataři i jiní Středoasijci jenom na oko se stavěli křesťany, aby snad nebyli pro svou víru pronásledováni, tajně i mohamedánské modlitby (namazy) odříkávajíce i mohamedánské jméno si přikládajíce.

Hlava IV.

Jazyk a literatura u domorodců středoasijských.

A. Jazyk.

Turecko-altajští národové ve střední Asii se dělí jazykem na Sarty, Uzbeky, Kyrgyzy a Turkmeny; mezi nimi roztroušeny jsou druhé jazykové a národnostní úlomky. Karakalpakové jsou tak roztříštěni, že sotva asi za samobytný národ se mohou považovati. Splývají rychle se svými sousedy, osvojujíce si jazyk kyrgyzský aneb rozmlouvají sartsky, v nářečí tu chivském, onde bucharském. Literárních památek právě v jejich jazyce poměrně velmi málo se nalézá; co je uveřejněno, omezuje se na některé báchorky, pověsti a jiné výtvory prostonárodní slovesnosti.

I v obyčejných slovech rozdíl mezi sartštinou, uzbečtinou, karakalpačtinou a kyrgyzštinou je dosti značný. Vizme několik dokladů:

	sartsky	uzbecky	kara-kalpacky	kyrgyzsky
matka	ene	ana, jena	kiše	šeše, ana (srv. cici. sosati)
velbloud	erkek, töje	tuja	atau	jednohrbý nar dvojhrbý tüjö, ajyr
slepý	sokur	kur	akmandaj	sokur
strouha	aryk	aryk	jasik	aryk (jasik?)
starší bratr	ini	aka	öke	aga
sušené maso	kuru et	kuru gušt	kakpiš	sogum
přítel	dost	urtak, džura	bilis	dos
onen	ošel	ul, u, šul	oso	sol, ol, ana

Ovšem jsou mn. . shody mezi jazyky turecko-altajskými jako u slovanských m. .ne znamenati:

	turecky	turkmensky	uzbecky	kyrgyzsky
člověk	adam	adam, merd kiši	adam, kši	adam, ksi
žena	kary, kaduna	chelej, ajal	chatun, ajal	katyn, kosak-äjel, džuntu, üj
děvče	kyz	kyz	kyz bjači	kyz
otec	ata, peder (pers)	ata, kaaka	ata	ata, äke
pán	eféndi	aga	džanab, tjurja	töre, otagasy
kniha	kitáb (arab)	kitab	kitáb	ktáb, knege (z rus.)
přítel	dost	dost	urtak, džura	dos
kůň	at	at	at	at, džylky
hora	dag	dag	tag	tau, kyr
klobouk (čapka)	šapka	telpek	tepljak	börük, tumak

Mohli bychom řadu jiných dokladů o jazykové shodnosti uvésti, ale překročili bychom úzký rámec přehledu.

Sartština se dělí ve tři nářečí: kokandské čili fergánské, chivské a bucharské.

Kokandci často užívají hrdelnic, jež připomínají zvuky arabské. Oblíbeno je gerundium, ukončené na gan, gen, kan, ken na místě času minulého. Stejnou zvláštnost můžeme sledovati u Tarančijců ve Vých. Turkestáně, naopak v pokladě slovním a po stránce syntaktické málo shody oba kraje prokazují. Velice patrný je účinek na sartštinu ze styku s kočovníky, a to měrou nestejnou v rozmanitých oblastech, což vůbec k vývoji podřečí přispívá.

Bucharský jazyk mnoho ztratil na své ryzosti působením perštiny. Týká se to nejen výslovnosti, než i výrazů pro všední pojmy. Bucharština předčí v tomto vzhledě osmanštinu, kde se počítá na třetinu slov vypůjčených od Iráncův.

Pro svou náchylnost k řeči perské bývají často Bucharci u svých sousedů kyrgyzských v posměch uváděni.

Chivské nářečí jest ještě nejčistší, jak se nám uchovalo ve spisech Nevajových. Nema oné drsnosti, jakou shledáváme ve Fergáně.

Chválí se ohebnost mluvy a bohatství slov. Jenom stará turečtina ji překonává. Nejen muži, ale i ženy pokoušejí se v básnické tvorbě, též hojná literatura národní se zachovala.

Název džagatajština u lidu není obvyklý, označuje se mluva jako sart tili (jaz. sartský); jemu oproti se staví özbek tili či jaz. uzbecký. Rozumí se tím řeč venkovanů v Chivsku, Bucharsku, z části ve Fergáně. Rozdíl spočívá v přízvuku, a že měšťanstvo si libuje vplétati do hovoru cizí slova, zvláště z perštiny. Venkované mluví krátce, stahují koncovky, kdežto ve městech rozmluva plyne zvolna, hlásky zřetelně, jakoby zpěvně se pronášejí. U venkovanů řeč zní drsně, úsečně, městský obchodník se pronáší měkce, s jakousi sladkostí. Na venkově městské g se nahrazuje k. Změkčení se u Sartů projevuje dvojhláskou ie, jež zastupuje uzbecké e.

Lapin navrhuje, aby se sartština nazývala novouzbeckou řečí a rozděluje ji na nářečí: 1. syr-darjinské s příměsí kyrgyzského jazyka, 2. fergánské, 3. amudarjinské a chivské, podléhající turkmenštině, 4. bucharské a samarkandské s četnými obraty a výrazy perskými.

Turkmenština nemůže zatajiti svého úzkého příbuzenstva s druhými jazyky tureckými. Stálé, dlouhé věky trvající styky s Persií, Bucharou a na druhé straně s Chivou a Kyrgyzy způsobily, že mnohé obraty a výrazy ze sousedních nářečí přešly do mluvy kočovníků Zakaspicka. Na rozdíl od osmanštiny, tatarštiny a adzerbejdžánštiny v severozápadním Iránu Tekinci a druzí jejich pokrevenci pronášejí se hlasem velice měkkým. Prohlašuje se to za účinek perštiny, která svou lahodou a zpěvností v dalekém okolí se slaví. Zvláště měkce pronášejí Turkmenci souhlásku l, což připomíná jemnost francouzskou a od tvrdé výslovnosti velikoruské podstatně se rozlišuje.

Z budoucího času upotřebují pouze třetí osoby jednotného čísla a mnohdy vůbec se tvaru vyhýbají, zaměňujíce jej přítomným.

Souhláska v v obdobě s osmanštinou přechází v b; turecké var, jest, vysloví se bar; virmek, dávati — birmek. Obdobu k tomuto jevu shledáme i v některých jazycích evropských.

Přízvuk slovní spočívá pravidelně na poslední slabice, vyjma případy, že představuje příklonnou částici. Tedy přízvuk v turkmenštině jeví se nám jako pravý opak k naší mateřštině, kde vždy na první slabice spočine.

Kyrgyzština vyznačuje se obdobou k tureckému a maďarskému jazyku hláskovou harmonií; každá hláska tvrdá a, y, o,

u. má svoji doplněnou měkkou e (ä), i, ö, ü. Samohlásky změkčené však postrádají přídechu jotového, tak oblíbeného v češtině, ruštině a v druhých jazycích slovanských. Někdy se projevuje délka právě opačná tatarské výslovnosti, ku př. tatar. kúl — ruka, kol — otrok: proti tomu kyrgyz. kól — ruka, kul — otrok; tatar. bír — dej, ber — jeden, naopak kyrgyz. bér — dej, bir — jeden. V každém slově musí býti všechny samohlásky buď měkké, nebo tvrdé a požadavku tomuto podrobují se též k výrazu příslušné předložky a záložky (suffixy). Kočovníci uchovávají po způsobu francouzském nosovku: özüng — ty sám, ang — divoká zvěř.

Turecké a tatarské š zastoupeno v kyrgyz. s, ku př.: tatar. baš — hlava — bas, taš — kámen — tas, naopak tatar. č přechází v kyrgyz. š: čač — vlasy — šaš.

Mnohé samohlásky se vypouštějí. Končí-li slovo samohláskou a druhé počíná, první z nich pravidelně se ztrácí: džaksyat (krásný kůň) — džaks'- at, barušy — edik (šli jsme) — baruš- edik. Někdy se samohláska i před souhláskou odmítá: kuru dala (step) — kurdala. Vynechávají se však celé slabiky, ku př.: otuzur, z toho otur (bude seděti, bydleti). Rozeznává se číslo jednotné a množné, posledního se mnohem řidčeji užívá než ve slovanštině. Kdekoli jasnost mluvy toho nutně nevymáhá, vyjadřují se pouze v čísle jednotném; proto může značiti Urus Rus nebo Rusové, kaz — husa n. husy, džylky — kůň n. koně, ačkoli správně množ. č. se vyznačuje koncovkou lar, ler.

Pádů se rozeznává sedm a tvoří se příponami dle jediného vzorce.

Přídavná jména koncovkou se neliší od podstatných, rozdílů rodových se v jazyce nedbá. Sloveso vyniká bohatostí tvarů, jako v osmanštině můžeme pozorovati.

Slovesa mohou se tvořiti od jmen pomocí rozmanitých přípon nebo částic, čímž nabývají schopnosti vystihnouti všeliké vztahy mnohem více než dosahuje slovanština změnou a stupňovaním kořenných hlásek. Bohatý výběr nám kyne v příčestí, jež možno v sedmeré roucho odívati; tvary bedlivě přihlížejí k tomu, ukončen-li děj a v jakém poměru se nalézá k druhým větám souřadným nebo podřadným. Čas minulý možno vyjádřiti paterým způsobem, což opět závisí od toho, máme-li na mysli děj prostě minulý, nebo v minulosti neukončený, neb opakovaný, dávno

minulý neb naznačujeme-li, že nám doba výkonu nebo stavu není povědoma.

Turecké nářečí Tarančijců ve Vých. Turkestáně dosti zpracováno učenými spisy člena petrohradské akademie V. V. Radlova, který vydal podrobnou studii „Phonetik" (Petrohrad 1895), a vedle toho „Sprachproben" téhož jazyka obsahují vybrané stati lidové slovesnosti. K tomu se druží znamenité příspěvky a odborné úvahy k původním textům od Pantusova a J. Katonova. Jazyk podléhá silně vlivu čínštiny a z ní četné výrazy obecného života i obraty si osvojuje*).

O nářečích iránských a prákrtských v Pamiru, Hindukuši a v obvodech sousedních promluveno stručně na svém místě při popise Árijců.

B. Literatura.

Poměry literatury u kmenů středoasijských se vyvinuly takovým způsobem, že není možno mluviti o jedné, aby se neučinila zmínka o druhých. Prostupují se vzájemně a jednotlivé plody se stávají s nepatrnými změnami majetkem obecným. Právo původnosti a autorství mizí, jako se nepatrně liší kočovník od kočovníka, prostý rolník od rolníka. Ani u velikých epických výtvorů se nedopátráme jména vlastního skladatele. Jinak se ovšem věc má u zápisků dějepisných, zeměpisných nebo astronomických. Přísloví, hádanky, pohádky, pověsti, popěvky, legendy i básně výpravné kolují od úst k ústům. Co potulní pěvci přednášejí Kyrgyzům, s mizivými odchylkami se stává v krátké době duševním majetkem Turkmenů. Sartové

*) Kdo by se blíže chtěl seznámiti s jazyky středoasijskými, tomu doporučujeme následující spisy: Алексѣевъ З. А.: Самоучитель сартовскаго языка, Ташкентъ. — Андреевъ М.: Руководство для первоначалнаго обученія сартовскому языку, tamtéž. — Букинъ: Киргизско-русскій и Русско-киргизскій словарь. — Залеманъ К. Г. и Жуковскій В. А.: Грамматика новоперсидскаго языка. — Киргизская Грамматика. Изд. Православнаго миссіон. Общества. — Ляпинъ С. А.: Русско-узбекскій словарь. — Мирза-Джафаръ: Книга русско-персидско-французскихъ разговоровъ. — Наливкинъ В. П.: Руководство къ практическому изученію Сартовскаго языка. Téhož: Русско-персидскій и Персидско-русскій словарь. — Téhož a М. Наливкиной: Русско-сартовскій и Сартовско-русскій словарь. — Терентьевъ М.: Грамматика турецкая, персидская, киргизская и узбекская. Téhož: Хрестоматія турецкая, персидская, киргизская и узбекская.

projevují více samostatnosti vůči oběma těmto národům, aby za to tím více se podřizovali vkusu Peršanů aneb se kořili ztrnulým vzorům arabským.

Smělých obratů, přirovnání, jemných narážek málo shledáváme, jmenovitě v plodech epických; ani myšlenek ideálních, povzbuzujících mnoho nevypátráte. Jedinou vzpruhu k činu připravuje náboženské nadšení a láska ku krásné pleti. Idea národnosti, tak mocná v Evropě, téměř nijak se v literatuře k platnosti nepřivádí. Ani stavovské rozdíly nejsou podnětem k zvýšené tvořivosti, neboť jednotlivci z nižších vrstev se jí vůbec nesúčastní a islám žádné šlechty ani privilegovaného duchovenstva nezná. Jenom u některých národů kmenoví náčelníci se udrželi.

Turkestántští básníci mnohdy si stýskají, že Rusové jim nerozumějí. Mají v zásobě rozmanité běžné obraty, které vystihuje pouze, kdo důkladně zná jejich přední básníky Háfiza (Šems ud din Muhamneda), Saadiho, Firdeusího i život mohamedánský ve všech záhybech jeho duše. Firdeusí připomíná o veliké bitvě v nadšení: „Od prachu, zdvíhajícího se na bojišti dusotem koní, bylo šest zemí a nebes osm,“ t. j. celý díl země se proměnil v prach a doplnil počet nebes na osm. — „Naše verše nejsou podobny jejich (Puškinovým, Lermontovým, Někrasovým) a naše obrazy nejsou podobny jejich. Píšeme, když je srdce nadšením rozechvěno a když v žal se noří.“

Máme v obou básnických táborech dva světy samostatně se vyvíjející, neodvisle od sebe zušlechtěné. Všelidské tužby a city se uplatňují dle sartského přísloví: „Adam hepisi adam“ — „člověk každý člověk“. Jinde, jako ve hvězdopravectví se Turkestán kloní více k Číně, pověsti prozrazují nikoli ojedinělé styky s evropským Ruskem, s Mesopotamií, Palestinou, Egyptem. Nejtěsnější spojení literární ovšem panuje s Iránem, přese všechny náboženské rozpory.

Podrobněji rozborem podány jednotlivé plody, aby čtenář mohl dle nich i na jiné svůj úsudek rozšířiti. Rámcový způsob vypravování, jehož pravzor nalézáme v indickém Pateru knih (Pança tantram-u) i v arabském sborníku Tisíci a jedné noci, shledáváme i v legendě o Chodžovi Achrarovi i v žertovné ptačí svatbě: „Sova, sýček a výr“.

Zevrubněji probrána báseň epická o Biketovi, neboť patří k nejhledanějším u Kyrgyzů a zároveň nám vystihuje poměr domorodců k ruskému nadvládí. Jakub bek připojen, aby se naopak poznalo, jak působí na místní lid panství čínské i ve slovesných projevech. Směr sartské lyriky naznačen dílem z ukázek Firkatových, dílem z panegyrických básní na smrt cara Alexandra III. Jako samostatnější výtvory se nám předvádějí písně tarančijské, kde osobní city pěvcovy zdají se míti rozhodnou převahu, kdežto u Kyrgyzů a Turkmenů dosud silně k platnosti přichází epika.

V některých zkazkách ukazuje se také účinek arabského podání, jako vidíme z krátkého výňatku o vezírech a vtipné dívce. V příslovích, snáři, v poučení o šťastných a nešťastných dnech, v hádankách i v bájkách ukazuje se pozorovateli tak široký podklad, že dlužno jej rozšířiti na celou střední Asii a mnohdy i za jejími hranicemi duchovní příbuzenstvo hledati. Vůbec bylo k tomu přihlíženo, aby z různých oborů slovesnosti třeba kratičké výňatky byly podány. Popěvky svatební připojeny k popisu svatby kyrgyzské. U Sartů, zvláště ve městech, zřídka delší písně v svatebním průvodě se zaslechnou; světový názor u nich je příliš otřelý a hlubšímu, jemnému citu při vážném kroku životním není tak přístupný jako se projevuje u kočovníků.

I. Přísloví.

a) Sartská.

Povaha Sartů, jak se nám jeví v přísloví, ozařuje se příznivým světlem. Skoro bychom byli ochotni nakloniti se mínění Middendorfovu, že lid vyniká jemností a poetičností duše. Vše obecné zásady o mravnosti a slušnosti, pronášené v příslovích, vyznívají skoro ve stejný smysl jako u prostého lidu ruského. Málo je narážek na hrozné kletby, jaké můžeme slýchati na poloostrově Balkánském. Snad rozhoduje v Turkestáně silnější víra ve zlé duchy, jimž každý je nepřímo podroben, že se kletby nepronášejí v takové ostrosti. Hrubé projevy prostonárodní slovesnosti nejsou uveřejňovány.

Větší počet přísloví středoasijských uveřejnil Vambéry. V turkestánském Ježegodniku obsažena 103 kyrgyzská přísloví,

v chrestomatii J. Ljutša pojato jich z Perovského újezdu 273. Mnohem obsahlejší sbírka zahrnuta v Grodekovově spise.

Namnoze se přísloví skládají z dvojverší, jež jsou rýmem spojena a vynikají jadrností; rozčleněna v předvětí a závětí. Úsloví bývají uměle upravena do veršů na způsob rýmovaček našeho Dalemila nebo Šimona Lomnického. Jsou obsahu mravního neb i náboženského a z úcty k jejich původcům se také vplétají do rozmluvy. Kdo je umí případně voliti, požívá značné vážnosti jako muž jemných mravů. Zvláště z nemalé obliby se těší úsloví učeného Sufiho Alajara a Hazreta Jassavího. Těmto se dává přednost před příslovími, v nichž pravý muslim vyciťuje, že vyrostla z půdy pohanstva.

Jasnost výrazu se stupňuje výpustkou aneb pomlčkou, aby si posluchač doplnil nahozenou myšlenku.

Bez otce — syn zlý,
Bez matky — dcera zlá.

*

Muž hlava, žena šíje.

*

Propusť hosti, osvoboď hlavu (od starosti).

Rým se často jeví ženským:

Balada (bala — dítě), dalada (dala — step), bakal (sušené ovoce, krámek s ním), sakal (brada).

Assonance i alliterace nejsou nijak neznámými pojmy. Vedle lichých, ženských rýmů vypátráme i mnohé zdařilé a lidu se nedá upříti jistý cit pro básnickou tvorbu i v přísloví. Vznik tak oblíbeného dvojverší podmíněn přirovnáním; dvě myšlenky postaveny vedle sebe, aby buď shoda nebo protiva tím určitěji se rýsovaly.

Přečasto zaslechnete přirovnání k domácím zvířatům. Zvířata ukazují svou různost zevnějškem, lidé nitrem.

Někdy se prostými slovy prohodí hluboká pravda: „Krev se nesmývá krví, vodou se smývá“. Zamítá se tu krevní msta i válka vůbec; uznává se očišťující moc vody i v ohledu mravním. „Budeš-li laskav, i zmije z jámy vyleze, budež-li mluviti hrubě, i rozum z hlavy vyjde.“

Vypravuje se v oznamovacím způsobu; otázka činí výjimku:

„Kdo nemiluje dívky?
Kdo nepije kumysu?
Nenarodil-li se syn od otce?
Nepřidržuje-li se otcovy cesty?“

Očekává se kladná odpověď.

Vedle přirovnání zastoupen hojně i protiklad. Slyšíme o muži a ženě, o dobrém i zlém, rozumném i hloupém, sytém a hladovém.

Každé zvíře má svou ustálenou hodnotu. Velbloud je vzor vytrvalosti, hřebec prudkosti, jelen opatrnosti a bázně, ovce se považuje za lepší než koza, beran se cení výše než ovce, lev se ukazuje jako představitel mohutné síly. Někdy na carský trůn zvířat se povyšuje tygr. Kočka je slabá a chytrá, myš hloupá a nicotná. Nejvíce z ptactva se velebí lovící dravci, sokol, jestřáb, orel; vrána slouží za posměch, nejbídnější všech opeřenců je sýček. Zosobněním síly v rostlinstvu se jeví topol, dub není v kraji znám.

Dává se přednost jednoženstvu — muž hlava, žena šíje. Může se mysliti těsnější svazek, když přerývkou obou částí smrt nastupuje? Není snadno se zbaviti zlé ženy, ačkoli šariat při rozvodu si volně vede. Přísloví nezná takového názoru: „Máš-li zlého koně, prodáš ho, ale máš-li ženu zlou, jak se jí zbavíš?“ Sart dle svého přísloví musí snášeti i zlou ženu, mravní cit u něho je hlubší než sama víra islámu. Ani když je záletná, přísloví neposkytne muži proti ní žádné pomoci. „Když žena záletná — muž osel.“ — „Když žena sestárne, nedrž psa“ — strážce domu se drží tedy pro bezpečnost podezřívavého manžela, aby nebyl z klidu vyrušován.

Účelem manželského svazku jsou dítky: „Kde není dítek v rodině, tam hrob“. Bezdětná žena chodí zarmoucena a vyhledává všelikých prostředků, aby si k potomstvu pomohla. Nechce se spokojiti jediným děckem, přeje si jich míti více.

Ani muži není to lhostejno: „Nemám syna, aby můj rod uchoval, není člověka, který by sebral mé kosti,“ stýská si v kruhu známých. Dědic nemá dle přísloví tělo svého roditele pohřbívati, nýbrž pouze kosti jeho sebrati. Zvláštní to názor světový.

Pouze zákonitý potomek může zdvíhati nároky na dědictví. „To není tvůj syn, který není tebou zplozen, to není otrok, který

od tebe není koupen." Nemanželské děti nepožívají žádné vážnosti. Vlastnosti tělesné i duševní se dědí, což se drsně vyjadřuje: „Z osla osel pochází, od koně kůň." — „Jestli matka blázen, tu i všechny děti blázny." — „Kdo má špatného otce, bude se o jídlo hádati" (bude nuzákem).

Mnoho se důvěřuje správné výchově a kastovní duch se zračí v zděděném návyku: „Pták dělá to, co viděl ve svém hnízdě." — „Vychovaný otcem bude střely brousiti, vychovaný matkou bude stříhati šaty." Vzpomíná se ještě doby, kdy luk býval hlavní zbraní. — „Sirotek nemající matky, nehodný, mající matku — kvítek." Stopy dobré výchovy po celý život se nevyhladí. „Co vešlo s mateřským mlékem, to vyjde jenom s duší."

Srdce otcovo jest v dítěti, neboť i „brouk mluví svému dítěti: „Můj běloučký!" Ježek praví svému dědici: „Můj měkkoučký." Rodiče se považují za jedno se svým potomstvem: „Kousneš-li se do jednoho z pěti prstů, všechno bolí." Sirotkům se málo víry dopřává. „Vykrmíš-li beránka-sirotka, budeš míti ústa i nos v tuku" (dostaneš výbornou pečínku), „vychováš-li chlapce sirotka, okrvaví ti nos i ústa" (bude tě v stáří bíti). Ale přece se jim musí dostati záštity: „Sirotčí jmění vysuší sedm řek". Celý kraj bude hněvem božím stíhán, kdyby se statek osiřelých zpronevěřil.

Dítky mají býti vděčnými: „Kdo urazil otce, bude opovrhován národem, kdo urazil svoji matku, bude trpěti nedostatkem chleba."

Uvádíme zde tato sartská přísloví:

1. Kde nejsi ty sám, tam je Bůh — názor čistě křesťanský.

2. Určí-li Bůh, přijde (štěstí) ze Syrie a Iránu, neurčí-li, unikne pod brvami a pod očním víčkem. (Osud-fatalismus).

3. Místo, nad kterým Bůh projevil svou milost — stane se mešitou, nad kterým pronesl hněv, lázněmi. Lázně na východě jsou sídlem nepravosti.

4. U mohamedána sen, zázrak a rozum půl zázraku — cit vládne rozumu.

5. Bude-li ti Rus spolucestujícím, ať máš v ruce hůl. — Nevraživý úsudek o vládnoucím národu přijat od Tatarů.

6. Lépe býti v žaláři u Rusa, než hostem u Sarta.

7. Sart, zbohatne-li, staví střechu, Kyrgyz, zbohatne-li, vezme si druhou ženu. (Sart miluje pohodlí, kočovník oddává se smyslnosti).

8. Špatný Kyrgyz se stane Sartem, špatný Sart Kyrgyzem. (Zchudlý rolník bývá pobudou, kočovník bez stáda nádeníci).

9. Sedne-li Tadžik na koně, ani Boha nezná. (Zpyšní).

10. Kalmyk dělá obchody i přes čas. Ind jí, když oči vypuluje (pro zisk by ani nejedl). Žid začíná hádku i když duši vypouští. (Nesnášenlivý).

11. Pars nemůže vystoupiti na horu (ze strachu).

12. Armén nemůže doma spáti. (Myslí na obchod).

13. U Turka rozum počíná po poledni. (Tyrolák do čtyřiceti let nemá rozumu, po čtyřiceti jej ztrácí).

14. Bůvolí pobřišnice nebude masem a Afgánec nikomu není přítelem.

15. Uzbeku! buď v slově opatrný, nenazývej souseda zlodějem! (Poznej sebe sám!).

16. Turkmen zbohatl ve spaní. (Zůstává chudákem).

17. Kypčakové vždycky nepřicházejí, když je na pomoc volají. (Nedůvěřují.)

18. Ind se považuje za zahradu a svůj stín za horu. (Domýšlivý).

19. Turek stahuje boty, když voda sahá až na sedlo. (Váhavý).

20. Bude-li cikán vojákem, útočí na svůj národ. (Zpronevěří se).

21. Žába bez ohonu, žena bez rozumu.

22. Pes nezná zpronevěry, žena věrnosti.

23. Duše oheň, duše muž. (Ženě muž nade vše).

24. Žena trest boží, její lichotky — jed zmije.

25. Ozdobou trhu obchodník, ozdobou muže vous.

26. Muž má nositi s sebou sedmero věcí: velikou a malou jehlu, šídlo, nůž, břitvu, hřeben a křesadlo.

27. Muž a žena pár volů pode jhem.

28. Žena není bičíkem, neodhodíš ho z ruky.

29. První žena boží přikázání, druhá — psí ohon.

30. Dva nože se nevejdou do jedné pochvy — dvě lásky se v srdci nesměstnají.

31. V jednom střevíci dvě nohy se nesměstnají.

32. Dvě dýně pod pažím neuneseš. (Druhá žena).

33. V starém oděvu (u staré ženy) není teplo.

34. Máš-li ženu zlou, co ti pomůže spokojenost celé vesnice? Máš li boty těsné, co ti prospěje širý svět?

35. Máš-li hloupou ženu, opatři si silný bič. (Moravské: Já mám ženu nekáranú . . .)

36. Raději pěšky choditi, než na špatném koni jezditi. (Lépe zůstati svobodným, než si vzíti zlou ženu).

37. Dům s dětmi — tržiště, dům bez dětí — hrob.

38. Kletba otcova — střela, prokletí cizího — bláto.

39. Jmění lepší než otec a matka, duše (milovaná žena) lepší než zlatý dům.

40. Tvá dcera se stala plnoletou, celé vojsko se na tebe vyzbrojilo (mnoho ženichů se hrne).

41. Nevdávej dcery za rolníka, který pole zavodňuje pomocí náspu (jenž se prorývá); lépe provdati ji za onoho, kdo zavodňuje půdu pomocí žlabu.

42. Chválená nevěsta se při hostině ukazuje nevědomou, nechválená při hodech obveseluje. (Bulharské: Na přechválenou hrušku nechoď).

43. Nevěsta se ukrývá a hlas (sláva) její se za horami slyší.

44. Najdeš-li rovného (sobě stavem ženicha), provdej dceru darem (bez kalymu).

45. Sultán netrestá svou kost (pokrevné).

46. Po otci nerovného rodu — sestup s koně, rovného — vsedni si. (Dřívější způsob pozdravu jako u Malajců na ostrově Jávě).

47. Otrok nemá příbuzného, chudý nemá stejně smýšlejícího. (Indické: Chudý učenec — krásná krajina v noční tmě).

48. Otrok nemívá uší, zmije noh.

49. Když otrok ztloustne, naplije do studánky, když pes ztloustne, kousne svého pána.

50. Dobrý soused jako otec a matka, zlý — běda hlavě.

51. Host, který sám přišel — dar boží, host, který přišel na přihlášku — trest od Boha.

52. Když hosté u tebe, neodháněj kočky od sebe. (Buď k hostům laskavý).

53. Starý bavlník nehodí se na tkaní. (Zarputilý nepřítel nebude druhem).

54. Dle velikosti našel jsem si rovného, ale nemohl jsem nalézti sobě rovného srdcem.

55. Špatný druh žádá zadního oblouku od sedla. (Nemožnost).

56. Mrtvého nutno pohřbíti, zlého bíti.

57. Špatnému člověku i ve dne temno i v noci temno (vždy páše zlo).

58. Nejhorší město na zemi — tržiště, nejhorší člověk — voják. (Ohlas středoasijských poměrů za doby chánské).

59. Dobrému koni rána bičem, špatnému tisíc.

60. Nazveš-li hlupáka hlupcem, čepice jeho bude jako kotel; nazveš-li blázna bláznem, bláznovství jeho se zvýší.

61. Bohatý má úrodu obilí, chudákovi přibývá dětí.

62. Každé bohatství ze svornosti a úpadek z nesvornosti. (Concordia parvae res crescunt).

63. Kdo nemá mouky, za toho není pokuta (chuna). (Chudáka nikdo nepomstí).

64. S bohatým nemůžeš se hádati, s topolem se rváti.

65. Chudák se závistí hledí na bohatého, ďábel se závistí hledí na důstojnost boží.

66. Zámožný přinese růži, nezámožný cibuli, možný přinese ovci — nezámožný kuřátko.

67. Pes poroučí psu, pes poroučí svému ohonu. (Chlubný žebrák).

68. Ať zhyne čaj, v kterém není sádla a smetany, ať zhyne boháč, který nezná štědrosti a dobročinnosti. (Laciný čaj se vaří v kotli s koňským sádlem nebo skopovým lojem a smetanou).

69. Staneš-li se dlužníkem nového váčku (nedávno zbohatlého člověka), bude tě chytati na cestě, na stepi, mezi hostmi, budeš-li zván, i v hrobě.

70. Postavíš-li jídlo před hladového, nebude se dívati na pravo ani na levo, a sytému se nelíbí ani zápach sekaného masa (největší lahůdky u Sartů).

71. Když se lidé najedli i země okusila masa jehnečího (pohazovali jídlo).

72. Hladový můj žaludek, spokojeny uši. (Za cizím stolem se pomlouvá).

73. Hladovému nedovoluj pověsiti kotel (mnoho masa dá do něho), oznobenému nedovol přikládati.

74. Pracuj v zimě — oblékneš sobolí kožich; nebudeš-li pracovati, celou zimu se budeš třásti.

75. Ječmen a pšenice jídla, zlato a stříbro — kámen. (Za neúrody ani za peníze se nenajíš).

76. Třeba byl tvůj otec dozorcem nad zavodňovacími stokami (mirabem), sám dohlédni na počátek stoky (aryku) — jinak bude pole suché.

77. Hrnčíř pije ze střepu, tkadlec nemá pasu. (Kovářovic kobyla a ševcova žena chodí bosy).

78. Lživý pir (světec, išan) — kráva a jeho následovníci býci. (Derviši džachrija, kteří dle slov svých vůdců vše opakují, kupíce se v kruhu kolem nich).

79. Mullá (duchovní) na cestě zabloudí, dívaje se na cizí chléb. (Hladoví).

80. Ve žních není, při setbě není a na humně jest. (Išan, když přijde pro dárky ku svým stoupencům).

81. Nehledej chleba u mully, noh u zmije, očí u mravence (lid se domnívá, že nemá očí), netaž se po papíru u písaře a u Inda po červeném líčidle (sám ho nejvíce spotřebuje).

82. Není země bez hor, národ bez vládce.

83. Má-li chán poddané, i po suchu loďku pustí.

84. Spravedlivý chán jaro, nespravedlivý zima.

85. Car svého slova neruší, tygr od stopy se neuchýlí.

86. Když se pořádá hostina, nutný pořadatel (bakaul), když se sejde lid, nutný předseda (jasaul).

87. Podplatného soudce (kaziju) i pes zove darebákem (mači).

88. Kdo nemá těla, nemá nemoci (každý churaví).

89. Chceš-li býti zdravým, nejez mnoho, chceš-li býti váženým, nemluv mnoho.

90. Není nemoci, kde je jídlo. Obě přísloví se doplňují smyslem.

91. Vyšla krev, vyšla i duše. (Levitus, hl. 17., ř. 11.)

92. Kdo mluví bez rozvahy, umře bez choroby (na popravišti).

93. Neopustí duše toho, kdo se počal potiti (Arabové v Egyptě se táží po zdraví: „Jak se potíš?")

94. Kdyby každý znal své nedostatky, sám by se zbil

95. Má-li se jíti na nepřítele, jdi sám, má-li se jíti s žalobou, jděte všichni.

96. Ať tvůj dům je jamou (jež sloužívaly za hladomorny), tvůj muž ryšavý medvěd. (Ryšavý vlas mají albasty a jiné zlé bytosti).

97. Udeří-li tě kdo kamenem, ty jeho pokrmem.

98. Přání davu jezero (snadno v něm utoneš).

99. Beze zla není dobra, bez dobra není zla.

100. Lépe pracovati marně, než vůbec nepracovati. (Zahálka počátek vší nepravosti).

101. Tři věci nemají ceny: kůň, šavle, nůž. (Pro kočovníka, jenž na sebe v stepi odkázán).

102. Dokonalost ve víře — trpělivost (ozvuk indické nirvány).

103. Každý sám připravuje popel (topí) pro své sušenky. (Každý svého osudu strůjce).

104. Můj nejbližší příbuzný: černý kotel, (v němž se vaří jídlo).

105. Položíš-li řadou, i sníh bude hořeti, nepoložíš-li, ani suché dříví nechytne.

106. Oheň nemá zubů, nerozeznává suché od vlhkého, měkké od tvrdého.

107. Čas pro silného, zábava pro slepého.

108. Voda němé vojsko. (Ničí vše).

109. Šalomoun umřel a zlí duchové se vysvobodili. (Dle koránu Š. ovládal démony, hl. 21. ř. 81, 82, hl. 34 ř. 11, 12.)

110. Uvidíš-li prašivou hlavu (malomocného), přivaž ji řemenem k sedlu, (abys ji vláčel).

111. Od měsíce přišlo, že jsem se stal zlodějem. (Měsíc ochráncem zlodějů a všeho zla).

112. Koho ďábel udeří, toho udeří i mlynář. (Démoni se ukrývají často ve mlýnech).

113. Mladík vychází na práci, stařec k jídlu se vrací (slunce ráno i večer).

114. Kdo šetří koně, hledí na zemi, kdo loveckého ptáka, na nebe (hledí).

115. Pán bravu od jediného buranu (sněžné bouře), hrdina jedinou střelou hyne.

116. Starý voják, starý kůň, starý velbloud, starý bači (tanečník) — bručivý.

117. Vlk nedává pozor na vytí psa, Bůh si nevšímá vytí vlka. (Vlk je zvířetem ďáblu zasvěceným).

118. Noc nebývá bez zloděje, hora nebývá bez vlka.

119. Mravenec jde pro almužnu k žábě.

120. Porvou-li se dva lovečtí ptáci (šmukary), jenom vráně se dostane pokrmu (jeden z nich padne).

121. Křepelka nemá domova, kamkoli zaletí, písně zpívá (bezstarostný).

122. Tkadlci patří celá žena, obchodníku půl, vojínu žádná.

123. Dva mullové dělají muže, (jediný mullá jest pouze žena).

124. Kdo řekne pravdu, bývá bit, kdo se lichotí, bývá oblíben.

125. Lépe jísti jed, než med s ničemným člověkem.

126. Nebe jest daleko a země tvrdá.

127. Žravý kůň dar boží, žena jedlík, kletba.

128. U dobrého i zlého člověka duše stejna.

129. Nad prázdnou číší se nemodlí, (nýbrž nad plnou, aby nápoj neškodil).

130. Kdo prosí Boha, naplní se mu žaludek, kdo lidí, obě oči mu puknou (žalem nad necitelností).

131. Kdo ubil tvého otce, tomu vydej svou matku (za ženu, aby ji živil).

132. Není jídla — zachovává půst, není práce — odříkává modlitbu. (Z nouze ctnost).

133. Mladšího chval, staršího chraň (proti násilí).

134. Bezdetná žena v lásce nenasytna (přeje si dítek).

135. Neber pokrmů na hodech dříve, dokud hospodář sám neochutná. (Nedůvěřivost způsobena častými pokusy otravy za doby chánské).

b) **Přísloví kyrgyzská**

v mnohém ohledu se shodují se sartskými. Některé odchylky zasluhují povšimnutí.

1. Ať jest výše Bůh, ku kterému se modlíš, než tvůj velbloud (aby ti pomohl, modla tě neochrání).

2. Unavený hrdina stává se duchem zemřelého, který se jeví jako kostra, zahalená v bílém rouchu (arnakem).

3. Ať poznají hrdinu v plášti plstěném bílé barvy (v kebentaji, ducha zesnulého).

4. Bílé se ohne, ale nezlomí (bílé — spravedlivé).

5. Bez nedostatku toliko Bůh, bez nečistoty voda. (Voda se přirovnává Hospodinu, srv. ordalie a zákony Hammurabiovy).

6. Ostrý nůž nepřítel pochvě a lživé slovo nepřítel duši. (Lživé slovo bodá duši a při přísaze musí se pravda projeviti).

2. Hádanky

ve střední Asii byly od nepamětných dob velice oblíbeny, a kdo je uměl luštiti, ve společnosti vždy byl vyhledáván. Jako v přísloví i tuto nacházíme tak úzkou shodu, že těžko dnes rozhodnouti, co původního kterému národu a co vypůjčeno od sousedů. Sartové nazývají hádanky čistau. Předkládají se ve výrazích krátkých, namnoze v rýmovaných verších:

Kara div jikyldy
Balalary jigyldy.

(Černý démon padl, děti jeho se sešly. — Kotel a čišky.)

V některých z nich se ukrývají prastaré upomínky bájeslovné. Přísloví vychovává, poučuje, hádanka baví. Královna sábská přišla do Jerusalema, aby zkoušela Šalomounovu moudrost. Když dovedl král všechny její hádanky rozluštiti, předložila mu v odměnu 120 talentů zlata, mnoho drahokamů a vonných mastí.

U kyrgyzských dívek a mladíků dosud se pořádají závody pro rozluštění temných otázek. Kdo nejvíce vtipu osvědčí, vyznamenává se. U starých Rusů mládenec slibuje, že si vezme onu dívku za manželku, která dovede na záhadné otázky odpovídati.

I v Makedonii bývá zvykem, že se novomanželům předkládají žertovné otázky v podobě hádanek.

Oedip osvobodil Thebance od sfingy, vysvětliv její tajemnou řeč. Během doby pozbývá tento druh národního písemnictví svého významu, klesá a stává se hrubým. Přirozený vtip se

uchyluje k formám žertovným a pro zábavu často dvojsmyslnou. Středoasijci, pokud neumějí psáti, ještě rádi se v podobném ovzduší baví. Lidé vzdělaní pohrdají kratochvílí takého rázu a raději se zabývají lichými neb úskočnými výklady šariatu.

V ruském i čínském Turkestáně rozšířena sbírka džagatajských hádanek (Melike kitábu, Suali Melike). Dávala prý je Chalile, dcera cařihradského (rumského) panovníka Asare, turkestánskému mudrci Abdulu Alíovi. Osmanská sbírka vydána pod názvem „Oszmán-török népköltési gyüjtemény" od Kunose. Dosti nápadno, že nalézáme mnoho shodného mezi ruskými a středoasijskými výtvory hádankovými.

Jde a hude (hraje), za ním černý pták letí a vodu pouští (déšť). O mračnu se bájí, jako by tajemnou hudbu vyluzovalo; za vzdušným hudebníkem hejno ptactva se nese, jež zemi zavlažuje. Zámek je ženou trpasličí, strážkyní domu (32). Hvězdy jsou jednou ořechy na střeše (33), jindy bavlník (34), země zlatý neb pozlacený koberec, marně byste se namáhali jej nadzdvihnouti (35). Půl sucharu stačí pro celý svět (59). Mám kapsu s několika složeními: kdyby mi ze sedmi míst přinesli svatební jídla, nenaplnila by se má kapsa (mlýn, 66). Přišlo vojsko z Hindostánu a obsadilo Řím, ať i ke mně přijde vojsko (zvané) sau-u (mýdlo, 74). Mýdlo se dříve dováželo do Turkestánu z Indie. Představa o světovládném Římu i do Zakaspicka pronikla. Pro jediný krb pět pohrabáčů (ústa a prsty; Sarti jedí prostě rukou, 86). Viděli jste na světě nestvůru? V jejím těle není duše, aby se pohybovala, jediné oko svítí na temeni, rozmanitých kostí mnoho, počneš-li kůži stahovati, neukáže se ani krev, když otevře ústa, vábí k sobě svým dechem z dálky člověka a on od nich neutíká (kyrgyzský stan, 143). Z bezduchého vychází mající duši (vejce 147).

Řekni, jaká je podpora nebe a z čeho vznikla? Za podporu nebes slouží čtyři věci: 1. spravedlnost panovníků, 2. štědrost boháčů, 3. modlitba kněží (ulemů), 4. mírnost chudých ve svých požadavcích. Obsažena v tom základní pravidla mohamedánské sociologie. Jenom jest nápadno, že k podobným důsledkům se dospělo pod vrchním panstvím čínským, jež nikdy jemnou citlivostí se nevyznačovalo.

Základ jako rozvaliny starého města (kagdere), vrchol jako minaret, 30 květů a dva listy (země, nebe, 30 dní v měsíci,

slunce a luna). Přirovnaní času ku stromu života a jeho částem na východě hojně jest rozšířeno.

Jaké to zvíře, které dyše plamen, ale padne-li náhodou do ohně, nemůže žíti? (Adžaga, bájeslovné zvíře, druh draka.) Jaké to zvíře, které je neviditelné, ale hlas jeho se slyší; když se zvíře rozlítí, chrlí oheň i vodu a svítí. (Anděl Rogda-barke, který působí dle mínění Tarančijců hrom, blesk i déšť.)

Ústa veliká, vnitř celé peklo, vstupují mokří, vycházejí suší a zdraví. (Pec a chleby.) Kdo pil a neumřel? (Svatý Hizr, napil se živé vody — mengu su. Putuje po světě, přinášeje lidem štěstí a útěchu, v nejrozmanitější podobě se zjevuje v postu.) Jeden a ne dva — Bůh. Jedna věc nevyhnutelna člověku v zimě i v létě (oheň). Dva, ale ne tři — slunce a měsíc (upomínka na ctění obou těles, základ dualismu). Šest a ne sedm hlavních proroků 6 (Adam, Noe, Abraham, Mojžíš, Ježíš a Mohamed). Sedm a ne 8 oddílů pekla. Osm a ne devět — osm oddělení ráje.

Kteří jsou dva hrdinové, již nikomu neškodí; jeden krmí všechen lid a druhý dává podobu zvířatům? (Měsíc propůjčuje živočišstvu tělo, slunce je krmí (oživuje). Co jest to v sedmi domech sedm hlav? (Sedm carů v sedmi dílech světa — sedm je vrstev nebe a sedm hvězd — oběžnic nebo veliký vůz.)

3. Prorokování dle zvířat a jevů přírodních.

Vznik cyklu dvanáctiletého u národů tureckých, Mongolů a Číňanů vysvětlujeme věrou v působnost zvířat i přírodních úkazů na lidské osudy jednotlivců i celých národů.

Mezi zvířaty, která projevují svými úkony prorockou předtuchu, jsou: svišť, kůň, osel, sýček, husa, pes, zmije, vrána, vlaštovka, ovce, vrabec, skot, kukačka, holub, hrdlička, slepice, kočka, žába, straka, myš, páv, zajíc, svině, velbloud, kohout, dudek, kobylka stěhovavá, moucha. Jaká to pestrá směs čtvernožců i opeřenců, zvířat domácích i polních, škodlivých i užitečných! Jenom dravci nebývají bráni na poradu, má li se zvěděti, jaké tajemství před námi budoucnost ukrývá. Ani nepatrná moucha a zhoubná kobylka pozornosti neunikne.

Ze zjevů přírodních nejčastěji budoucnost naznačuje hrom, červánky, zatmění slunce a měsíce, vlasatice, duha, kruhy mě-

siční a sluneční, padání hvězd, šumot proudící vody, zemětřesení a neobyčejné jevy při ohni.

Za neštěstí se pokládá výskyt vlasatice, zatmění luny nebo slunce. Vrány a straky přinášejí zprávy od Rusů i Turků, holubi i vlaštovky značí blaho.

Nám zdají se tyto projevy pozorovacího ducha titěrnými a bezvýznamnými, ale přece nepostrádají zajímavosti se stanoviska národního mudrosloví, aby se člověk pravdy v přírodě mohl dopátrati. Z takových nepatrných prvků postupně i přírodopis se vyvinoval i přírodozpyt zakládal. Souvztažnost úkazů arci se nedůsledně vysvětlovala, ale i přísná, tisíciletími vypěstovaná věda nezřídka v omyl se uvádí a nutno ji na pravou míru navrátiti.

Hýká-li mnoho osel, objeví se džinové i jiné nečisté síly a způsobují lidem škodu. Čenichá-li pes nápadně, umře někdo z příbuzných hospodářových. (Narážka na stěhování duší, strážce domu cítí unikající z těla neviditelnou bytost.) Chrápe-li pes, stihne pána jeho nehoda nebo starost. Zlou věc očekávají, ryje-li svině mnoho v zemi.

Mňouká-li silně kočka, vzniknou mezi obyvatelstvem nesváry. Objeví-li se hojně myší, bude mezi lidem všeho v hojnosti. Rozvírá-li páv se zálibou svůj chvost, v národě rozšíří se blahobyt. Kůň řehce prudce, má-li býti ukraden. Posadí-li se moucha za bujivé síly jara hlavou dolů, bude se lid z blahobytu těšiti. Opouštějí-li holubi dům, rozpadne se tento jistě. Vyjde-li kdo ze světnice a, zavíraje za sebou dvéře, přiskřípne si šat, stihne jej žal. Hřmí-li silně, bude málo nemocí. Zatmí-li se slunce, hrozí nebezpečí panovníkům na západě; zatmění měsíce je nebezpečí pro císaře čínského. Zčervená-li měsíc, vzniknou v kraji nesváry. Asijský východ postaven pod zvláštní ochranu měsíce, naopak státy evropské zahrnuty vesměs pod pravomoc slunce. Výklad je ovšem se stanoviska středoasijského, kyrgyzského přípustný, neboť když nad jejich stepí slunce se vynořuje, v Číně noc peruté své rozšiřuje, kdežto nad naším zemědílem teprve ranní červánky příchod svůj ohlašují. Měsíc se rdí a projevuje takto napřed žal, že mezi obyvatelstvem různice propukají.

Když slunce a měsíc od západu vyjdou, od toho dne nebude v lidu spokojenosti ani dobra. (Mohamedáni věří, že se to

stane, až přijde antichrist.) Slyší-li se při povodni tajemný hukot vody, jistě v řece zahyne nějaký člověk.

Zvířata jsou nadána darem věšteckým a své poznatky rozmanitým způsobem člověku naznačují. Nejsou nijak nástrojem vyšší bytosti, nýbrž sama k poznání dospívají. Podobně u zjevů přírodních shledáváme, že nejsou vykonávány nějakou nadpřirozenou silou, ale samy ze sebe vycházejíce, člověka buď povzbuzují, aneb varují před záhubou.

Není to projev nějakého všebožstva na způsob indické představy, nýbrž příroda člověka obklopující je nadána jemnější prozíravostí o budoucnu než sám její pán, jenž v temnotě tápá.

4. Hvězdopravectví.

Obyvatel střední Asie má k ruce výklady, které dni v měsíci nebo v týdnu jsou šťastné a ve kterých mu hrozí nebezpečí. I léta se řadí ve dva druhy, šťastná a nešťastná, některá se prohlašují za nerozhodná.

Cyklus dvanáctiletí pojmenován: myš, kráva, pardal, zajíc, drak, zmije, kůň, ovce, opice, slepice, pes, svině. Zvířatům uvedeným zasvěcuje se po řadě celý rok a původně se jim prokazovala zvláštní úcta. Jeví se nám tu pouze starší obdoba zvěrokruhu a týdnu. Sedmero těles nebeských zařaděno i v Turánu mezi bohy, jak nám dokazuje pověst o vzniku tvrze bucharské. Pořadí jejich dle Babylonců je jiné než obyčejně se uvádí.

V Borsippě, jak vykládá Rawlinson, vybudoval Nebukadnezar chrám o sedmi poschodích, zasvěcených Saturnu (černé), Joviši (červeno-hnědé), Martovi (červené), slunci (zlaté), Venuši (žluto-bílé), Merkuru (modré), měsíci (bílé). V obou skupinách zosobňuje se úcta k hvězdám čili sabeismus. Ve zvířecím cyklu čínsko-tureckém se poukazuje k době, kdy člověk ještě k výšinám hvězdným své mysli nepovznesl.

Jména zvířat v kruhu se nazývají u Číňanů dži (větve), název se odvozuje od představy o stromu života. Počíná se dle období 60 let (12×5) pravidelně počítati od r. 2637 př. Kr.

O zvířecím letopočtu u orchonských Turků se děje zmínka v 8. stol., nyní se jím spravují mimo Číňany Mongolové, Urjanchajci, Altajci, Teleuti, Kyrgyzové a kmenové turečtí, usedlí u podnoží Ťan-šanu. Všichni tito kmenové připojují k jednotlivým rokům své výklady. V knize: „O šťastných a nešťastných

létech.[*] prorocké úsudky se rozdělují na tři skupiny. Vykládá se, jaký bude počátek, střed a konec roku, též jak působí zvíře, jemuž doba zasvěcena. U Kyrgyzů se za zvláště nešťastný považuje rok, nad nímž se u vládu uvázal zajíc (kojan). Kult zvířecí povýšen tu na nejvyšší místo, rozhoduje o osudu států, národů i jednotlivců.

Převládají zvířata domácí, totiž ctí se: kráva, kůň, ovce, slepice, pes, svině.

Lovci mají dva zástupce, zajíce a rybu; záhubu šíří pardal, tygr i zmije. Za škodlivé aneb prospěšné se uvádějí myš a opice. Zastoupena zvířena hlavně mírného zeměpásu, důkaz to, kde tyto světové názory vznik svůj měly.

Druhá a třetí skupina za zdroj vědění uznává úctu k hvězdám. Povaha celého roku se mění dle toho, na který den v týdnu připadne nový rok (nauruz). Hvězdopravectví nabývá rozhodné převahy nad starším názorem o úctě zvířat.

V podobných pranostikách jednotliví kmenové se od sebe dosti liší, jmenovitě Kyrgyzové od Turků a Mongolové od Tarančijců.

Kyrgyzové svá pozorování rozšiřují pouze ústně, u druhých národů sestaveny již k tomu účelu příručky. Právě nápadné odchylky u kmenů, které nikdy pod panstvím čínským se nenalézaly, slouží nám za svědectví, že máme tu činiti s představami středoasijskými a nikoli výhradně z říše středu.

V knize „O šťastných a nešťastných dnech" k 24. dnu měsíce se připomíná, že se narodil Nimrod. Doporučuje se pouštěti žilou. Vládce se proklíná jako zástupce starého náboženství babylonského a odpůrce Abrahamův. Uděluje se návod, co se má každého dne počínati, čeho se varovati. Mluví se o polních pracích, návštěvě představených, kladení pijavek, o nemocech, o svatbě, o povaze i štěstí novorozencově.

Na dvoře chánů středoasijských těšíval se astrolog z veliké vážnosti (srv. Rudolf II., Albrecht z Valdštýna). V Kokanu tě svěřen úřad hvězdopravcův od panovníka Aliho mocnému důvěrníku Ašur-kul-divanovi (1816). Když samovládce nařídil pochod proti Taškentu, zrazoval ho z podniku znatel hvězd, viděl prý svého pána ve snách, jako by obtěžkal, což považováno za jisté neštěstí.

U prostého lidu, nejvíce známo souhvězdí velikého vozu, jež Kyrgyzové nazývají sedm zlodějů (džeti karakči). Tito se ženou za dvěma koňmi, sivým (akburatem) a hnědým (kukburatem). Jsou to dvě hvězdy z malého vozu, opodál polárky. Koně jsou přivázáni k železnému kůlu — polárce. kdyby se zlosynům podařilo nebeské oře uloupiti, nastane světa skon.

Také v Čechách některé dny v roce za nešťastné se považují; pověstný je sv. Rufus, ale i pátek a středa za méně příznivé se pokládají, což mlčky nezřídka i v kruzích vzdělanců se uznává.

5. Snáře

od dob babylonských řaděny jsou k ukázkám písemnictví. V učených zápiskách university v Kazani r. 1901 vyšla sbírka 235 snů od P. A. Poljakova. Úplnější a přehlednější je práce Pantusovova, vydaná v témž městě. V mnohém ohledu vrhá zajímavé světlo na úroveň vzdělanosti tureckých kmenů. Obsah se rozděluje na devět částí. O prorocích, o cařích, šatech, čtvernožcích, ptácích. o druhých zvířatech a hmyzu, o zaměstnání a činnosti člověka, o stromech, jiných rostlinách a zjevech přírodních. Ze snáře můžeme souditi, na jakém stupni společenského vývoje se nalézá lid, pro který výklad je určen a čím se hlavně zaměstnává.

V řadě proroků ukazují nápadnou převahu muži ze starého zákona. Vykládá se sen o Adamu, Noeovi, Sethovi a j. Z arabských proroků se uvádějí Hizr. Mohamed a Lokman. Vedle nich utkvěl v mysli lidu Alexander Vel. Za štěstí a dobré znamení se pokládá, když se osoba ve snách v dobré míře zjevuje. Vidíme-li ji ve hněvu, není pochyby, že nějaké neštěstí neb nemilá příhoda se dostaví.

Mimo vládce nejbližšího okolí znal hvězdopravec temné zvěsti ještě o ruském a francouzském panovníku.

Mezi čtvernožci se uvádí nosorožec, ač v Turkestáně a jeho nejbližším okolí nežije. Též drak se k němu připojuje; kdo na něm ve snách sedí, všechny soupeře překoná. Připomíná se bájeslovný pták sumurg, chumaj a karakaš (orel), který prostřednictvím Turků pronikl až do pověr makedonských Slovanů.

Zbytky nejstaršího snáře objeveny mezi klínopisnými deskami ve zříceninách Ninive. Vykladači snů se počítali ku dvorské družině od dob assyrských až do středověku. V starobaby-

lonské básni vypravuje se, že hrdina král Izduba býval provázen znatelem snářství Cabanim. Jakub bej z Vých. Turkestánu rovněž míval u sebe podobného důvěrníka, ač žil v létech sedmdesátých minulého věku (1820—1877).

U nás ovšem snáře sklesly na literární ukázky teprve třetího řádu, středoasijské vysvětlivky toho druhu jsou úplně neznámy, za to dosti značné poptávce se těší egyptské a babylonské nebo chaldejské. Mnohá sousedka, jež z čilé obrazotvornosti ve snách se těší, ráno vyhledává svého knihovního rádce, aby v něm se dočetla vysvětlení o výjevech, ve spánku se jí vynořujících. Nesmíme odsuzovati Tarančijce nebo Sarty, že na stejném stupni slovesnosti zálibu stále nacházejí.

6. Zkazky, pověsti a romány.

Proti mylné představě, že národové evropští staletí od asijských bývali odloučeni, v řadě jiných důvodů pádně vystupuje i shoda, jakou ukazuje sbírka pověstí sartských s ruskými. Z 26 tištěných zkazek, uveřejněných od Ostroumova, nejvíce obdoby se jeví v pověsti „O zlé maceše", jež téměř slovo za slovem připomíná východoslovanskou příhodu „Sestrica Alenuška a bratec Ivanuška". Dívka, vyhnaná od zlé macechy, varuje svého malého bratříčka, aby nepil vody za úpalu slunečního, že by se proměnil v kůzlátko. U Sartů podání hojnějšími podrobnostmi protkáno. Pověst „Tyrkyz proroka Salomona" shoduje se s maloruskou „Korobočkou" (krabice, škatule). Divotvorný tyrkys se zaměňuje krabicí, na místo Šalomouna nastupuje sv. Petr.

Číslo 40 vyskýtá se téměř na každé stránce pověstí a báchorek sartských i kyrgyzských. Kotel má 40 uch, na šíji kočky je 40 klíčů, meč dlouhý 40 loket, 40 lupičů, 40 popravčí, 40 ministrů.

Méně se objevuje číslo 9, 7, 3. Ve slovanských báchorkách naopak má převahu číslo 3, 9 a jejich násobení. Číslo 40 jest známo v novém i starém zákoně a také u Arabů. Kristus byl na poušti 40 dní, rovněž Mohamed, půst ramazán má 40 dní, šestinedělka se považuje 40 dní za nečistou. Číslo toto spočívá na starobabylonském podání a souvisí s posvátnou sedmičkou, počtem oběžnic, a polovičním počtem měsíců do roka (7 × 6).

Shoda s ruským lidovým podáním se vykládá přirozeně. Některé zkazky se nesly od úst k ústům, až do Evropy pro-

nikly. Jiní se domnívají, že pro oboje podání bylo společné východisko, odkud se na různé strany rozšiřovalo. Která krajina by se však k tomu lépe hodila než Turkestan? Za nejpůvodnější se uznává: „Boháč Atametoj, jenž se oženil s carevnou“ Vypravuje se v pověsti, jak musí trpěti muži, počínaje od cara a konče posledním nuzákem, od zlých a nevěrných žen.

Jaký názor života ze zkazek vane? Nacházíme v nich narážky na příbytek a domácí zařízení, popisují se námluvy, svatby, rozmanité zábavy.

Nejvíce se vychvaluje síla, obratnost a neohroženost mužů, u ženy krása. Jejich lepost jest tak úchvatná, že hrdinové při pohledu na ně nemohou se na nohou udržeti a padají jako by kosou podťaté kvítky. Bojovníci jsou nadáni takovou silou, že mohou ze studánky vytáhnouti vědro, jímž sotva 40 obyčejných smrtelníků by pohnulo. Jiní mají na sobě 40 pudů těžký řetěz, 40 pudů přezůvky a 40 pudů měděný zvon. Vytrhávají stoleté jasany a jako proutkem jimi mávají. A co jídlo? Spotřebují na den tři velbloudy. Naši jedlíci v báchorkách by jim také neustoupili. (Srv. Dlouhý, široký a dalekozraký.)

V okamžiku velikých zkoušek se obracejí k Bohu, doufajíce v podporu Jeho všemocné pravice. Někdy vzývají světce-blázny; o nich se u mohamedánů šíří pověra, že bývají božím nástrojem, jejich svědectví u soudu více váží než rozumných. Kouzelnice v pověsti líčí se v představách tak příšerných, že obrazotvornost národní, ruská i jihoslovanská daleko zůstává pozadu.

Nápadná je shoda, která se jeví mezi starořeckou bájí o „králi Oidipu“ dle Sofoklea a některými sartskými zkazkami. V pověsti o Perseovi a Meduse se vypravuje o třech stařenách Grejích, které ukazovaly hrdinovi cestu k nymfám a opatřily ho okřídlenými střevíci, čepicí, která ho činila neviditelným, a vakem na hlavu Medusinu. Z téhož bájesloví známo o okřídleném Pegasovi a záchraně Andromedy, jež byla opuštěna, aby se stala kořistí mořského netvora. Sartové vypravují o sestrách Baby jagy, které dávají hrdinovi prostředky, aby dosáhl neznámých končin a zmocnil se krásné dívky. Tuto osvobozuje od draka a letí na okřídleném koni.

Nejsou podobné báje rozšířeny i mezi kavkazskými horaly? Nenalézáme po nich nějaké stopy i mezi druhými národy středoasijskými? Dosud nemůžeme ničím podobné záhady doložiti.

Vypravování o ženštině u Kyrgyzů udržuje se namnoze v poloze anekdotové. Ukazuje se, že žena není způsobilou, aby se muži vyrovnala. Tak soudí mohamedáni. Jenom tělo u ní rozhoduje; duch, vzdělanost, společenské postavení — vše zatlačuje se do hlubokého pozadí. Přece se však připouští, že krásnému pohlaví zůstává přirozený vtip, kterým vítězí nad mudrcem. Tento přišel do jistého města a svými vědomostmi stal se nebezpečným soupeřem soudcovým. Vtipně rozdělil slepici mezi sudím, jeho rodinou a sebou. Sám si ponechal nejlepší část, končetiny rozdav rodině a služkám. Manželka sudího rozdala však pět vajec mezi muže, mudrce a sebe, aby se žádné nerozbilo a každý měl stejný podíl. Rozdělení slepice se připomíná v „Knize o zvířatech Abu Osmana Amra al Džachiza" v 9. století.

a) Car, vezírové a dívka.

(Kyrgyzská pověst.) Kdysi žil car, který měl čtyřicet vezírů. Nařídil rádcům, aby mu objasnili, co je to „veliký panovník a veliký vezír". Kdyby nedali odpovědi správné, pohrozil jim, že je zbaví úřadů. Vezírové se marně namáhali, aby uhodli pravý smysl otázky. Vzpomněli si na svého předchůdce u zemřelého vládce, leč ani tento nepřipadl na vhodný výklad, až dcera mu pravila: „Velikým panovníkem nazývají toho, kdo daných rozkazů neměnní, velikým vezírem může slouti, kdo ve všem vyhovuje svému moudrému veliteli."

Odpověď přijata s pochvalou, ale vezírové si osvojili samovolně celou zásluhu, o svém předchůdci a jeho dceři se ani nezmínili. Po nějakém čase byla jim dána nová otázka, by ji luštili. Co jest příjemné, těžké a lehké? Radili se vezírové, ale nic nevymyslili; dcera však starého důvěrníka carova prostě vyložila záhady: „Na tomto světě těžký lidský cit, muži příjemna žena a ženě muž, lehké jsou myšlenky a těžká slova." Car vyslechl výklad a byl jím zaražen; vzdálil od svého dvora všechny nesvědomité rádce, povolal k sobě otce dívčina a ji vyvolil za manželku pro svého syna.

b) Bájka o starci a jeho dceři.

Vypravována margelánským kupcem.

O téže látce uveřejněny dva jiné varianty, jeden z Čugu-

čaku v oase logučenske, druhý z Chami. Obě oasy se rozkládají v severozápadní Číně.

Kupec Kubla baši měl syna a dceru. Matka již umřela. Otec se vydal za obchodem do vzdáleného města a syna vzal s sebou. Dceru ponechal pod dozorem jakéhosi známého starce. Tento „si chtěl s dívkou hráti a se smáti“. Opuštěná nerozuměla takovým žertům, chopila umývadlo a dozorci rozbila hlavu. Po té uprchla. Když se z mrákot vzpamatoval, poraněný psal otci dívčině: „Tvá dcera se oddala životu nepravosti.“ Kubla baši pravil svému synu: „Jdi do města, zařízni sestru svou a přivez lžíci její krve. Vypiji ji a upokojím své srdce.“ Bratr vyvedl svou sestru za město, aby vykonal rozkaz otcův. V tom přistoupil k němu neznámý poutník a radil mu: „Kup kozlátko, vezmi mu lžičku krve a odvez otci.“ Otec vypil krev a upokojil se.

Dívka běžela do pouště, tam nalezla pramének, napila se vody z něho, shlédla nad sebou košatý pajasan, vylezla do jeho vrcholku a ukryla se v něm. Car jakýsi vyjel si na lov a spatřil dceru kupcovu. Pojal ji za manželku a s velikou slávou ji uvedl do svého sídelního města. Bůh jim dal syna a dceru. Když dítky dospěly, carevna spatřila tlupu kupců městem jedoucích.

Vzpomněla si na svého otce a slzy polily jí tvář. Car zpozoroval to a dovolil jí, aby se vypravila k rodnému krbu se svými dítkami. Provázel je vlastní bratr carův; ale mladík se poddal pokušení ďáblovu a chtěl se s ní „smáti a hráti“. Carevna opět chytrou výmluvou unikla jeho nástrahám, za to však odmítnutý mladík ubil ze msty obě její dítky. Bratru svému namluvil, že se carevna nehodnou ukázala, a že milovníci, s nimiž se scházela, ji unesli. Panovník si umínil, choť svou sám vyhledati, odebral se tedy do bytu jejího otce, kde se právě chystala svatba jediného syna.

Za velikých nesnází se dostala nebohá carevna až k domovu, vyměnila si s pastevcem šaty a vstoupila jako učeník do služby ke kuchaři, jenž svatební hody chystal. Za veselí zapředla hovor a vypravovala o svých příhodách, načež zlotřilý stařec i bratr carův byli na hrdle ztrestáni. Všichni ještě dlouho žili a dosáhli svého přání.

Logučenska a chamijská zkazka v podstatných věcech se shodují s margelánskou. Odchylky však jsou na některých místech značné. Vypravování jest plynné a užívá se vhodných obratů. Dle logučenského variantu děj se odehrál v Badgadě, chamijský vypravovatel jej však klade do Egypta. V Logučensku se dí, že dívka setrvala na haluzích stromu 40 dní. V Chami pronásledovaná uniká do sadu Šalomounova, kde stráví 5 let na modlitbách.

c) Žába a sysel.

Kdysi žába se syslem uzavřela důvěrné přátelstvo. Sysel pravil své sousedce: „Nikdy mně nebylo dopřáno, abych se tvým zpěvem potěšil. Až se u tebe probudí chtivost, projeviti hlasem nadšení, zavolej mne!“ Žába svolila ku prosbě svého pobratima a aby ho nemusila dlouho hledati, přivázala nit k noze jeho i své; takto ho hodlala z podzemní skrýše přivábiti. Když nití trhla a její druh svou špižírnu opustil, myšelov (káně) zahlédl jej a odnesl do hnízda na pochoutku mláďatům. Zároveň unášena žába; tato klnula všemu přátelstvu, jež v nerozumné důvěřivosti uzavřela.

d) Dva kouzelníci Michtarbád a Kamak.
(Sartská pověst.)

Kdysi žil car Maškury Kabyl, který měl na svém dvoře kouzelníka Kamaka. Sousedem carovým byl Aba Muslim, jenž si zamiloval čaroděje Michtarbáda.

Oblíbenec carský zařídil sobě překrásné sady, s rozkošnými vodotrysky, pojal několik žen krasavic, o jejichž pohodlí řada služek pečovala. Při všem přepychu mučen byl závistí a ctižádostí. Zvěděl, že Kamak v devíti pokladnách ukrývá zlato, i chtěl ho obelstíti, aby si dobyl slávy prvního kouzelníka na světě. Vyžádal si u svého panovníka svolení, aby směl navštíviti carstvo Maškury-Kabylovo. Celý den šel Michtarbád, posléze unaven odpočíval blíže pramene, umyl se, vykonal předepsané modlitby, namočil sušenku do vody, najedl se i napil ze zřídla. Zašeptal zaklínací říkadla, ulehl, náhle však hlava jeho proměnila se v jablko a šíje v stéblo.

Tou dobou Kamak, chtěje budoucnost zkoumati, otevřel knihy čarodějnické a četl v nich, že mu hodlá Michtarbád po-

klady uloupiti. Spěšně se oblékl, ozbrojil a vydal se naproti nepříteli. Za ranního úsvitu došel ku prameni, kde spal Michtarbád. Když se chystal k odpočinku, spatřil obludu hroznou, s jablkem na místě hlavy a stéblem místo šíje. Opatrně se šoupal k nestvůře a seznal, že měla oči otevřené. Kamak se zamyslil a zašeptal: „Jistě je to Michtarbád, neboť i já spávám v cizině s otevřenýma očima.“ Vyňal z kapsy hůlku s otvorem jako u troubele, nasypal do ní uspávacího prášku, přikročil po špičkách a fouknul odpočívajícímu pod nos, aby tvrdě spal. Hned spoutal uspaného provázky a odnesl si jej domů, kde ho přivázal k vysokému sloupu. Po té spěchal ku svému caru prosit za náhradu, že se mu podařilo velikého čaroděje lapiti.

Michtarbád zatím procitl a poznal, v jak smutném stavu se nalézá; očekával, že jej soupeř ubije. V domě Kamakově žila žena jeho, krasavice, se 40 služkami. Tyto přišly k čaroději, který svou rozmluvou je rozesmál i k pláči pohnul. Jedna ze služek vypravovala své paní o nestvůře, k sloupu přivázané. Žena Kamakova, zvaná Malika, šla se ihned na zajatce podívat; jakmile se na dvoře ukázala, Michtarbád pronikavě vykřikl. Žena tázala se, proč tak silně zvolal, kouzelník jí praví: „Jak bych neměl křičeti, neštěstí mne stihlo. Jakkoli Kamak má tak krásnou ženu, prosil mne, abych mu zasnoubil svou dceru. Jsem chudák, živím se drobným obchodem, když jsem mu nechtěl býti po vůli, rozhněval se, proměnil mou hlavu v jablko a šíji v stéblo“. Malika pravila: „Děkuji, dám ti za náhradu 300 dukátů a osvobodím tě!“ Přeřezala provazy dýkou a propustila ho. Michtarbád poděkoval a nepozorovaně na střeše se ukryl.

Kamak obdržel od svého vládce mnoho darů a chtěl mu zajatce ukázati. Když ho však u sloupu nespatřil, obrátil se rozhněván k ženě: „Kde je kouzelník?“ — Malika klidně dí: „To není čaroděj, tento muž sluje Partichan, živí se drobným obchodem, má ženu Pirpirjaku a dceru Čirčirjaku.“ To vše jí namluvil uvolněný vězeň. Před tím už rozdala žena služkám hole a poručila, aby jejímu muži nabily, poněvadž ji chtěl zapuditi a vzíti si mladou Čirčirjaku.

Všecek zkrvavený běžel Kamak k panovníku, kdežto jeho protivník spokojeně na něho se střechy pohlížel a přemýšlel, jak se mu ještě více pomstiti. Nosil v kapse číši, dar proroka Hazret-Iunusa, nabral do ní vody, pronesl tajemné říkadlo, polil

se a stal se podobným Kamakovi. Šel k Malice a pravil jí: „Nechci s tebou žíti!“ Sňal s ní drahocenné roucho, oblékl ji do prostého pláště a zapudil z příbytku. Po té zabil skopce, pozval starešiny, soudce i vážené sousedy na hostinu a pravil jim: „Chci se vydati na cestu a proto prodám svůj dům.“ Kupci počali s ním smlouvati a vyplatili mu za všechny zahrady a budovy 4000 dukátů. Kouzelník obdržev peníze, vzdálil se.

Nedlouho po jeho odchodu vrátil se domů pravý Kamak; car mu uložil, aby potrestal ženu. Podivil se však, když mu vypravovali, že sám už manželku vyhnal, posléze se nesmírně rozhorlil, spatřiv ve svých komnatách docela neznámého člověka. Tázal se ho, co by tu chtěl, ale týž mu hrubě odvětil: „Sám jsi mi dům prodal, proč sem chodíš?“ i vyháněl jej, sousedé pak ochotně mu dosvědčili, že muž je v právu.

Kamak bál se jíti k caru, ale přece k němu se uchýlil, aby mu propustil 40 učeníků a s nimi se vydal na cestu. Toužil pomstiti se protivníku. Z dálky pozorovali jídelnu a když se přibližovali, poznali tam Michtarbáda, jak si na pokrmu pochutnává. Kouzelník vida zástup, zůstal seděti, ale majitel jídelny polekal se a vrhl se ke dveřím. Za zmatku čaroděj proklouzl zástupem a vyskočil na sousední střechu. Kamak rval si ze zoufalství nad nezdarem vousy a chtěl se zbaviti života. Když vylezl na střechu za soupeřem, uskočil tento na vysokou věž a volal: „Hned si svážu ruce a nohy, pojď a vezmi si mne.“

Kamak skočiv, upadl do hluboké jámy, odkud mu učeníci pomohli, potom chtěl oznámiti svému caru, že čaroděj před nimi uprchl. Michtarbád slova zaslechl a hodlal je předejíti. Vzal na sebe podobu oblíbeného carského vezíra a když Kamak lživě vypravoval, jak před jeho ostrou dýkou uprchl, dal se poznati a vybízel protivníka k zápasu. V boji upadl do vyschlé studně, odkud se prokopal do carské komnaty, vzal z kapsy čapku proroka Adama, aby byl neviditelným. Našeptal caru, že je andělem Azraelem, aby mu dal 7 talířů zlata.

Když s bohatou kořistí domů se ubíral, čarodějník zajat byl družinou Kamakovou a na carský rozkaz měl býti popraven. Před popravou vyžádal si, aby mu podali vody, nalil jí do zlaté číše, daru to Hazreta Iunusa, postříkal se a proměniv se v ho-

luba, uletěl ku svému caru Abe-Muslimu. U něho přijal vlastní podobu a vypravoval o svých příhodách.

e) Poklad a zahrada Mazanderán.

Kdysi žil car (sultan) Abdul Medžid a za jeho vlády koupil nějaký muž pozemek, na kterém nalezl poklad. Majitel pole oznámil to staršímu držiteli a pravil, že nechce zlata, poněvadž koupil pouze půdu a nikoli zlaté „tilli" v ní. Dřívější vlastník odmítal nalezené peníze, neboť prodal celou polnost a nic sobě nevyminoval. Sporná věc oznámena caři a jeden z jeho rádců navrhoval, aby se vyptali, mají-li oba mužové, kteří z atý nález přijmouti odepřeli, nějaké děti. Najde-li se u nich dospělé potomstvo, nechť se v obou rodinách umluví sňatek a vykopané zlaťáky se věnují za svatební dar. Skutečně jeden z mužů měl syna Haruna, druhý dceru Salimu. Rodiče proti sňatku nic nenamítali. Když však novomanželům odevzdána hromada dukátů jako výkup (kalym), odstoupili oba stranou a radili se, co by měli s penězi učiniti. Konečně předstoupila odhodlaná Salima před bílou tvář Abdula Medžida, oznamujíc mu, že se se svým ženichem dorozuměla, nepřijímati hromady zlata, neboť ani otcové jejich nechtěli se k ní hlásiti. Car šlechetné duše bohatě obdaroval a laskavě propustil.

Jeden z panovníkových rádců navrhoval, aby se za peníze zřídil krásný sad a ovoce jeho aby se rozdávalo vdovám a sirotkům. Návrh se souhlasem přijat a za dozoru Abdula Alima, jednoho z vezírů, koupen rozsáhlý pozemek, na němž osázeno 9000 stromů s nejchutnějším ovocem. Ve stínu haluzí nebylo možno ani plodů od listí rozeznati. Vůlí mocného Alláha se stalo, že mezi ovocným stromovím vyrostlo 10.000 kmenů, posetých drahokamy a vzácnými perlami, jejichž lesk a svit tak silně zářil, že nebylo možno rozeznati den od noci a noc ode dne.

Abdul Alim, správce zahrady, dal o projevu všemocné přízně Boha zprávu caři, a žádal ho, aby sady navštívil a okusil z jeho lahodných plodů. Panovník prohlásil, že nemá užívati ovoce, které je pro opuštěné sirotky a chudé vdovy určeno. Nějaký člověk v carském průvodě chtěl se zalichotiti svému vládci a utrhl malou snítku s drahokamy a perlami. Jakmile větévku ulomil, obě ruce mu rázem zůstaly ochromeny. Když

to zpozoroval šlechetný panovník, modlil se k Bohu, po pás se klaněl a jménem svatého Ismaila, (praotce Arabů), dovolával se milosti pro nebožáka, aby mu bylo zdraví navráceno. Stromů se vzácnými drahokamy nikdo se nesměl dotknouti a ovoce ponecháno pro chudinu.

f) Lépe rozumný nepřítel než hloupý přítel.

Myši za prudkého krupobití přeraženo žebro, proto utíkala, aby v jiném kraji si útulek vyhledala. Na cestě potkala tygra, který se jí tázal, proč prchá. „Silný nepřítel udeřil na naši zemi, chci holý život zachrániti." — „Když je nepřítel tak mocný, dovol, abych se k tobě připojil!" Oba běželi spolu, na další pouti přidružil se k nim medvěd, vlk, liška a jezovec. Všichni se dostali do nehostinné pouště a hlad na ně doléhal. Radili se, co by měli učiniti, aby se spasili. Myš promluvila: „Vážím si starosty tygra, je nám potřebí silného medvěda, vlk přináší zprávy, liška je obratným prostředníkem a co jezevec — ničím nám neprospívá!" Společníci vrhli se na posledního a rozsápali jej. Spěchali dále, opět sil ubývalo, žízeň a hlad je trápil. Postupně přišla řada na lišku, vlka, medvěda, všichni padli za oběť hltavosti druhů. Když medvěda pojídali, schovala si opatrná myš oči jeho a putovala s tygrem zamlklou pouští. Znovu umdlévala i vyňala tajně oči medvědí a pochutnávala si na nich. Tygr tázal se: „Co to pojídáš?" — „Oči jsem si vytrhla, abych se nasytila, k čemu jsou mi dobré, když žádné potravy nemohu vypátrati." — „Máš pravdu", dosvědčuje tygr, „udělám to také." Vyrval si oči, ale nemoha kořisti žádné uloviti, slepý dravec po několika dnech zcepeněl. Myška delší dobu jeho masem se živila, až nalezla svůj pelech a se zachránila.

g) Spravedlivý prostředník.

Kdosi, stepí se ubíraje, přišel na stádo velbloudů i hodil po zvířatech holí, aby si cestu uvolnil. Náhodou padla hůl tak nešťastně, že vyrazila jednomu z velbloudů oko. Majitel stáda žádal náhrady, ale provinilec se snažil zachrániti se útěkem. Běžel ku příkrému srázu, pod nímž si hověl vetchý stařec. Pronásledovaný skočil nevědomky na kmeta a zlomil mu vaz.

Syn jeho stál opodál a spatřil svého otce se káceti a jal se stíhati zločince spolu s prvním poškozeným.

Neznámý poutník zdvojnásobil své síly, aby se spasil. Dospěl k přívozu a nabízel přívozníku kus (čarak = 3 kg.) masa, aby ho na druhou stranu řeky přepravil. Ukázalo se, že nemá, čím by platil a mezi přívozníkem a neznámým vznikla krutá hádka. Za této přiběhli i druzí dva stihatelé a doráželi na muže, aby jim za utrpěnou škodu dal náhradu.

Zatím přišel na místo sporu jakýsi rozumný člověk. Všichni ho žádali, aby se jim stal ve při prostředníkem i posadili se před ním na kolena. Prvního mladíka vyzval soudce, aby vzal hůl a na jistou vzdálenost vyrazil velbloudu oko. Druhý měl na vinníka, položeného pod srázem tak skočiti, aby mu vaz zlomil. Třetímu uloženo vyříznouti si z těla poutníkova 3 kilogramy (čarak) masa, ale ani o kousek méně nebo více. Všem hrozila smrt, kdyby úkolu přesně nezplnili, proto se smířili a nad to se vzdali jakýchkoli nároků na náhradu. Pro dobré a rozumné sálající plamen je blátem. Rozmyslný soudce může usmířiti i lidi, kteří při pohledu na sebe zlobou hořeli.

h) **Hlupec.**

Jakýsi rozumný boháč zanechal hloupému synu sedm domů. Týž kdysi sedě u ohniště, počítal svůj majetek, ale vyjmenoval pouze šest domů; zapomněl na onen, v němž bydlel. U něho náhodou přenocoval neznámý host a jeho měl omezený dědic v podezření, že mu dům ukradl. Jal se poutníka stíhati a všude se po cestě dotazoval, neviděli-li muže s domem utíkati; lidé, znajíce ho, mu přisvědčovali. Posléze celý znaven, pronásledovník na stepi ulehl a usnul. Mimojdoucí jakýsi ve spánku mu oholil vousy a vlasy. Když se hlupec probudil a v zrcadle seznal, že jest úplně holohlavý a bez vousů, zamyslil se a přišel ku přesvědčení, že mu dům neukradli, neboť ten, jemuž dům uloupili, byl vousatý a on vousů nemá. Uspokojil se a vrátil se domů.

Podobně žertovného obsahu jsou i četná jiná vypravování. V „Putování prašivého“ se líčí rozmanité, dobrodružné příhody malomocného a jedenácti bratří, jeho spojenců. První si nahromadil mnoho peněz, druzí, činíce mu všeliké úklady, posléze svou zpozdilostí vrhli se do záhuby. Jiný hloupý horal koupil

meloun a dal si namluviti, že jest to válečný kůň a že bude míti hříbátko.

Známý arabský mudrec Lokman také u Kyrgyzů často vystupuje v národním podání. Četné jsou zkazky o mohamedánských světcích.

i) Ďábel a otroci.

Šejtan se představuje jako zlomyslník, ale často se mu jeho úklady zhatí a musí se posléze zříci vyhlédnutých kořistí.

Za to se vypravuje mnoho o zhoubných následcích pomluv, v nichž nalézají zálibu jmenovitě otroci. Až do příchodu Rusů považováni jsou nevolníci za nezbytnou část každé slušnější domácnosti a proto i v slovesných ukázkách hojné zmínky o nich se do osnovy všelikých příhod vplétají. Málo se jejich mravní hodnota vychvaluje, ačkoli známy jsou případy, že jednotlivci z nich i po zrušení poroby v domácnostech svých pánů setrvali.

j) Muradbek a Fatima

líčí nám obrázek ze života chivanského.

Muradbek byl mocný statkář od dolního toku Amu-darje. Nesčetná mu náležela stáda, rozsáhlé lány úrodné země byly jeho majetkem. Ve své dědině zaujímal první místo, v širém kraji s úctou bylo jeho jméno pronášeno. Heslem mu bylo „sluha chudých“ — „chadym ul fukara“. Hojně uděloval podpory ze statků, jimiž Alláh ho obmyslil. Zásada mu nebyla planým slovem, nikde neodepřel své podpory, když se o dobro jednalo. Slavil velikou událost ve své rodině. Milovaný synáček Ljutfulla dosáhl devátého roku, bylo nutno vykonati obřad obřízky, k němuž z daleka široka sezváni pokrevenci a přátelé. Všichni hosté se vyčastovali a každému z nich připraven vhodný dárek; rovněž byli svrchními rouchy obmýšleni zápasníci a vítězové při dostizích. Jak by se mohlo při tom zapomenouti na hru „kozla (ulak)“?

Tlupa jezdců (džigitů) se řítila v chumáči za mladíkem, který v sedlo uchvátil bezhlavého kozla. Nejsmělejší ze smělých se vracel s urvanou kořistí.

Zápasy a hra o kozla (ulak) jsou při veřejných slavnostech zjevy všedními. Murad přidal k tomu ještě něco zvláštního. Vyjeli si na lov antilop, aby se dokázalo, kdo jest nejlepším střel-

cem všeho kraje. Hostitelovým soupeřem se uznával pouze Sir-ali. Kdo se měl prohlásiti za vítěze? Kdo v běhu střelil gazelu tak jistě do oka, že ihned padla mrtva. Luk domácího hospodáře osvědčil se bezpečnějším, jeho šíp vyrazil oko plachého tvora s takovou jistotou, že zvíře kleslo bez ducha na vyprahlou půdu.

Lovec se chlubil svým úspěchem doma; žena Fatima však na honosivá slova odvětila suše, že cvikem všeho lze dosíci. Prostou námitkou byla duše Muradova až do hloubi své uražena, a v návalu hněvu prohlásil bek rozvod. Již v nejbližším okamžiku sice litoval ukvapeného výroku, ale bylo pozdě. Výkřik jeho slyšeli jiní domácí lidé a hrdý boháč nechtěl ničeho před svědky odvolati.

Žena, po patnácti létech manželství rozvedená, vrátila se ke svým rodičům. Stala se zádumčivou, stranila se i nejbližších pokrevenců. Oblíbeným jejím zaměstnáním bylo pásti skot blíže veliké Amu-darje. Břeh u aulu byl velmi příkrý a opatrně musela sváděti stádo dolů po srázu k širokému proudu. Nad jiné zamilovala si mladého býčka, kterého vychovala a vlastnoručně nosila k řece, aby ho napojila.

Po té ho zase vynesla vzhůru. To se opakovalo každým dnem. Zvíře se ochočilo, mohutnělo a Fatima stále s ním na bedrách sestupovala ke rmutným vlnám a zpět je vynášela.

Muradovi se nabízely nevěsty, ale bek je odmítal. Uplynulo sedm let a muž nemohl zapomenouti na zapuzenou ženu.

Umínil si, že podnikne hadž, cestu do Mekky, aby se svých trudných myšlenek zprostil. Na mlčelivé stepi v osamělém hostinci (rabatě) zaslechl píseň, kterou se opěvala hrdinská Fatima.

Rychle změnil úmysl; odebral se na místo, aby se přesvědčil, co na pověsti pravdy. Seznal, že zpěvák nic nepřidával a věrně pouze líčil život zapuzené. Hrdý bek se usmířil a oba manželé se dožili vysokého věku. Oslavili svatbu svého syna Ljutfully a vychovali tři vnuky ve statné jinochy.

k) **Romány irtegi**

nejsou příliš rozšířeny, několik jich prý koluje v písmě nestoriánském v pohoří ťan-šanském. Obsah nese se podobným směrem jako pověst o Fatimě a Muradu-bekovi, jenom že rozměr

bývá větší. Zauzlení buď násilně se ruší aneb volně se rozvinuje jako na zmíněné pověsti chivanské vidíme.

7. Legenda.

a) Chodžá Achrar-Vali.

Legendy mohamedánské jsou hojnější, než by vzdálenému pozorovateli střední Asie se mohlo zdáti. Hlavní příčinu toho dlužno hledati ve společenském významu išanů. Těmto musí na tom záležeti, aby se jejich pověst jak nejvíce šířila. Že básnické výmysly s rozvahou se podporují a dokonce se nastrojují, je věc samozřejmá. Takové pokusy pod carskou nadvládou nejsou tak časté jako druhdy, poněvadž nezřídka narážejí na trestní zákoník. V legendách se vypravuje hlavně o věcech nadpřirozených a zázracích, jichž išan nebo pir byl původcem. Za vzor k tomu možno považovati pověst o Chodžovi Achrarovi a jeho učenících, šejchu H a s a n u Š a š o v i a M a h m u d u S o g d i o v i. Vypravování bylo pojato do rukopisného sborníku, jenž obsahoval též: 1. O o s m n á c t i v o j e n s k ý c h v ý p r a v á c h proroka M o h a m e d a (z perštiny). 2. O r o z m a n i t ý c h l é c í c h (pers.). 3. O k o u z e l n i c t v í (pers.). 4. Básně H a f i z o v y (pers.). 5. C h v á l a B o h u a j e h o p r o r o k u (arab.). 6. A r a b s k o u m l u v n i c i. 7. V y p r a v o v á n í C h o d ž e N i š a p u r s k é h o o k o č c e a m y š i (pers.). 8. Pověst o z á p a s n í k u A c h m e t o v i. 9. Pověst o k r á l i Š a l o m o u n o v i. 10. P o u č e n í caře K a j k a u s a s y n u s v é m u K a j l j a n u - š a c h u. Kajkaus byl synem Iskenderovým a potomkem Kabusovým; z perštiny byl přeložen spis pod názvem I s k e n d e r - A j n a (Zrcadlo Alexandrovo) od N u c h y N a m e t a.

Nesčíslné měl poklady Chodžá Achrar! Umínil si vypraviti se na cestu do Mediny. Putoval přes Kašgar, ale uchvácen byl krásou sadu Bagi Iránu, že se odhodlal po svém návratu ještě jednou se tam uchýliti, aby se v něm osvěžil. Stejnou dobou prodléval v rozkošných sadech král duchů džinů. Před svým odletem z lahodného zákoutí si vzpomněl, že chce vyhledati nějakého učence, který by ho s celou družinou ve věrouce islámu utvrdil. Jeden z podřízených duchů mu oznámil, že v témže ustraní žije muž, jeden z učených následovníků prorokových.

Nejstarší syn carův se nabídl otci, že se přesvědčí, zdali neznámý jest dustojným, aby byl učitelem víry.

„Svatí rozeznávají duchy džiny od dravé zvěři. Půjdu k němu v podobě lva a budu se tvářiti, jako bych se chtěl na něho vrhnouti. Poleká-li se, dokáže se tím, že není svatým mužem.“ Carevič Chajbar provedl svůj úmysl. Když se Chodžá Achrar koupal, vyskočil na něho v podobě lva, ale přepadený nepozbyl chladné mysli a udeřil hůlkou dravce do hlavy. Tento se skácel, ani nehlesnuv. Ostatní duchové, vidouce to, vzali careviče a zároveň původce jeho smrti a letěli s nimi ku svému vládci. Stejným směrem, co divný průvod se ve vzduchu vznášel, jel po zemi na oslu šejch Hasan Šaši. Tento se domníval, že mistr činí nějaké zázraky, ale oslovený mu vysvětlil, že ho unášejí neviditelní džinové, poněvadž zabil syna jejich cara. Na prosbu išanovu dovolili tajemní nosiči Hasanovi, aby mohl spatřiti jejich vládce a jeti za nimi na oslu.

Náhle potkali šejcha Mahmuda Sogdijského; jel koňmo a s ním zároveň dva mladíci, rovněž na bujných ořích. I jim bylo dovoleno k průvodu se přidružiti. Když caři případ osudný oznámili, nesmírně se rozhorlil a spoutaného Achrara k sobě přivésti kázal. Hrozil provinilci smrtí.

Ale išan odvětil, že se džinům přísně zakazuje, aby přijímali jinou podobu mimo lidskou.

Oba šejchové se nabízeli, že budou pročítati korán na uspokojení duše zabitého. Car se trochu uklidnil a dovolil šejchu Hasanovi, aby mu vypravoval o svých příhodách.

Hasan pocházel z Taškentu, kde si zařídil obchod s drahokamy. Kdysi přišla k němu žena v závoji (čačbandu) a žádala nějaké drahé kameny. Mezi řečí odkryla svou tvář a obchodník byl uchvácen její lepotou, plnou kouzla. Když si vybrala nejkrásnější z diamantů, rubínů, jaspisů i jiných kamenů, požádala klenotníka, aby si přišel k ní do bytu pro peníze sám.

Byl uvítán v nádherném jejím příbytku jako nějaký vládce, převlečen do skvostných šatů a posazen na trůn. Ve výtečném výběru připravena jídla a vína na posilněnou; sluhové přinesli peníze za skvosty a drahocenné dary, kupec však jich nechtěl přijmouti.

Krasavice poručila přinésti sklenici vína: jak okusil nápoje, stal se smělejší a vtiskl jí polibek, za trest však byl pro-

měněn v osla a vyhnán z domu. V nové podobě se vrátil do svého příbytku, kdež vytrpěl mnohá muka, až uprchl k išanovi Achrarovi, tam se dal poznati, napsav ohonem do písku: „Hasan Šaši“.

Jakmile išan poznal svého učeníka a švakra, na přímluvu své manželky dal mu lék, aby nabyl opět lidské tvářnosti. Ale vášeň, jednou probuzená, nedala mu dobře dělati. Znovu šel ku krásné ženě a byl proměněn ve psa. Jenom na veliké prosby sestriny vrácena mu opět lidská bytost. Po devíti měsících pocítil opět potřebu, aby vyhledal tajemnou čarodějku, s úmyslem pomstíti se jí. Vůle byla slabší než vytrvalost. Opět klesl a vnucena mu podoba holubice; poletoval v příbytku išanově. Tento rozhorlen chtěl jej usmrtiti, leč sestra mu zachránila život a posléze přiměla opět muže, aby mu pomohl z kouzelných kruhů. Byl odkázán na vzdáleného starce šejcha Mahmuda; jeho kouzlům se podařilo vrátiti mu důstojnost lidskou. Dostal zároveň návod, jak by měl proměniti podvodnou cařici v nějaké zvíře.

Zachoval se dle rady a dal jí tvář osličí a její služce psí. Na cestě domů potkal v průvodě džinů svého mistra. Car duchů byl zaražen podivným vypravováním Hasanovým a pozapomněl na svého usmrceného dědice trůnu.

Obrátil se k šejchu Mahmudu s prosbou, aby mu vylíčil své příhody, slibuje mu prominouti pokutu za syna.

Šejch Mahmud pocházel ze Samarkandu a měl bratra Muhameda; jejich rodina oplývala bohatstvím, provozovali obchod s Heratem, kam se jednou do roka vždy vypravili. Aby se vyhnuli všelikému nebezpečí na přímé cestě, dali se oklikou přes Hladovou step. Náčelníkem karavany byl starší bratr Muhamed. Když se octli v širé stepi, počala mladíka trápiti žízeň; dlouho bloudil sám v liduprázdné krajině, hledaje osvěžujícího zřídla, až zemdlen usnul uprostřed písku. Ráno probuzen žízní, viděl k západu hejna ptactva, jak se na jedno místo sletují. Sledoval jejich směr a přišel k velikému stromu, pod nímž se leskla hladina pramene. Nachýlil se dychtivě, aby uhasil palčivou žízeň, v tom slyšel hlas z hlubiny: „Jaký drzý člověk, krvopijce! Jak jsi se odvážil na nás patřiti, tobě cizí? Pane, jest-li tento člověk, který na nás pohlédl, muž, ať se v ženštinu promění!“

Mladík sáhne si na vousy, necítí žádných a k největšímu úžasu seznal, že se kletba na něm zplnila. V minutě se stal dívkou. Žízeň však ho hrozně trápila, posléze se doploužil k nějaké říčce, napil se a pojedl sušenku, ve vodě rozmočenou. Tam nalezena byla heratským panovníkem Šach i Mardanem. Stala se jeho zákonnou manželkou a dala mu syna, dědice trůnu. Leč stále pomýšlela, jak by se s bratrem opět setkala. Placení vyzvědači donášeli jí zprávy o cizincích, do města přicházejících. Když bratr posléze přijel, pozvala ho k sobě, pohostila, políbila a hojně obdarovala, ale nedala se mu poznati. Když heratský vládce doslechl o jejích návštěvách, chtěl ji mečem proklátí, ale dal se přemluviti, aby se o pravdivosti tajů přesvědčil. Dlouho hledajíce, konečně přišli k záhadnému prameni. Heratský car se podíval do zrcadla studánky a změnil se v ženštinu, jeho manželka pak nabyla původní podoby mužské. Car se stal ženou, jeho žena se uvázala v práva vládcova a mužova. Skutečný panovník se chtěl vrátiti ku prameni, aby svoji podobu změnil, ale jeho dočasný velitel ho uchopil za dlouhé vlasy a přinutil kráčeti k nejbližší osadě. Tam prodleli čtyři roky, měli dva syny a car-žena se několikráte tajně pokusil nalézti zdroj, aby jako muž do svého sídla zpět ujel. Nepodařilo se mu to a vždy přišel pokorně zpět. Žili v hojnosti, neboť manželka carova před odjezdem se zásobila zlatem a drahokamy. Konečně po čtyřech létech prosil panovník v ženu přeměněný, aby byl propuštěn, že se mu stýská po dětech a po panství. I její muž byl nečinným životem rozmrzen; umluveno, aby žena-car šla v průvodě svého muže ke kouzelnému zřídlu, přijala tam původní podobu a ponechala svému muži mladší dva syny, narozené v stepi.

Car duchů tak byl uchvácen vypravováním, že Achrarovi odpustil jeho provinění a po tři neděle ho hostil i s družinou. Volného času používali, aby byl vládce džinů poučen o pravdách islámu.

b) O Kazykurtovské arše.

Jako u mnohých jiných národů shledáváme rovněž u Kyrgyzů pověst o potopě světa. Nebudeme se šířiti o původu legendy z dějin assyrsko-babylonských, ani o tom, že záhuba více než 200.000 lidí zaviněna byla vlnou cyklonovou. Kyrgyzská

legenda jest zajímava tím, že vypravuje, jak archa byla zachráněna na nízké hoře, nad kterou okolní vrchy obrovskými rozměry daleko přečnívají.

Hora Kazykurt (770 m.) se zdvíhá asi 90 verst od Taškentu, směrem k Čimkentu; nepatrný to pouze výběžek pásma Alatauského. Název jí dán dle světce, jenž si ji za své obydlí vyvolil. Koráb stanul na západní straně vrcholku a na nejvyšším jeho bodu nakupena hromada kamení v náhrobek svatého muže — cíl to přečetných poutníků.

Kdysi se rozmnožily mezi lidem krádež a násilí a proto Bůh poslal na vinníky zmije a škorpiony. Národ se děsil, třásl a obrátil se s prosbou na Kazykurta, aby mu pomohl. „Zanechte hlouposti, odhoďte násilí," zněla slova zbožného muže. Na jeho přímluvu všichni se káli a Bůh jim odpustil.

8. Epické básnictví.

Písně národní, sebrané u Kara- Kyrgyzů, jsou nám nepopíratelným svědectvím, že tento lid pohorských kočovníků žije dosud v období pravé epiky.

Nacházíme je ve stejném duševním vývoji, jako bývali Hellenové, dokud ještě veliké jejich dva eposy o válce trojské nebyly zapsány, nýbrž kolovaly úryvkovitě ojedinělými episodami v ústech národních pěvců. Proto, kdo se chce správně poučiti o duševním stavu starořeckých rhapsodů, povinen blíže nahlédnouti do básnické dílny karakyrgyzských pěvců. Kyrgyzové vůbec vynikají vzácným darem mluviti plynně, vyjadřovati své myslenky přesně a jasně. Dovedou dodati svým slovům jakéhosi rázu uhlazenosti a vybranosti při prostém hovoru. Při volbě obratů a celých souvětí vtiskují výkladům jasný rhytmický rozměr, v podobě veršů a kupletů a činí vůbec dojem bezprostřední básnické tvorby. Posluchači sledují výklady s neobyčejnou vnímavostí a libostí, mají-li před sebou muže, jenž plně ovládá dar výmluvnosti. Takové druhy nazývají čestným jménem „akyn" a mnozí z pěvců těší se ze zvučné slávy. Kdežto u kyrgyzských kočovníků v rovinách vedle epických ukázek mnoho zastoupena lyrika, naopak u Kara-Kyrgyzů báseň výpravná jeví se v bujném rozpuku. Ona tou měrou ovládá jejich slovesnost, že pojala v sebe téměř všechny druhy duševní tvořivosti národa.

neboť i pohádky, pověsti, hádanky v této podobě se podávají. Přísně vzato, nemůže se mluviti ani o lyrice ani o prostomluvě.

Obdobu k takému duševnímu stavu za dnů našich nalezáme toliko u abakanských nebo minusinských Tatarů, kteří vedou neutěšený život lovců na vrchovisku veletoku Jeniseje. Považují se za potomky Chakasů, kteří v 9. stol. zničili mohutné panství Ujgurů. Od téhož kmene odvozují však své pokrevenstvo také Kara-Kyrgyzové a tím se vysvětluje, že i nadání epické u obou národů stejné se uchovává, ačkoli jsou více než 9 stol. od sebe odloučeni. Abakanští Tataři tvoří několik drobných kmenů a hojně jsou prostoupeni ruskými osadníky. Ve veršovaných zkazkách jejich líčí se příhody hrozných a mohutných hrdin; tito vychováváni v trpkých trampotách a unikají záhubě pouze svou tělesnou silou a hrdinskou odvahou. Pomocí svého nerozlučného druha, bohatýrského oře, pronikají širokými vrstvami země, přeskakují ohnivé potoky a moře, vznášejí se na nebetyčné hory i k samému sídlu bohů. V podzemí podstupují tuhé zápasy s hroznými velikány a kouzelnicemi. Když pak vlastní vinou hyne hrdina, věrný jeho průvodce, kůň, vrací mu ztracený život. Po těžkých bojích dosahuje ženy, od bohů mu předurčené, postaví stan na rodné půdě, u břehu moře, pečuje o svůj národ a oddává se lovu. Konečně podléhá v novém dobrodružství, do kterého se s lehkou myslí proti radě své manželky odvážil. V příhodách popisuje se vesměs svět pohádkový, fantastický. Právě nadpřirozené události uvádějí mysl posluchačů za podzimních a zimních večerů, když se vrátili z lovu a ohřívají se kolem ohně v chatrných svých salaších, přímo v nadšení.

Naproti tomu horští Kyrgyzové opěvují ve svém podání vlastní svůj život, vlastní své city a snahy, které chová každý jednotlivec z jejich společnosti.

Bohatýři zůstávají lidmi, jejichž veliké vlastnosti se vychvalují, ale nepomlčuje se o jejich slabostech a nedostatcích. Nadpřirozené slouží pouze za okrasu náčrtků života, aby byla částečně mysl odvrácena od drsné skutečnosti a k básnickému přednesu vnímavější se stala.

a) Er Manas.

Co jest pro Rusy Ilja Muromec, pro Bulhary a Srby Kralevič Marko, představuje pro horské Kyrgyzy mohutný Er Ma-

nas, syn Jakuba chána, z rodu Sary-Nogajců. Hrdě vystupuje jako nejsilnější vojin, putuje v průvodě čtyřiceti druhů. — čoro — a přemáhá své odpůrce. Poráží Číňany, k útěku dohání Sarty, Kašgarce a bez oddechu stíhá Peršany. Jeho kůň nemá sobě rovna, belouš to světložlutý, jeho bílým brněním střela nepronikne.

V hněvu svém hrdina ani vlastního otce nešetří, neušetří ani matky, vřele jej milující. Důstojným jeho protivníkem jeví se pouze Ioloj, náčelník pohanů, nadaný silou nadpřirozenou. Velikán může býti překonán, když poživ neuvěřitelné spousty pokrmů a nápojů, upadá ve zvláštní, smrti podobný spánek.

Vedle dvou uvedených bohatýrů vystupují ve zkazkách ještě druzí, méně proslavení: Jamgyrčy, kníže Kara-Nogajcu, mohutný zápasník Er-Kozoj, který otevřel bránu do ráje, Ingörju, sestoupivší do podsvětí, kdež mu hrozila nesčetná nebezpečenství. Mezi pohany uvádějí se častokráte neohrožený Kara-chán a důmyslný Konguzbaj, velitel Číňanů.

Hlavní hrdinové Manas a Ioloj, jakkoli se súčastnili hrozných bojů, sváděných v 18. stol. mezi Kyrgyzy, Kalmyky a čínskými výbojci, nejsou nijak osoby historické. Jsou to hrdinové vybájení; jejich sláva od nepamětných dob v ústech lidu byla vychvalována. Nové události splynuly v jedno se starými upomínkami a slouží jim toliko za čerstvou okrasu.

Vypravuje se o narození Manasově, což se zdá býti pouze improvisovaným úryvkem, připojeným od obratného pěvce, když se sběratel dotazoval, umí-li něco vyprávěti o mládí slaveného hrdiny. Druhý oddíl vysvětluje, proč náčelník kalmycký Almanbet přestoupil od buddhismu k islámu. Z počátku jmenovaný kníže přidržuje se přítele svého Kökčöje, ale nepohodne se s ním, prechází do družiny Manasovy a zůstává mu do konce života věrným průvodcem. Velmi podrobně vypisuje se boj svedený mezi Manasem a Kökčöjem, některé části překvapují svou názorností a přesností. Hrdina Manas uchází se o úchvatnou krasavici Kanykeji a po přečetných nesnázích dosahuje její ruky. Z neznámé příčiny krátce po hlučné svatební hostině bohatýr umírá, k tomu se připojují příhody jednotlivých členů jeho družiny. Ale na nějakou dobu život se hrdinovi opět vrací.

Zajímavo, že Manas od počátku vystupuje jako druh bílého caře a vůbec celého ruského národa. Ovšem věc se vysvětluje prostě. Obratný, světa zkušený pěvec („akym“), když předříkaval verše ruskému učenci Radlovu, domníval se, že by svého hosta mohl těžce uraziti, kdyby vypravoval, že kyrgyzský vojevůdce přemohl i ruské pluky a proto případná místa ku prospěchu bílého „miskeudumského“ caře změnil. Tento často v průběhu událostí vystupuje, ale vždy jako podporovatel kočovných horalů. Na hostině Bok-Murunově shromažďují se všichni hrdinové mohamedánští, buddhisté i stoupenci šamanů. V páté episodě vysvětluje se tajemná smrt hrdinova. Manas přijímá vrstevníky svého otce, kteří dříve žili u Kalmyků a ve sporu s nimi hyne. V hlavě šesté a sedmé vypravuje se o druhé smrti hrdinové, jakož i o osudech syna Semeteja a vnuka Sejteka. Samostatně rýsuje pěvec život obra Joloje, v netištěných episodách však vypravují se rozmanité styky jeho s Manasem.

Bohatýr Er Töštjuk znám je také u Tatarů v okolí Tobolska pode jménem Tjuštjuk, hrdina podsvětí, poněvadž právě v této říši neohroženou myslí zvučné slávy si dobyl.

Rýmy nalézají se na konci veršů, jak vůbec oblíbeno u Kyrgyzů v rovinách stepních, ale někdy se objevují také na počátku řádek, což odpovídá původnímu duchu všech uraloaltajských jazyků. Při přednesu rozeznávají se dva nápěvy, první je rychlejší a užívá se ho při prostém vypravování a u popisů. Tiše a slavnostně přednášejí se rozmluvy mezi jednotlivými hrdinami. Výslovnost v obou případech jasně se uchovává a stává se pochopitelnou i pro znatele příbuzných jazyků.

Pěvec podobá se při svém recitování hudebníku improvisátoru. Chová v zásobě celou řadu obratů a rčení a takovéto epické prvky hbitě dle potřeby slučuje v jednotný celek, jak za dobré uzná a bystrá paměť mu dovoluje. Každá z takových částic obsahuje popis rozmanitých, určitých případů, jako narození hrdiny, mládí jeho, chválu zbraně, přípravy k boji, jednotlivé výjevy a postup boje, rozmluvy bohatýrů před zápasem, popisy osob a koní bohatýrských, výrazné črty známých hrdin, chvála krásné nevěsty, popis obydlí, jmenovitě stanu, hodokvasy, pozvání na hostinu, smrt hrdinovu, nářek nad zesnulým, popis stepi, líčení horské krajiny, soumrak, východ slunce a p. Rozhoduje tu ovšem hlavně paměť, aby podobných určitých popisů

vhodné se používalo a podružnými doplňky vše v ladný celek splývalo.

Ke všemu vylíčenému postupu nutno pravého nadšení v daném okamžiku, jak jeden z nejlepších „akymů“ Radlovu se byl vyjádřil: „Mohu jakoukoli píseň zapěti, když mne Bůh obdařil uměním zpívati: on vkládá v má ústa slova a já jich nemusím teprve hledati. Nenaučil jsem se ani jediné písni, vše plyne ze mne.“*)

V jazyce epických písní u Kara-Kyrgyzů nevyskýtají se vůbec žádná slova zastaralá, která by byla neznáma v nynějším běžném jazyce. Jest to nový pouze důkaz, že lid jako celek ještě žije v době epické tvořivosti.

b) Kozu-Kjörpeš.

K oblíbeným výpravným básním u Kyrgyzů řadí se také příhody hrdiny Kozu-Kjörpeše a jeho družky Bajan-sylu. V nich se obráží středoasijská obdoba k Romeu a Julii. Otec ženichův Kara-baj žil v nepřátelství se Sary-bajem, jehož dcerou byla jmenovaná krasavice. Zkazka mnohokráte vydána nejen v kyrgyzskem jazyce, ale i v ruském překladě. Ve 4. díle Radlovovy sbírky literatury tureckých kmenů uveden barabinský (tatarský) originál. Podobné zamilované příhody shledáváme také u Baškyrů.

Tomu nasvědčuje pověst, zpracovaná v nářečí baškyrském od jakéhosi Kurajče a do ruštiny přeložená T. Běljajevým. V mnohých podrobnostech se však najde shoda také s mongolskou pověstí, uveřejněnou ve Věstníku Evropy (1890, č. 9) pod názvem: „Vypravování o Gesercháně“ od ruského cestovatele Potanina. Týž i na jiných místech přirovnává obě zkazky, jmenovitě v „Črtách ze severozápadního Mongolska“ (II. a IV. sv., r. 1881 a 1883 v Petrohradě), jakož i v II. díle svého spisu „Tangutsko-tybetské pomezí Číny a středního Mongolska“ (tamtéž 1893).

Mnohá shoda se zračí v zauzlení a katastrofě s básní o Tagirovi a jeho milence Zugře, která tolikéž u četných národů středoasijských rozšířena. Kyrgyzové přinášejí k pomníku Kozu-kjörpeše prosté hůlky s útržky roucha a s vlasy jako dárky.

*) Радловъ: Образцы народной литературы сѣверныхъ тюркскихъ племенъ, ч. V.: нарѣчіе дикокаменныхъ киргизовъ, СП. 1885, str. XVII.

Ještě v létech osmdesátých minulého století u náhrobku pohozeny čtyři sošky; představovaly dle výkladu kočovníků vedle hrdiny Kozu-kjörpeše a jeho milenky Bajan-sylu její sestru a ženu jejího bratra Dženke.

c) Alpamys batyr

patří k velice hledaným básním Kyrgyzů; její původce Džija Murad Bek Muhamedov u svých rodáků z nemalé vážnosti se těšil. Dle národnosti byl Karakalpak, ale za svou spisovnou řeč přijal kyrgyzštinu; do této vsouvá slova perská a arabská. Nade vše se vychvaluje hrdinství a islám; nevěřící Kalmykové, proti nimž hrdina vede své bojovníky, posléze hynou. Alláh vítězí nad Buddhou. I mezi nenáviděnými kafiry vyskytnou se povahy vzácné, hodné, aby byly druhy muslimů.

V obci Džidali-Bajsunu, na úpatí pohoří Bajsuntau, žili dva boháči Baj-bury a Baj-sary. Oba „se všech čtyř stran se topili v tuku" (byli bohatí), ale netěšili se z potomstva. Těžko jim bylo, když se dívali do prázdného stanu svého.

Dorozuměli se, že budou navštěvovati posvátná místa, aby si děti vymodlili. Zalíbilo se Nejvyššímu v jejich prosbách.

Baj-bury byl obdařen synem a dcerou, Baj-sary dceruškou, oba umluvili sňatek mezi svými dítkami. Když se přátelé shromáždili, aby dali jméno novorozeňátkům, objevilo se se strany Káby náhle sedm cestujících žebráků. Měli vysoké, špičaté čepice a šaty celé rozedrané i nazvali syna Baj-buryova Alpamysem, dceru Vlaštovičkou, dceru Baj-saryovu Gulberčin. Všech sedm otců se prohlásilo za duchovní ochránce mladíkovy, kdyby se někdy ocitl v nebezpečí, byli ochotni mu přispěti svojí pomocí.

Sotva se dali poznati, zmizeli.

Po sedmi létech si pravili oba boháči: „Když jsme se dožili velikých svátků v rodině — proč bychom si nesedli na vraníky? Zavážeme jim ohon na uzel a pustíme se na konci mužných let, abychom rvali kozla." Řekli a slovo zplnili. Za hry vznikla hádka, rvačka, Baj-sary byl smrtelně uražen a rozhodl se kraj úplně opustiti. „Dcery své mu nedám, nepodám mu ani špetky soli!" přísahal a hněvem se třásl. Vypravil se k Tajčechánovi.

Ženu oslovuje: „Moje kravičko!", když jí prohlásí však svou vůli, tato prolévá „slzy jezery", nicméně podrobuje se osudu. Za sedm let dospěla Gulberčin v nevěstu; ucházel se o ni Tajši-chán a hrdina Kara-džan (černá duše). Mezi oběma nápadníky pro dívku vzniká boj. Na křižovatce devíti cest sešlo se devatenáct tisíc bojovníků, rozestavili tam bílé a zelené stany. Krev tekla jako voda z jara a sahala jezdcům až do třemenů. Bojovalo se 40 dní mezi Kalmyky.

Alpamys dosáhnuv 14 let, odhodlal se vyjeti po stopách duše Gulberčiny. Vybral si bujného oře Baj-čubara (tygrovitého). Když se blížil k táboru kalmyckému, zuřil ještě boj. Ale z dálky již pozorován příchod hrdiny Alpamysa; třásla se země, sténalo nebe. Kůň Kara-džanův cítil blížící se nebezpečí, byl nepokojný. Mladičký hrdina pomocí sedmi starců, kteří se byli k jeho jmeninám dostavili, vítězí nad bohatýrem Kara-džanem. Ale oba se usmíří a uzavírají spolu nezrušitelné bratrství.

Karadžan se nabízí svému příteli, že oznámí jeho příchod Gulberčině. Dívka zaslíbila se tomu, kdo bude vítězem na čtyřicetidenním pochodu. Dostavilo se 490 jezdců k závodům. Připojil se k nim i Karadžan na koni Bajčubaru, zastupuje svého druha. Soupeři mu připravují různá příkoří, oři jeho narážejí hřebů do masa nad kopyty, ale přece zůstal vítězem. Draze slávu zaplatil. Vlastního syna ubil, krásného oře jeho skolil, poněvadž mu nechtěli ustoupiti.

Ale ani závody nerozhodly; připravily se zápasy. Alpamys za půl hodiny devět hrdin porazil; nikdo se neodvážil více s ním se měřiti. Jeho síle nic neodolalo; na posezení snědl devět velbloudů. Tu však Kalmykové počali ho obkličovati, aby množstvím ho udolali. Rozpoutal se krutý zápas. Rozjařený hrdina všechny zporážel, kdo se mu v cestu stavěl. Rozloučiv se s tchánem, tchyní, Karadžanem, navrátil se s bohatými poklady a drahou svou Gulberčinou do své domoviny.

d) **Achmed a Jusuf**

jest název eposu, jež se nám předvádí ve verších, mezi nimiž vsunuty značné odstavce řeči nevázané. Oba hrdinové se odhodlají k výpravě proti Krásnému šachovi (Güzelšachovi) v Ispaháně.

Výbojci hoří dychtivostí potrestati šiity pro jejich zpronevěru k čistému islámu. Již na počátku nájezdu stihne je nehoda; padnou do zajetí a pykají ve vězení za svou odvahu. Jejich žalářník odchovává v přísném ústraní drahý poklad — dceru, Černé oko (Kara-göz). Tato uchvácena k Achmedovi horoucím citem vynasnažuje se mírniti osud obou druhů.

Zatím se doma trápí Gülas, milenka Jusufova. Posílá svému vyvolenému vlaštovici, aby vylíčila její neukrotitelnou touhu. Švitorný ptáček si upravil v samém žaláři útulné hnízdečko. I Jusuf se rozteskní a uvolňuje proudu svých citů vzletnou písní. O jeho básnické tvorbě zví i Krásný šach (Güzelšach) a přeje si, aby mu byl pěvec předveden; touží s ním se blíže seznámiti. Jaký to obrat? Vládce Ispahánu vybízí zajatce, aby měřil hloubku svých vznětů s dvorním pěvcem Kökčem. Na lichotná slova vítězova odpovídá hrdina řečí vázanou, leč drsné a mnohý hanlivý výraz na šiity se mu line z úst. Nicméně jeho umění působí tak neodolatelným kouzlem na posluchače, že jej Krásný šach (Güzelšach) prohlašuje za pravého mistra veršů. Jatý bojovník — vítězný pěvec — s bohatými dary se vrací do své otčiny. Nezkrotná zášť lomcuje nitrem soupeře Kökče; osnuje pokořiteli svému úklady, ale klesá pod pádnými ranami Jusufovými. Jakmile si oba přátelé pooddechli, znovu shromažďují lid, aby vzali odvetu. Četní hrdinové berou v boji účast. Šachovo vojsko rozprášeno jako stádo ovcí, on sám přinucen trůnu se zříci. Za jásotu kočovníků turkmenských a Chivanců uchylují se opět do zátiší rodných dědinek, kdež Achmed oblažen něhou své Karagöze. Epos psáno v nářečí chivském, ale některá slova přibrána z kyrgyzštiny a karakalpačiny, čímž si vysvětlíme, že báseň i mezi kočovníky hojně musela zdomácněti, když také jednotlivé výrazy z mluvy jejich do proudu vypravování mohly býti vsunuty.

e) Čerkum Šachul

líčí zápasy íránského knížete se stoupenci učení Zoroastrova, kteří se dlouho udrželi v severních horách Chorasánu i v nedostupných pouštích kolem Jezdu. Hrdina Čerkum na počátku eposu se dostane na moře, kdež stíhán mnohem podivnějšími příhodami, než o jakých nás poučuje Odysseia. Za podklad sloužil perský román, který přepracován v nářečí bucharském.

e) Tahir a Zichra

jest romance dle vzoru arabského a perského.

f) Aj Sanem — Šach Sanem

opěvuje nešťastnou lásku dvou dívek; obě mají stejná jména a zamilují se do krasného Gariba. Zbožňovaný jinoch po dlouhém vnitřním boji se rozhodne pro Šach Sanem. Zhrzená soupeřka Aj pomlouvá nedávného svého milostníka u caře z velezrádných úmyslů a dosahne toho, že jest odsouzen na několik let do vyhnanství. Bloudě v cizině, hyne jako psanec.

g) V Šeibaniadě,

uzbecké básni, mohli by spatřovati jakousi obdobu Camoensovi Lusovci. Divoké příhody, kterými protkána osnova dějin uzbeckých, než si zabezpečili kočovníci převahu v Turáně, předvádějí se v nerovnané směsi. Tvořili podstatnou část výbojných pluků Temudžinových, ale mocně zasahují do vývoje turkestánských chanátů počátkem stol. 16. Slavný rod jejich vládců založen Muhamedem Šejbanim (1500—1510), jenž těžiště říše přenesl na úpatí Chorasánu. Za jeho otce stáda uzbecká se popásala v Dešti Kypčaku, kolem jezera Aralského. Nejtužší zápas sveden o Bucharu a Samarkand, hrdinou bojů těch se oslavuje syn Šejbaniův Muhamad Timur, vztýčivší prapor svůj na cimbuří obou středoasijských stolic (1510). Neohrožená mysl připravila mu téhož roku smrt.

Do výpravné tkaně vsunuty erotické pohnutky, podněcující muže k činům. Jako mimochodem a bez zvláštního úmyslu předvádějí se krásy krajů na dolní Amu-darji a velikolepého sídla světoborce Timura. Také rozpory, zbuzené šiity proti pravověřícím mohamedánům, nezůstávají nepovšimnuty. Chorasánské hradby nemálo k tomu přispívají, by nenávidění Iránci byli napadáni ve svých rodných útulcích. Nauka prorokova domáhá se nadpráví. Šamanismus vtírá se jako nepozorovaný vetřelec, hrdinové přinášejí oběti na úkoj duší zemřelých, které někdy bídnými mouchami slovou. Snaží se proniknouti závoj, halící budoucno a uchylují se k prostředkům hadačským.

h) Hemrah

byl krásný mladík tatarský, do něhož se zamilovaly dvě sestry, Hurileka a Hurikafaran. První v lásce vítězí a z toho zplane ne-

smiřitelná zášť mezi rozenkami. Vytrhnou proti sobě v čele nepřehledného vojska děv; sličný Hemrah zajat, oslepen a hozen do studně, kde za hrozných útrap duch jeho tělo opouští. Ani jeho vyvolená neujde pomstě vášnivé soupeřky a podléhá žalu nad vyrvaným štěstím. Spis upraven v nářečí chivském; slohem a vnitřní propracovanosti nemůže se vyrovnati předcházející básni.

ch) **Ašik Ajdin**

napodobuje zamilovaný román osmanský Ašik Garib.

i) **Temim Sahabe**

bloudí sedm let světem a nikomu ze svých potulek zprávy neposílá. Jeho žena obrací se s prosbou k samému chalifu Omarovi, aby jí pomohl hledati stopy po zmizelém, ale marně, slyší od něho jenom konejšivá slova. Nešťastná žena se stává roztržitou a v tomto stavu se má provdati za jiného. Za svatebního reje se objeví Temim a zaujímá místo ženichovo; zahrnován jsa se všech stran otázkami, vypravuje o svých příhodách. Celá osnova provedena slovy prostými a na nevzdělané posluchačstvo působí silně.

j) **Közoglu**

líčí oblíbený předmět: boj mezi Turánci, vášnivými sunnity a íránskými šiity. Kyzyl baš (červená hlava — Peršan) jest úhlavní protivník. Vychvalují se hrdinské skutky Turkmenů, ani však mnohé špatnosti jejich se neumlčují. Mezi Tekinci i v aulech kyrgyzských kolují četné přepisy díla. Známý orientalista Chodźko, přítel Mickiewiczův, († 1891), uveřejnil epos stejného obsahu v nářečí azerbejdžánském, v severozápadní Persii.

k) **Kablan**

(kyrgyz. tygr) **batyr** upraven ve verších s hojnými vsuvkami řeči nevázané.

Opěvují se skutky kyrgyzského hrdiny; týž budí úžas svých druhů a postrach nepřátel na přečetných loupežných nájezdech (alamanech). Jeho síle nic neodolá, jeho koni, jenž s větrem o závod pouští letí, nikdo neunikne. Při tom však trápen neuhasitelnou žízní; pravý to Roland z Turánu.

l) Chirmen Deli

se považuje za vychovatelský katechismus svobodných Turkmenů; pro naše vrstevníky v Zakaspicku nemá vůbec významu. V Chirmenu řečí vázanou se podává podrobný návod, jak se chystají a provádějí loupežné nájezdy. Vedle toho se promlouvá o chovu koně, jeho výcviku a výzbroji. Ke konci se podrobně líčí některé slavné výpravy, které podnikli Tekinci, Jomudi a Goklani do sousedních krajů, jmenovitě na jih od Vel. a Mal. Balchánu.

m) Biket batyr.

Biket se řadí k miláčkům kyrgyzského národa; ve výpravných písních o něm můžeme pozorovati pravý vzor epické tvorby kočovníků. Děj pro báseň vyňat z novější doby, z polovice 19. stol.; plyne přirozeně a nikde není pozorovati, že by byl uměle zauzlován. Šamanství prodralo si málo kde cestu k projevu. Žena Biketova vydá se do Sibiře, aby ho vyhledala, na pouti však onemocní. V tísni své slíbí, že zabije „aj tujak“ — kopytníky (koně, ovci, kozu, krávu).

Kázala zabiti koně a krávu. Když se zastavila, pokračovala ve svém pátrání, až náhodou potkala svého muže, kterého vedli zároveň s jinými vypovězenci. Z radosti koupila jiného koně a nařídila jej obětovati. Kdo měl tím býti odměněn, získán? Duchové, kteří jí podali pomocné ruky, aby cíle svého dosáhla. Ale žádný z nich se nejmenuje, ani účel zřejmě se nevyslovuje.

Nepřátelé jeho jsou Rusové. Vůdce jejich Arystan chán, miskeu-dumskij (moskevský), přitáhl od východu s mnoha tisíci muži a na pochodu pokořil četné kmeny.

Biket porazil vetřelce a zmocnil se v jeho táboře hojné kořisti; jinověrci vyhubeni. Ale znovu přišly čerstvé jejich zástupy a opanovaly kraj. Všechny okolní obce se podrobily, jenom Biket setrvával v odporu. Lstí a zradou svého přítele Širnijaze vydán však újezdnému náčelníku v Orympuru (Orenburku) a odveden do Sibiře.

Stará matka se nejdříve odhodlala jej navštíviti. Vyhledala jeho vězení, bylo jí však řečeno, že její syn odveden dále na východ. Gubernátor se nad ní slitoval, neboť: „Třeba byl (Biket) protivníkem našim, přece je hrdinou.“ Stařeně dovoleno

se synem se ješte jednou potěšiti. Biket při pohledu na utrápenou matku hořce naříkal, „zelenou tělegu objímal“. Ubohá se odhodlala za něho i mouchu-dusi svou (šybyn džan), obětovati.

Něžne oslovuje jedináčka, jehož si na sklonku let od Alláha vymodlila. „Můj běhoune! (tulpar, závodní kůň), předstihl jsi všechny jednověrce. Má horská liško, můj orle, který po straně chytá.“ „Kam jdeš sám samotinky? Odcházíš-li na vždy, napij se naposled mléka z hrudi své matky.“ (Kyrgyzové věří, stihne-li ženu veliký žal, nebo neobyčejná radost ji překvapí, že se její hruď nalije mlékem. Toto nutno vyssáti, aby nevznikla nebezpečná nemoc).

Biket odvetí: „Mé síly Nejvyšším podryty.“ — „Ze středu mohamedánů jediný jsem se boje odvážil, obětoval jsem se!“ Pozdravuje starého otce, varuje ženu, aby nežertovala a se nesmála, nevzdávala se naděje, že se přece vrátí. „Ať nedává komukoli zlatý knoflíček se své hrudi.“ Soudruhům vzkazuje, aby Rusa s vousatým rtem za přítele neuznávali. Litoval, že zapomněl vzácnou šavli, kterou mu poslali darem Turkmeni. Když se stařena loučila, „slzy jí po líci kanuly, jako lijavec v podzimní čas.“ Po návratu svém vypravovala snaše o svých žalostných zkušenostech; nevěsta se brzo rozhodla:

„Matičko, dej mně požehnání. — Možno, že mi aspoň ukáže svoji tvář.“ — Vzala s sebou 8000 rublů, převlekla se za Tatara, na vrch však přehodila černý oděv Biketův i jeho výzbroj. Když se manželé setkali, tvářili se, jako by se neznali; žena připravila koňský klobás a do něho uschovala dopis a dýku. Pomocí této rozlámal vězeň pouta a prchl; hlídka je dohonila, ale Biket zápasil jako „carský pták“ a rval se jako „hladový lev“. Vrátiv se do obce, vyrazil kopím záklopku pro dým ve staně Šir-nijazově a rozstříkal jeho krev jako vodu. Tklivě se vítá se svou rodinou.

Rukopis končí: „Prokáže-li kdo pomoc hledajícímu vědění — třeba nalomeným perem — Nejvyšší napíše mu náhradu, určenou za 70 cest (do Mekky)“.

Verše nebývají stejnoměrné, stejně jako v slovanské epice; po řádce 15ti slabičné následuje o 8 neb 7 slabikách. V ruské bylině i ve výpravných básních bulharských a srbských není rýmu, v kyrgyzských, turkmenských a sartských se týž považuje

za nutnost. Rýmy se někde nahrazují opakováním téhož slova. Protiklad, tak oblíbený v slovanských písních, není běžný, také stupňování se netěší z veliké přízně. Epos obsahuje 466 veršů; na počátku předeslán delší výklad v řeči nevázané, jenž se recituje a sám děj přerušen třemi vložkami prostomluvy.

Často se opakuje přirovnání vzaté ze života zvířat. Hrdina praví: „řval jsem jak velbloudice, jež ztratila velblouďátko své, zmítal jsem sebou — jako hladový lev“. K údajům dějepisným a zeměpisným se chová s pravou epickou lhostejností. Vůdcem ruských vojsk se jmenuje Arystan chán. Ačkoli přichází z Miskeu (Moskvy), přece vniká do stepi od východu. Zajatý hrdina odváděn do Sibíře přes Orympur (Orenburk) a Petirpur (Petrohrad).

O Rusích, svých odpůrcích, se vyjadřuje šetrně. Dovolává se jejich citu: „Hle, jedu jako spolucestující hluchého, rusého národa“, naříká si zajatec. Hluchými slují cizinci, že nerozumějí jeho řeči (srv. Němec). Rusá barva vlasů je zde pohanou (srv. Albasty). Zřídka je nazývá nevěřícími (kafíry). Biket nahnal strachu „kafírům“ a zlomil hrdost svých nepřátel.

Druhý variant o Biketovi není úplný. Sahá pouze k rozmluvě, kdy se loučí matka se synem. Návštěva ženina a návrat vypovězenců ze Sibiře se ani nepřipomínají.

Jakkoliv jest podstatou obou písní stejná pověst, přece úplně různe se podává. Společné jsou toliko jednotlivé výroky a běžná přirovnání. Svědčí to o veliké tvůrčí síle národního básnictví, když látka tak zánovní dává vznik dvěma epickým plodům. Kazalinský pěvec zná dva hrdiny Ir Nazara a Biketa. Oba se súčastnili r. 1855 při zavraždění sultána-správce kyrgyzské stepi, Arslana Džanfurina.

Do „Orympuru“ se dostal jako posel a nikoliv nějakým úskokem. Vypravuje, že si přáli jeho přátelé, aby se usmířil s Rusy.

V gubernátorově sídle byl zadržán. Sebral 500 bojovníků, nesl bílý prapor s černým záhlavím, vnikl do stanu sultána Arslana Džanfurina, chopil ho za hrdlo a podřízl jej, jako dělají s beránkem na uvítanou hostí. Provaz, jímž spoután, vrývá se silně v bedra a proto žádá:

„Třeba ty jsi mým nepřítelem, přitáhni slaběji, bolestno mé duši!“ Za úhlavního nepřítele považuje Kalmyka, neboť ne-

přeje podobného neštěstí, jaké ho stíhá, nejen žádnému mohamedánu, ale ani Kalmykovi.

Ve třetí písni vzývá své druhy Iseta a Džana chodžu, aby jeho čest pomstili. Často vzpomíná na otce svého, matku, ženu i synáčka Dabyla. Bohatstvím neoplývá; přeje si, aby mu uchovali dlouhou košili, asi deset prstenu a řadu navlečených knoflíků.

Žena má na něho čekati tři léta. Jako homerští hrdinové se dává úplně citem ovládati. Louče se se svou matkou ve hněvu zaplakal a v bezvědomí padl na zemi. Ir Nazar jej napomíná: „Ir Nazaru a Biketu se sluší plakati uprostřed nepřátel, aby jim hrdost vdechli? Přijde-li poslední hodinka — umřeme, nepřijde-li — jest to dílo našich rukou.“

Počítáme verše k nejzdařilejším jevům krásného písemnictví u Kyrgyzů. K nim se řadí pověsti o Sain-batyrovi, Kenesaryovi, Ablaj-chánovi, Jr Targynovi a Džanu-chodžovi.

Verše jsou urovnány chodem jambickým, přízvučná slabika se vždy považuje za dlouhou. Řádek se pravidelně skládá ze čtyř stop, z nichž předposlední bývá nedoměrná : ⏑ ⏑́ ⏑ ´ ‖ ⏑́ ⏑ ´. Přerývka se klade po prvních dvou stopách.

n) Mirza Edyge batyr (kyrgyzské epos).

O Edygovi se zmiňuje Tochtamyš, tatarský chán, v dopise k velkoknížeti Jagejllovi Vladislavu, který dosedl na trůn polský r. 1386 (až do r. 1434). Není tedy pochybnosti, že máme tu osobu čistě historickou. Arci pověst příhody jeho zpracovala dle svého úsudku, jenž se nedá vtěsnati do přísných přehrad událostí zaručených, neboť národní obrazotvornost těžká pouta skutečnosti nerada snáší. Byl prý nalezen jako pohozené děcko, jehož osud nelítostné nahodě byl zůstaven, od prostého pastýře a uschován za objemnou holyňku, aby jej ochránce mohl pohodlně na dalekou pout svou dopraviti. Dle dočasného jeho úkrytu (idyg = holyňka) dáno opuštěnci také jméno.*)

Tochtamyš po porážce Mamajově na Kulikovském poli r. 1380 sjednotil brannou moc dvou nevraživých ord a zachránil tak Tatary před dalšími pohromami, jež jim od vítězných tehdá Rusů hrozily. Byl vrstevníkem Timurovým, jehož pouze rok přečkal (1380—1406). Opěvaný hrdina Edyge pocházel ze

*) Радловъ: Образцы IV., 26—127.

starobylého rodu Kungratovců. Hrozný světoborce Timur nazývá se Ša Temir, což znamená „šach železa“ (srv. tur. demir = železo, jediné správný výklad jména, neboť Timur samo o sobě ani v sartštině, ani v jazyce uzbeckém, kyrgyzském nebo karakalpackém žádného smyslu nepodává.

Syn Edygův sluje Nur-eddin, kdežto u Tatarů barabinských znám je týž pode jménem Maradyla, ačkoli první název v četnějších variantech se opakuje. Hlavní hrdina býval begem nebo bijem Tochtamyšovým a prohlašován za potomka jakéhosi světce a vodní víly, jež v hlubinách proudů a jezer se občas ukrývala; nohy její připomínaly tvar kozí a když paže své nazdvihla, stávaly se vnitřnosti její průzračnými, jakoby kostí pozbývala, a pokožka jí se rozplývala.

Vypravovalo se také mezi kočovníky, že musila bez milosti zemříti, jakmile na ní spočinulo oko dotérného zvědavce v okamžiku, když košili svlékala aneb střevíček s nožky zouvala. Stejná pověst kolovala také v Bretagni a v Irsku o nešťastné Meluzině.

Později byl Edyge zaměňován za turkestánského světce Chodžu Achmeda, jenž se u domorodců z neomezené úcty těšil. Na dvoře Tochtamyšově svým smělým vystupováním popudí proti sobě všechno okolí a donucen jest za hlučného hodokvasu nepozorovaně uniknouti a mocné ochrany Timurovy se dožadovati. K odvetné pomstě pobádá otce syn jeho Nureddin slovy výmluvnými. Samarkandský jedinovládce vyhoví jejich společné žádosti, vypraví nepřehledné zástupy bojovníků do pole a jejich zbraněmi dosáhne chráněnec úplné nezávislosti. Tochtamyš poražen v krvavé bitvě na Vorskle r. 1399. Ale po dvacíti létech (1419) odvrátilo štěstí od svého miláčka usměvavou tvář a Edyge hyne v rychném krveprolití na řece Sejhunu, nynější Syr-darji.

Dle epické básně přeložené z nogajštiny do mongolštiny, byl Edyge synem statečného Kutlukaje na dvoře chána zlaté ordy. Hrdina Kutlukaj se však dopustil nějakého přestupku proti svému vladci a byl za to potrestán na hrdle a celý jeho rod měl býti vyhuben. Jediný Edyge pouze byl zachráněn od smrti. Pod cizím jménem se dostal ke dvoru tatarského samovládce, kde svým věhlasem a tělesnou krásou na sebe upozornil.

Jinak se líčí mladistvý věk Edygův u kočovníků kyrgyzských.

Před mnohými věky žil jakýsi světec, jenž oplýval všemi statky pozemskými, ale jednoho mu Bůh odepřel: Neměl potomstva. Vroucně se modlil, aby mu bylo dopřáno aspoň jediné děťátko. Na pokyn s nebe se vydal na cestu, až přišel ku pramenu, jehož průzračné vody se napil. Tam přiletěly tři labutě, které se proměnily po chvíli v „peri". Krása jejich překonávala všeliký pomysl. Světec vzal jim nepozorován roucho labutí a když nemohly uletěti, vybral si jednu z nich za manželku. Po nějaké době se přesvědčil, že jeho žena „pochází od nečisté síly" i vydal jí bez průtahu pečlivě ukrytý šat. Peri mu dala na křižovatce devíti cest hošíka se slovy: „Vezmi svého syna, chránila jsem ho pro tebe." Světec chytil nemluvně v letu, jak mu je ze vzduchu matka, vznášejíc se nad ním, podávala. Později dal svého synáčka na výchovu jakési chudé stařeně. Chlapec kdysi pásl ovce na stepi; tu přišli k němu dva neznámí muži, žádajíce, aby rozhodl spor o velbloudětí. Pastvec snadno rozluštil různici. Jal se bíti mládě a na jeho pokřik brzo se přihlásila pravá samice.

Moudrý rozsudek pastevcův stal se záhy známým všemu národu. Doslechl o něm i Tochtamyš chán, povolal ho k sobě a oblíbil si ho jako vlastního syna. Vyskytl se nový spor, který měl býti od chána rozsouzen. Přišla k němu dívka a obviňovala jakéhosi výrostka, že jí odňal zlatý prsten a zbavil ji nevinnosti. — „Ani jsem se jí nedotekl!" ujišťoval nařčený mladík. Věc se snadno rozřešila; dívce dána čepice (tybetejka), aby ji pevně držela, obžalovanému naopak uloženo, aby jí pokrývku hlavy vyrval. Výrostkovi se nepodařilo daný úkol zplniti a proto osvobozen.

Další spor dvou žen o dítě odklizen od „chánova světla" dle vzoru židovského mudrce, jenom s nepatrnými změnami. Příčinou následujících útrap byla jeho okouzlující krása; manželka chánova tak byla do něho zamilována, že se při jeho, třeba nahodilém, zjevu na celém těle třásla. Její láska však nebyla opětována; proto osnovala pomstu. Obvinila panovníkova miláčka, že o jeho bezživotí ukládá. Mladíkovi však se podařilo naličeným nástrahám uniknouti. Tochtamyš pozval k sobě na poradu starce Kart babu, jenž 1000 let prožil a pronikavým rozumem se proslavil.

Na jeho pokyn poslán byl důvěrný přítel Edygův, aby jeho úkryt vypátral a k návratu ho přiměl: „Příteli můj, rato-

lesti drahého stromu, kopyto válečného oře (tulpara), orle můj, jenž se spouští rychlostí střely s nebe na kořist! Vrať se!"

Svůdných slov však Edyge neuposlechl, neboť drahý, upřímný přítel ho varoval před nebezpečím, i zachránil se rychlostí svého běhouna Laraspana. Když ho pronásledovatelé doháněli, četné z nich pádným mečem porubal. Bloudil dále v neznámých končinách, až o samotě nalezl Fasiten-elifa, který pocházel od matky víly (peri) a od otce „diva" a měl za manželku rovněž krásnou vílu. Poslední se do hrdiny (batyra) vášnivě zamilovala a byla mu k ruce, aby jejího muže odstranil.

Se svou ženou pak Edyge — neboť si ovdovělou osvojil — pátral, jak by se dostal do říše Ša-Temir-chánovy, až se mu podařilo k jeho dvoru se dobrati. Tento k němu přilnul jako k rozvážnému rádci a mnoho s ním o poměrech státních promlouval. Jeden z vezírů upozornil panovníka tatarského na krásnou manželku Edygovu. Opět osnován plán, jak ho učiniti neškodným. Vládce se tvářil nemocným a povolal k sobě četné lékaře (tabiby). Jiná pomoc neshledána, než vyslati zkušeného muže na ostrovy Sinab daiji, aby odtamtud přinesl červená kvítka (kyzyl gul). Na cestu vyhlédnut Edyge.

Zasmušen obrátil se hrdina ku své choti. Jak tu pomoci? — „O můj drahý! Nermuť se tím příliš, budu ti věrna, ale prosím o jedno. Udělej mi železný dům se třemi stěnami, aby se nikdo ke mně nemohl dostati."

Dala mu na cestu prsten, až přijde k velikému jezeru a najde nový stan, aby jej ukázal onomu, koho tam zastihne. Mnoho času jako sen se mihlo, než přišel k naznačenému místu.

Vstoupiv na břehu překrásného jezera do nového stanu, uchvácen byl pohledem na okouzlující dívku. Spatřivši na ruce Edygové prsten, krasavice jako smyslů zbavená, vrhla se mu v náruč, tulila se k němu a štkala.

Ukázalo se, že se dívka umluvila s ženou Edygovou, dokud byly obě svobodny, že budou míti společně jednoho muže. Dle prstenu poznala, že k ní mluví manžel její milené družky. Slzami uvolnila svému přílišnému nadšení z nenadálé blaženosti.

Spolu s novou chotí natrhal vzácných léčivých bylin a vrátiv se, odevzdal lék panovníkovi. Ale drahá kořist, kterou hrdina s sebou z dálných končin přivezl, ještě více dráždila žá-

dosti vládcovy. Požádal bohatýra, aby mu přinesl zprávy od otce, který před mnoha léty zemřel. Zarmoucen kráčel carský plnomocník domů. — „Nenaříkej, můj druhu, pomohu ti,“ těší ho manželka a dala mu papírek, aby se vydal směle k duchům zemřelých.

Jakmile v stepi samotinký se cítil, uchopen od zákeřníků a hozen na hromadu dříví, jež zapálena. První však jeho manželka nadpřirozenou silou slétla do mraků dýmu, vyzdvihla ho z plamenů a domů s ním se vznášela. Ráno vrátil se k vyhořelé hranici a zahrabal se do popelu. Když ho tam nalezli, doveden jest s velikou slávou k Ša-Temir-chánovi, kdež uvítán jako „neoceněný jeho syn.“ Odevzdal mu dopis od zemřelého otce, v němž mu ohnivými barvami líčí týž krásy života za hrobem. Chán byl tak uchvácen svůdným obrazem, že kázal hbitě upraviti ohromnou hranici dříví a na ní se upálil, aby se dříve mohl pokochati v nerušené blaženosti po boku otcově. Edyge dlouho řídil otěže zděděné říše a zesnul, když mu bujné, černé kadeře starobou v úběl zkvétaly.

Dle jiné verse jeví se v podání kyrgyzském mnoho shody s nogajským pramenem a vůbec zdá se pravděpodobným, že u těchto kočovníků pravé jádro k eposu vznik svůj vzalo a teprve později k sousedním kmenům ústně se přenášelo, doplňovalo nebo i v značných odchylkách zpracovalo. V kyrgyzském znění ukazuje se mnoho arabských a perských výrazů, tak že nevzdělaný pastevec ze stepí středoasijských jenom s námahou osnově vypravovaných příběhů může porozuměti. Stejný zjev se arci opakuje i v mnohých tureckých slovesných plodech.

Jak jest oblíbena celá tato epická osnova ve východní Evropě a ve střední Asii, můžeme posouditi z hojných variantů, jež dosavade tiskem byly uveřejněny. V seznamu uvádí se 8 versí kyrgyzských a nogajských, 4 zapsány na Krymu mezi Tatary, dílem i mezi maloasijskými Turky, 3 uveřejněny ze Sibiře a jedna známa v jazyce karakalpackém. Divno dosti, že epos nezdomácnělo ve sbírkách turkmenských, ačkoli právě tito kočovníci dějišti Mamajovu a Tochtamyšovu nejvíce svými pastvinami se přibližují. Svědčí to o jejich pozdním příchodu do nynějších sídel.

Veršované oddíly eposu objevují se v rozhodné převaze a nazývají se všeobecně džyr, naopak prosaické vložky zaujímají

místo podřízené, dílem aby poskytly mimochodem potřebné vysvětlivky aneb recitujícímu zpěváku kýženého oddechu dopřávaly.

n) Svatá valka.

Do stejné doby spadá řada epických pověstí, v jednotný celek však neurovnaných, jež nás poučují o svaté válce, podniknuté r. 797 hedžry čili 1394—95 našeho letopočtu. Projev to neobyčejného náboženského nadšení, jež bylo úspěchy Timurovými podnícено. Mohamedáni ze svaté Buchary a Chivy (Chovaresmu) podnikli smělý výpad do poříčí Irtyše, aby své víře proklestili průchod do těchto odlehlých končin, kde šamanství nerušené ještě v lidu se uchovávalo. Mečem získáni jsou pro islam Chotani (sibirští Tataři), Nogajci, kočovníci mezi Embou a Uralem, pojmenovaní dle Nogaje, vnuka Tevalova, který byl vnukem Džingischánovým, Kara-Kypčakové a Baškýři. Uvádějí se četná jména duchovních otců (išanů), kteří se při zdařilém nájezdu súčastnili a život svůj pro víru obětovali. Památka jejich uctěna 39 náhrobky, jejichž poloha se v národním podání podrobně udává. Pro Nogajce a Baškyry byla to pohroma podobná, jako je připravena Srbům na poli Kosově o několik pouze let dříve (1389). Jednotlivé úryvky epické, na událost se vztahující, uveřejněny v Zápiskách kazaňské university r. 1903. Ale ani z této dosti podrobné zprávy není možno jasný obraz roztříštěného eposu si učiniti.

o) Jakub bek.

V řadě novějších hrdin, opěvaných domácími nadšenci ne poslední místo zaujímá Jakub bek, vládce Východního Turkestanu v druhé polovici minulého věku. Mládí své strávil v nepatrné vesnici blíže Taškentu.

Za povstání Dunganů v údolí Tarimu prohlásil se za panovníka Kašgaru r. 1865 a přijal název „Otce vítězného“ (Atalyk gazi). Šířil své panství po okolí, zmocnil se jmenovitě důležitého města Urumči, ale za vítězného svého postupu zavražděn r. 1877. Angličané mnoho si všímali jeho úspěchů, neboť se lekali válečného požáru na hranicích svého indického císařství.

S Jakubem bekem bojů proti Číňanům se účastnil jako důvěrník Mahmud bek, vedle něho z veliké obliby samozvancovy se těšíval Turdy-achim. Kdysi v žertu odňal tento milostník

begův svému příteli šest ovec a ukryl je ve svém příbytku. Za válečného šumu na příhodu zapomněl, obžalován pro krádež a bez milosti jako sprostý zločinec oběšen.

Obraty v básni se nám zdají býti někde neobvyklými. „Měděné peníze nejsou v oběhu, bílé penize platí, měďaky se proměnily v popel.“ To nebyly špatné penize, které nikdo nechtěl přijímati, ale žoldnéři andižánští, najatí od Jakuba — ukázali se zbabělci, mrtvolami, hodnými upálení. Číňané nazývají pokořeného „skřivánka“ (Jakuba beka) „svým skotem“.

Dunění děl jest „jako třásně u zlatohávu“. Volná chůze a hedvábná roucha staly se „hřebem pro sladké duše“. — Vojsko Jakubovo bylo vyhýčkáno. „Jest hrdina podobný jako Jakub bek? Ukáže-li se Jakub bek — zůstane duše u nevěřících?“ Když umřel, po pět dní se rozléhal nářek, kašgarské ženy nerozčesávaly svých hlav.

„Andělé nebeští oblékli roucha hurisek, neplačte šlechtičny, Jakub bek v ráji. Vedl války, tísnil nevěrné, zlatem a stříbrem ozdobil své vojsko. On sám bohatýr, střílí z pušky na nevěřící. (V oné době v Kašgarsku střelné zbrané čítaly se k vzácnostem.) Hlavy padlých Číňanů leží jako kamení v řece. Chodí jako chán, oči jako marala (horského berana), brvy jako brky silné, řasy jako sad. Hlava šejcha hodže přibita hřebem v kleci.

Vzrůst jeho byl jako jilmu, všichni čtyři synové uměli psáti. (V Turkestánu sporý zjev.) Šejch hodžá se stal výkupem pro ráj“.

Třetí syn Šejcha Achuna byl Mahmud, „jeho játra se krví zalévají“. (Játra sídlem citu jako u nás srdce.)

Číňané všelikým způsobem lid uráželi a dle libosti nejkrásnější ženy si vybírali. I bylo na 500 dívek, po dalekém okolí krásou a něhou proslulých, do Pekinku posláno. Lepota jejich se neličí snivostí kočovníkovou, ale spíše se uplatňuje sevšednělá protřelost čínská. Utiskovatel se přirovnává k draku, jenž chrlí oheň na obyvatelstvo. Báseň provedena v jambech, ve strofách čtyřřádkových, dle vzorku:

◡ –́ ◡ –́ || –́ ◡ –́
◡ –́ ◡ –́ | ◡ –́ ◡ –́

Dlouhá slabika se považuje za přízvučnou.

Rým je proveden sice důsledně, ale nijak pravidelně. Někde pozorujeme obkročný (I. strofa 12, 14, 16, 17) dle vzoru: a b

c b, ale vyskytají se verše: a a b a (I. strofa 2, 4, 7, 9, 10, 11, 13, 15); sporý je rým: a b a b (II. str. 3, III. str. 1), nalezneme doklady také, kde všechny čtyři řádky stejně vyzvukují (III. strofa 2, 9, IV. strofa 4, 5, 6).

β) Zvláštní podnět k básnické tvorbě zavdán nastolením nynějšího cara Mikuláše II. **Sadyr Kaliev,** Kyrgyz z Bukejevské čili Vnitřní ordy, zpracoval ve verších dějiny ruské za panovníků z rodu Romanovců a holštýnsko-gottorpského.

„Život tento je beznadějný, zda někdo nalezne ve světě stálosti? Nic nemůže učiniti bídný otrok bez vůle Hospodinovy. Jako slunce se ukázal a jeho (Alexandra III.) záře celý svět naplnila — odešlo od něho panství i s jeho hlavy věnec.“ Chválí Michala Feodoroviče (1613—45), zmiňuje se o Alexeji (1645 až 1676), oceňuje zásluhy Petra V. (1689—1725) i Kateřiny V. (1762—96), velebi osvoboditele Evropy Alexandra I. (1801—25), před Mikulášem I. se na mnohých místech třásli chalifové. Ukázav pozoruhodné skutky vládců, podal svědectví o nich lidem prostým, nemohl však vypočísti všechny jejich zásluhy. Kyrgyzum v Taškentě, Turgaji, Semipalatinsku velice se svými verši zavděčí a oni přednesou čistou modlitbu za panovníka, která bude Bohu milá. „Ať nepřátelé vaši naplněni jsou strachem před vámi: vojsko vaše ať nepocítí ani strachu ani nebezpečí. Kéž Vám (Mikuláši II.) vždy je průvodčím prorok Ilija (Eliáš).“ Světec tento, kyrgyz. Kydyr-ata dává totiž vládcům pokyny, jak mají své národy ku blahu vésti. Týž prorok ukázal pramen živé vody i Alexandru Vel.

Básnik neoplývá zemskými poklady, maje četnou rodinu, živí se chovem dobytka. Vzdělával se pouze na obecné škole a verše skládá jenom příležitostně, když se mu volná chvíle nahodí.

Báseň nepřetěžuje nás délkou (36 slok o 4 řádkách), metafor, metonymií i jiných obratů poetických spoře vystihnete. Rozměr jest i jinde obvyklý:

´ ⏑ ´ | ⏑ ´ ⏑ ´ || ⏑ ⊥ ⏑ ⊥
´ ⏑ ´ | ⏑ ´ ⏑ ´ || ⊥ ⏑ ⊥

Obyčejný rým se řídí vzorcem: a a b a, aneb a b a a, ale nalezneme celé strofy, kde se vůbec zanedbává. Za vzorné možno pokládati závěrečné čtyři řádky:

Čäzirlär kizmätingda bolsun dajym
Duspanyng äjbätingnän šeksin uajym
Äskäring chauf — chatar iš körmäsin
Aldyngda Kydyr Ìljas bolsun dajym.

(Nechť věčně vám slouží veziři,
Strach kéž schvátí nepřátele Vám.
Vojska vaše strachu neznejtež,
Ilja (Eliáš) buď Vám vůdcem, oporou.)

r) **Kniha bachčiů**

(Bachči kitábu), zpěvník pro milostníky a potulné zpěváky. Mnozí z nich umějí řadu příležitostných popěvků z paměti. Obsah jest rozmanitý dle vkusu jednotlivých krajin. Zpěváci se vynasnažují, aby svoji látku místně přibarvili. Buď mění názvy osob, aneb vsouvají do písní verše, které se vztahují k případům, u kmene nebo rodu všeobecně známým. Přijdou-li k Salorům, rozpomínají se, znají-li nějakého hrdinu tohoto kmene, který se nad jiné proslavil. Aneb také vyhledávají ony epické výpravy (alamany), při nichž celý kmen účast bral a hrdinstvím jméno své proslavil. U Tekinců se děje obdobně. Prostá opatrnost káže, aby o nezdařilých nájezdech u dotyčného kmene se pomlčelo.

s) Překladatelé někdy sáhli k překrásným plodům nejslavnějšího epického básníka Firdeusího (nar. kol. r. 940 v Šadabu, † 1020 v Túsu) a oblíbeného romantického epika Nizámiho (1141—1203 po Kr.). Ukázky zůstávaly omezeny na úzký kruh vzdělaného čtenářstva, na lidový vkus neměly nejmenšího vlivu. Za to hojně se uvádějí překlady vedle originálů v řadách učebnic na vyšších školách (medresách) nejen sartských, leč i turkmenských a kyrgyzských.

9. Lyrika.

Projevy osobního citu nenalézají mnoho živné půdy v mysli lidu, neboť na závadu jest jim mohamedánský fatalismus, dílem i ohlas čínské otřelosti a indické nirvány. Erotické náměty se vplítají již v osnovu epických plodů, jak jsme právě sledovali a zůstávají i nevyčerpatelným zdrojem pro lyrické popěvky. Horoucí cit pro dívku bývá tlumen ochablou resignací stejně

u Sartů, jako u Tarančijců i jiných kmenů středoasijských. Turkmeni však a Kyrgyzové dosavade převahou tkvějí v epice a citovým náladám málo sluchu dopřávají.

a) **Kazim**

by mohl sloužiti za slabikář lásky; v sborníku zahrnuty milostné písně lidové u Turkmenů. V řadách jich shledáváme četné, jež se zpívají děvčaty nebo mladíky při svatebním reji.

b) Oblíbené jsou lyrické popěvky **Machtuma Kulia**, jenž žil asi před sto léty mezi turkmenskými kmeny, kočujícími na Atreku. S ním zároveň o lidovou oblibu soupeřil Zalili mullá, rodák z nedalekého Gjurgenu, na hranicích zakaspicko-perských. Vedle nich se zvučnějšího jména domohl Muhammed mullá.

c) Velikou tvořivostí byl nadán **Mir Ali Šir**, jenž však psal výhradně turecky. Jeho láska k rodnému jazyku hodna obdivu, ačkoli v očích svých vrstevníků i potomstva nekonal nic záslužného. Turečtina byla opovržena, za krásnou a ušlechtilou se považovala pouze perština a arabština. Kdo ukládal své myšlenky v jazyce kočovníků, podezříván z kacířství. Jak by nebyl prosáklý šamanstvím, když toto bujelo ještě v 18. stol. mezi Kyrgyzy?

Poněvadž nenalézal pro všechny pojmy vhodných obratů, nerozpakoval se, nové výrazy si vytvořovati. Jenom ve velmi sporých případech vypůjčoval si názvy z cizích spisovatelů. Proto jeho řeč není lidová; jenom učenci mohou mu porozuměti. V jeho spisech není žádné stopy, že by se činil rozdíl mezi nářečími nyní užívanými, všechno splývá v jedno. Objevují se zvláštnosti chivanské, vedle odchylek bucharských a různořečí fergánského.

Mir Ali Šir pocházel po matce z rodu Najmanů, jenž se počítá k nejmocnějším mezi Kyrgyzy ve Fergáně. Otec byl příslušníkem kmene Džagatajců. Mládí své strávil básník v krajině chorasánské, kde si dokonale osvojil jazyk perský. Stalo se to na ujmu jeho vlastní mateřštiny a teprve později nedostatek svůj neoblomnou pílí a nevšedním zápalem odstranil. Žil v 18. st., bližších zpráv však o jeho životě se nám nedochovalo.

Před ním mohli, jakýmsi neuvědomělým pudem a horoucí zálibou vedeni, jenom tajně překládati někteří šejchové z perštiny nebo z arabštiny. Vybírali si k tomu drobnější ukázky

obsahu legendárního, poněvadž náboženským obsahem a veškerou úpravou nejvíce se jim zamlouvaly a přístupnými se ukazovaly. Práce své však bývali nuceni ukrývati.

Obyčejně se uvádí Mir Ali Šir pod přijatým jménem Nevaj. Vlastním jeho kolbištěm zůstává lyrika, ačkoli i na poli epiky volně se pohybuje, pročež oba druhy básnictví v jeho výtvorech v jediný proud splývají. Výňatky z jeho spisů se čtou na vysokých školách v Chivě, Buchaře, stejně jako v Samarkandě i mezi studující mládeží turkmenskou četné čtenáře poutají. Lidu zůstává nepochopitelným nejenom pro odtažité pojmy, ale i pro hledané a uměle tvořené výrazy. Jednotlivé výňatky z jeho spisů velmi často se uvádějí v rozmanitých sbírkách a příručkách i v mluvě mezi vzdělanými domorodci vyroky jeho slouží k tomu, aby se zábava osvěžila. Co je pro Peršany milovaný jejich Firdeusí, to zůstává pro turecké Turkestánce Nevaj, jenž národní vědomí probouzí a povznáší.

d) Na dvoře panovníků v Kokandě, Chivě a Buchaře podporován ruch básnický; zvláště zvučného jména jako mecenáš nabyl kokandský chán Omar (1816—21). Z poetických plodů, jež na jeho popud se předčítaly, utvořena sbírka **Madžmu i Šuara**.

Převládá v ní lyrika a básně panegyrické na oslavu pochodů samovládcových. Pěvci měli před sebou vzory perské a nechutně vychvalují zásluhy a dobročinnost podporovatelův svých. Na dvoře Omarově chválí se básnířky Zurnet a Machzuna, pro které jako by předpisy šariatu o ženách neměly žádné platnosti. Volně pohybovaly se mezi muži bez závoje, jedna z nich vystoupila v mužském šatě a poctěna titulem plukovníka. Sbírka Madžmu i Šuara rozšířena pouze v několika přepisech.

e) V mnohém vzhledě jsou zajímavy dojmy, jež líčí při prvních návštěvách ruské společnosti Zakir džan, známější pod přijatým jménem **Firkat**. Při veřejných zkouškách přirovnává shromážděné studující k plejadám na klenbě nebes. Svět se osvětluje paprsky vědy, srdce se očišťuje čistotou vědy. Kdo má v ruce světlo, ten ani v temnotě nenalézá nebezpečí na cestě. V zábavě u gubernátora líčí výzdobu komnat: „aby je okrášlil, mistr na stěny kladl vzorky drobnější než očka slavičí.“ Shromáždily se v sále „stříbroprsé tancující dívčinky s očima jako srnky.“ — „Jejich (paní) šaty příjemné barvy — jako růže,

jejich ústa — jako poupátka. Jejich postavy jako štíhlé cypriše, jejich vlasy splývaly na líce v podobě hyacintů. V (lahodě) řeči by jim ustoupili i papouškové indičtí a před (skromným) pohledem sklonily by zrak svůj čínské srnky."

Obdivoval vše a vrátil se do svého obydlí jako „unylý slavík do květného sadu." Prostota básníkova jde tak daleko, že počítá řadu svíček v dvoraně, diví se, že všechny židle jsou celé a všude se předkládají čistá jídla.

f) Za příčinou úmrtí Alexandra III. v Rusku bylo uveřejněno hojnost básní panegyrických. Vynášejí se dobré vlastnosti a zásluhy odcházejícího k otcům. „Když z tohoto pomíjejícího světa na věčný odešel, všichni jeho úředníci zůstali zde na zemi — není při něm sluhů".

Druhdy za zemřelým panovníkem museli následovati jeho ženy, sluhové a oblíbený kůň, „aby byli po vůli vládci též na novém světě". Tato prastará představa ještě z básně vyznívá.

„Byl stínem samého Boha a radostně odešel."

Panovníci orientálští dříve často odvozovali svůj původ od bohů a za jejich vtělení byli považováni: proto radostně odcházeli, že duše jejich splývaly s boží, od níž na čas byli odloučeni: „Duch jeho k duším druhých carů odešel." V Seulu, v hlavním městě Koreje, mezi předními budovami se ukazuje chrám předků císařského domu. Podobný poměr si představuje básník u carů ruských. Sultán turecký mimo jiné tituly užívá také úředního: kadir guedžessi — boží stín.

„Zničil nepřátele a pokojně odešel." — „Car carů, podobně jako Džemšid, (báječný hrdina iránský) vypil číši smrti a odešel."

„Když druzí panovníci se klonili k nepřátelství a chystali se k válce, pravil jim: „To není možno vládci! — Hosudar nedovolil jim bojovati." Středoasijci se domnívají, že car ruský vykonává nad ostatními panovníky jakýsi druh poručnictví, jako otec nad dospělými syny.

Původcem obsáhlé básně je **Mafchum**

g) Druhý projev oslavný uveřejnil **Nichaní**. Vychvaluje neobyčejnou mírumilovnost Alexandra III. „Ovce s vlkem byli pospolu, holub s jestřábem. Počali vypravovati, že se za něho krev neprolévala." — „Od jeho smrti stín (smutku) i nad lunou

se rozšířil. I tvář země se zahalila závojem žalu. Oblaka vzdychala po něm nikoli hromem, ale ohnivými vzdechy. Světla nebeská vyzařovala na zemi paprsky soucitu".

h) V odlehlých končinách Tan-šanu kolují v nemnohých opisech **narsaki**, sbírky básní lyricko-epických.

i) Tarančijské písně,

v nářečí příbuzném sartštině, nepostrádají zajímavosti. V některých z nich projevují milenci svérázným způsobem touhu po zbožňované bytosti, jinde prozařuje ostrý vtip nad vyvoleným ideálem*).

„Proč tak zasmušile se tváříš, snad bys neumřela od hubičky?" táže se mladík dívky. „Můj cíl umříti před tebou, ale mé nohy jsou slabé, aby k tobě došly a kolem tebe se točily (jako před modlou, jíž se oběti přinášejí). Řekni družko má, pravdivé (poslední) slovo své, neb sotva se duše drží ve mně", (strachem div neuletí).

„Má milovaná, štíhlá — celé nitro mé se oblilo krví" (z touhy po ní). „Jak jedinká větvička jedinké máty u splavu rozumná má družka osaměle pláče." — „Jak jíl na dně průplavu se třese při každém kroku, tak se srdce mé chvěje při vzpomínce na milovanou."

„Buď přijď a zbav mne života aneb mne polib." „Vypravím se dnes, abych zavlažoval poušť krvavými slzami pro svou milovanou". „Vyrostli oba jako dva nerozvité kvítky na větvi. Ale nebýval dešť z jediného mraku na nebi a nestává se, aby dva vzájemně zamilovaní dosáhli cíle". „Světlo tvé tváře jako měsíc ozařuje hradby pevnosti" (mé lásky).

V zamilované Lejdumě slyšíme: „Když nepřetržitě deště se řinou, proniká voda do domu (upěchovanou hlinou stropu). Když nad milovanou hořekuji, mé nohy zaměňují koně a ruce bič". — „Oj, uprostřed červené ostřice, (jež do krve raní), pro tebe jsem se trápil, oj, jako nerozpučelý červený kvítek skláním před tebou svou hlavu". Rozmrzen nerozhodností dívčinou, odmítá důkazy její přízně. „Pohněvám tě, chodě sem tam mimo tebe, ať sní jablko, jež mi nabízíš, tvá starší švakrová" (jablko — líce).

---

*) Н. Н. Пантусовъ, Таранчинскія пѣсни, Казань 1896, 4, str. 2.

V „Bože můj!“ přirovnává hoch svou milenku ke kachně, jež nad krajem letí. Přijde-li k němu k večerní modlitbě („achšamu“), přichází tiše, aby nepřátelé nepozorovali. Vzíti do ruky nůž (skončiti sebevraždou) není mužné, zamilovaní muži se nepodávají noži. „Zavěsím si za pás nůž, u kterého jsou dvě hůlčičky ze slonové kosti“, (užívá se jich místo vidliček). „Nehraj si se mnou, nechceš-li, bab, jako ty, mnoho“. „Může-li dáti sežloutlá jíva stín?“ — „Může býti srdce čisté (klidné, spokojeno) toužící po milované?“

V „Přátelích“ dí hoch milce: „Jak se s tebou rozloučím, přijdeš-li ke mně hbitým krokem jako zmije?“ (nevěrná.) — „Polib mne, milá, třeba jedinkrát, ať je to obětí za tvou duši“. Hubička vykoupí duši. „Proč tvé vlasy nerostou? — Nerostou, že jich nečešeš. Proč tvá milá nejde? — Nevoláš jí, ona nejde“. Zároveň však napomíná družku: „Slavíka nepouštěj do sadu, mne nenič svým ohněm“, t. j. žárem svých očí.

„Štěbetají vrabci, když nad nimi jestřáb krouží, mé srdce se chvěje, jak má milá kráčí“. „Nepůjdu do háje čilanového (druh jalovce), v háji čilanovém zmije se plíží. Nepůjdu k milé, záletníka tam skrývá“. „Neměl jsem tlíti, proměniv se v popel, ani hořeti, obraceje se v plamen. Kdybych tě nemiloval, nestal bych se takým“. — „Boháči v městě mají dva domy“ (vydržují si oddělené dvě domácnosti). „U mé milované černoočky krása podobna zlatu“ (zákupná).

„Sedne, nemůže vstáti, vstane, nemůže sednouti,“ tak se vtipkuje s třicetiletou nevěstou. „Duše má jako u ptáčka — na kolik částí chceš ji děliti, duše má? Ať ji na jakýkoli počet rozdělím, nestačí mé duši“ (t. j. mé milé). „Po nebi letí černá vrána, půjdeš (spatříš-li ji), pokloň se milované, bude-li se tázati“ (máš-li ji rád). „Na cestě do Baj-tokaje viděti stopy pestré kachny. V domě desátníkově, (on baši), přechází jeho třicetiletá dcera. Třeba bych byl malý, dovedu tě hoditi do ohně“ t. j. za víc nestojí.

10. Parodie.

Sova, sýček a výr.

Když si mohli Řekové žerty tropiti z překrásné Illiady svojí Batrachomyomachií, (válka žab a myší), Cervantes uváděl v posměch všechno rytířstvo Donem Quijotem, Rusové žertují

svým Sněmem ptačím, dovoleno i Sartům zkoušeti svůj vtip na námluvčích. Mimo některé zdařilé básně epické u Kyrgyzu a Turkmenů, jakož i staroturečkou památku kudatku bilig, málo najdeme u středoasijských kmenů tak milého v písemnictvu jako námluvy pro syna sovy na dvoře skrblika sýčka.*) Vystupují pouze ptáci, vyjednávajíce o podmínkách svatby. Rozmluvy se vedou hlavně v příslovích sartských, jenom tu a tam vsouvají se přísloví tadžická (perská). Vedle toho se však vyskýtají vhodné narážky na spisy arabské a perské. Předvádí se na jeviště druh zvířecí činohry. Na mnohých místech se činí náběhy, jako by se mělo před naším zrakem rozvinouti drama, ale všechno se dobře zakončuje.

Důvody a výklady námluvčích a samé nevěsty vedou se někde v takových obratech, že slušno se jim vyhnouti. Sartové však i Kyrgyzové užívají ve svých rodinách přírodních výrazů, že náš mrav neuznává za účelno jich vystihnouti.

V prastarém městě fergánském Kajkobádé žil sýček (baj-ogly). Blíže tohoto města útulné místo si upravila sova (jopalak-kuš).

Příbytek svůj zdědila po předcích. Sýček měl dceru krásy tak úchvatné, že „samo vycházející slunce bylo jejím otrokem a před ruměncem jejích tváří se mátlo slunce i měsíc". Jméno luny-krasavice bylo Kunyš banu. Když dospěla a na třesoucím se jejím hlase a sklopeném zraku matka poznala, že by se hodlala provdati, konejší dítě, ale tato odpovídá: „Matičko! Vy ukazujete mi nit trpělivosti, ale i otec mého ženicha praví: „Ocelový nůž se nenechává bez pochvy!"

Sova pokynula výrovi a posadivši ho vedle sebe připomenula, že nižádné bytosti na světě, jak krásné tak staré, není možno manželství uniknouti. Žádá ho, aby byl námluvčím pro jejího syna u sýčka: „výkup (kalym) ať se žádá jakýkoli, u mne se najde."

Výr dodal, že z jednoho úhlu může se sýčkovi dáti tisíc zřícenin (čardivarů). Nemůže se zdržeti poznámky, že za dobré správy chána Seid-Muhameda-Umara, syna Narbutova (1816 až 1821), ve Fergáně jsou rozvaliny vzácným zjevem. Pro manželství nutno míti sílu, nutno jísti půl druhé libry ($^3/_4$ kg.) masa denně.

*) Остроумовъ III. str. 64—105.

Když se sova před svým starosvatem chlubí bohatstvím, napomíná ji tento: „Nehonos se, chválené děvče zahanbí se na své svatbě". „Známa jsi lidu, neboť není možno zakrýti měsíc podolkem" a „ztučnělý vrabec neutáhne 10 pudů". Sova pravila: „Člověk bez spodků posmívá se člověku, který má spodky jenom na kolené roztrhané".

Ženich se jmenuje Kulenger sultán, což vzbuzuje nevoli výrovu, že byl vyznamenán jako car ptactva. Matka však vykládá, že „dobrý úmysl polovice štěstí". Mluvčí varuje matku, aby nevěřila přísloví: „Otec nemůže zabíti brouka, ale syn usmrtí vepře". Povzbuzuje k pomalému jednání, neboť „váhavost od Boha, ale spěch od satana".

Sova přisvědčila, že trpělivost je nejlepší ctností, ale pouze v mezích práva šariatu.

Výr podotkl: „Neslýchal jsi výrok dobrých lidí, že laskavá řeč vyvábí zmije z díry a hrubá přivádí mohamedána z míry?" Sova propouští jej s vybídkou, aby dělal dobře vodě: „Nebude-li tobě blahořečiti voda, budou děkovati ryby a nebudou-li blahořečiti ryby, tu poblahořečí ti Tvůrce".

Námluvčí se vydal ke Kulenger sultánu, aby se s ním seznámil, pojedl soli a vyslechl jeho chladná slova. Na cestě se potkal s dudkem, pustil se s ním do řeči a mezi jiným od něho vyslechl báji o opici, která se chtěla přiučiti umění tesařskému a velblouďátku, jež si na matku stěžovalo, že před ním pospíchá.

Na rozchodu napomíná ho soused:

„Buď ve světě vždycky jak pila,
Tu táhni ji k sobě, neb pusť ji od sebe."

Ptáci se rozešli; výr se obrátil k paláci Kulengera sultána. Spatřil před sebou tak velikolepou budovu, že i lilie, třeba má „mnoho jazyků" (v mnohých řečech jest opěvána) „není s to opěvati jeho rozkoš". Návštěvník si přál býti faraonem, ani vstoupiti se neosmělil a místo obyčejného pozdravu: „Pokoj!" (saljam), vykřikl: „Aj, aj!" K uvítání hostě poslán myšelov (Kujgenek); na první setkání si oba ostře odpovídají a ženich připomíná, že: „Dobří lidé mluví v narážkách, zlí však kousavě". Radno: „Uznáváš-li sebe za muže, uznávej svého protivníka za lva".

Námluvčí mu nemlčí: „Dítě mé! ty jsi podoben dívce, která počala učiti svou matku".

Když zvěděl o urážce svého hosta ženich, okřikl tak Kujgeneka, že se vícekráte před ním neodvážil ani ukázati. Výr, usadiv se vedle, počal plnomocníku domlouvati a řeč jeho působila jako ranní zefýrek.

Na uvítanou předložil příchozímu zbytky jídel, ale k tomu dodal: „Nechť shoří onen ubrus, který neuspokojil chuti hladového!“ To mu však nijak nevadilo, že několika hmaty do misy všechny pochoutky z ní vybral. Dlouhých výkladů nepřipouštěl, neboť: „Jak dlouhý ohon není dobře zajíci přivazovati, podobně slova k slovům přidávati“.

Sýček předložil vše, co bylo hotovo. „Když hosté jedí, zábava se považuje za předpis prorokův (sunnat), ale jísti mlčky jako zvířátko, nesluší se vzdělaným lidem.“ Když svou žádost přednesl, oznamuje ji sýček dceři, poněvadž byla plnoletou. Tato se řídí pravidlem: „Mlčení jest znakem souhlasu“. Své námitky proti důvodům otcovým končí: „Ranní pokrm se nemá odkládati na večer“.

Ale přece nedává sýček výrovi odpovědi, vymlouvaje se, že se musí poraditi se svými příbuznými. Výr se vrátil k sově, oznámil jí výsledek poselstva. Tato nemeškajíc, dala o tom zprávu Šach-šachinu, caru, s nímž Kulenger sultán se často na poradu scházíval.

Za zpravodaje vyvolen Blátivý zobák (Šura nul), který byl postrachem pro ostatní ptáky, známý to nestoudník. Když vybíral poplatek, z 20 dílů odevzdal pouze 5 a 15 si ponechal. Byl to podvodník nesvědomitý, zloděj nenapravitelný, soudruh darebákův. Car přijal laskavě dopis, pročetl jej a vypravil svého plnomocníka ministra (Kjardana) k sýčkovi. Od něho bylo nutno vyzvěděti, čeho si přeje a přichystati podle jeho pokynů svatební hostinu. Za spolucestujícího si vyvolil Kjardan Turumtaje, spolehlivého v nebezpečí, úslužného a rychlého. Oba na dlouhé cestě se baví rozmluvou a odchylná mínění svá se snaží příslovími doložiti. Do přediva řečí se vsouvá příhoda dvou holubů a bájka o želvě a škorpionovi.

Mezi Kjardanem a sýčkem se rozpředl tuhý řečnický zápas a poslové velice rozmrzelí se vzdálili. Odebrali se k výrovi, aby si mu posteskli, co museli pro jeho přátelství vytrpěti. Na výtku odpovídá starosvat: „Není růže bez trní, perly bez skořepiny a řemesla bez námahy“.

Vsouvá se upomínka na cara Mutamira, který zaplatil výkup (kalym) za zamilovaného Ajimu. Kjardan dodal, že by mohl i car Šachin přispěti na výkup za krásnou dceru sýčkovu.

Výr dí: „Není každému dáno, aby chodil do vysokých škol a lízal zemi (t. j. seděl v medrese). Znovu odletěl prostředkovatel, aby přímo se sýčkem vyjednával; nabízel mu 600 rozvalin (čardivarů) a druhých 400 měl sleviti. Po dlouhém sporu a smlouvání musela se žádaná částka (čardivarů) odpočítati. Ku svatbě byli svoláni všichni ptáci od anky (báječného ptáka, na způsob fénixe) až do mouchy (tato se také někdy řadí k pernatcům). Obřad vykonal slavík.

II. Didaktické básnictví.

Nejstarší známá památka písemnictva tureckého jest „Kudatku bilig“, již na jiném místě připomínaná. V tomto vzácném rukopise, od Vambéryho uveřejněném a vysvětleném, vychvaluje se statečnost, poctivost a věrnost. Proti osudu marno bojovati a proto, není-li možno přese všechnu hrdinskou mysl a upřímnost snah cíle svého se dobojovati, nutno vše pustiti mimo sebe. Neoblomnost povahy, velikomyslnost k nepříteli zůstávají základy patriarchálního života. Jedna okolnost však překvapuje. V tomto tajemném návodu, jak se má dobře vládnouti, uprostřed surových sousedů, v době zřejmého úpadku veškeré společnosti, vychvaluje se učenost (biliklik). Více se cení než bohatství a moc panovnická, přináší požehnání. Všechno se podrobuje síle vědomostí. Mnohé okolnosti poukazují k tomu, že se Ujguři dopracovali vysoké vzdělanosti již v dobách, kdy ještě namnoze Evropa tonula v moři surových mravů a paprsky osvěty jenom jako slabá záře nad ní vznášející se tmou pronikaly.

Ujgurština projevuje mnohé shody s džagatajštinou i s jakutštinou.

Jazyk vyspěl tedy ku svému krásnému květu — kudatku biligu, — když ještě bylo Jakutům dopřáno v teplejším ovzduší středu asijského prodlévati.

Spisovatel (kudatku biligu) nás zasvěcuje, v čem spočívá kouzlo a síla vlády. Kníže má býti laskavým, nikoli slabým, úřednictvo dlužno voliti opatrně a dbáti, aby plnilo přesně své povinnosti. Dočítáme se, jak soudí Turek o ctnostech a vášních.

Ve všem převládají názory altajsko-turánské ve své neporušené podobě. Účinky vzdělanosti čínské a tybetské lze zříti toliko v otázkách podřízených. Ještě méně pozorujeme ve spisu odraz z kultury perské a arabské. O proroku Mohammedu a jeho průvodčích se čte zmínka pouze na několika místech. Vůbec překvapuje nápadný nedostatek smyslu pro všeliké otázky náboženské. Čím to vysvětliti? Vědění a učenost se vychvaluje a vedle nich se nedovede pisatel pro náboženství rozehřáti. Ujgurové jsou vzdělanými stoupenci učení svých pradědů-šamanství, nevnucují svého přesvědčení nikomu, ale setrvávají v obraně proti druhým věroukám.

V naší slovesnosti kudatku biligu nejvíce se přibližuje Nová Rada pána českého Smila Flašky z Pardubic. Obě práce projevují ráz tendenční, ale ujgurská daleko vyniká nad poučnou allegorii naši. Předně památku naši překonává svým věkem, neboť se klade do 10. nebo 11. stol. Dále vyznačuje se vážností a hloubkou citu, kdežto Smil Flaška se snaží, aby rady, udělované mladému králi (lvu — symbolu to Čech), byly pronášeny ve způsobě více žertovném a poutavějším. Tím nechceme zmenšovati význam žádného z obou děl, jež obě zůstanou vzácnými zjevy literárními, každé ve svém oboru a ve svém národním prostředí.

12. Dramatické básnictví

se nevyvinulo; na jevišti se předvádějí krátké žertovné výstupy, při nichž se hercům ponechává široké pole pro časové narážky. Mezi kočovníky se v posměch uvádějí měšťáci a mírumilovní zemědělci, zvláště Bucharci se svou vychvalovanou perštinou, mezi usedlým obyvatelstvem naopak brousí herci svůj vtip na neobratnosti a omezenosti potulných pastevců. Též úřadové a vojska se v posměch uvádějí. Sotva tyto chvilkové hříčky, třeba často ostrý hrot vtipu v sobě ukrývají, zasluhují bedlivější úvahy.

13. Náboženské příručky,

rozumí se mohamedánské, najdeme v každém třetím stané nebo domku u Kyrgyzů, Turkmenů, Sartů, Uzbeků i druhých kmenů středoasijských. K mnohým takovým katechismům, jenom v přepisech rozšiřovaným, připojují se drobnější básnické ukázky.

a) **Fikih sual**

jest výtah islámu v otázkách a odpovědích; upraven za učebnici pro dívky.

b) **Fikih dan**

sleduje stejný účel jako předcházející příručka, jenom že jest mnohem objemnější.

c) **Čibar kitáb**

pojednává o žalmech, o knihách Mojžíšových, evangeliích a islámu. Dovozuje, jak spolu náboženské knihy všech tří soustav monotheistických souvisejí.

Mládež turkmenská si oblíbila učebnice

d) **Ramek** a e) **Safi Alláhjar.**

První obsahuje veršované poučky obsahu náboženského a na vyšších školách (medresech) se jí vykazují dva měsíce, aby byla procvičena. Safi Alláhjar vykládá mravní a náboženské zásady islámu a pokud možno také je upravuje v rýmech, aby více v paměti utkvěly.

14. Práce dějepisné

celkem se udržují na úrovni někdejších kronikářů. Popisují se zápasy různých emirů, chánů a sultánů o krajiny a města. Rozhodují tu výhradně osobní vlastnosti panovníků, méně padají na váhu rozdíly kmenové. Dokud si nevybojoval islám nadvlády, zářící hvězdou pro dějepisce bylo náboženství. Nikde neshledáte ani stopy, aby se pátralo po příčinách dějů a důsledky z nich aby byly odvozovány. Kde pisatel sám chová jakousi nedůvěru ku slovům lidových zpravodajů nebo psaných pramenů, dodává ke konci mnohoznačné: „Bůh lépe zná!“ Upokojuje stručně svou touhu po pravdě, zřídka plně dosažitelné.

Netoneme však v moři jmen vládců a jejich bojů, vášní neb dobrých skutků. Poučujeme se úryvkovitě též o jiných zjevech společenského života. Popisují se města, svatyně, průplavy, připojují se výklady prostonárodní o místních jménech. Vysvětluje se, jak se zavedlo tkalcovství, kdy se počaly raziti peníze, dovídáme se, že byly nejen zlaté, stříbrné, měděné, ale i olověné a z kůže.

Poučujeme se, jak byly vysoké berné ukládány a jak se mezi obyvatelstvo rozdělovaly. Proud vypravování spoře se oživuje úryvky přímé řeči. N a r š a c h i ve svých upomínkách dotýká se hlavně Bucharska, ale zavádí řeč i na Chivu a Ferganu.

Rukopis dějepisné práce A b d-a r R e z z a k S a m a r k a n d í h o chová se v Petrohradě; tamtéž vydáno souborné dílo A b u l G á z í h o (Abául G h â z i B e h a d o u r K h a n: Histoire des Mongols et des Tatares, publiée, traduite et annotée par le baron Desmaisons 1874). R e j h a k i (The Tarikhi Baihaki, ed. Morley, Calcutta 1852). B e l a z u r i, (Liber expugnationis regionum, ed. M. J. de Gaeje, Lugdunum Batavorum 1866). G a r d i z i, (rukopis v univ. knihovně v Cambridgi). Z a c h i r a d d i n (herausg. v B. Dorn, St. Petersburg 1858), I b n a l A s i r (Ibn el Athiri Chronicon, ed. C. J. Tornberg, Lugduni Batavorum 1876), M u h a m m e d-H a j d e r (The Tarikhi i Rashidi of Mirza Muhammad Haidar, Dughlat, english version, ed. by N. Elias, Londýn 1895).

K dějepisným pracím počítáme M u n t a c h a b ut tavarich, v něm se líčí dějiny bucharské a kokandské až do smrti Šir Alího (1845). Původce spisu jest H a d ž i M u h a m a d H a k i m C h á n T u r e, jenž svého času hrál v osudech Fergány vynikající úlohu. T a r i c h i G u r i d a obsahuje starý i střední věk Turánu; letopis zpracován v městě Mešhedě 1584 od A b d u l l y Š a š t a r í h o.

B a b u r naméh. zápisky sultána Babura. Kdežto v západní Evropě sultán se těší ze znamenité pověsti jako spisovatel, u Sartů jest jeho dílo velice málo známo. Ani vzpomínka na osobu tohoto panovníka s úctou se nepronáší. Byl prý od lidu přepaden a ubit, když z nebe hlas se rozléhal: „Chán Babur. — any úr, úr (chán B., jeho bij, bij).

I b n M u s l i m původní spis historický, značné ceny, poučuje nás o pochodech slavného vojevůdce Rebi Ibn ul Charita, jenž r. 670 dobyl Mervu. Stal se vládcem Chorasánu a od Murgabu podnikal útoky do blízkých krajů. V bojích proti Peršanům častěji se dožadoval podpory Turků. Při líčení pochodů popisují se částečně krajiny, vypravuje se o soudech. Dle něho pojmenován pahorek u Mervu, na němž dle pověsti také zemřel. I Turkmeni dovedou některé pověsti z jeho života vykládati.

Tou dobou vůbec Merv k neobyčejnému významu ve světě mohamedánském se povznesl a město bylo vyvoleno za sídlo Mamunovo, když opanoval veškerý chalifát. Nejenom četní hrdinní vojevůdcové odtamtud pocházeli, ale i učenci obec k veliké slávě přivedli.

Znamenitou dovedností v lékařských operacích proslul Varzuje a jako hudebník zvučného jména dosáhl Barbed, jeho překrásné písně dlouho kolovaly mezi domorodci, vyznačujíce se úchvatnou lahodností nápěvu.

Podobného obsahu jako Ibn Muslimova je monografie Charesin-Šach, dopodrobna vystihující zápasy Muhameda Kutbeddina, aby pro islám byl získán Východní Turkestán.

Jiného rázu je dílo Hikmetovo. Podjal se úkolu vystihnouti v životopise zásluhy Chodže Achmeda Jasevího, rodáka ferganského. Týž všechny své duševní síly věnoval kočovníkům kyrgyzským, aby je k větší náboženské horlivosti povzbudil. Z té příčiny požívá v oblastech středoasijských veliké úcty; žil v 18. st.

Tarichi Urgendž zevrubně popisují památky tohoto starého města Charesmu ještě před mongolským nájezdem. Podrobnosti z útoku Džengisova předvádějí nám obraz plný hrůzy. Světoborné podniky Tatarů vystihují se v Kara-Chitai, ale vedle toho se o nich dočítáme v Tarichi Džengis (1155 až 1227). Jako přirozený doplněk k tomu lze pokládati Tarichi Timur, což obé však jest pouhým překladem z perštiny, s nepatrnými změnami (1369—1405). Tarichi Mehemed Emin probírá obšírně válečné výpravy a smrt slavného panovníka v Chivě (1842—45).

Türlükadžaib vyličuje četné zázraky mohamedánských světců, cosi obdobného jako nalézáme v objemném sborníku: „Život svatých“ (Acta sanctorum). Stejným duchem se nese Medžalis. Od nyní žijících išanů se činí občas pokusy dané vzory napodobiti. Kisas ül Eubia podává životopis proroka Mohameda a Mehemeda Hanify, slavného učence arabského. Miradi naméh — na nebe vstoupení původce islámu, podrobně líčí všechny zázraky (keramet), jemu připisované. Dílo bylo původně sepsáno v arabštině.

Oblíbené jsou i z nejnovějších dob rýmované kroniky na způsob našeho Dalemila, druhdy velice vychvalovaného a hojně čítaného.

Šach naměh líčí řečí vázanou události v chanáte kokandském až do nastoupení Chudojara chána (1865). Epos jest plodem Mully Šamsího, jenž na pozdějších pracích se podepisoval Mullá Šanky. Žil ve vesnici Kalvaku ve Ferganě, ku svému dílu byl povzbuzen přáním zmíněného chána a dány mu k ruce mnohé úřední listiny. Cena básnická není valná. Již dříve zpracoval upomínky na vzpoury kmenů kypčackých pod názvem Džaug naměh (1852) za Šira Alího (1842—45) a Chudojara chána (1865—70). V Šach i džarizu opěvá neznámý básník, jak opanována od Arabů severozápadní Fergána. Není známo, kdy báseň vznikla, bývala v četných přepisech mezi milovníky domácí krásné slovesnosti rozšiřována.

O poměrech slovanských vůbec dle mohamedánských pramenů je starší souborné dílo Haikavího.

Poslední dobou uveřejněny k témuž předmětu se vztahující práce. Sbírka anekdot, jejímž původcem byl Muhammed al' Aufi v XIII. stol. a kronika, za jejíž vznik děkujeme Peršanu Abú Sáid Abd-al Haij ben Daḥḥák ben Mahmúd-u Kardízí-mu*).

Není pochyby, že mnohá stránka dějin východní Evropy a také poloostrova Balkánského jiným světlem bude ozářena, až tyto četné prameny středoasijské pro badatele událostí minulých věků všeobecně dostupnými se stanou.

15. Zeměpisu

celkem středoasijští spisovatelé se málo dotýkali, nepovažujíce jej za tak důležitý jako dějiny. Mimo úryvkovité narážky při líčení dějepisném, jsou badatelé odkázáni na prameny arabské, pokud se místopisu a národopisu týkají. Velice cenná v té příčině je sbírka původních děl arabských geografů, vydávaná od M. J. Goeje (Bibliotheca Geographorum Arabicorum, ed. M. J. de Goeje — Lugdunum Batavorum) v hollandském městě Lejdě. Nalézáme v jednotlivých spisech podrobné zprávy o kulturním ruchu domorodců, o poměrech náboženských, jichž si všude bedlivě všímali.

Z novějších prací uvádíme anonymní perskou geografii, jež byla nalezena Tumanským v Bucharě, sestavena však roku

*) 1050—1052.

982—3 a rukopis její pochází z r. 1258. Marquart (XXXII, 28) se domnívá, že neznámý zeměpisec své zprávy o východní Evropě čerpal ze starších pramenů a to Džeiháního (Ahmed Al. D. „O cestách a říších", krátce po r. 922 napsaných). Tento pak měl za podklad práci Muslima al Garmího, jenž složil spis o dějinách říše byzantské a jejich válkách na severu v létech 830—40. Tyto zprávy zeměpisné, dílem ethnografické jsou pro nás Slovany tím důležitější, poněvadž dlouhé období od Ptolemaia v II. st. až po kroniku Kijevskou není objasněno žádným podrobnějším dílem v Evropě vzniklým, jež by o poměrech ruských pojednávalo. O slovanských jménech, jak zkomoleny ve zprávách východních pramenů, nutno čekati dalších rozborů.

16. Časopisy

nevyhovují dosud duševním potřebám a výchově lidu. Jest jich příliš málo a nedovedly si získati slušnější počet čtenářstva. Sartské „Přílohy" k Turkestántským Vědomostem r. 1895 byly tištěny v 715 exemplářích a vycházely týdně jednou. Jednotlivá čísla vynikala mnohem pestřejším obsahem a věcnějšími články než většina časopisů italských a řeckých, jež v ohromných spoustách výtisků mezi lid se rozcházejí.

Kolem čtenáře často se tvoří kroužek posluchačů, kteří bedlivě sledují novinky a koření je vlastními poznámkami. Ve veřejných knihovnách, každému přístupných, zřídka mohamedána postřehnete. Ani na nádražích, kde bývá hojný výběr časopisů i knih ruských, francouzských i německých, sartských výtisků málo návštěvník vypátrá. Není po nich žádné poptávky, kdyby byla, „lavočnik" by se jimi zásobil.

Turkestánský časopis počal se vydávati r. 1870 v sídle gener. gubernátora a to z počátku jako příloha k Turkestánským Vědomostem. Účelem jeho bylo, aby domorodci, kteří neznají ruského jazyka, byli poučeni o každém vládním opatření. Od r. 1871 vycházely „Přílohy" čtyřikrát za měsíc a to dvakrát jazykem kyrgyzským a dvakrát sartským.

R. 1883 na rozkaz generála Čerňajeva přestaly se vydávati „Přílohy" kyrgyzsky, poněvadž o kočovníky postaráno jejich časopisem, v Orenburce vycházejícím. Sartské noviny se tisknou pouze v 500 exemplářích; na 1 mil. lidí přece trochu málo! Od

r. 1885 se musí k nim připojovati doslovný překlad ruský, aby byl stálý dozor nad obsahem, ačkoli za redaktora se jmenuje nějaký státní úředník. V sloupcích časopisu najdeme: Krátká vypravování ze života ruských panovníků, památné události vládnoucího národu i z vývoje jiných říší, pokud to může vzbuditi pozornost domorodců. Místní zprávy týkají se průmyslu a zemědělství.

Některé poučné články se posílají předplatitelům ve zvláštních výtiscích, jako: O škodlivých účincích opia, hašiše, anaši, pálenky a tomu podobných opojných látek a nápojů. O difterii a šarlachu. O pěstování bavlníku. Mapa celého světa s mohamedánskými nápisy všech důležitějších měst. Překlad Tolstého: „Čím jsou lidé živi". O pominutí psů a nakažlivosti této nemoci. Krátké dějiny Egypta s několika obrazy. Výklady z fysikálního zeměpisu dle spisu Geikieova. Návod o chovu bourců. Turkestánská zemědělská a průmyslová výstava v Taškentě (1890). Zpráva o poutnících mohamedánských (rus. poddaných) v Mekce a Medině. O archeologických nálezech a vykopávkách v Turkestáně. Jako zvláštní příloha rovněž bezplatně se vydává každého roku nástěnný kalendář na velikém tiskovém archu.

Tuzemské časopisectvo se může povznésti, až bude zavedena občanská správa v kraji, o kterou se jednalo před výbuchem války s Japonskem. Přílišný rozmach denní literatury se dle dosavadní zkušenosti nedá ani mysliti. Učené spory na základě islámské věrouky dle tiskových předpisů vyloučeny z obsahu časopisů, vydávaných pro domorodce. Stejný zákaz rozšířen i na všeliké otázky politické. Pro Kyrgyzy a jejich kmenovce v západní Sibiři se vydává: „Stepnaja gazeta" s kyrgyzským originálem v Omsku.

Dnes není možno ještě předvídati, jak se budou vytvářeti poměry literární i společenské za nové ústavní éry v Rusku. Nápadno, že za největších zmatků v carství r. 1905—6 právě střední Asie naprostým klidem se vyznačovala. Ukáží ústavní převrat v Turecku a rušné proudy v sousední Persii více účinků na duševní vyspělost a národní uvědomění Turkestánců?

Hlava V.

Návštěva důležitějších měst v ruském Turkestáně.

I. Z Krasnovodska do Čardžuje.

Ruská vláda nabyla s některými německými, ano i anglickými turisty smutné zkušenosti. Když Turán procestovali, snažili se svých vědomostí nepřátelsky proti pohostinskému státu využitkovati, proto byl některým z nich pobyt v kraji zakázán. Kdo si přeje do země se odebrati, nutno mu včas si opatřiti náležité dovolení, jinak by se mu mohlo přihoditi, že vojenská správa nepřipustí, aby na břeh vystoupil. Pro svou osobu musím pravdě vydati svědectví, že jsem ani při prvním, ani při druhém výletě do Zakaspicka neměl nijakých nesnází a naopak všude mně s největší ochotou úřadové vstříc vycházeli.

Dojem, který se vtiskuje do mysli, vstoupíme-li na půdu Zakaspicka, není lahodný. Z dálky už vítá vás horký dech, vanoucí z vyprahlého písku, z holých skal a málo rozleblých oas. Dnes můžete klidně u Krasnovodska vystoupiti, poněvadž děsné přízraky pustiny jsou pevně spiaty řetězy vzdělanosti. Pouta jejich ukazují se v podobě kolejí, po nichž pohodlně lze podnikati výlety do vnitrozemí, kde ještě před třiceti roky lupič se chlubil svým hrdinstvím a jeho nemilosrdnost bývala hojně básníky opěvována.

Opustíte parník a spějete na útulné nádraží. Kdo se před nedávnem na pobřeží přes hromadu písku brodil a nyní po přístavišti se rozhlíží, mile je překvapen mnohými příznivými změnami. V Turáně můžeme nejlépe pozorovati, co dovede vytrvalost a lidský důmysl proti macešské, odpudivé přírodě. Město

zbudováno u nejlepšího ruského zálivu východního břehu Kaspického moře.

S největšími obětmi zařízen malý sad, voda k jeho potřebám musí se z daleka obstarávati, neboť místních srážek se počítá pouze na 87 mm. ročně. Rovněž pitné vody veliký nedostatek se pociťuje, následkem čehož přístav ve svém vzrůstu citelně se zdržuje.

Základ k městu položen r. 1869 za výpravy Stolětova, vojsko bylo nuceno na břehu zátoky zbudovati pevnůstku, aby mu byla oporou pro další pochod do vnitrozemí proti loupeživým kmenům.

Za východisko pro zakaspickou dráhu byl Krasnovodsk povýšen teprve r. 1897; do toho roku musely parníky s velikou námahou a nebezpečím zatáčeti se do nedaleké, mělké zátoky Uzun-ady (dlouhého ostrova). Tam dnes písek opětně svou vládu upevňuje a skromné obyvatelstvo od břehu mořského pudí. Za první čtyřicetiletí svého dětského života újezdné město přese všechny nesnáze a veliký nedostatek vody zdárně se tuží. Vystavělo si dva pravoslavné kostely, ani však mohamedáni nelenili a ve své nové mešitě perští dělníci a obchodníci vykonávají pobožnost. V zájezdním hostinci (karavanseraji) můžete se seznámiti, jak se vypravují četné družiny velbloudů na pout do Chivy. Do přístavu zajíždějí parníky tří ruských společností, jež udržují pravidelné spojení se všemi důležitějšími stanicemi moře Chvalinského (Kavkaz a Merkurij, Naděžda — Naděje —, Vostočnoje obščestvo transportirovanija gruzov — Východní dopravní společnost nákladů).

Nosiči namnoze se doplňují příchozími poddanými z říše šachovy, kteří často ohromná břemena hravě dovedou odnášeti. Marné byly dosud pokusy, aby se k podobné práci přizpůsobili cvikem ruští dělníci. Jejich svalstvo rychle umdlévá dílem pro nezvyklé podnebí, dílem pro nepřiměřenou stravu, ačkoli mnozí z nich dobrou vůli osvědčují. Jednotliví statní vojíni po půl hodině práce upřímně prohlásili: „Nělzja rabotať!“ (není možno pracovati).

Nedaleko města dobývá se a vyváží se sádra různé barvy a na blízkém ostrově Čelekenu prýští nafta (surový petrolej) a proto nesmíte býti překvapeni, vidouce jižněji od nádraží veliké

nádržky na tuto svítivou hmotu. Mají tam také bakinské závody své zásobárny.

V pustých horách, k půlnoci do nepatrné výšky se zdvihajících, možno se súčastniti lovu na šakaly.

Z přístaviště na nádraží se platí 20 kop., za stejnou cenu lze sobě i drožku najmouti (izvozščika).

Nádraží přeplněno lidem. Ohromné balíky houní, přikrývek a koňských postrojů dosvědčují, že většina putujících vykonala cestu (hadž) do svaté Mekky a do okolních míst, mohamedánům tak vzácných. Malé to stěhování národů. Viděti mezi nimi statné, osmahlé postavy, namnoze z Chivy pocházejících náboženských horlivců, ale také někteří učení mullové se v tlupách míhají.

Jejich tělesné ústrojí ukazuje, že práci svalstvo nepřivyklo a snaha otužovati se nestala se denní potřebou. Většinou jsou to lidé možní, ale k nim se připojují chudí derviši; tito na odiv stavějí svou pokoru a skromnost hojně záplatovaným rouchem a vymáhají od spoluvěrců náležitou úctu. Poněvadž u pokladny vznikla nesnesitelná tlačenice, udržují vojáci řád, muž za mužem se staví, a i mnohá rána do boku byla uštědřena těm, kteří se pokoušeli postup svůj bezprávně urychliti. Divíte se, že se ani na odmluvu neodvažují, kdo pocítili ruku veřejné kázně. Na východě není vyloučena možnost opatřiti si v těsném styku s domorodci méně milé příživníky a proto jsme koupi lístku svěřili nádražnímu zřízenci. Jakmile dáno znamení, že dovoleno do vozů vstupovati, nastal pravý útok na ně, horší než před Král. Oborou za výstavy. Každý usiloval, by nějaký koutek si vybojoval. Kdo to pozoroval, musil ze lži viniti u nás rozšířenou představu o mohamedánské netečnosti.

Stroji se velice ulehčilo v Kyzyl Arvatě, kdež poutníci z Mekky rychle počali své balíky odnášeti. Měli zamluvenou karavanu, s kterou se dále k severu na pochod vydali.

Smutný kraj, jímž nás parní stroj unáší, málo oživován saxaulem. Keř zapouští do sypkého, drobného písku neobyčejně dlouhé kořeny, uspokojuje se jen nepatrnými zásobami vláhy a člověku na okraji pouště neocenitelné služby prokazuje. Mihneme se několika chudičkými ruskými vesničkami, jež založily svou domovinu na půdě poušti urvané a s ní stále urputný boj vedou.

Kyzyl Arvat, zkvétající městečko, čítá na 5000 d. a děkuje vznik i rozkvět svůj dráze. Základ k němu položen r. 1881

a zřízena v něm strojovna, aby potřebné správky lokomotiv se jak nejrychleji obstaraly. Na podnět gen. A. P. Kuropatkina založena beseda železničních řemeslníků, jež blahodárně působí ku vzdělání lidových vrstev, v potu tváři chléb si vydělávajících.

Pořádají se koncerty, divadelní představení a zábavní večírky, což velice zdravě působí na dospívající mládež. Tato se odvrací od hostinců a jiných místností, kde se pitky pořádají a spíše v čítárně knihovny své duševní občerstvení vyhledává. Na časopisy ročně beseda vydává na 250 rub., daleko více než taškentská (sobranie) věnuje. Také pěvecký kroužek se ze členů spolkových sestavil. Rozpočet besedy kolísá kolem 1700 r. a hradí se hlavně příspěvky členskými (3 rub. ročně).

Vozy železniční vyznamenávají se velikou předností před našimi. Nejen v 1. a 2. třídě, ale i ve třetí můžete si na noc lůžko opatřiti, za to se v 3. tř. vůbec nic neplatí, ve 2. a 1. stačí příspěvek 50 kop., aby vám vodič pohodlné místo k spánku upravil. Ve 3. třídě se obecenstvo samo obslouží, aby si zařídilo postel buď spodní nebo v prvním poschodí. Část stěny vozu dá se železnou pákou nazdvihnouti a na ní si rozloží svou houni nebo pokrývku, kdo z večera nejdříve zatouží údům svým pohověti. Druzí dole zůstanou seděti, aneb také dle možnosti rozloží si na lavici nějaký šat a poroučí se do ochrany Morfeovi. Takový pořádek je možný pouze, když nejsou vlaky přeplněny. V Rusku nutno obecenstvu na drahách větší pohodlí zabezpečiti, neboť mnozí tam jedou nepřetržitě 8—10 dní, někdy i více. U nás stávají se lidé nervosními, jedou-li dva, tři dny bez zastávky pro oddech.

V Geok-tepe staví vlak obyčejně delší dobu a proto si můžeme prohlédnouti památné, turkmenské opevnění a malé museum, u samého nádraží zřízené.

Pevnůstka vzata byla útokem gen. M. D. Skobelevým 12. ledna 1881, jak na počátku pověděno. Výprava řadí se k nejobtížnějším ve střední Asii, neboť před ní dva pokusy zbraněmi přinutiti Tekince k poslušenství, naprostým nezdarem skončily. Odvážní nájezdníci Turánu byli výsledkem jenom utvrzováni ve víře, že jsou ve své poušti a stepi naprosto nepřemožitelni. Vojska Skobelevova postupovala se dvou stran. Hlavní oddíl vypraven od pobřeží kavkazského, druhý, menší, skládající se ze dvou čet pěchoty a dvou setnin kozáků, vydal se na pochod

z Turkestánu. Táhli od Petro-Alexandrovska, přešli na levý břeh Amu-darje, brali se přes Kara-kumy a to přes onu jejich část, která se nazývá pouští Markazovou. Území, hojnými přelétavými pahorky rozvlněné, považováno bylo pro vojsko za neprostupné. Pěšáci i jezdci však hrdinně překonávali všechny svízele a z oblasti písečné šťastně dorazili do nynější stanice Bami. Velitel oddílu gen. Kuropatkin přivedl své mužstvo před Geok-tepe v takovém vzorném pořádku, že kavkazská vojska záviděla mu jeho zdatnost a zdravý vzhled. Pochybovalo se, že by naparáděná posila i v boji mohla se osvědčiti. Obléhání už před jejím příchodem zahájeno a Turkmeni za svými náspy a z nepálených cihel slepenými hradbami sevřeni. Aby sobě v tísni ulevili, odvážili se obklíčení 28. prosince 1880 zoufalého výpadu. Tomuto prudkému náběhu kavkazské mužstvo po tuhém odporu nedovedlo odolati, bylo ze svých zákopů vypuzeno a k ústupu donuceno. Jedině Kuropatkinovi svěřenci vytrvali, zachránili čest zbraní a nepřítele posléze přiměli po velikých ztrátách vrátiti se do pevnosti. I při posledním útoku na hradby prvními na nich se objevili opět hrdinové turkestánští, z počátku v posměch uvádění. V museu, blíže rozvalin vystaveném, naleznete rozmanité památnosti, na bohatýrský pochod Skobelevův nás upomínající.

Sídlem správy Zakaspicka stalo se město Aschabád, čítající dnes daleko přes 20.000 ob. (r. 1897 19.428). K jeho rozkvětu stejně přispívá čilý ruch obchodní jako průmysl a úrodnost oasy. V ohledu náboženském najdeme ve středisku turánských stepí a pouští velikou rozmanitost. Vedle pravoslavného chrámu, jmenuje se nám kostelík arménský, modlitebna pro sektáře molokany, kteří v evropském Rusku nejsou trpěni, synagoga, mešita pro Peršany, také babisté, o kterých svrchu zmínka se stala, svůj útulek pro vykonávání náboženských obřadů si upravili. Město je výstavné, ulice široké, v pozadí obzoru na jihu vidíte už vyprahlá pohraniční pásma, oddělující kraj od říše šachovy. Vydávají se v něm dva čas. „Zakaspijskoje Obozrěnije“ a „Aschabád“.

Také o museum a knihovnu (15.000 kn.) postaráno. Gymnasium pro dívky a hochy a technická škola pro službu na dráze pečují o výchovu dorostu.

Jste milovníky přírody? Vřele se vám doporučuje ústav Kuropatkinův, jímž mnoho generál veškerému kraji prospěl.

Obr. 30. Trh v Mervu.

V jeho škole a pokusné stanici pěstují se výborné druhy ovoce, révy, zeleniny, zavádějí odrůdy amerického a egyptského bavlníku i hedvábnictví náležitý pozor se věnuje. Pro praktický výcvik chovanců vykázáno na 80 desjatin pozemků.

Drožkáři a fiakři spokojí se za jízdu až na nádraží 20 až 25 kopějkami.

Tropické vedro za doby letní obyvatelstvo nesmírně oslabuje a mnozí uchylují se na zotavenou do výletního místa Ajrabádu, na samém pomezí perském ve výši 2200 m. položeného. Pro vojsko upraveny tam baráky, soukromníci odkázáni buď na vlastní zásoby potravin aneb na markytána, který zároveň s prvními výletníky se tam usazuje a poslední zpět doprovází.

V Anau, stanici to vých. od Aschabádu na malé oase znovu vzkvétající, mnozí milovníci starožitností se zastavují, aby si prohlédli památné rozvaliny z časů předhistorických i pozdějšího mohamedánského nadšení.

Karavany, jež se ubírají do poutnického města šiitů, Mešhedu, opouštějí dráhu ve stanici Káchky.

Při ústí řeky Tedženu i jiných drobnějších pramenů, než v nížině Turánu úplně hynou, tvoří se zhoubné močály. Nevtírá se vám bezděky myšlenka, že se plýtvá vodou? V zemi, kde ohromné prostory poušti jsou ovládány a v níž každá krůpěj vláhy vzácným darem se jeví, jsou dosti hojné plochy bažinám ponechávány. Mnoho peněz, těžké práce i vědeckého prozkumu bude nutno, aby se vady odstranily a zemědělec se klidně za svým zaměstnáním mohl ubírati.

V Aschabádu do vozu přisedl bohatý Tadžik se čtyřmi svými ženami. Obyčejně se pro dámy vykazují zvláštní oddělení, což i sartskými nápisy na zevnějších dvířkách označeno. Nešťastnou náhodou všechna harémová kupé byla obsazena. Jak to provésti, aby své manželky uchránil před zvědavými pohledy? Z četných tlumoků a raneček vynořily se dlouhé šátky a obratné ruce jejich majitelek tak je rozvěsily nad sedadly, že je zahradily jako v nějakém staně na stepi.

Uspokojený pán harému, rozluštiv takto těžkou úlohu, odebral se do restauračního vozu, by pro své krasavice rozmanitých pamlsků nakoupil. Na tváři jeho zračila se starostlivost s pableskem žárlivosti.

Vedle Aschabádu nejdůležitějším městem v Zakaspicku je Merv, čítá na 9000 d. (r. 1897 8727). Dosti je výstavné, ale hostince nevynikají čistotou, štěnice i jiná havěť odnímají příchozímu klidný spánek. Ráno jsem seznal, že pod prahem u pokoje zařídili si svou domácnost přičinliví mravenci a vyšlapali si pěšinku až k noze u postele a klidně dále se brali.

Za ruské správy bavlnictví nabývá neobyčejného rozmachu. Surové tkanivo bavlníkové ve třech závodech se čistí a roztřiďuje. Sady morušové podmiňují rozkvět hedvábnictví, jehož si hlavně ženy hledí. Jim připadá rovněž úkol, aby obstarávaly výrobu koberců a rohožek.

Ve dny výročních trhů shromažďuje se množství kočovného lidu z celé oasy. Mezi muži spatříte statné postavy s ohromnými beranicemi (papachami) na hlavách a v dlouhých kabátech (chalátech). Žena nebo dívka, závojem opatřená, zřídka v zástupech se objevuje. Nejvíce navštěvováno oddělení, kde nakupeny hromady hliněného zboží, výrobky sedlářské (postroje), rozmanité látky bavlněné a sukna (bazos) i hotové oděvy (chaláty). Také trhy na koně a velbloudy hlučností slynou a často kolik set krásných ořů můžete si při té příležitosti prohlédnouti. V dobu výročních trhů kladou se do města i schůze náčelníků a souděů, vyvolených z jednotlivých kmenů (maslachat). (Obr. 30.)

U sadu, kde pravidelně za příznivého počasí hrává vojenská hudba, ukazují se zbytky pevnosti — Kau-šutchán-kaly. Náspy její byly naházeny r. 1873, když se rozšířila zpráva, že Rusové, pokořivše Chivu, bez odkladu do údolí murgabského se na pochod vydají.

Ve vzdálenosti 25 verst zasluhují návštěvy naší sultánbendská stavidla. Na základě vědeckých výpočtů a přesného vyměřování zadržuje se v nich voda Murgabu a rozvádí struhami a stokami po rozsáhlém carském panství. Jest to jediný zavodňovací podnik v celém Turkestáně, opírající se o nejnovější zkušenosti i vcizině, jmenovitě v Egyptě, získané. Vinice upraveny na ploše 100 desj., mandlovníky se pěstují na 50 desj. a desjatina vykázána jinému ovocnému stromoví.

Na pozemcích, ku jmění carskému počítaných, usazeni v drobných údelech Tarančijci na vzdálenost asi 10 v. Původně se vystěhovali z Číny a vykázány jim pastviny a polnosti v Sedmiříčí (Semiřečí). Trvalá sucha v kraji však zničila téměř vše-

chen brav a skot přičinlivého a pokojného lidu. Ponévadž stalo se to v době, kdy rovina murgabská hojnou sítí náhonů uměle byla zavodňována, učiněn návrh, aby kmen, hlady téměř umírající, na nově získanou půdu byl převeden.

Carský velkostatek počal se upravovati r. 1887 a to na místě, kde stával dřívější staroslavný Merv. Druhdy býval hlavním městem Chorasánska; už Strabon a jiní starověcí zeměpisci vychvalují ohromné bohatství, které nahromadili tamější obchodníci, udržující čilé styky mezi Íránem a Turánem. V zendavestě, v knize vendidatě, připomíná se: „Meuru pevné a čisté bylo třetí místo dobrodiní, založené od Ormuzda.“ Dle podání praotec Adam na tomto místě obdržel první pokyny, jak by měl půdu zkypřovati, aby hojnou úrodu dávala. Vojejkov soudí, že tak ohromné rozvaliny nemohly vzniknouti v kraji pouze Murgabem zúrodňovaném a že musela býti na oasu přiváděna vláha také z Amu-darje a to roklinou, která se vine na západ od Kilifu. Bodem tímto označena hranice rusko-afgánská a zároveň ohbí veletoku ze směru západního v půlnoční. Už o Ninovi se vypravuje, že ubíral se úrodným krajem, dobyv slavné pevnosti Bakter. Poklady měšťanstva přilákali před meurské hradby vlády — a penězchtivého Kyra. Ani Alexandr neušetřil pilných rolníků od válečné pokuty. Říše novoperská do údolí Murgabu byla rozšířena už v 3. stol. po Kr. Největší zhouba na zemi dolehla za přívalu mongolského. Syn Džingiz-chánův, Tuli-chán, pokořil město a neoblomný Timur je z kořene vyvrátil. Nicméně už nástupce jeho Šachur chán vydal rozkaz, aby se hradby znovu zřídily. Na čas rozhodovali o osudu obyvatelstva Uzbekové, které v 18. stol. vystřídali Bucharci. V oné době obec jevila se v tak zuboženém stavu, že do ní posíláni političtí provinilci.

Zříceniny dosud vzbuzují podiv všech návštěvníků, pokrývajíť plochu téměř 100□ verst a skládají se z jednotlivých městeček. Hlavních měst opuštěných počítá se čtvero, z nichž se zvláště uvádí Iskender-kala, založená prý od Alexandra Vel. a Gjaur-kala, kde se soustřeďovali Nestoriáni.

Kolem každého z těchto opuštěných měst vypínaly se hradby, jež svým celým slohem úplně se od sebe různí. Nejvíce památek arci se vyskytá v oněch rozvalinách, které pocházejí z doby mohamedánského panství a tudíž nejmladšími se jeví. Zvláště dlužno se zmíniti o vkusné mešitě ve čtvrti Abdul-chán-

kale, o rozsáhlém hřbitově s některými uchovanými kameny náhrobními, v druhých zbořeninách poutá zraky potulného jezdce svatyně sultana Sandžara. Památky po Alexandru Vel. se objevují v Iskender-kale a zaujímají zajisté značnou plochu dvou čtver. verst. Už okolnost, že kráčíme po půdě, která nejméně čtyři tisíce let rolníkem vzdělávána a proti nepřátelským nájezdům bývala hradbami chráněna, vnímavou mysl nutí k úvahám. Dosavadní starožitnické překopávky nebyly provedeny soustavně a s bezpečností možno očekávati v nálezech mnohé překvapení. Z Nového Mervu vede dráha na jih podél Murgabu k afgánským hranicím do Pende, kde poměrně nepatrná mezera ji odděluje od důležitého města Heratu a takto by se snadno docíliti mohlo připojení ke Kabúlu a do Indie. Po trati smí se jeti pouze na zvláštní poukaz gen. gubernátora v Taškentě.

Za nejjižnější stanici v území ruském pro poštovní dopravu povznesl se Serachs, odkud se udržuje styk s bídnou vesničkou Tedženem. Bohatě je pozemky nadána nedaleká osada Krestovoje, kam se přestěhovali z Povolží němečtí sektáři Mennonité. Odměřeno jim na 48 dvorců 1000 děsjatin půdy; nemůže se říci, že by se vůbec vláda ku germánským přistěhovalcům chovala macešsky. Naopak ukazuje se k nim mnohem shovívavěji než k českým rodákům, od nichž na Volyni i na Kavkaze mnohé stesky na správu jsem musil přeslechnouti.

Za Bajram-Alím mění krajina rychle svůj ráz. Stromoví mizí, jilm a moruše s topolem ustupují saxaulu, jenž se v písčité, vyprahlé půdě cítí uspokojeným. Dřeva jeho se hojně používá za palivo. Často v Aschabádě a Mervě vidíme řady velbloudů, přinášejících na prodej zakrnělé kmeny, vytrhané z hromad pohyblivého písku.

Vláda se snaží prodeji přítrž učiniti, neboť vyseká-li se saxaul, půda se uvolňuje a mračna písku při nepatrném vánku se zdvíhají. By se dříví těchto keřů ušetřilo, zavádí se na drahách za topivo surová nafta. (Obr. 31.)

Na stanicích naleznete vždy v bufetu dosti značný výběr zakusků, mimo to však staví se před vlakem řada prodavačů. Nejvíce se nabízí převařované mléko, sklenice (stakan) po 2 kop., dále rozmanité tvary ruských koláčků (pirogů), i celá pečená husa za 40 kop. a ryby čerstvě chycené se nám podávaly.

Obr. 31. Karavana velbloudů se dřívím.

V zimě cestování je celkem pohodlné, v létě často při 50—55° C nebývá vždy volno, zvláště vzdouvá-li vítr mraky jemného písku, jenž všemi skulinami proniká a na jídlo se usazuje. Na stanici Repetku, i na jiných blízkých, nabízejí hoši cestujícím krásné hráně živcové, pískem hlazené a vydloubané. Některé z nich odevzdal jsem po návratu do sbírek mineralogických čes. university v Praze.

Když jsem ukládal svou kořist do příruční kabelky, tázal se mne ruský obchodník, vedle na koláčku (pirožku) si pochutnávající:

„Vždyť to není ani zlato, ani stříbro, k čemu to kupujete a schováváte?“ Nemohl pochopiti, že kámen z pouště má nějakou cenu.

2. Z Čardžuje do Chivy.

Za smutným Repetkem a Barchany, kteréž obě dědiny téměř v moři písku tonou, blížíme se Amu-darji, mohutnému toku středoasijskému a kraj zvolna se odívá v přívětivější háv. Objevuje se topol s druhem svým jilmem, prchají na obzoru stáda antilop a bažant plaše přelétá. Na travičce pásají se ovce s tučným ohonem, jenž i při chůzi povážlivě jim překáží. Velbloudátko poskakuje před svou mateří i skot a koňstvo v hojnějších stádech pod ochranou pastevců zrak náš vábí.

Čardžuj dělí se ve dvě části: bucharskou a ruskou; poslední vystavena na pozemcích od emira vládě carské postoupených. Neobyčejný letní žár způsobuje, že obilí v okolí mnohem rychleji uzrává než v druhých sousedních okresích. Město je důležitou stanicí na dráze a zároveň středem paroplavby na řece. Plavba se provozuje od Termezu a nedalekého afgánského městečka Pata Hisaru, podél hranic Afganistánu na Kilif a značně opevněné Kerki na sever do Petroalexandrovska. V Čardžuji počet obyvatelstva udává se na 5000 d. (r. 1897 na 4000).

Město nemálo získalo stavbou železného mostu přes proud. Délka mostového velikána dosahuje přes $2^1/_2$ km. a týž se řadí k největším podnikům toho druhu na světě. Ve městě najdete pohodlí dosti snesitelné. Obchod namnoze na sebe dovedli strhnouti Arméni, ačkoli také bucharští židé svou obchodní zdatnost snaží se uplatniti. O bezpečnost postaráno četnou posádkou.

Od ruského města na 1½ versty vzdáleno stejnojmenné bucharské, mnohem větší a také starší. Ulice jsou, jako jinde shledáváme, křivolaké, málo čisté.

Příslušníků se udává na 10.000. Fiakr (izvosčik) žádá za cestu z ruské čtvrti do bucharské 3 ruble, což je v poměru k druhým obcím drahé.

Od Čardžuje až ku hranicím Chivy nenajdete žádného většího města. Za to na pravém stejně jako na levém břehu zřízena řada pevnůstek na ochranu proti občasným nájezdům turkmenských čet. Drobné dědinky provázející veletok, odkázány hlavně na chov dobytka, méně na zemědělství, neboť vlny stále směr svůj mění. Západní břeh se podemilá, východní naopak se rozšiřuje.

Jmenovitě za večerního klidu častěji pozorujete šplouchání vody, rozvířené utrženým kusem sypké půdy. Proud pravidelně bývá tak kalný, že není ani rybám v něm dosti volno. Veliké druhy, jako vyzy, v Amu-darji se málo vyskytují, protože kal se jim na žabrách usazuje a je dusí.

Řeka se rozděluje v četná ramena a tvoří hojné ostrovy, nezřídka značné délky. Ježto se proud velikou proměnlivostí vyznamenává, nutno také přístaviště dle potřeby přenášeti. Vedle parníků udržují spojení s Petroalexandrovskem a Chivou nákladní loďky (kajuky). Cesta na nich je ještě zdlouhavější než parolodí, ale velice pohodlná. Proti úpalu slunečnímu cestující chrání stan na lodi upravený a na ohništi mohou si dle libosti jídla vařiti. U poutníků ovšem se předpokládá značná zkušenost v umění kuchařském. Egyptské „felúky", jež po Nilu plují, s mnohem větším pohodlím jsou zařízeny.

Výlet z Čardžuje do Chivy, zvláště za letního úpalu, stejně je únavný pro nedostatek vnějších dojmů, jako po Nilu z Asuánu do Vádi Halfy; obzor zřídka se mění, lidem a živočišstvem málo oživuje. Turkmen ani Sart s cizincem mnoho řečí nevedou, obchodníci ruští spoře spojení užívají. Domorodci při dodávce zboží dávají přednost karavanám, které hlavně z Aschabádu přívoz i vývoz obstarávají a jak se jistý náčelník jejich (karavanbaši) hrdě vyjádřil, ani vody nepotřebují jako stroje na drahách. Návrat proti proudu doporučuje se oněm, kdo se mohou nadbytkem času pochlubiti a své podrážděné čivy naprostým klidem osvěžiti hodlají.

Druhdy taková tišina byla neznáma; ještě v létech osmdesátých minulého věku Mušketov na své vědecké výpravě po řece musel s loupežnými Turkmeny potyčky sváděti.

Petroalexandrovsk je nepatrné městečko se 2000 obyvateli. S protějším chivským břehem udržuje se spojení přívozem velice zdlouhavě, neboť řeka se rozlévá do šířky na $2^1/_2$ versty. Proud přerušují tři ostrovy značné rozlohy, a tím se vysvětluje, že se ku přechodu nejméně hodiny vyžaduje.

Podél levého břehu proti Petroalexandrovsku z počátku step mírnými kopcovinami se rozvlňuje. Asi po hodině cesty dostaneme se do stínu zahrad a do průvodu polí, obklíčených drobnými příkopy, vrbami a řadami moruší.

Obyčejně se činí zastávka v městečku Chanki, kde svého času přenocoval maďarský cestovatel Vambéry v dervišském hostinci (kalanter chane), pro Evropana málo vábném.

V nízké jizbičce uprostřed zřízeno ohniště, na kterém si příchozí upraví čaj a jiné pokrmy dle časové nabídky a nahodilého nákupu. Pro kuchyňské zásoby převahu ukazuje skopové a rozmanitá zelenina, na podzim a větší část zimy melouny. Výběr jídla vůbec je přísný; mohamedánům je zakázáno požívati vepřového, ale Chivanci odmítají také zajíce a králíky, na stůl jim předložené. Stejné platí o velbloudu a koňském mase, ačkoli okolní kočovníci na obojím si pochutnávají. V Buchaře i kozí pečeně u možnějších se do jídelního lístku nepřipouští. Za to oblíbena rýžová kaše, jistý druh nudlí (lepša), všeliká drůbež, husy, kachny, a v okolí Amu-darje bažanti. Chudina si vaří polévku z pšenice aneb spokojí se kaší z prosa. Ryby se za žádnou lahůdku neuznávají; jako výjimka se připouští pouze sumec.

Za městečkem Chanki střídají se oživené dědiny se zříceninami a po hodině jízdy opět prázdný prostor nás zaráží; nedostává se vody, aby úroda z něho vybujela. Za rozsáhlým úhorem projíždíme pruhem vzdělané půdy, ale za ním téměř úplná poušť nevlídným hledem nás vítá. Nestejná povaha okolí zcela závisí od toho, kam až dosáhne možnost dodávati stokou vodu, z Amu-darje odňatou. Nejdůležitější kanály (aryky) jsou: Palvan-ata (= Otec zápasník), jenž opatřuje vláhu samému městu Chivě, 80 km. od počátku průplavu rozložené. Z jeho zásoby rozvádějí se četná menší ramena, až konečně asi hodinu

cesty západněji od sídla chánova úplně v poušti zaniká. Palvanata zúrodňuje pruh země 72 km. dl. a 10—19 km. široký. Jiný průplav odděluje se od řeky asi dvě hodiny od prastarého města Hazaraspu, už za doby Alexandra Vel. připomínaného, a sluje Gazavat, vine se do délky 112 km., až úplně vyčerpán v písku hyne. Pruh pozemků jím zaujatý daleko je užší prvního, neboť rozpíná se na $1^1/_2$—$6^1/_2$ km. Třetí průplav Šach-abád, vykopán v délce 128 km., zásobuje město Urgendž a rovněž v písečné poušti se ztrácí u zřícenin Kokčuku. Mezi oběma posledními aryky vsouvá se pásmo písčité pouště 2—11 km. široké. Proto klamné je dosavade rozšířene mínění, že by všechna plocha oasy chivské stejně úrodností vynikala. Plodnými jsou pouze pruhy po obou stranách průplavů, na vzdálenost nejvýše 9 km.; co dále položeno, zůstavuje se pod vládou pouště. Půda se skládá ze spraše a písčité hlíny, černá země zřídka se vyskýtá, na mnohých místech prostupuje nános sůl. Tato se dobývá pouze pro domácí potřebu. Rovněž třetihorní pískovec a vápenec se objevuje, ale zpracuje se toliko na podezdívku. Svrchní části budov i chánských paláců jsou dřevěné aneb celé z nepálených cihel. Za sloupy se upotřebují trámy morušové, jež se mnohými řezbami ozdobují. Chudina spokojuje se z nepálených cihel a z hlíny neuměle chaty sobě látati.

Z plodin zaujímají přední místo melouny, neobyčejně hojnou žeň skýtající. Ze 40 arů, pečlivě mrvené a zkypřené půdy, natrhá se jich 10—14000; počítame-li kus po 10 hal., vytěží se z pozemku 1000—1400 K. Také v okolí Samarkandu ze stejné plochy na 10.000 dýní a tykví za sklizně na hromadu se nakupí. Některé jejich druhy, v chladných špižírnách uschované, mohou se až do příštího května udržovati. Rozeznává se mnoho odrud vodních melounů, jedna z nich jenom nepatrně je větší než naše jablka, jiné však dosahují až 45 cm. délky.

Také jabloně, broskve a réva hojnou úrodu zabezpečují. Červené jahody tak znamenitě se daří, že se ani netrhají, poněvadž domácí lidé jich nekupují a do košů pro vývoz neumějí je zabalovati.

Hrách a boby jsou neznámy, aspoň v zahradách Chivanců marně po nich pátráte. Rusové zavedli v zemi brambory a zelí, jehož se u nich v hojnosti spotřebuje na oblíbenou národní po-

lévku (boršč a šči). Tabák nevyznačuje se příjemnou vůní, proto vyběrační kuřáci si jej ze Samarkandu objednávají.

Vedle našich domácích zvířat chová se velbloud a osel. Lovci na svých výpravách odstřelují kance, pardala, lišku, šakala, vlka a zajíce. Zvláště šťastní z nich vypátrají i loupežné spády tygrovy, ani divoký osel nebyl zcela vyhuben. Ptactvo zastoupeno divokou husou, labutí, jestřábem, pelikánem, kachnou, dropem, bažantem, koroptví, strakou, lyskou, křepelkou, skřivánkem a slavíkem. Také drůběž naše jest pěstována. Rozumí se, že nemůže scházeti vrabec ani holub.

Přes velikou svou odloučenost oasa chová na svém území zástupce rozmanitých národností. Vládnoucím živlem se jeví Uzbekové, za nimi se řadí Turkmeni a Sartové. Tadžiků a židů spoře napočítáte, poslední si dosud nemohli ani zvláštní modlitebnu opatřiti. Severní díl chanátu zaujat od Karakalpaků, také několik Arabů a bývalých perských otroků v zemi žije. Na severu kočuje nepatrný zlomek Kyrgyzů.

Žádné vojsko stálé se nevydržuje, poněvadž není k tomu potřebných peněz. Důstojníci, kteří obstarávají službu dvořanskou v okolí chánově, nosí obyčejně vysokou beranici, chalát a připínají si šavli, tak že málo se liší svým zevnějškem od možnějších Turkmenů. Duchovní a potomci prorokovi (chodžové) k žádným daním se nezavazují, ani nejsou povinni opatřovati dělníky pro práce na průplavech, jak se od druhých obyvatelů v podobě roboty vyžaduje. Jinak neoplývá lid přílišně statky pozemskými, což se ukazuje z nesnází, aby se sehnala válečná náhrada, Ruskem po výpravě r. 1873 uložená.

Jednalo se o obnos 2 mill. rub. (5 mill. rak. kor.), aneb ve splátkách ročně 150 t. rub. a ostatek měl se 5% zúrokovati. Když značnější částka byla odvedena, umínil si chán, že bude prositi cara, aby mu ostatek odpustil. Opakuje se tu v Chivě píseň o turecké válečné náhradě pro Rusko, která ani dnes (1909) není vyrovnána. Staré pořekadlo z chanátu: „Rom jakši — Urus šajtan“, (Turci z Cařihradu jsou hodní, Rusové jsou ďábly), dávno pozbylo svého významu a lid uznává, že od bílého cara dostalo se mu velikého dobrodiní — míru.

Po mnohých pokusech, aby moc cara se v oase uplatnila a jež vesměs s nezdarem skončily, jmenován vrchním velitelem výpravy r. 1873 gen. Kaufmann. Vojsko postupovalo soustředně

ze tří východisk a to z Taškentu, Orenburku a z Krasnovodska ode břehu Kaspického moře. Město bylo vzato téměř bez boje a vojíni ubytovali se v zimním paláci chánově. Území na pravém břehu Amu-darje přivtěleno přímo k panství výbojců. Chán Said Muhamad Rahim za zmatků uprchl, později byl od vítězného velitele zpět povolán a uvázal se pod poručnictvím ruského plnomocníka u vládu.

Domácímu panovníku byly zakázány veškeré přímé styky s cizinou a týž pozbyl všeho významu podobně jako četní rádžové a maharádžové v Indii pod ochranou anglickou. Bratr Muhamada Rahima, jménem Ata džan (duše otcova), zastával na čas vysoký úřad vojenský v Petrohradě.

Vývoz do Ruska, hlavně přes Kazalinsk, stoupá, jmenovitě co dokončena dráha Orenburk-Taškent. Dříve se vypravovaly karavany z jara do Orenburka, na podzim do Astrachaně.

Domácích peněz málo koluje, namnoze jsou v oběhu ruské, ale u jednotlivých peněžníků sotva za 100 rublů drobných seženete. Také klenotníci a zlatníci nepatrnými zásobami pohotového zboží mohou se vykázati. Jako zvláštní dar a vyznamenání pro vysoké dvorské úředníky se postřibřují také válečné sekery i s topůrkem. Kotláři dovedou zhotovovati a vytepávati pěkné konvice z mědi (kurgany). Hedvábí daleko zůstává svou jakostí za bucharským výrobkem, ale zhotovuje se tam přece těžká červená látka, jíž užívají bohaté kyrgyzské ženy na ozdobu hlavy (saukele).

Vysokých škol se počítá na 22, z nich pouze 4 zasluhují nějaké zmínky. Alláh-kuli (boží otroci) vystavena od děda nynějšího chána a počítá na 100 studujících. Před zimním palácem svým panovník týž vystavěl vysokou školu Madrahim, kdež se vzdělává asi 60 chovanců, opodál pak stojí Madamin (Muhamed emin) ze všech nejlépe uchované. Mullové se honosivě vyjadřují, že kdyby pták 30.000 roků přímo letěl, tato vzdálenost by přece nemohla poskytnouti řádné představy o hloubce mohamedánské moudrosti.

Jediná mešita v Chivě vaší pozornosti se doporučuje, totiž Hazreti Palvan-ata (Sv. otec zápasníků).

Vypíná se do výšky 18 m. a pokryta cihlami zeleně polévanými, okrášlena pozlacenou kupolí, ku které dvé menší se přidružují. Uvnitř pohřben Pahlivan Ahmed-Zemči, který za

prvního světce a ochránce chanátu se uznává. Cizincům se návštěva hrobky nedovoluje.

Ani palác chánův nevyniká nádherou nebo význačnou polohou, což arci sama povaha půdy s sebou přináší. Zbudován poblíže západní brány městské citadelly a chráněn ozubenými hradbami. Nad hradební čáru vyčnívají pouze některé budovy, jako rovněž u císařského paláce v Pekinku se shledává. Po obou stranách hlavní brány vypíná se ne příliš objemná věž, spíše štíhlým tvarem svým minarety připomínající. Obě jsou v hořejší své části barevnými cihlami ozdobeny a jejich vrchol jako by představoval čepičku (tybetejku). Pod římsou brány i ve věžích zřízeny jsou střílny. Na volném prostoře před palácem postaveno několik mosazných děl, u lafet můžete viděti dřevěné nápravy, jaké v Evropě pouze na poloostrově Balkánském u venkovských povozů se uchovávají. Všechna děla byla hrubě pracována a jsou dnes vůbec neupotřebitelna. V levém rohu viděti proslulý minaret Madamina chána. (Obr. 32.)

Přístup do zimního paláce pod rozmanitými důvody se nepovoluje. Záminkou k tomu bývají domnělé opravy, přítomnost harému, vzdálenost chánova. Něco vždy se vyskytne. Tajnost palácová tak se přísně uchovává, že ani přední ministr neumí udati, kolik má jeho velitel žen, jak četná je jeho rodina, ani má-li vůbec nějaké dcery. Dřívější poměr otrocké závislosti v mnohém ohledu se udržuje a divno dosti, že nikde se neohlašuje touha, aby nějaká správa ústavní byla postupně zaváděna, jak na všech stranách v okolí už můžeme znamenati.

Dnes jsou mohamedáni celkem mnohem shovívavější a vlídnější k jinověrcům, než bývali ještě před dvaceti roky. Nebylo mně dopřáno svatyně jejich si volně prohlédnouti pouze v Marokku a v jižním Tunisu, v Kairuanu, kde derviši marabutové, před vchodem stojící, hrozivě bručeli a posuňky mi nelibost na jevo dávali, že jsem se k jejich svatyni přibližoval. V chivských měšitách naskytuje se příležitost pozorovati zvláštní sektu řvavého bratrstva, jejichž náboženské nadšení a obřady také v Cařihradě někdy příchozí obdivuje. V střední Asii slují nadšenci náboženství „džahria“ nebo „nadamat“. U „kible“ (naší kazatelny) postaví se 11 mužů, kteří za prudkých pohybů těla a křičíce, pronášejí své modlitby: „Pán je mým krbem, Bůh

buď veleben", (Hasbi rabi, džal Alláh), „Jen Bůh žije v mém srdci", (Mo ti kalbi hir Alláh), „Mé světlo Mohamed, Bůh žehnej ho", (Nuri Muhamed, fall Alláh), „Není Boha mimo Boha" (La iloha Alláh).

Slova se zpívají z počátku v hlubokých tónech, při čemž hlava nejdříve na levé rámě, pak na prsa a na pravé rámě se uchyluje, aby se pohyby srdce naznačily. Občas vykřikl některý z mužů, jenž větším nadšením se vyznačoval, hlasitě nějakou větu, zdvihl ruce vzhůru, tančil, skákal a tak silně se na levou stranu srdce bil, až to pleskalo. Slova modlitby často stokráte se opakují, až bratři tak jsou ochraptělí a vysílení, že modlitba už jen jako sténání zaznívá a pot jim skrze roucho proniká. Někteří musí odpočívati, jiní od vedoucího išana stranou byli posunuti, načež jiní zbožní jejich místa zaujímali. Z počátku sedí všichni v jedné řadě, později se utvoří více soustředných kruhů, které od strany měšity ku straně kolísají, sem tam poskakují a při tom jako smyslů zbavení pokřikují, až vrchní išan klidu jim dopřeje, buď modlitbu nějakou nebo báseň přednáší.

Krásný pohled na město se otevírá s minaretu mešity Džumá (pátek); nahoru vede 90 schodů po 30 cm. výšky. Zevnější hradební zeď má podobu skořápky ústřice, jejíž úzký konec je prodloužen a do čtverce upraven. Z úzkých bran, do města vedoucích, zvláště vyniká ona k Hazaraspu směřující, po obou stranách věžemi a střílnami chráněná. Všechny budovy v Chivě vyznačují se novějším rázem a to také potvrzují slova, která pronesl vyslanec chánův k caru Petru Vel., připomínaje mu, že sídlo jeho velitele se skládá z chýší a stanů. Dnes se v něm počítá na 22 vysokých škol, vedle 17 mešit a obyvatelstva přes 20.000 duší.

Když jsem se dotazoval, jaké rukopisné památky se v městě uchovávají, odpověděno mi, že po svém vítězném pochodu roku 1873 gen. Kaufmann nařídil, aby celý státní archiv a jiné úřední listiny do Petrohradu se odvezly. Část sbírky, obsahující důležité dějepisné doklady, už vydána tiskem.

Hřbitovy poskytují na mnohých místech smutný pohled. Někdy po venkově dvě, tři lebky i s druhými kostmi pohozeny v koutě na hrobě. Poněvadž je půda drahá, do téhož rovu klade se více zesnulých. Zjištěny též případy, že zemřelý ani nebýval pohřben, což dle Lansdella i v Bucharě druhdy se dálo.

V bedně, rakvi podobné, tělo přineseno, z dočasné schránky je vyzdvihli, položili na hřbitovní půdu a rakev domů odnesli, aby jí později znovu použili. Ani však rubáše nenechali na mrtvole, nýbrž roztrhali jej na hadříčky a kousky mezi truchlící účastníky průvodu na památku rozdělili. Z hnijícího těla za letního úpalu se šířil otravný puch. Příbuzní se vymlouvali, že nemají peněz, aby místo pro hrob zakoupili, a jej vykopati dali.

Či je to jenom zbytek dřívějších mravů, o nichž při jiné příležitosti promluveno? Zvyk úplně odpovídá duchu zoroastrismu. Dosavadní spojení oasy chivské s ostatním světem je nepravidelné a pro další její vývoj nedostatečné. V době zimní odkázána krajina výhradně na karavany, aby jejich pomocí vývoz a dovoz se obstarával a poštovní zásilky dodávaly. Pro nejbližší dobu jeví se žádoucím, aby byly položeny koleje železniční aspoň z Chivy do Kazalinska, odkud už volný styk s Evropou zaručen. Cesta z chanátu do Čardžuje, jako nejbližší stanice, může se v nutném případě vykonati za dva dny.

Styky anglické s oblastí amudarjinskou záhy se počaly navazovati a svědčí o neobyčejné podnikavosti a prozíravosti synů trojjediného království. Za panování uzbeckého chána Hadžima Mohameda přišel do oasy na průplavu Pahlivana-aty Antony Jenkinson roku 1558, tedy v době, kdy ještě nebylo ani potuchy o světovém panství Britů v Indii a cesta jeho se nemohla přičítati na vrub nějaké řevnivosti národa ruského s anglickým. Jenkinson vypravuje, že celá krajina mezi Urgendžem, jenž druhdy za sídlo samovládců byl prohlášen, a mořem Chvalinským slula Turkmenskem. Země byla poddána Azimovi a jeho pěti bratřím. Zpáteční cestu nastoupil smělý badatel v průvodě čtyř plnomocníků od Hadžima chána, kteří měli odevzdati bohaté dary mocnému caru Ivanu IV. Hroznému, za něhož upevněno nadvládí ruské v krajích povolžských a položen základ k výbojnému postupu do zamlklých hvozdů Sibiře.

Přátelské poselstvo obnoveno ještě v témže století roku 1595 k caru Feodoru, ale ani toto trvalých smluv o obchodních výhodách a zárukách nedosáhlo, hlavně pro tehdejší neurovnané poměry na dvoře moskevském. Celé století 17. uplynulo vlastně v úsilovné snaze, aby se síly státní, ochromené po vymření rodu Rurikovců, znovu sebraly a soustředily. Proto zůstával Turán mimo rozpočet diplomacie velkoruské.

Po nešťastném skonu Bekovičové za Petra Vel. vztahy vzájemné mezi východem Evropy a středem Asie se zvrátily. Kdežto až do pochodu jmenovaného vojevůdce kozáci ukazovali se ve světle výbojců, po tomto neúspěchu svých zbraní pozbývají sebedůvěry a dopouštějí, aby se útoky proti nim samým obracely. Chivanci podnikali nájezdy do ruského území, plenili tam, přepadali karavany a odváděli s sebou dokonce mnoho zajatců do úrodných niv, pouští obklíčených. Jejich oasa stala se proslulým tržištěm otroků, počítalo se, že na 10.000 porobených Rusů a Peršanů přinuceno pracovati v zahradách a na polích při ústí Amu-darje.

Aby se poskytlo nějaké pomoci těmto nešťastníkům, bývala častěji vypravována poselstva do Chivy, mezi jinými také tam přišel Florio Benevini, původem Ital, jenž se nalézal ve službách ruského zahraničního ministerstva. Proniknul do města přes Persii a Bucharu a byl r. 1725 přátelsky přijat od chána Šir-gazia. Država tohoto panovníka byla v onom čase silně ohrožována od východního jeho souseda, leč ve své tísni chán se nestal povolnějším. Neprojevil nikterak ochoty ani zjímaných otroků vydati, ani na příště lupičským přepadům se své strany zbraňovati.

Za Abula gazia III., jenž byl úplně odvislý od svého vladaře Ivasa Inaka, povolán ku dvoru odlehlé říše ruský lékař dr. Blankennagel r. 1793, aby léčil bratra vladařova, stíženého těžkou chorobou oční. Když se mu operace však nezdařila, nešťastný lékař mohl jenom rychlým útěkem z obvodu městského holý život zachrániti.

Později se vynasnažovali Rusové přiblížiti se k hradbám obce od pobřeží mořského. Generál Muravév roku 1819 přistál u nynějšího Krasnovodska, hleděl zapřádati styky s okolními kočovnými kmeny Turkmenů a prodrati se za jejich vedení i podpory přes poušť k ústí Amu-darje. Týž obezřetný velitel líčí hroznými barvami mravy Chivanců; úchvatná jsou slova jeho o skonu Bekovičové. Důvěřivý vojevůdce Petra Vel. byl obelstěn, spoután, načež mu katané kůži s těla za živa stáhli, aby jí později na buben upotřebili.

Když loupežné výpravy do území ruského bez přítrže se opakovaly, umínil si car Mikuláš I. takové hospodářství rázem zameziti. V zimě r. 1839—40 dal se gen. Perovský na pochod,

aby nepolepšitelné zbůjníky ztrestal. Vybráno k tomu účelu na 6000 mužstva různých zbraní, 2000 pomocné jízdy kyrgyzské a 10.000 velbloudů. Ale následkem krutých mrazů, jež se náhle dostavily, zahynuly $^2/_3$ všeho mužstva a pouze 1000 velbloudů vrátilo se zpět. Všechny nesmírné oběti nepřinesly žádaného prospěchu a chatrné ostatky bojovníků zmalátnělé mysli vracely se ke svým domovům.

Nezdar záměrů Mikuláše I. zdál se býti vhod anglickým diplomatům. Tehdejší politický jednatel britský v Heratu, major Todd odhodlal se poslati do Chivy jakéhosi Kazi, aby přátelské styky s Anglií upevnil a proti rozpínavým snahám Ruska pracoval. Později vypravil se za týmž účelem setník Abbot, ale zároveň měl k tomu působiti, aby byli zajatí Rusové na svobodu propuštěni. S osvobozenými hodlal se plnomocník vydati do Astrachaně, aby zase tam učinil rozklady o zadržených chivských karavanách. Abbot skutečně toho dosáhl, že byl do chanátu povolán ruský úředník, aby zjistil, kteří jeho rodáci tam v otroctví se zadržují. V poušti na pochodu ku Kaspickému moři byl anglický důstojník od zrádných průvodčí opuštěn, po té vrhli se na něho loupežníci a hrozně jej ztýrali. Teprve po nevýslovných útrapách se mu podařilo dosáhnouti ochrany v Astrachani.

Náhle se roznesla mylná zpráva, že setník byl skutečně na zpáteční jízdě zabit. Proto major Todd neváhal a bez průtahu vypravil poručíka Shakespeara, aby pohraniční neshody urovnal. V Petrohradě totiž stanoveno po nezdařené výpravě Perovského, ihned připraviti na odvetu nové vojsko, aby snad se nestali Chivanci příliš zpupnými. Dříve však než se zásoby doplnily a mužstvo se přihotovilo, snažil se chán předejíti hrozící pohromě.

Už v létě r. 1840 odeslal svého plnomocníka se 416 ruskými zajatci do jejich otčiny, zároveň přísně rozkázal, aby se v budoucnu do carského území žádné nájezdy nepodnikaly, aniž se odtamtud otroci od překupníků odebírali.

Chánovým plnomocníkem nebyl nikdo jiný než jmenovaný poručík Shakespear. Jemu byla svěřena těžká úloha všechny překážky smírné dohody odstraniti a petrohradské ministerstvo přiměti, aby vojsko, na pochod už přichystané, bylo odvoláno. Zajatci ochotně jsou vydáni a polekaný samovládce z Chivy dokonce velikomyslně nařídil, aby každému jednotlivci odevzdán

Obr. 32. Palác chivského chana.

(Dle Fr. Schwarze.)

byl dukát a náležitý počet velbloudů pro né se najal. Takto se mohli pohodlně vrátiti k rodnému krbu. Chán sobě pouze vyminoval, aby mu byla vystavena směnka, ověřená od britského jednatele v Heratu, která nabývala teprve pak platnosti, kdyby od Rusů nebyly na svobodu výměnou bez jakékoli náhrady propuštěny karavany, dávno od nich zadržené. Skakespear sám vedl zvláštní družinu 416 osob, mezi nimi bylo také mnoho žen

Obr. 33. Mohamed Rachim Chán, chán v Chivě.
(Dle F. Schwarze.)

a dětí, pouští k moři Kaspickému a odtamtud dále na sever do Orenburku. Jakmile zajatci k rodákům svým se vrátili, dovoleno také 640 Chivancům, aby s karavanami ku stanům svým pospíchali. Celkem prostřednictvím šlechetného anglického důstojníka, jehož zásluhy skutečně nikdy nebyly náležitou měrou oceněny, nabylo 1056 osob svobody.

Výhodného obratu ve smýšlení chánově hleděli využitkovati také Peršané a při té příležitosti se hned ukázalo, že Anglie nemůže se na trvalou převahu svého vlivu spoléhati. Šach žádal, aby jeho poddaní rovněž z otroctví chivského byli pro-

puštěni. Za tím účelem vypraven byl kapitán Conolly ke dvoru povolnějšího panovníka. Prostředkovatel byl sice přátelsky uvítán, ale jeho přání rozhodně odmítnuto. Důstojník následkem svého neúspěchu vypravil do Kabúlu posla s návrhem, aby otroci, z Iránu zavlečení, byli vykoupeni. Než věc byla vyřízena, podnikl Conolly cestu do Kokandu a Buchary, kdež však byl zavražděn.

Zatím důvěrnější poměr mezi Ruskem a Chivou dále se pěstoval, ale teprve r. 1842 plukovník Danilevský uzavřel první smlouvu obou zemí. Ještě za pobytu prostředníkova v hlavním městě chanátu zemřel Alláh Kuli. Po mnohých změnách na trůně prohlášen r. 1865 za vládce Said Muhamad Rahim, do jehož doby spadá úplné pokoření země a závislost její od Ruska. Podnět k rozhodnému kroku zavdali sami domorodci; podnikali pleny do oblastí ruských a stále popouzeli k odboji také nespokojené Kyrgyzy. (Obr. 33.)

3. Buchará.

Celkem možno říci, že všechna města v Turkestáně před příchodem Rusů dle jednoho základního vzoru byla stavěna. Středem jeho je hlavní náměstí, kdež se pořádá pravidelný trh nebo bazár. Nejbližší domy, k ústředí přiléhající, také k různým účelům řemeslným a prodejným jsou upraveny. Za obvodem veřejných těchto budov připojují se soukromé příbytky se zahradami. Kdežto první část vyznačuje se hlučností a šumem, druhá naopak jeví ráz tišiny a zamlklosti, neboť soukromý rodinný život proti cizímu vměšování nutno všemožně chrániti. Za přiléhajícími zahradami teprve nasypány hradby ze spraše a opatřeny branami.

Některá města jako Chiva, Kokand, Chodžent opatřena bývala dokonce dvojím pásmem hradebním. Na přirozeně nebo uměle vyvýšeném místě uvnitř městské zdi vystavěna citadella nebo urda, jež vlastními náspy a hradbami proti svému okolí odloučena. Panovník musil se často proti vlastnímu poddanému lidu brániti.

Spraš, jehož se používalo k opevnění, vyniká mnohými dobrými vlastnostmi. Když je vysušen, vyznačuje se tvrdostí jako kámen, přimíchá-li se k němu vody, stává se měkkým jako hlína. Od silných zdí odrážejí se nepřátelské kule, proto musel

býti útok vždy na brány podnikán a posledním při obraně největší péče se věnovala. Za dne bývaly vchody otevřeny, na noc se zavíraly a klíče odevzdány pod dozor samému náčelníku policie, jenž za ně životem svým ručil.

Sídlo emirovo leží na zakaspické dráze a děkuje za svůj rozkvět blahodárné vláze Zerafšánu. Týž před dávnými věky splýval s mohutným tokem Oxu, dnes však v písku a poušti se ztrácí.

Do města vede se voda průplavem Šach-rudem. Aby se zabezpečila nutná zásoba vláhy, vykopány na mnohých místech nádržky (hauzy), které arci při dlouho trvajícím suchu pravým semeništěm mnohých nemocí se stávají a proto na důtklivé rady lékařských a zdravotních kruhů ruských posledním časem se vypouštějí.

Druhá příčina rozmanitých místních chorob plyne z veliké stísněnosti staveb, k tomu se druží nesnesitelný letní žár, prach a bláto.

Prastará osada Bchora nebo Buchará dělí se na ruskou, nedaleko nádraží a starou, sartskou, vlastní město. První čítá na 3000 d., stará asi 80.000 d. Rozumí se, že Evropan dá přednost novému městu, kde se žije pohodlně, vzduch je čistý, ulice široké, náměstí pravidelné, do čtverce vyměřené. Hostince slušně zařízené jsou Evropa, Francie a Nová Buchará; v nich se žádá za pokoj $1^1/_2$—3 rub., za povoz 15 kop., na hodinu 60 kop. Slovanský bazár chová ve výkladě rozmanité ozdobné zboží v dosti hojném výběru; prodavači jsou hlavně Slováci z Uher.

Představil jsem se ruskému politickému jednateli, který mi slíbil opatřiti spolehlivého průvodčího. Týž se dostavil druhého dne už v 9 h. dop. Statný to muž, plný života, ale ani slova nerozuměl rusky. Hlavu zdobila bílá čalma, kabát (chalát) zhotoven z látky bavlněné s velikými žlutými a růžovými květy. Když jsme potkali nějaké jeho známé, představoval mne jako francouzského t. j. evropského doktora (ferengi duchtar). Použili jsme místní dráhy, nedávno (1902) na útraty samého emira dokončené, k výletu do starého města.

Průvodčí mne několikráte vybízel, abychom si najali faeton nebo arbu, žádosti jeho však nebylo vyhověno, poněvadž jsem si chtěl z blízka všechno prohlédnouti. Po obchůzce městem

tužba krásného druha byla zplněna a dovoleno mu blahosklonně z fiakru za jízdy zdraviti přátele, jež zahlédl. Panovalo tropické vedro a proto oddech právem si zasloužil; vedle toho se nesmí zapomínati, že orientálové na chůzi nejsou uvyklí a hodina volné procházky prohlašuje se za nesnesitelnou trýzeň.

Město zaujímá značný prostor a vnitřní čtvrt chráněna hradbami z nasypané hlíny v délce $11^1/_2$ v. a zaujímá plochu 622 desj. Poněvadž hradby nemají dnes žádného významu, můžete na mnohých místech pozorovati, jak obyvatelstvo z nakupených zásob bez závady odnáší a odváží stavební hmotu ku vlastním potřebám. Pro pohodlí obchodního ruchu zřízeno na 50 karavansarajů. Hlavní ozdobou města jsou vedle obchodníků studující, jichž se udává na 10.000, tak že každý osmý člověk vzdělává se na vysokých školách, což vydává krásné svědectví o vědychtivosti, kdyby tato nelpěla na stanovisku před půldruhým tisíciletím. Medresy jsou 103, z nich 4 za hlavní se uznávají; mešit se vypočítává přes 350 a kromě nich ještě 8 hlavních. Říkává se, že Buchará má svatyň, co dní do roka, zbožný mohamedán každého dne v jiné by se mohl modliti a než by svou pout dokonal, rok života svého by Alláhovi v obět přinesl.

V samém městě nechává se dosud 13 hřbitovů a marné byly rozklady ruských lékařů, aby se pro ně vykázalo místo mimo obvod města, jak toho zdravotní stav emirova sídla vymáhá. Ruch životní soustředěn v náměstí Registánu, jehož prostor téměř celý zaujat krámy, jídelnami a čajovnami (čaj-hane). Největší šum povstává, potkáte-li v úzké uličce vojsko aneb karavanu velbloudů, tu nevíte kam se uhnouti, neboť veřejné cesty bývají $1^1/_2$—$3^1/_2$ m. široké. Divíte se rozumnosti koní i velbloudů, že v takovém chumáči živých bytostí za všelikého křiku se neplaší. Na Registánu můžete se seznámiti téměř se všemi středoasijskými národnostmi, neboť obchodníci udržují čilé styky s Moskvou, Nižním Novgorodem, Varšavou, Indií, Afganistánem a Persií.

Neméně než 20 obchodních domů z Evropy uznalo za nutno jmenovati ve městě své ověřené zástupce. Zvláště se vyváží bavlna, vlna, jehněčí kůže (karakul barvy skořicové a černé jsou nejvzácnější), ovčí střívka, dováží se cukr a rozmanité látky bavlněné, křiklavých vzorků. Obrat obchodní ročně se

Obr. 34. Palác emira bucharského

(Dle F. Schwarze.)

udává na několik desítek millionů rublů. Jednotlivá řemesla i průmyslové odbory mají své oddíly a ulice. Někde se prodávají látky bavlněné, jinde plstěné, koberce vlněné, kožešiny, koňské postroje, čabraky a j.

Dříve se soustřeďoval ve městě také obchod s perskými koberci, nyní však veliké firmy evropské udržují přímé styky s Mešhedem, kde dávají dle potřeby také zálohy na vybrané, objednané vzorky.

Rozmanité starožitné předměty, drahé kameny s rytými hlavicemi dle způsobu řeckého, sošky, talismany a p. prodává žid Daud. Poněvadž je po věcech čilá poptávka, posledním časem mnoho padělků se do obchodu dostává.

Na Registáně vypíná se emirův zimní palác.

První dojem budovy je rozhodně mohutnější než na nás činí sídlo chivského chána. Svou polohou ovládá veškeré okolí, což obyvatelstvo dobře pociťuje. Hradby jsou objemnější a rovněž brána se vyznačuje statnějšími rozměry. Také široké schodiště, k hlavnímu vchodu do hradu vedoucí, nemálo k tomu přispívá, že se zevnější dojem stupňuje. Ale na venek nedá se upříti jakási zanedbanost celého druhdy vychvalovaného sídla. Před branou hemží se zástupy, které přicházejí, aby v bazáru své potřeby si nakoupili. (Obr. 34.)

Kdežto letní palác byl mi s největší ochotou otevřen, rovněž onen nedávno dostavený v ruské Buchaře, dovoleno zimní obydlí emirovo toliko zvenčí pozorovati a ponechati obraznosti volné pole k dohadům.

Na témž náměstí zří se hrobka Hazreti-išani-imlja, proslulá škola Mirarab s výbornými posluchárnami, dále medresa Ir-nazar, na jejíž výzdobu přispěla také značnou podporou carevna Kateřina II. Zamilovanou svatyní emirovou je Medžidi-kalym, kde vládce každého pátku vykonává předepsané dle koránu modlitby. Přístup však cizincům do mešity v tuto dobu bývá policií omezován.

Dle zelené kopule sluje modlitebna také Kok-kumbaz. Vedle vypíná se krásný štíhlý minaret do výšky 51·3 m., odkud sice se rozevírá velkolepá vyhlídka na moře domů i okolí, ale neblahou slávou slyne. S výše byly do hlubiny shazovány ženštiny, usvědčené ze smilstva a života nepořádného. (Obr. 35.)

Poslední poprava vykonána na místě v létech sedmdesatých minulého věku.

Smutný je pohled na vězení, kde v dusné, nízké místnosti mnoho zločinců, někteří i v železech byli spoutáni. Nešťastníci

Obr. 35. Minaret Mirarab v Buchaře.
(Dle F. Schwarze.)

žádali za podporu a také dozorci nastavovali ruku pro bakšiš za prokázanou ochotu.

Lázní mnoho v městě zřízeno; prohlédl jsem si jedny, jež byly dosti úpravné; oblíbena je v nich masáž. Jinak lázeňská místa z kalé pověsti se netěší, i bačiové bývaji povoláváni, aby hosty bavili.

Hojně navštěvován emirův letohrádek Širbudun, který je pro obecenstvo od 9. března do 1. dubna přístupný. Na útraty panovníkovy pořádají se v rozkošné zahradě u letohrádku národní slavnosti jarní „sagil“ nebo „sail“. Uvnitř vidíte samé ozdoby maurské, zvláště pěkně se vyjímají okrasy voštinové a bohatě prolamované stropy. Nábytek není téměř žádný, jenom někde položeny jsou rohože anebo sbaleny koberce. Pravého orientálského přepychu jsem nicméně postrádal. Na odchodu nabídli mi dvořané několik krásných broskví a musil jsem se podepsati do pamětní knihy. Nalezl jsem v ní pouze několik jmen z Evropy, poměrně nejčetněji zastoupeni byli Angličané. Rozumí se, že ruských záznamů bylo mnoho, ale ti se považují za domácí.

Tázal jsem se, nejsou-li v emirově paláci nějaké staré listiny a spisy uschovány. Odpověděli mi, že nyní archiv emirův jenom nejnovější zápisky obsahuje, starší knihy a úřední záznamy byly tajně před příchodem Rusů dopraveny do Heratu na afgánskou půdu. Přece se však udržuje pověst, že část starého archivu v některém zákoutí paláce se ukrývá. P. Nalivkin mi dokonce řekl, že nějaký rukopis z něho koupil jistý Angličan a odvezl jej domů.

U Nové Buchary dostaven druhý palác emirův, ale málo je oblíben, poněvadž prý příliš upomíná vkus evropský. Určen pro členy panovnických rodin, kdyby hlavní město emirátu navštívili.

Emirové zbudovali si společnou hrobku v Bagoutdinu, asi 10 v. od města vzdáleném. S hrobkou spojen je mužský klášter, jenž je přímo pod dozorem duchovního náčelníka v celé zemi (kazi kaljana). Ku slavnostním bohoslužbám, konaným u hrobky každého úterka, na tisíce zbožných návštěvníků přicházívá. Ve středu vyhrazeny pobožnosti pouze pro ženštiny.

Na místě Buchary už od nepamětných časů osady se připomínají. Obyvatelstvo později bylo osvěženo příchodem vystěhovalců z města Turkestánu, kteří se nejvíce soustředili kolem čtvrti Bejkundu. Proti tamějšímu vládci Abercimu, jenž byl od lidu samého zvolen, ale nehodným svého úřadu se ukázal, umluveno spiknutí a na trůn povolán turecký carevič Širkaver, a takto poskytnuta Turkům příležitost, aby se v Buchaře usadili. Ve své nadvládě udrželi se od stěhování národů až do 7. století, moc jejich zlomena příchodem Arabů (7.—9. stol.).

Obr. 36 Pohled na starý Samarkand

Tito nahrazeni slavnou periodou Sámánovců, za nichž země z velikého blahobytu se těšila. Po Timurovcích štěstí válečné naklonilo se k uzbeckým knížatům rodu Šejbanovců. Nejvíce památek po sobě zanechal Abdul chán, jehož jméno dosud s úctou od lidu se pronáší. R. 1784 strhli na sebe vládu Mangitovci, rovněž původu uzbeckého a jejich potomci pod správou ruskou dosud stínem své moci se uspokojují.

Už Napoleon I. hodlal přinutiti Rusko, aby jeho pomocí vyvrátil anglické panství v Indii. Obavy před podobným pochodem vzbuzovaly dlouho soupeřství mezi nejmocnějším státem na oceáně a držitelkou největší souvislé celiny starého světa. Dnes tento spor je odstraněn a oba soupeřové postupují v úplné shodě ve všech otázkách střední Asie se týkajících. Bude to trvale? Události bývají mocnější než nejslavnější smlouvy.

Car Mikuláš I. byl upozorněn na důležitost Buchary cestou anglického poručíka Burnesa r. 1832. Týž se vydal na západ z údolí kabúlského na staroslavné město Balch a k dolnímu toku Zerafšánu. Tehdy v chanátě bucharském despoticky vládl Nasrulla Bahadúr chán, děd to nynějšího panovníka. Poručík přijel do města emirova pouze jako soukromník, ale od vlády své byl hojně doporučen a bylo patrno, jaký význam se jeho jízdě do poříčí amu-darjinského přikládá. Jenom domluvám opatrných dvořanů lze přičítati, že mladý důstojník bez nesnází své poselství ukončiti a o svých zkušenostech roku 1834 podrobnou zprávu uveřejniti mohl.

Jakmile o tom car zvěděl, pomýšlel na podobné prostředky, aby Britsko neopanovalo pole bez nejmenší námahy. Do sídla Nasrullova odebíral se, přestrojen za mullu, ve službách ruských nejprve dr. Demaisons, aby nevzbudil nijaké pozornosti svého okolí a nikoho proti sobě nepopudil. Roku následujícího vydal se k údolí zerafšánskému jako prostý kozák plnomocník petrohradského dvora Vitkovič, aby vypátral, jaké záměry Angličané tam sledovali. R. 1836 gubernátor orenburský poslal emirovi dopis, aby s ním přátelské styky uzavřel. Nasrulla nemeškaje, vyslal do Petrohradu svého důvěrníka a oznámil tam vládě, že Anglie hodlá s jeho říší obchodní spojení navazovati.

Delší dobu se pozorovalo, že Anglie s Ruskem také na dvoře perského šacha zákulisní boj vedla, aby si u něho přednost zaručila. Britský vyslanec v Teheránu uznal r. 1838 za

prospěšno, vyslati plukovníka Stoddarta do Buchary, aby se přitiž učinila loupežným nájezdům na hranicích iránských, odkud mnoho obyvatelstva do otroctví bylo odvlečeno. Také se rozšiřovaly zprávy, že i někteří ruští obchodníci do zajetí upadli a k otrockým pracím byli přidržováni.

Plukovník byl při svém příchodu před branami slavnostně uvítán, ale brzo proti sobě popudil hněv domácího panovníka. Anglický důstojník vystupoval sebevědomě a nechtěl se podrobiti místnímu mravu. Jmenovitě pobouřil proti sobě mysl všech Bucharců, když si vyjel koňmo na hlavní náměstí Registán, což bylo považováno za výsadu samého emira. Také nechtěl sestoupiti s oře, když panovníka na ulici potkal. Když měl býti plukovník k audienci předpuštěn, stloukl vrchního obřadníka, ponévadž tento ho prohlížel, nemá-li u sebe nějaké zbraně ukryté a nemíní-li pána jeho zákeřně přepadnouti.

Angličan spoután a uvržen do podzemního vězení, kde byl držán po dva měsíce ve společnosti dvou zlodějů a vraha. Ve sklepení hemžilo se plno odporných zvířátek a hmyzu, jež byli pravidelně surovým masem krmeni, když žádní zajatci do jejich středu po provaze se nespustili. Protivná havěť týrala odsouzence, když si chtěl spánku dopřáti. Druhého dne přišel k Stoddartovi kat a oznámil mu emirův rozkaz, že má býti na místě popraven, nepřijme-li bez průtahu islám. Zmořený muž podrobil se na oko hrozbám, ale po dvou měsících prohlásil, že se opět ku křesťanství vrátil. Od policejního ředitele zvěděl, že původcem jeho zatknutí byl jakýsi Naib Abdul Zamut, který sloužil ve vojště indickém, ale pro rozmanité zločiny byl propuštěn. Týž obvinil plukovníka, že přišel do země jako vyzvědač. Později dosáhl důstojník na několik neděl u dvora milosti, avšak ještě dvakráte pocítil krutost žalářní temnoty. Posléze odveden do příbytku jmenovaného Naiba Abdula Zamuta.

R. 1838 poslal emir Mikuláši I. vzácné dary a prosil ho, aby carští horní inženýři zemi jeho prozkoumali. Dle přání bucharského samovládce vypravena následujícího jara k němu karavana, která však cíle svého nedosáhla, neboť na cestě byla přepadena od Kyrgyzů. Teprve na novou žádost Nasrullovu vydal se do jeho sídla Buteněv. Jemu uloženo ve spolku s Chanikovým a Lehmanem mimo jiné vymoci, aby byl Stoddart na svobodu propuštěn.

Poselstvo však bylo tentokráte velice chladně přijato. Angličanovi jako veliká milost dovoleno, aby bydlil u Buteněva. Později ani proti tomu bucharský emir ničeho nenamítal, aby se plukovník v průvodu ruského poselstva do své otčiny odebral. Ale Angličan s tím nebyl srozuměn, poněvadž od své vlády ještě neobdržel rozkazu, aby místo opustil.

Hlavní příčinu stálého kolísání emirova dlužno hledati v neúspěchu zbraní anglických v Afgánistánu. Ještě zamotanější jevily se poměry, když se roku 1840 objevili angličtí důstojníci Abbott, Shakespear a Conolly v Chivě. Poslednímu bylo uloženo, aby prozkoumal Kokandsko a dle možnosti hleděl zameziti postup Rusů do kotliny fergánské, což už tenkráte se očekávalo.

Mikuláš I. zabezpečiv si západní hranice v Evropě, jmenovitě v Povislí, mohl pomýšleti na rychlý postup na východním svém pomezí. Tím ovšem Britové byli v nemalé míře znepokojováni. Conolly na popud Stoddartův vydal se přímo do tábora Nasrullova, aby jej přemluvil ku spolku s knížaty uzbeckými proti postupu carských vojsk.

Druzí přátelé Conollyovi zrazovali od takového jednání, že by mohlo přivoditi neblahé následky. Bucharský panovník, zvěděv o úmyslech příchozího prostředníka, ihned vydal rozkaz, aby byl v příbytku Zamutově zatčen.

Samovládce nad dolním Zerafšánem vývojem událostí uváděn byl na myšlenku, že jeho država za hranicemi neobyčejného významu si dobyla, když tak veliké říše jako Anglie a Rusko o jeho přízeň se ucházejí. Proto také ruské poselstvo v nemilosti ze země bylo propuštěno. Zatím se odehrávaly důležité události v Afgánistáně, jež také dále k severu stín svůj vrhaly.

Britové podporovali v této zemi Šud-šacha proti Dost-Mohamedovi, jenž velikých zásluh o blahobyt země si získal a pro své duševní nadání u sousedů svých nemalé vážnosti požíval. Vypraveno proti němu na 54000 mužů pod vedením Johna Keana, jiný oddíl svěřen gen. Simpsonovi; oba měli postupovati proti Kandaharu. Třetí velitel Wade zamířil průsmyky chajberskými proti samému hlavnímu městu Kabúlu. Z počátku štěstí válečné výbojcům bylo příznivo, ale později docela se od nich odvrátilo.

Proti posádce v Kabúlu 2. listopadu 1841 podníceno bylo povstání, při kterém všichni Britové v městě porubáni a také vojsko jejich, v táboře před branami rozložené, přinuceno k ústupu. Pochod, z počátku ještě v pořádku udržovaný, později proměnil se ve zmatený útěk, jmenovitě po hrozných porážkách v průsmyku churd-kabúlském. Z celé výpravy za kruté zimy v lednu 1842 dostal se pouze těžce raněný dr. Brydon do Dželáláhádu. Hroznějšího neúspěchu ani nejhorší škarohlídci nemohli předvídati.

Tyto příhody, které na samých hranicích Bucharska se odehrávaly, neobyčejně podněcovaly sebedůvěru emirovu a jakkoliv bylo mu domlouváno ode všech sousedních mohamedánských panovníků, ano i od samého sultána v Cařihradě, aby šetřil mezinárodních práv, nedbal toho. Na jeho rozkaz byli Stoddart a Conolly 24. června 1842 popraveni jako zvědové.

Dlouho se nevědělo nic určitého o skonu obou nešťastníků, až zažádal setník Grover, důvěrný přítel Stoddartův, aby mu vláda anglická vydala ochranný list. Chtěl se na samém místě přesvědčiti o osudu milovaného druha.

Tu se nabídl bývalý israelita, později křesťan, dr. Wolff, který už r. 1831 jako misionář v Buchaře prodléval, že opět se do krajin těchto vypraví, budou-li mu cestovní výlohy hrazeny. Opatřil si doporučující listy od cařihradského sultána a od jiných vynikajících osobností a byl posléze od bucharského emira dobře přijat.

Prostřednictvím Abdula Zamuta oznámeno dru Wolffovi, proč byli oba Britové Conolly a Stoddart k smrti odsouzeni.

Jakmile misionář určité zprávy o provedené popravě zaslechl, chtěl ihned odejeti a doporučoval pouze, aby mu přidělen byl nějaký vyslanec, který by prosil anglickou vládu za odpuštění. Také se namáhal, aby někteří Rusové, držení v Buchaře jako zajatci v otroctví, na svobodu propuštěni byli. Jeho odjezdu však pod rozmanitými záminkami činěny překážky. Zvláště se namáhal Abdul Zamut, v jehož domě dr. Wolff byl ubytován, aby na něm co nejvíce peněz vymámil a stejným způsobem smrt mu přivodil, jako oběma anglickým důstojníkům.

Nicméně smělému cestujícímu přece se posléze podařilo, že mu bylo dáno svolení k návratu. Několikráte opětovány pokusy, aby byl oloupen, zavražděn, otráven, všelikým těmto úkla-

dům však dovedl zdárně čeliti a dosáhl r. 1845 šťastně anglických břehů.

Jakkoliv Britanie popravou svých důstojníků v Bucharé nesmírně byla na své národní cti dotčena, přece nepodnikla později nijakých kroků, aby vinníci v hlavním městě Nasrullově dle práva k odpovědnosti byli pohnáni. Ministerstvo královny Viktorie musilo úplně pustiti se zřetele krajiny severněji od Hindukuše a Chorasánu rozložené a uspokojiti se, aby zamezilo vznik nějaké mocné říše v Afgánistáně nebo v Persii. Neboť v obou těchto zemích na nějaký čas slovo ruských plnomocníků silně se uplatňovalo. Podobalo se dokonce, že převahou svou na vysočině iránské Rusko dokonce bude ohrožovati panství indické.

Jmenovitě obavy britské nemálo byly odůvodňovány úspěchy podporučíka Vitkoviče, dobrého diplomata. Tento dokazoval afgánskému emirovi Dostu Mohamedovi, že by bylo výhodné pro něho, aby vstoupil v přátelský svazek s Ruskem a sliboval mu dokonce podporu vojenskou proti indickým Sikhům. O Persii nemusí emir chovati žádných obav, neboť car nedopustí, aby se osmělil šach své území rozšiřovati na úkor Afgánistánu. Panovníku kabúlskému byla poskytnuta peněžitá podpora a značné obnosy rozdány také náčelníkům Kandaharu s podmínkou, aby vystoupili výbojně proti důležitému Heratu. O město toto vedl se dlouhý spor mezi Afgánci a Peršany a dosud se prohlašuje za pravý klíč k požehnaným nížinám indickým pro každého, kdo se k nim od západu nebo severu přibližuje.

Vláda petrohradská však v rozhodném okamžiku, kdy měla skutky osvědčiti vážnost svých slov, ukázala se za výhodných okolností málo rozhodnou. Když se anglické loďstvo objevilo v Perském zálivě a pohrozilo, že mužstvo jeho vystoupí na břeh, šach dal se tím zastrašiti, vojsko proti Heratu vyslané odvolal a počal vyjednávati o smír. Ježto se mu nedostalo žádné podpory, od Petrohradu mu nedávno nabízené, donucen podepsati pro sebe ponižující podmínky dohody a vydati dokonce Herat vlivu Anglie. Ani hrozných porážek v území afgánském se od Rusů nepoužilo, aby nadvláda v Bucharé byla zaručena a mnohý zpupný čin tamního emira po zásluze byl ztrestán.

Zatím Britové vypravili r. 1842 proti Afgáncům nové pluky, aby na nich vzali krutou pomstu. Při tom spálena Gazna

a všechno její obyvatelstvo porubáno, v Kabúlu vztyčen za zpěvu národní písně anglické prapor královny Viktorie.

Ještě jednou naskytla se vhodná příležitost Rusku, aby přes Bucharu rozšířilo k jihu svou moc, když afgánský emir Šir Alí r. 1878 slavnostně přijal jeho poselstvo, vedené gen. Stolětovým a odepřel přijmouti plnomocníky britské. Carství však po kongrese berlínském k válce nebylo připraveno a prohlásilo proto, že Afgánistán mimo obor jeho zájmů se nalézá. Toto stanovisko se uchovalo i po výpravě japonské; jenom obchodní svobodu si Rusové v zemi vyhradili.

Za to celá severní větší polovice Persie připočtena k jejich dobru.

4. Samarkand.

Údolí Zerafšánu dále od Buchary na východ málo mění svůj ráz. Osady dosti hustě se střídají, vzdělané polnosti a svěží zeleň stromoví dávají svědectví o dostatku vláhy a výživných částkách půdy. Spějeme přes Katty-kurgan do někdejšího sídla Timurova. Toto se rozkládá ve výši téměř 719 m. nad m. a proto také podnebí za letního období neochabuje tou měrou čivy jako v nížině turánské. Roční průměrná teplota dosahuje + 13° C, v lednu klesá na 0° C, v červenci vystupuje na 26° C. Mráz někdy stlačí rtuť na — 20° C, kdežto ve stínu úpal sluneční ji zdvíhá až ku 37·2° C. Srážek ročně se zaznamenává na 300 mm., nejvíce se dostavují v měsíci březnu a dubnu. V létě mračna jenom výjimkou oblohu zahalují. Ovocné stromoví k rozpuku květů svých dospívá počátkem března.

Ostře od sebe se rozlišuje ruská nová a sartská stará polovice; v první se počítá na 15.000, v druhé na 40.000 d., menšina se ukazuje v nadějném rozvoji, většina představuje obraz úpadku a trpného rozkladu. (Obr. 36.)

Ruská čtvrt, založena r. 1871, vyznačuje se širokými ulicemi, jež se halí do příjemného stínu pečlivě chráněných stromoradí. Obě čtvrti od sebe odděluje krásný a rozsáhlý sad Abramovský. V jednotlivých parcích, nemalou péčí státu a obce udržovaných, pěstují se rozmanité druhy stromoví, mnohdy zajímavých. Z jehličnatých naleznete tu v četných jedincích: Mamutí strom nebo sequoiu, původně pouze v Kalifornii se dařící, (Wellingtonia gigantea), vzácné druhy borovic, (Pinus excelsa a

halepensis, ušlechtilá a východní bor.), cypřiše pyramidální a lawsoniana, poslední rovněž z Kalifornie do evropských zahrad v druhé polovici minulého století rozšířený. Z Japonska uvedený do sadů ginkgo (G. biloba), v říši vycházejícího slunce a v Číně za posvátný považovaný a proto u chrámů pěstovaný, daří se v několika exemplářích. Tis červený (Taxus bacata), u nás rychle vymírající, jalovec virginský (Juniperus virginiana) ze sev. Ameriky a modřín evropský (Larix europea) dosud za sporé vzácnosti v údolí zerafšánském se pokládají. Z listnatého stromoví naleznete v sadech Paulownii (P. imperialis), jež v zahradě gubernátorově pečlivě se ošetřuje a tolikéž z Japonska byla objednána. Pro nádherné květy, tulipánovým podobné, zaveden lilijovník (Liriodendron tulipifera) a činěny pokusy, aby se hořké kůry jeho užívalo jako léku proti zimnici, často v okolí města zemědělce sužující. K účelům lékařským zasazena na zkoušku slíva — Prunus laurocerasus, v Malé Asii divoce rozšířená, poněvadž z listů destillovaná voda v sobě obsahuje kyanovodík. Naše Královská obora v Praze má sice bohatší výběr stromoví, ale nesmíme zapomenouti, že sady samarkandské sotva třicet let se pěstují a zušlechťují, kdežto naše oblíbené procházky už za času Rudolfa II. byly uznávány za přední ozdobu jeho císařského sídla (1576—1612).

V městě provozuje se čilý obchod čajem, cukrem, vínem, lihovinami, dřívím i petrolejem, ale hlavní památnosti a přitažlivost pro cizinu najdeme v starém, sartském městě. Procházíme se po ulicích, kde hrozný Timur své světoborné záměry osnoval.

Dle pověsti město založeno perským cařem Kajkausem asi 3000 let před Kr. Lid si vypravuje, že základ k slavné osadě dal Afrosiáb, který nejméně 1000 l. dříve než Kajkaus osudy kraje všeho řídil. V 4. stol. př. Kr. pronikl do země Alexandr Vel. a s ním také vlastní dějiny se počínají. Arabové vládu svou do města prý uvedli pod náčelnictvím Šamarovým a dle toho počalo se i jmenovati. Timur vybral si je za své sídlo r. 1369 a nešetřil práce ani prostředků, aby je vyzdobil divy umění stavitelského, z nichž některé dosud se uchovávají a odborníky v nadšení uvádějí.

Na sta i tisíce pracovníků a umělců ze všech končin rozsáhlé říše bylo svoláváno, aby zakládali překrásné sady s veliko-

lepými paláci, budovali mešity a školy, dosud svědčící o neobyčejném vkusu uměleckém jejich původce. Dle popisu kastilského vyslance, ode dvora Jindřicha III., v městě žilo na 150 000 ob. Timur velice miloval princeznu Tuman-Aku a na její prosby mnohé vzácné stavby prováděny. Jí ku poctě zbudována mešita, dle ní zvaná. (Viz obr. 38.) Místo dvanácti sadů, upravených v podobě 12 znamení zvěrokruhu od jeho předchůdců, zařízen jediný, pojmenovaný „rajský“ — (bagi-begišt). Ještě nádhernější byla „zahrada severu“, (bagi šimal), v jejímž středu vystaven palác, aby ve sváteční dny dvořanstvo a vybraní hosté mohli se rozličnými hrami potěšiti. Mramor na stavbu byl dopravován z Tavrizu, stěny byly vyzdobeny freskovými malbami, jinde na okrasu posloužil alabastr. Palác odevzdán darem jedné z žen hrůzovládce, zvané Begchisi-sultánkou.

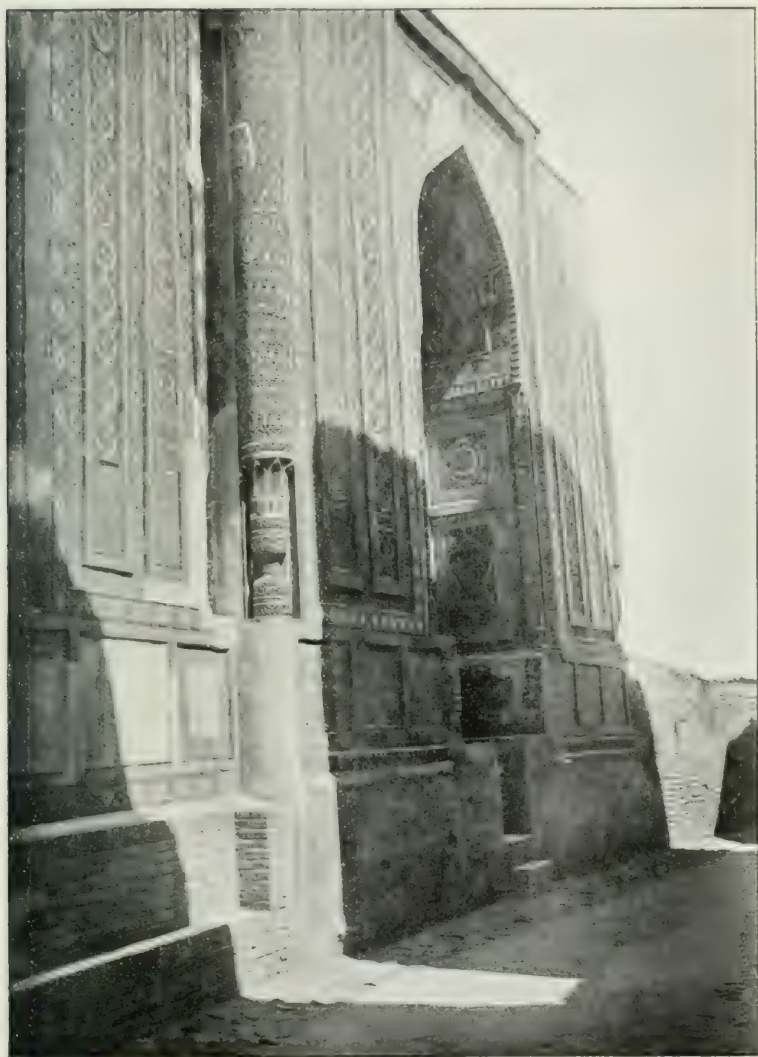
Aby poselstva, jež ze všech končin světa do města se sjížděla, mohla důstojně býti uvítána, zbudován palác Talari-Timur, v němž panovník, sedě na kameni „kok taš“ zvaném, vstupující přijímal. Zříceniny této stavby použito dnes za dělostřelecké skladiště. Tak přechází sláva světa.

Mešita „Tillja kari“ zbudována r. 1618 nákladem Jalangtuše-Bagadúra, pro nádheru svou jmenovala se „zlatou, dukátovou“ modlitebnou, (tillja-zlatý peníz). Stěny byly vyzdobeny vzorci pestrých barev, jejichž živost ještě ani dnes nezanikla. Po obou stranách průčelné stěny vypínají se štíhlé minarety, pod hlavním vchodem vedou tři široké vchody na dvůr. Kolem nádvoří zřízeny světničky pro studující a učené mully. Sama mešita ozdobena vysokou kupolí. (Obr. 39.)

Vnuk Timurův, Ulug beg, proslavil své jméno mešitou, která však není tak dobře před časovou poruchou uchována jako druhé sousední. Její kupoly se sesuly a také komnaty pro studující hlodajícímu nečasu neodolaly. K náměstí obrácené průčelí okrášleno obloukem ohromné výšky a dvěma pobočnými minarety. Velice vkusně vyjímají se polévané cihly, jichž použito na výzdobu. Stavba dokončena r. 1434. Sotva po patnácti létech (1449) pověšena hlava nešťastného původce jejího na průčelné stěně po zdařilé vzpouře, kterou provedl vlastní syn popraveného Abdullatif. Nápis nad hlavním vchodem z části zmizel a zněl v překladě:

Obr. 37. Náměstí Registan v Samarkandě.

Obr. 38. Tuman-oka v Samarkandě.

Tato budova má býti známa jako nejvelkolepější
A nejmohutnější mezi všemi na světě,
Nejdokonalejší ze všech uměleckých staveb.
Označuje základy posvátných věd
A vede na cestu ku spasení
V ní žijící muže šariatu a fetvy. (rozhodnutí ve sporných
otázkách právnických).

Proto bylo toto veliké obydlí pojmenováno:

„Učenci tuto žijí.“

V nápise udán rok hedžry 820.

Proti mešitě nešťastného vnuka Timurova kynou nám zbytky školy Šir-daru, jež pochází z r. 1616. Nad průčelím spatříte perský znak, lva a slunce, provedený polévanými cihlami barvy žluté a modré. Dle toho pojmenována budova „šir-dar“ t. j. lva nesoucí. Také ostatní plocha průčelná bohaté ozdobena cihlami barvy modré, zelené, bílé a červené. Přese všechnu tuto pestrost jeví se v celku ladnost obrazcových tvarů. Divno věru, že tak nápadně se uznává převaha šiitské vzdělanosti.

Vchod zvěčněn vzletnou básní perskou:

„Emir, bohatýr náš Jalangtuš aj!
Jazyk, jenž zná jeho jas, všem vzácný,
Vychváliti — slaví se jak perla.

Takou školu založil on v městě,
Výsostí že její zem se v nebi chlubí.

V několika rocích nedoletí
Žádný ocel ducha, v smělosti byť
Peruť svou i z míry přepínal snad,
Do vrcholku budovy věd vážných.

V několika věcích (karn = 36 let) nevzchopí se
Žádný borec ducha (šarif-zápasník t. j. studující)
v nadšení svém
Stavitel když oblouk k věžím značil,
V úžasu svém, krásou díla jato,
Nebe měsíc hryzlo jak by palec.

Jalangtuš Bachadúr byl mu strůjcem,
Proto rok je památné to stavby,
Jalangtuš Bachadúr zván mu ke cti.

(Letopočet dle perských písmen: Ja = 10, l = 30, n = 50, g = 20, t = 400, u = 6, š = 300, b = 2, ch = 5, a = 1, d = 4, r = 200, úhrnem 1028 hedžry.)

Štědrosti hle panovníka toho,
Dokončena budova nám vzácná,
Vysoká tak, plejádky, (souhvězdí kuřátek), že couvly
Krok zpět v žasu, pak se zastavily.
Čtyři oblouky, toť světa strany,
Všehomíra podporou se staly.
Budova aj skvoucí, velevzácná,
Obydlím je mužům slova znalým, (učeným).
Provedena milostí išana,
Saida, (po otci i po matce potomka prorokova),
pravého to, vznešeného
Hodžy Hašima, zde pohřbeného (v medrese),
Tak mocného, že dle přání jeho
Svit dne ve své záři vzejde,
Květinky t ·, že od její vůně
Mošus zaměnil se v ambru náhle.
Milostí tu světce přemocného,
Jež se bez odporu všem rovnala,
Zvést se nesla k Mohamedu světci
A to k Valijovi, jak vnuknutí:
»Oblouk zbuduj z kamene jen smělý,
Jak obočí milenky tvé krásné,
Tak důstojný jak rov posvátný nám.“
Kameny tu do oblouku tesal,
Jak by duhu v záři napodobil.
Též tři druhé, (oblouky), v pevný šik pak sepial.
Spojení slov značí rok ti přesně:
„Kámen stav jen do výklenku světce.“

(Perské písmeny posledního řádku označují rok 1045 hedžry).

Prach jsem ze psí stopy od Dagbitu (Dagbit, vesnice 10 km. od Samarkandu vzdálená).

Hasan ubožák jsem Samarkande“, (t. j. básník; mohamedánští spisovatelé zmiňují se o sobě jenom s pohrdáním).

V krámech nedaleko těchto památek můžete si nakoupiti rozmanitých starožitností. Vláda ruská sice vývoz jejich zakázala, ale tohoto příkazu se málo dbá. Celé památné desky s nápisy ze stěny byly vypáčeny a do ciziny vyvezeny. (Obr. 37.)

V nevelikė vzdálenosti od Registánu vede nás průvodčí ku svatyni Bibi Chanymy, vystavené ku poctě jiné ženy Timurovy, zvané Saraj-Mulk-Chanym.

Ukazují se vám toliko zříceniny, ale i ty výmluvnými slovy vypravují o své někdejší kráse. Druhdy připojen býval k budově ohromný dvůr, celý vydlážděný mramorem. Nápis na vysoké škole stejného jména hlásá: „Svět je hodina, proto se vyzbrojte trpělivostí.“

Staré město Afrosiab, dnes docela opuštěné, může se pochlubiti svéráznou památkou, mešitou Šachá-zindou. Zvláště nás překvapuje svěžest barev polévaných cihel, jimiž vkusně a pečlivě stěny bývaly obloženy. Dnes ovšem tu a tam porucha dojem kazí. Ani dlouhý čas, ani žhoucí paprsky slunce nedovedly rozrušiti stalost barev, zdá se, jakoby cihly včera byly z pece vyňaty. Základ ku stavbě byl položen od samého Timura ku poctě Kasyma Ibn-Abbasa, který si získal největších zásluh o rozšíření islámu v Samarkandě.

K prvotní budově později připojeno postupně ještě deset jiných, všechny se řadí k sobě na mírném svahu v délce 60 m. V přístavbách uloženy namnoze ostatky vrstevníků a milostníků Timurových. Po levé straně u vchodu vypíná se vlastní mešita, která velice utrpěla posledním časem nařízenou opravou. Stavba sice před sesutím zachráněna, ale zaplatila to svou ladnou krásou. Vedle svatyně se rozkládající letní modlitebna chráněna před slunečními žhoucími paprsky plstěnými závěsy a rohožemi. Vystoupíme-li dále za skupinu přístavků po několika schodech cihlových, spatříme čtyři kapličky. Dvě z nich, které se nám představují v rouše zuboženém, postaveny nad zetlelými kostmi dvou sester světovládného Timura i jejich rodin.

Po pravici odpočívají jeho dcera a první vezír emir Hasan-Bogadúr. Ještě dále se ubírajíce, přijdeme do komnaty, kde na podstavcích položeny dva korány, jeden z nich je opis onoho, nad nímž kdysi byl ubit chalif Osman. Původní opis koránu onoho vyložen ve veřejné knihovně v Taškentě. Za komnatou, pro korán upravenou, vstupujeme do malé mešity, v níž odpočívá tělo Kasym Ibn-Abbasovo ve zvláštním výklenku, zakrytém dřevěnou vyřezávanou mřížkou. Dále ukazuje nám průvodce rozvaliny okrouhlé budovy bez střechy; dle Evarnického dlužno v rozmetaném zdivu spatřovati bývalou hlavní mešitu Šach-zindy. Za nimi pak šíří se před zrakem naším smutné, šedé rumiště starého Afrosiábu.

V okolí Samarkandu dlužno se zmíniti ještě o svatyni Chodže-Achrara, postavené asi před 400 l., zároveň s mohylou světcovou. K ní se připojuje vysoká škola Nadira Divana bega, na které upevněn nápis: „Za času mocného sultána, Imáma Kully Chána, z dynastie Aštarchánovců, náboženského náčelníka, chakana, syna chakanova, císaře císařů, do nebes vychvalovaného vůdce, kterému za vrátného sloužiti jenom Džemšid (bájeslovný vládce Iránu, jehož skutky v básni Šach naméh se velebí), by byl hoden, zbudována tato nádherná budova. Této umělecké práci za kazatelnu (minbar, vyvýšené místo v mešitě, kde čte imám výňatky z koránu-chutha), hodí se devět zpět se vracejících nebes, (tak se rozděluje obloha nebeská). Její základy spočívají na hřbetu ryby, (dle orientálské pověsti drží obrovská ryba býka nad vodami oceánu a na rozích býkových spočívá naše země). Její výška sahá až k zářícímu měsíci. Na rozkaz vysoce postaveného a spravedlivého Nadira Bega Togasa (příbuzného chánova), ode všech známých vysoce váženého — podobného správce nikdo nepoznal — pod těchto devět kupolí s modrou oponou (nebem), abych určil a zaznamenal rok založení, spěchal jsem v myšlenkách. Z milosti správcovy, jehož štěstěna vždy svěží je a z vnuknutí světce Chodže Achrara, seznal jsem, jak označiti rok stavby, (totiž): „Místo z milosti boží“ (t. j. 1040 dle hedžry; číslo označeno perskými písmeny závěrečného hesla).

Z nápisu lze poznati, jak si libují domácí básníci i stavitelé v přehnaných výrazech; sloh se nám zdá nechutný, ale úplně odpovídá východní obrazotvornosti.

Světové pověsti se těší náhrobek Tamerlanův, zvaný „mohylou velitelovou“ (gur emir). Mohamedánští učenci ujišťují, že stavba její dokončena už dlouho před skonem světoborcovým a řadí ji ku předním ozdobám stavitelského umění v celé Asii. (Obr. 40).

Nad středem mausolea zdvíhá se velikolepá kupole, okrášlená květinovými vzorky. Vnitřek rozdělen ve dvě části, hořejší a spodní. Ve svrchní urovnáno vedle sebe devět náhrobních kamenů, mezi nimi první místo zaujímá onen samého Timura. Vytesán ze vzácného nefritu, temně zelené barvy a skládá se ze dvou polovic, pečlivě k sobě přihlazených. Nápisy na ploše nefritové obsahují rodokmen nejen původce hrobky, ale

i Džingischánův, vypravování o tom, jak Alankuva, matka prvního, pocítila v luně svém účinky paprsků slunečních a den smrti nejmocnějšího vládce středoasijského (807 hedžry, 14 dne měsíce šaobana).

O náhrobním kameni celá literatura vědecká se vyvinula, neboť podobného vůbec na světě nenalézáme a cena jeho se nedá ani přibližně stanoviti. Původně prý byla deska celistvá. Pověst vypravuje, jak ji zloději chtěli ukradnouti, toužíce po ohromných pokladech uvnitř ukrytých. Když těžké břímě na arbu nakládali, upadl kámen a rozbil se. Dle druhého výkladu perský šach Nadir vyslal tajně své lidi, aby mu památný příkrov do Iránu dopravili, při čemž se balvan přerazil.

Dle domněnky proslulého ruského geologa J. V. Muškétova lomy, odkud mohl býti kámen na místo dopraven, dlužno hledati v pohoří Kven-lunu, v provincii čínské Chotanu. V době předhistorické upotřebovalo se malých úlomků nefritových pro výrobu mlatů, sekerek a jiných nástrojů nebo zbraní.

Stěny hrobky dole obloženy marockým alabastrem, střední plocha jejich vyplněna výňatky z koránu a rozmanitými geometrickými vzorky, též na žebrech klenby provedeny vkusné arabesky. Za dlažbu upotřebeno mramoru. Dolejší oddíl kobky je vlastní hrobkou panovníkovou a jeho nejbližšího pokrevenstva. Desky ve sklepení i s nápisy souhlasí úplně s těmi, jež se nahoře mohou čísti.

Schody dolů vedoucí jsou vlhké a skluzké, nutno po nich velice opatrně sestupovati. Celý dojem při vší zanikající, ponuré nádheře a úslužnosti zamlklých išanů, kolem stojících nebo na bobku sedících, je tísnivý.

Za doby letních žárů uchylují se možnější obyvatelé z města Timurovců do Gurimoru. Výletní a zároveň léčebné zátiší ukrývá se v horské úžlabině, ve vzdálenosti 40 verst od Samarkandu. Posílají se tam na zotavenou i vojíni, proto se v dědině dočasně zřizuje nemocnice a je též o lékařskou pomoc postaráno. Pro návštěvu možno si najmouti kočár (izvoščika) aneb méně pohodlnou, avšak levnější arbu

Pro všeobecné dojmy nesmíme zapomenouti na soukromé poslání, které jsme si dobrovolně uložili. Už v létech devadesátých minulého věku vyskytovaly se občasně v novinách zprávy, že v Samarkandě se chovají nějaké české památky, jež byly do

těchto vzdálených končin odvezeny z Moravy za zhoubného mongolského vpádu.

Dotazoval jsem se po věci na rozmanitých místech a použil také ochoty G. Eima, bývalého dopisovatele „Národních Listů“ ve Vídni, aby se vynasnažil vypátrati, co na pověstech pravdy. Určité odpovědi odnikud nepřicházely. Mluvil jsem o zvěstech také s presidentem České akademie císaře Františka Josefa I. pro vědy a slovesnost, stav. r. Hlávkou, ten však projevoval mnohé pochyby o jejich pravdivosti. Pronesl se, že by byla akademie ochotna v otázce náležité kroky učiniti, kdyby se jí dostalo přesné záruky, že se české rukopisy nebo jiné památky v Samarkandě chovají anebo snad jinam z města tajně byly dopraveny. Poněvadž však z druhých mnohých stran i písemně se potvrzovalo, že v bývalém sídle Timurově nějaké české památky z doby tatarského nájezdu na žírné lány moravské r. 1241 jsou uloženy, umínil jsem si, že při vhodné příležitosti, která se mi naskytla druhou cestou do nitra asijského, také mimochodem na spornou otázku posvítím. Z Čech žádné doporučenky jsem si nevymáhal, aby se zbytečně o záhadě nepsalo a nepřátelům českého jména po případě se nezavdávala příležitost k úsměšným poznámkám.

V Tiflise obdržel jsem doporučující dopisy prostřednictvím prof. V. Rakušana a řed. gymnasia J. Drbohlava na některé vlivné osobnosti v Taškentě a Samarkandě, abych si zjednal přístup k archivům. Byl jsem přijat u gubernátora, gen. J. Meběvského, jemuž jsem vysvětlil, že přicházím jako osoba soukromá a teprve nalezne-li se něco, že si náležité doklady úřední opatřím. Generál ochotně slíbil, že dá věc vyšetřiti a že mne o výsledku uvědomí.

Pokud se úředně pátralo, sám také soukromě u vetešníků prohlížel jsem starožitnosti, abych něco objevil. Nalezl jsem u nich mnoho knih ruských, francouzských, anglických, německých i vlašských, ale po čem jsem se dotazoval, nic nepřišlo pod ruku.

Seznámil jsem se ve městě s několika Čechy. P. Šediva měl dozor na hudební nástroje všech vojenských kapel v Turkestáně. „Kdyby se všichni Češi, co jich jenom v Asii roztroušeno, do své vlasti vrátili, ani by se v ní nemohli směstnati,“ připomenul polo žertem, polo vážně. „V Turkestáně kapelníci

vesměs až na jediného Němce, jsou naši krajané, znám se s nimi osobně, poněvadž každoročně aspoň dvakráte objíždím vojenské posádky, abych nutné opravy u hudebních nástrojů opatřil.“

P. Bula byl vlastně Slovák z Uher, ale na jeho řeči málo jste pozorovali odchylek od české výslovnosti. Zařídil si galanterní obchod „Slovanský bazár“, v němž jeho pomocníci rovněž pocházeli ze Slovače. Stěžoval si na nezřízenou soutěž Arménů. „Žid aspoň nechá člověka žíti, ale Armén bez milosti svého konkurenta ničí.“ Oba bazáry v Buchaře a Samarkandě jsou v obchodním spojení.

P. Berger byl zámečnickým mistrem a dobře se mu vedlo; jeho tchýně, pocházející z Berouna, dvakráte procestovala celou Sibiř, navštívila Vladivostok, odkud po moři se vrátila do Odésy. Dotazoval jsem se po vedlejším účelu svého zájezdu do poříčí Zerafšánu, ale všude jenom hluchá ozvěna se rozléhala. S prohlídkou památností městských a vycházek vyplněno bylo několik dní, než opět se dostavil policejní ředitel M. D. Levšin do bytu, aby mně oznámil, že mám přijíti k Jeho „prevoschoditělstvu“ (Excellenci). Správce gubernie, opět laskavě mne uvítav, sdělil se mnou, že se vynasnažil přání mému vyhověti, dal prohledati vojenský i městský archiv, leč bez výsledku. V dalším hovoru se mluvilo o pracích zavodňovacích, jmenovitě na Hladové stepi. Zmínil jsem se, že od mé poslední návštěvy v Samarkandě některé desky s arabskými nápisy na veřejných budovách zmizely. Výsledek návštěvy u gubernátora byl, — že se zostřil zákaz o prodeji a vývozu starožitností.

V Tiflise obdržel jsem doporučující list od šejcha ul islámа, vyznání šiitského na přední obchodní dům perský J. S. Rizajeva v Samarkandě pro vývoz čaje, aby se také v těchto kruzích pátralo, není-li nic povědomo o podobných památkách z Evropy pocházejících. Po mém přání učiněny sice mezi šiitskými stoupenci o věci dotazy, ale bez výsledku. Bylo mi řečeno, že Arméni nabízejí velikou peněžitou odměnu, kdyby se nalezl ztracený rukopis jejich nejstaršího dějepisu, ale dosud ani lákavá odměna neukázala se dosti mocnou vzpruhou, aby pohřešované dílo se objevilo.

Náhodou jsem se seznámil s prof. v. v., V. J. Vygdinovým, který mi opatřil adresy soukromých sběratelů rukopisu. K jed-

nomu z nich, kyrgyzskému advokátu, byl jsem uveden od syna Vygdinova.

Hostitel mi ukazoval několik rukopisů kyrgyzských, sartských a perských, dále však sbírky jeho nesahaly. Stejný výsledek měla také návštěva u p. Nalivkina, který chystal některé ukázky domácí literatury do tisku. Vzdaloval jsem se z bývalého sídla Timurovců úplně přesvědčen, že zprávy o nějakých českých památkách v jeho sbírkách zakládají se na liché domněnce.

5. Z Taškentu do Kazalinska.

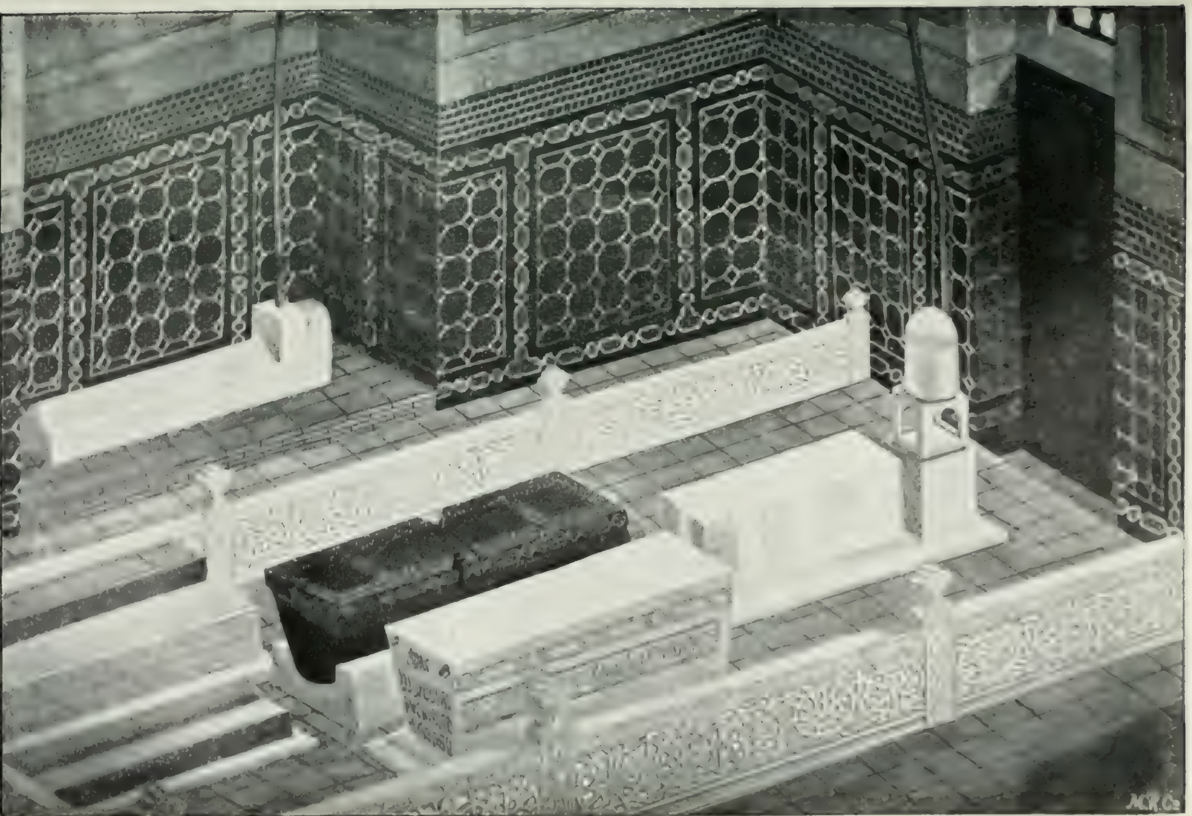
Dále k východu od poříčí Zerafšánu nabývá kraj opět stepního rázu. Občasný nedostatek vláhy pociťuje se jmenovitě na rozsáhlé Hladové stepi, jež se podél levého břehu Syr-darje šíří. Protata železnou drahou počíná se zvolna zalidňovati a přijímati ruské osadníky. Zavodňovací práce nepokračují však takovým způsobem, jak bylo původně rozpočteno a jak toho prospěch vládnoucího národa vymáhá. Hlavní závadou při důležitém podniku je prostě nedostatek peněžitých prostředků, který důchody říšské ochromoval následkem války. Za středisko probouzející se stepi založena vesnička Čerňajevo, kde se křižují železniční koleje, vedoucí na Taškent a do kotliny fergánské, bohatou úrodností proslulé.

Přijel jsem do města Taškentu ráno a vyhledal si místo v hotelu, který spíše na bývalé naše zájezdní hostince upomínal, ale středoevropským požadavkům nevyhovoval. Podél levé strany rozsáhlého dvora vystaveno přízemní křídlo, s pokojíky pro příchozí čili nomera. Na druhé straně pak zřízeny stáje a kolny. Z větší části pokoje nebyly obsazeny, jenom několik rodin vystěhovalců (pereselenců), se svými četnými zavazadly na cestě do Aulie-aty, v hostinci se shromáždilo. Místo podomka a zároveň sklepníka zastával kozák a jeho žena obstarávala službu pokojské.

Sotva jsem si trochu svůj zevnějšek upravil a prachu po dlouhé cestě se zbavil, bylo klepáno na dvéře. Vstoupil tatarský obchodník a výmluvnými slovy doporučoval krásné, vyšívané střevíčky, výšivky na podhlavničky pohovek, hedvábné látky, šály a podobné potřebnosti. Téměř všechen drobný obchod podomní nalézá se v rukou Tatarů, kteří se neobyčejnou čilostí

Obr. 39 Mešita Tilli-kary v Samarkandě

Obr. 40. Nahrobek Timurův v Samarkandě.

(Dle F. Schwarze.)

vyznamenávají. Tato je v pravém opaku k našim utkvělým představám o netečnosti stoupenců mohamedanismu. Když Tatar odešel, vstoupil kozák a s dobráckým úsměvem prohodil: „Ti jsou neodbytni, sotva někdo cizí vjede do vrat, už číhají, aby s ním nějaký obchod udělali. Jeden odejde a druhý už bere za kliku.“ Podomek měl pravdu; první nabídka příchozího byla usmlouvána, jeho následovníci však odcházeli s nepořízenou.

Taškent se rozděluje, podobně jako v jiných obcích středoasijských jsme pozorovali, na starý, sartský a nový, dle evropského vkusu upravený. R. 1897 napočteno v něm 156414 duší, z čehož na Rusy připadá okrouhlým číslem 25000. Ulice zánovních dvou čtvrtí jsou široké, namnoze štěrkované a provázeny dvěma, někdy čtyřmi řadami mohutného stromoví. Podél chodníků řinou se zavodňovací stoky, ze kterých dvakrát denně se pokropuje ulice, aby dusivý prach k zemi se poutal.

Zvláštností hlavního města všeho ruského Turkestánu jeví se téměř stálé bezvětří. Za vlády zimy a svěžího rozpuku jara lahodí klid vzdušných vrstev, za letního úpalu však mnohý Taškenťan vzdychá: „Kdyby aspoň větřík člověku tváře trochu ovanul!“ Žáry počínají už v květnu a v červnu, kdo jenom může, opouští město a spěchá do nějakého venkovského ústraní. Umorná vedra trvají často až do konce srpna a teprve v září zvolna se opět oživují ulice a spolkové místnosti. Letní úpal byl popudem, aby státní úředníci v toto období byli zaměstnáni pouze od 8 hod. dop. do 1 hod odpol. V prvních hodinách po poledni téměř žádného chodce v hustém stínu pouličních stromořadí ani nezastihnete. Až chladnější vzduch pozdních hodin večera vyvábí umdlené obyvatele, aby se volným pohybem osvěžili.

Oblíbeným útulkem měšťanstva bývá hlavně úžlabina čimganská, od města 80—90 verst vzdálená. Tam upravena léčebná stanice pro vojíny, mnoho nezvyklým podnebím strádající. Druzí návštěvníci buď si na svůj náklad zařizují baráky, anebo si od okolních Kyrgyzů najímají stany.

Dobrovolnými příspěvky spravují se pěšinky, zřizují se přes horské bystřiny lávky, opatřují se pro večerní procházku svítilny, též hřiště se pro mládež a dospělé urovnává. V dočasné vesničce uspořádá se několik krámků s poživatinami a s kumysem, jež kočovníci dle poptávky dodávají. Za fiakra se platí z Taškentu do Čimganu 25 r., za arbu 5—6 r.

V letní době se zřizuje v něm stanice pro heliografii, aby pomocí slunečních paprsků důležité zprávy se oznamovaly. Pro naše vyhýčkané a na všeliké pohodlí uvyklé výletníky poměry taškentských „dačníků“ jsou málo vábné, ale Středoasijec i ruského původu z nouze skromnosti se přiučil a spokojí se tím, co si může opatřiti. Jinak okolí je romantické a cesta velice poutá, milovník horských krás bývá jimi uchvácen.

Komu žaludek službu vypovídá neb kdo plicní chorobou trpí, uchyluje se do Čimkentu, aby tam ztraceného zdraví kobylím mlékem (kumysem) opět nabyl.

Každému není dopřáno osudem nebo službou, aby se vzdálil z městských zdí na delší dobu a takoví spěchají aspoň ve dny sváteční do okolních dědin na zotavenou. O proudu nedělních vystěhovalců se praví, že chodí rybařit. Každou sobotu vine se z města celý řetěz arb, odvážejících žárem zmalátnělé domorodce někam k průplavu, kde možno klidně ryby na udici chytati.

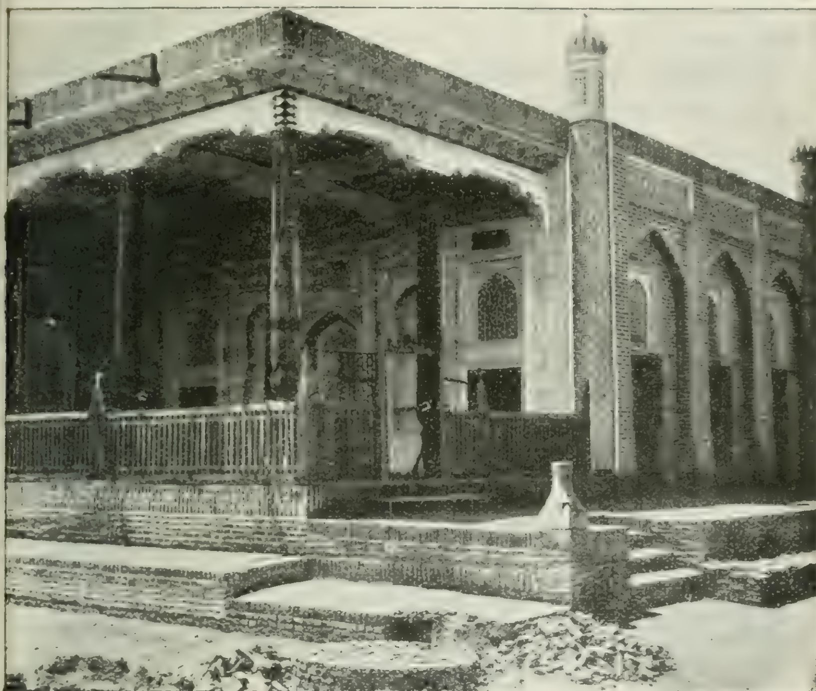
Také střelci nalézají hojnou zábavu, neboť v okolí dosud četná zvěř k lovu láká.

Taškent je sídlem gen. gubernátora a druhých ústředních úřadů. Z něho vycházejí dvojím směrem koleje, na Krasnovodsk, u moře Chvalinského a na Orenburk. Jedná se o to, aby bylo město připoutáno spojkou přes Věrnyj a Semipalatinsk ku dráze sibiřské. Přes to přese vše po ulicích pozorujete velice málo společenského ruchu, po 10 hod. večer zřídka nějakého opozdilce potkáte. Klidný chod denního zaměstnání na čas bývá přerušen divadelními hrami a koncerty, když nějaký umělec aneb celá společnost do města zavítá. Ostatně jsou v něm zřízena čtvera jeviště, letní, zimní, dále občanské a vojenské besedy (sobranie).

Vědecké kruhy soustředěny ve čtyřech společnostech: zeměpisné, hospodářské, archeologické a technické. Jejich úsilí se podařilo mnoho vědecké látky o kraji sebrati a tiskem uveřejniti. Zřízena dvě musea, archeologické a zemědělské. Poslední vzniklo hlavně z darů svých členů, u něho upravena biologická a výzkumná stanice, v níž se časem pořádají veřejné přednášky z oboru přírodních věd a národního hospodářství. Mimo to se utvořila zvláštní společnost, aby se pravidelně ve svátek konaly lidové výklady. Hvězdárna je bohatě vypravena vědeckými přístroji.

Obchod obstarává samostatná Středoasijská banka a dvé bankovní filiálky, státní a volžsko-kamská. Zboží se vyváží za 15 mil. a dováží za 25 mil. rub.

Mimo dívčí a chlapecké gymnasium r. 1900 otevřena kadetní a r. 1901 řemeslnická škola, která se má později proměniti v průmyslovou, dále příští vychovatelé mládeže na obec-

Obr. 41. Mešita Maximova v Taškentě.

(Dle F. Schwarze.)

ných učilištích se vzdělávají v seminarii (učitelském ústavě). Vydávají se tři časopisy „Turkestanskije Vědomosti", „Tuzemnaja Gazeta" a „Ruskij Turkestan", žádný z nich nevyvinul se v denní list, první z nich vychází za týden dvakrát, druhý jednou a třetí třikrát.

Památek historických najdete poskrovnu. V sartském městě mešita Hazret imám (svatý duchovní) chová ostatky jednoho

z prvních šiřitelů mohamedánství v městě, Abu-bekra ben Ismail-Kaffali Šašského jenž zemřel r. 926 po Kr. Dále uvádíme mešitu Maximovu. (Obr. 41.) V téže čtvrti postavena medresa Baraka chána, vládnuvšího v Kokandě asi před 600 r. V bišagačské (= pěti stromů) části soustřeďuje studující mládež vysoká škola Kukol-data. Za jejího původce se označuje taškentský panovník Deviš-chán. Se třetího poschodí budovy druhdy shazovali ženštiny, usvědčené z nepořádného a pohoršlivého způsobu života.

Daleko proslulejší je učiliště, jež nese jméno slavného dobrodince širokého okolí Chodže-Achrara (nar. 1404, † 1489.) Naproti škole upozorňuje nás průvodce na mešitu, jež zbudována nákladem téhož světce. Účinky zhoubného času tak na ni doléhaly, že hrozila úplným sesutím. Svatyně byla na útraty státní od záhuby zachráněna, čímž si ruský panovník v očích mohamedánů mnoho vděku získal. Obnovená modlitebna nyní sluje carskou.

Jako zvláštnost připomínáme ženskou vysokou školu (medresu), Išan-guzar, což ani v Chivě, ani v Buchaře jsme neslyšeli, ačkoli v Turecku střední školy dívčí dávno už jsou zřízeny. Kulturním významem však hlavní město Turkestánu daleko zůstává za Bucharou a Samarkandem.

Celé asijské město je málo úhledné pro své úzké a křivolaké ulice. Také přehojně slepých uliček najdete, tak že v tomto bludišti nepovědomý často bývá donucen se vraceti, aby našel východ ze svého nevítaného omylu. Ve středu města, jehož polohopisný plán není nepodoben pavučině, přijdeme na hlavní náměstí, mnohem hlučnější než v Samarkandě. Ve dnech, kdy se pořádají trhy, takové spousty lidu se všude hrnou, že sotva možno se jimi prodrati, což hlavně obchodnímu, méně kulturnímu ruchu lze přičítati.

V době mohamedánského postu (urazu) hlavní náměstí se odívá do nezvyklého, svátečního roucha. Po celodenním, zdánlivém anebo částečném odříkání připravují se po západu slunce v rychlosti oblíbené pokrmy a hlučná veselost se prodlužuje často, až když první červánky opět východní oblohu pozlacují. Také mnoho Rusů přichází, aby se pobavili pohledem na rozmanité kratochvíle domorodců.

Rozumí se, že jsem za všedního i sváteřního ruchu po ulicích nezapomněl na svůj úkol. Obdržel jsem doporučenku na gen. Koljubakina, abych si mohl prohlédnouti tamější knihovnu a archeologické sbírky, jež jsou pečlivě urovnány. Knihovník, p. J. F. Pljat. s největší ochotou mně šel na ruku.

Rukopisy jsou zařaděny dle obsahu a dle jazyka, českého v nich dosud nic není zaznamenáno.

Také mezi tištěnými knihami bohemica nejsou zastoupena. Za to se tam chová velice pracně sestavený přehled spisů světových literatur, jež pojednávají o střední Asii. Tento vzácný sborník byl upraven v létech osmdesátých minulého století a od té doby se dle možnosti doplňuje.

V museu málo vás potěší řada nestoriánských náhrobních kamenů, poněvadž se na nich uvádějí pouze přijatá jména Josef, Jan, Pavel a p., tak že dle nich nemůžete ani na národnost, ani na původ zemřelých kněží souditi. Poučné jsou rozmanité figuriny v národních krojích, v brnění a drátěných košilích. Poslední bývaly oblíbeny jmenovitě ve Ferganě ještě do příchodu Rusů, stejně jako mezi Chevsury na Kavkaze.

Jenom někde připojena škraboška obličeje, jinde pověšen oděv pouze na stojan aneb položen na desku. Ve sbírce mincí, v zemi nalezených, shledáte řecké, římské, hojné perských a čínských, ale i sekané ruble z bývalé republiky novgorodské, u jezera Ilmeňského. Z toho lze poznati, jak davné jsou mírné, obchodní styky ruské s obcemi vnitroasijskými.

U gen. F. J. Koljubakina byl jsem pozván, abych v kruhu rodinném poobědval. Znal z vlastního názoru největší část zemí evropských a zajímavě se vyjadřoval o výcviku vojska, jak jej na svých cestách mohl se stanoviska odborného posuzovati. Rozumí se, že ani poměry české jeho pozornosti nemohly uniknouti, zvláště chválil sokolský výcvik.

U knihkupce Svišulského (Sobornaja ul.) mně bylo nabídnuto, abych mezi českými obchodníky působil ku navazování čilejších styků s krajinami středoasijskými. Největší část potřeb pro psaní a kreslení objednává se z Německa.

Stejné platí o hotovém oděvu a obuvi, jež často z Vídně se opatřuje. Po návratu svém vyzval jsem jednotlivé pražské firmy osobně, aby zapřádaly obchodní spojení s Turkestánem, ale nalezl jsem málo ochoty.

V domácích památkách uvádí se Taškent pod rozmanitými názvy: Cač (sartsky vlasy), Šaš, Džadž a Binket. K jednotlivým jménům se připojují lidové výklady o původu obce. Také nyní běžný název prostonárodní vysvětlivky podněcuje (taš = tur. kámen, kent — pers. město). Není pochyby, že už ve starověku na místě mohutnícího dnes obchodního ústředí obec nějaká se prostírala. Všechny nám známé názvy poukazují na původ z řečí čeledi turecko-altajské.

Ve „Velikém čertěži" (náčrtku), důležitém ruském prameni pro zeměpis východní Evropy, uvádí se obec pod názvem Taškuru. Změny v poměrech jeho celkem se obrážely v osudech všeho území, panovníci různých výbojců se střídali a o svou kořist krvavé boje sváděli. R. 1785 zmocnil se městských hradeb Iunus Chodžá-išan, opírající se o podporu kokandskou. Hlavně jeho zásluhou zkrocena byla na čas svévole Kyrgyzů, kteří nemilosrdně olupovali usedlé obyvatelstvo taškentské oasy. Junus shromáždil pod svými prapory značný počet žoldnéřů a r. 1798 způsobil kočovníkům hroznou porážku. Následujícími pochody do jejich území úplně je přinutil vzdáti se loupežných nájezdů na účet pracovitých zemědělců.

Při výpravách byly páchány na svobodných synech stepi hrozné ukrutnosti, ale jenom takovou bezohledností mohli býti pro mír získáni. Junus, zabezpečiv zevnější klid kraji, pečoval horlivě o povznesení jeho blahobytu. Když hlad se všemi svými následky na lid dolehl, všude pomocnou ruku svou k podporám nabízel a bídě ulevoval. Aby sídla svého proti jezdeckým útokům ochránil, s nemalým úsilím kolem něho zřídil hradební náspy, tyto však za pokojného rozvoje pod panstvím ruským téměř úplně zmizely. Když se v městě Junus náležitě upevnil, pokusil se nejen od Kokandu se úplně osvoboditi, ale dokonce i celou Fergánu si podrobiti. To se mu nepodařilo; na pochodu byl poražen a přinucen hledati spásu v útěku. Po jeho smrti uchopil se vlády syn jeho Sultán — Chodžá, který však nebyl od štěstěny podporován. Kokandci opanovali r. 1814 město a udrželi se v něm až do r. 1840.

Nastaly tuhé boje o panství s Bucharou, které ukončeny teprve, když gen. Čerňajev 15. června 1865 útokem se hradeb zmocnil a ruský prapor na nich upevnil.

Za nejkrásnější město v okolí se uznává Čimkent, od sídla ústřední spravy turkestánské 114 v. vzdálený. Lahodně se střídá v jeho obvodu mírná kopcovina s rovinou, hojnost stromoví a křovin s úrodnými lány rolí. Nad městem se zdvihající chlumec ozdoben pomníkem padlých vojínů, chrabrých průkopníků nové doby. Z obce se do Taškentu vyváží výborná pšenice a mléko, do soukenických továren v Povolží se dodává vlna, do Moskvy se posílá na tisíce kusů beránčích koží (merluška), za hranice se objednávají jiné druhy surových koží, pro uzenáře a hotovitele hudebních nástrojů ovčí střívka, chválená od odborníků pro své hledané přednosti.

Světoznámým se stal Čimkent výrobou santoninu, jehož se užívá jako bezpečného prostředku proti hlístům (škrkavkám) u malých dětí. Lék je také znám pod jménem cicvárového semínka.

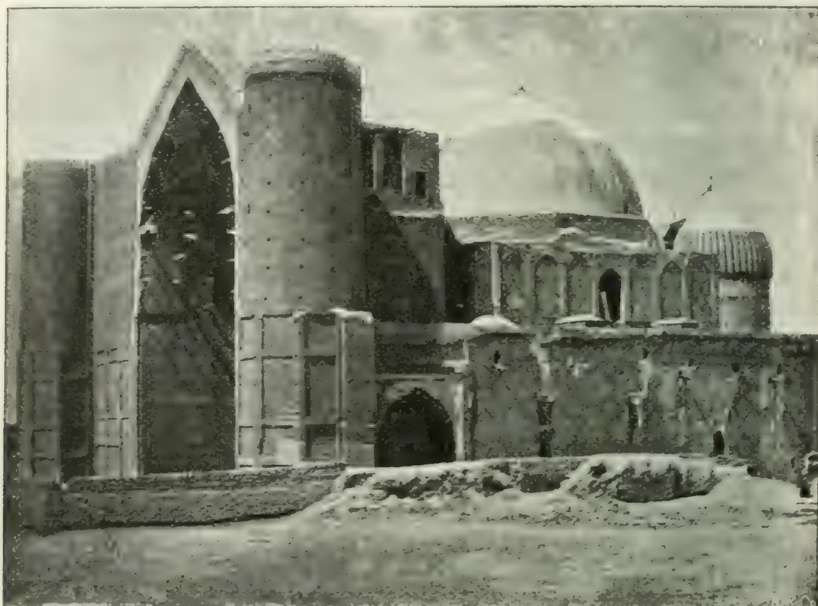
Připravuje se z divoce rostoucí Artemisie Ciny a to z jejích květů postup práce při tom je dosti složitý. Z květu se zhotoví výtažek, do něho se přidá vápenného mléka a lihu, k tomu se přimíchává kyseliny solné a takto získaný lék ze silného lihu překrystalují. Santonin se ve vodě nepatrně rozpouští, za to v líhu a v étheru snadno. Druhdy se Artemisia Cina objevovala v severní Persii, v Afganistánu i v celém Turánu, dnes je téměř na jediný okres čimkentský omezena, jinde byla vyhubena. Libuje si v půdě písčité, suché a daleko rozvětvenými kořeny výživné látky si vyhledává. Uměle se dosud nepěstuje, ačkoli projevena obava, že úplně zanikne.

Hlavní výtěžek z celého zvláštního průmyslu přichází do Německa. Zdá se to býti proti zdravému úsudku, ale je to pravda. Santonin se dodává do Hamburku, tam se upraví pro lékárny a posílá do celého světa i do samého Ruska. Ceny se neurčují na místě výroby, nýbrž v předním přístavě německém.

Turkestán, město, které dalo název celé střední Asii, ukazuje se jako nepatrné zátiší na samém pomezí stepních plání, jež se k severu prostírají. Teprve, když otevřena byla dráha na Orenburk vedoucí, počíná se novým proudem života vzpružovati.

Svěží zeleň, široké ulice, rozsáhlé náměstí a velikolepá mešita Hazretova vábně na příchozího pozorovatele účinkují. (Obr. 42). V městě soustřeďuje se obchod s okolními kyrgyz-

skými kočovníky. V horách karatavských, jež se východně od města vypínají, dobývá se olovo. Doly známy byly už ve starověku, dnes jeví se málo výnosnými; očekává se, že hornictví drahou se oživí a nová ložiska cenných rud budou vypátrána. Jedinými zdroji vody jsou některé prameny, v okolí města vyrážející a malá říčka Karačik, jež asi 8 v. od města na sever se vine.

Obr. 42. Hazretova mešita v městě Turkestáně.

Jako zvláštnost pramenů i říčky připomíná se, že se v nich pěstují raci, kteří jinde v dalekém okolí se neobjevují. Všeho obyvatelstva v městě r. 1897 napočítáno 11.592 d.

Zamilovaným dostavenîčkem pro střelce do nedávna býval Perovsk, kdež v houštinách, podél řeky Syr-darje se táhnoucích, hojně divoký kanec peleší, tygr své odměřené stezky si občas vyšlapává a bažanti v jinde nevídaném množství druhdy hnízdívali. Obyčejně udávala se zásilka těchto plachých opeřenců do vnitřních guberníí na 10—15.000 párů. Takovému lupičskému řemeslu musela býti přítrž učiněna. Z počátku byly honby ome-

zovány a když to nepomáhalo, později přísně zakázány, aby užiteční ptáci se úplně nevyhubili.

V létě se vznášejí nad krajinou milliardy dotěrných komárů. Aby unikli zhoubným zimnicím, jež bodnutí jejich v zápětí přináší, ustupují kočovníci i se svými stády daleko do stepí. Teprve na podzim, když nebezpečenství pominulo, vracejí se potulní pastevci se svým pohyblivým majetkem a ulice Perovska na čas oživují svěžím proudem příchozích, kteří suroviny ze svého bravu a skotu i přebytečný živý dobytek kupcům nabízejí a naopak rozmanité rukodílné zboží si opatřují. Druhdy Perovsk měl velikou důležitost jako zásobárna pro vojsko, dále do jižních končin postupující. Od stavby dráhy na Orenburk opět se vzmáhá. R. 1897 napočteno v městě 5196 ob.

Uralští kozáci, kteří tvořili původně vlastní jádro obyvatelstva v Perovsku, hlavně se zabývají rybolovem, obchodem v obilí, ale půjčují také Kyrgyzům na vysoké úroky peníze.

Na hřbitově ukazuje se nepatrný pomník z mramoru, postavený od vděčných rolníků okresu syr-darjinské oblasti A. D. Maslovu. Kdo byl tento, že pro něho kámen na náhrobek byl až z Evropy dopraven?

Pomocník okresního starosty, který zajisté zaujímá podřízené postavení. Jeho popudem a péčí však založeno bylo v okrese 14 ruských vesnic a to v době hrozného hladu, tísnivšího celé Povolží v l. 1892—4. Přece někdy vděčnost ve světě se projeví. Kazalinsk je mezi ruskými osadami nejdále k ústí Syr-darje posunut; vznikl za války krymské r. 1854 jako pevnůstka č. 1. R. 1897 čítalo se v něm 7600 d. Hlavně se vyváží skot, brav, kůže a lůj za 900.000 r., za stejnou částku vlny a ryb za 500.000. Měšťané se zabývají nejvíce rybolovem, méně zemědělstvím. Obilí ani pro domácí spotřebu nestačí a musí se dovážeti od Karakalpaků, při ústí Amu-darje usedlých. Objednávky se dodávají na místo v létě po lodicích (kajukách) přes Aralské jezero, poněvadž jeho hladina v tu dobu málo bývá bouří znepokojována. Na podzim a z jara svěřují se zásilky karavanám velbloudů.

Poněvadž se v okolí Kazalinska nalézá málo pro osev příhodné půdy a nerozumným hospodářstvím se polnosti vyčerpávají, najímají ruští osadníci úděly od Kyrgyzů. Neobyčejnou

plodností proslula dolina ajgerecká, kde se sklízí s desjatiny (1·0925 ha) až 300 pudů výborné pšenice (4914·12 kgr.)

Kazalinsk se povznesl za hlavní vývoziště pro rybolov při ústí Syr-darje, okolních jezer i samého Aralu. Rád jsem si prohlížel rybářské tržnice v Neapoli, Marseillu, Odése a toužil jsem poznati je i v Archangelsku a Kazalinsku. Řemeslo rybářské bývá svízelné a mnohdy nebezpečné, vyžaduje otužilosti a vytrvalosti, když bouře vlny mořské vzedme a malou kocábku i s jejím majitelem jako klubíčkem na všechny strany zmítá.

Bohatství vodní zvířeny v Aralu až do příchodu Rusů se uchovalo téměř netknuté, ponévadž ryby na četných jeho mělčinách jikry pohodlně mohou klásti a kočovníci v okolí neuznali za hodno, aby do svého jídelního lístku maso ze šupinatců zařadili, vyjma ono z dravého, líného sumce, jenž v hlubinách řek svou kořist přepadává. Teprve když byli do města z trestu přesazeni uralští kozáci, přivedeno rybářské řemeslo k netušenému rozkvětu. Z počátku však neměli na svůj lov dostatečného odbytu pro špatnou dopravu do jižních, hustěji zalidněných krajů. Proto se upravovaly k vývozu pouze jeseří a vyzí hřbety (balyky), kaviar a vyzí klí. Rybářské zboží se na místě nabízelo za směšně nepatrné ceny, libra kaviaru za 20 h., celý jesetr za rubl!

Hrubý příjem za vylovené ryby, přes počáteční nezdary, neobyčejně se povznesl, tak že dle úředních zpráv r. 1899 daleko přes půl mill. byl vypočítán. Prodáno vyzy (Accipenser schypa) 30.000 pudů, sumce 20.000 p., jezerního kapra 90.000 p., leště (Cyprinus brama) 25.000 p., bolenu (mořského koníčka, Syngnatus hippocampus) a parmy 10.000 p. Dnes hlavními odběrateli jsou Orenburk a Taškent. Vlastní rybáři jsou úplně závislí od velikých podnikatelů, kteří jim dávají zálohy až do výše 50 r., aby se mohli na tříměsíční lov do samého ústí vypraviti. Ze zálohy musí si dělník opatřiti loďku, vesla, vysmolení, přízi na sítě, kůru na splávky i jiné drobné potřeby. Rozumí se, že také z výtěžku si vydělává na mouku a sůl, jiného přepychu zřídka si dopřává.

Na lov do Aralu vydávají se výhradně možnější rybáci; průměrně na jezerní loďku se počítá nákladu 200—240 rub. Loví se do sítí, nevodů, aneb na udice. Posledního způsobu

každým rokem méně se upotřebuje, poněvadž ryby, takto chycené, nedají se v sádkách udržeti.

Na loďku okrouhle ročně připadá na 150 jesetrů, 100 sumců, 500 parem a 300 bolenů v ceně na 1750 r. Hojně se v jezeře vyskýtají také šemai (Alburnus chalcaides), ale rybáři o ně nedbají, poněvadž jejich maso neumějí upraviti. V pořičních jezerech nejvíce se loví kapr a candát. Výtěžek z Aralu a sladkovodních nádržek podél Syr-darje teprve plně se zabezpečil stavbou dráhy z Orenburku na Taškent, neboť odbyt ryby na obě strany velice se dopravou železniční zlevňuje. Menší druhy ryb pomocí karavan vůbec nebylo ani možno na větší vzdálenost posílati. Brzo lze očekávati, že bohatství jezerní zvířeny se zmenší, podobně jako už delší dobu se pozoruje v moři Kaspickém, kde nutno bylo přísnější řád pro rybáře upraviti, aby jednotlivé druhy šupinatců nebyly úplně vyhubeny.

6. Aulie-ata a Věrnyj.

Poštovní spojení středoasijské celkem je dobře obstaráno, při tom arci nutno počítati napřed s rozmanitými příhodami všedního života. Někdy se ztratí zákolník, po druhé kolo povolí; hůře už bývá, splaší-li se kůň anebo poraní-li někoho. Nepříjemné bývá překvapení, přihodí-li se cosi podobného daleko od osady, ve stepi a pod večer; nutno pro pomoc poslati do vzdálené stanice. Obtížno na odloučené trati dožadovati se lékařské pomoci; na nepatrnou odřeninu nebo pošramocení se nedbá. Podobné nehody vypravují se po návratu v rodinném kruhu aneb mezi přáteli a dodává se tím cestě nemalé zajímavosti.

Když se čerstvé koně vyměňují, dává se vozkovi (jamščikovi) za zpropitné 2—3 kop., což na delší vzdálenost značné částky dosahuje. Někdy spřežení není připraveno a správce zastávky mívá rozmanité výmluvy v zásobě. Kůň byl špatně okován, upíchl se do kopyta, za vedra stává se nepovolným — jankovatí. Často mu za útočiště slouží nenadálý státní posel — kurýr, jemuž se musí ovšem za každou cenu dnem i nocí vyhověti. Nepřekonatelné trampoty obyčejně se hladce odstraňují, odevzdá-li se na patřičném místě přiměřené zpropitné. Útěchou pro vás může se pouze státi, že na všeliké svévole staničních

nájemcu stěžují si nejen prostí občané, ale i generálové, ve službě se nalézající.

Také je postaráno o malé zákusky; v nejhorším případě dostanete samovar, cukr a čaj každý rozumný cestovatel vždy má s sebou v zásobě, rovněž chléb, ušetří se tím a patří to zrovna k dobrému způsobu, neboť obsluha na zapadlých zastávkách nehonosívá se vzornou čistotou. Jinak obyčejným pokrmem bývá skopové, ruske polévky (boršč, šči), řidčeji vám oznamuje posluha, že muže posloužiti kuřetem nebou husou a kachnou. Na rychlo se upravují vejce (jajčnica).

Také prospati se na stanici dovoleno; nutno se však spokojiti tvrdým lůžkem na prkně, rovněž pod hlavou upevněna šikmá deska. Každý řádný Rus na cestu bere si své přikrývky a podhlavničky, což má tu neocenitelnou přednost, že vždy na vlastním majetku odpočívá.

Na zvláště nebezpečných tratích k ochraně poštovního povozu přisedá kozák. Není to však žádná středoasijská výjimka. Když jsem jel ve Španělsku z Algesirasu do Kadizu, přidán byl pro čtyři osoby, ve voze sedící, na ochranu četník. I ke každému vlaku přidělovala se v téže zemi hlídka dvou, tří mužů, aby ručila za bezpečnost osob.

Jenom za času zimního se odvažují na poštovní trati turkestánské vlci, doháněni jsouce k tomu hladem.

K nejhlučnějším trhům kyrgyzských pastevců dlužno počítati Aulie-atu (svatého otce). Město se připomíná už v starověku, poněvadž se v jeho okolí křižují obchodní cesty, k různým stranám světa směřující. Obec nám může býti dokladem, jak rychle se kraj porušťuje. Ještě r. 1884 připomíná Lansdell, že v ní žije pouze 50 rodin ruských, r. 1897 nově pronikající živel dosahuje mezi 12.000 obyvateli skoro polovice a obě čtvrti, evropská a kyrgyzská, splývají téměř v jednolitý celek. Pronikavá změna tato vysvětluje se četnými slovanskými osadami v nejbližším okolí, z vesnické mládeže doplňují se řady řemeslníků a plnoprávného měšťanstva. K carství připojeno důležité obchodní středisko r. 1864 a jakmile se kraj uklidnil, rychle se uplatňovala výhodná poloha obce pro odbyt surovin z dalekého okolí. Výroční trh trvá od 1. května do 1. června dle našeho kalendáře od 13. května do 13. června.) Za příznivých poměrů obchodní obrat dosahuje za toto období až 2 mill.

rub. (5 mill. rak. k.) Na podzim se zabíjí na jatkách více než 10.000 kozlů, aby se jejich kůže do ciziny vyvážela. Dále se prodá na 200.000 pudů ovčí vlny, nepočítaje onu, která ze sousedního Semiréčí se dováží. Na aulie-atském tržišti hlavně se zakupuje skot, určený pro Fergánu a do Taškentu.

Na trhu můžete si opatřiti řadu pravých kyrgyzských výrobků: klobouky, boty, uzdy, naušnice, náhrdelníky, „tary“, jež si ženy ve dvou řadách na spodní oděv na prsa připevňují. Ulice se kropí pomocí „tursuků“, jako už v Baku můžete pozorovati. Nosič naplní si vodou měch z nevydělané kůže kozí neb ovčiny, hodí si jej na záda a z jedné nohy svého koženého soudku postřikuje půdu. V klecích se prodávají hrdličky i jiní ptáci, chycení pomocí loveckých jestřábů nebo sokolů.

Podnebí je rozhodně příznivější než v druhých částech Turkestánu; v létě nebývá přílišné vedro, za to zima vykazuje tužší mrazy: jaro dostavuje se později a zvolna připravuje převrat v přírodě. Město leží u řeky Talasu.

Hlavní památností města je náhrobek světce, dle něhož i místní název se odvozuje. Za svatého prohlášený muž slul Kara-chán, byl potomkem šeicha Achmeda Jesarího a dle pověsti zemřel před více než 800 l. Náhrobek zhotoven z polévaných cihel a velice věkem zvetšel; dřevěné jeho dvéře jsou řezbami ozdobeny. Poblíže vztyčen prapor „bajrak“ a pohozeny lebky a rohy kozlů, jako oběti přinesené. Vedle tohoto hrobu ukazuje se druhý, jenž prý chová ostatky syna Kara-chánova. Na něm shromažďují se obyčejně po poledni ve čtvrtek ženy, některé se svými dětmi, koupí společně ovci, tuto na hřbitově zabijí a pořádají pro shromážděné hostinu „kurban“. Podobná slavnost dosud se konává i v některých odloučených obcích Makedonie a království bulharského. I v národních písních bulharských často můžete čísti, jak se „kurban kole“ (zabíjí).

Vzdálenost z Čimkentu do Aulie-aty se udává na 177 verst a mezi oběma stanicemi není žádné důležitější obce, jež by zmínky zasluhovala. Nerad bych se stal rozvláčným a podrobnostmi nemíním čtenáře unavovati. Také by se mohlo státi, že by se v narážkách vypravovalo, co už na jiných místech náležitě vysvětleno.

Od města „Svatého otce“ vine se silnice do Vérného směrem východním, po pravici nás provázejí jednotlivé odnože

velikolepé soustavy Ťan-šanu. Zvláště je to pásmo Alexandrovo jež nejblíže k silniční trati přistupuje a pozornost naši poutá., Mezi velehorskými obry nejdále k rovině si vykročil vrchol Semënovův (4684 m.), pojmenovaný ku poctě znamenitého ruského zeměpisce, jenž o vědecký výzkum kraje mnoho zásluh si získal. Po levici se šíří do nedozírné dálavy kyrgyzská step, do níž směřují menší říčky, napájené z ledovců ťan-šanských. Mezi tekoucími vodami dlužno připomenouti Ču, která po době dešťů mohutných rozměrů nabývá, ale v močálovitém jezeře Saumalkulu hyne. Původně náležela k oblasti Syr-darje a splývala s tokem jejím nedaleko Perovska.

Počítá se na vzdálenost z Aulie-aty do Věrného 507 v. nebo 537 km., pro naše poměry cesta ohromná a kdo nepřivykl drkotavému vozu, zdá se to býti pravou věčností. Aby se jízda ukrátila, možno jeti za příznivých okolností v noci a cíle svého za dva dni dostihnouti. Důležitější zastávky se učiní v bývalé pevnosti Merke, jež byla zrušena, když se kraj úplně uklidnil, a v Pišpeku. Ruští osadníci v okolí posledního města na půdě, od Kara-kyrgyzů pronajaté, zabývají se sadařstvím a zelinářstvím a obec v posledních létech se utěšeně vzmáhá. Aby se toto hospodářské odvětví náležitě podporovalo, zřídila vláda v místě botanickou zahradu, kde se provádějí i pokusy s akklimatisováním důležitých průmyslových rostlin.

Na předposlední zastávce Kiskilenské nabízejí se ku prodeji rozmanité ozdůbky, vyrobené z měkkého kamene agalmatolithu, který domorodci pojmenovali kalyp-taš (kámen — tvaru koule). Zhotovují se z něho těžítka, držátka na pera i sošky na stolek.

Hlavní město Semirěčenska čili Sedmiříčí, Věrnyj, měnilo dosti často svůj název. Poněvadž se poblíže dolního toku řeky Ili rozkládá, nazváno po příchodu Rusů do krajiny r. 1854 Zailinsk.

Nynější název mu dán, že má býti pevnou, věrnou oporou pro nové, slovanské panství v srdci Asie. Ve středověku připomínala se na témž místě důležitá stanice na živé cestě do Číny vedoucí, Almata. Jméno své odvozovalo obchodní středisko od malého potůčku Almatinky, který nazván tak, že u jeho zřídla četné sady jabloní a broskví se daří (alma = turecky, kyrgyzsky — jablko, alma agašy — kyrgyz. jabloň). Vody v potoce

mnoho ubývá, dílem, že lesy v horách se zmenšily, ale hlavně, že se jí užívá k účelům zavodňovacím. Podnebí je zdravé, neboť ulice města šíří se ve výšce 750 m. n. m. a mezi nimi se řinou dvě malé říčky, s dostatek vláhy zabezpečujíce zkvétající osadě. Obě řeky, stejně jako Almatinka, náleží k oblasti Ili a s ním k osamělému plesu Balchaši.

Starý název ponechán v platnosti pro stanici, jako nejstarší čtvrt městskou a druhé tatarské předměstí. Nové Věrnoje počalo se budovati teprve od r. 1870 a celé se noří v hustých řadách košatého stromoví. První ruské domky tesány vesměs ze dřeva, vládní budovy však a palác arcibiskupův vystaveny z pálených cihel.

Budova ústřední správy s rozmanitými přístavbami je tak rozsáhlá, že tvoří téměř samostatnou čtvrt pro sebe. K tomu se počítá ještě krásná zahrada. Za městem zřízen veřejný sad se skleníky, s pavilonem pro hudbu a taneční zábavy.

Město čítá (1897) 24798 obyvatel, velice pestrého původu, tak že pohled na procházející se zástupy je zajímavý. Ženy ruských mužíků z okolních dědin dovážejí na vozích (télégách) vodní melouny, Kalmykové přijíždějí na trh na jízdeckých volech, Kyrgyzové houpají se na nevzhledných velbloudech, přivážejíce maliny. Původní osadníci ruští zastoupeni byli kozáky, kteří až dosud v převaze se udržují. Za nimi se v létech osmdesátých dostavili Malorusové a upravili si na jihu samostatné předměstí, k nim se připojili z krajin povolžských jednotliví zástupci Čuvašů, Mordvinů, Čeremisů, pokrevného to příbuzenstva Finů, kteří však vesměs jazykem od sebe se značně liší. Mimo to pozorujete tváře tatarské, sartské obchodníky a řemeslníky z rozmanitých měst Turkestánu a Kašgarska. Když Číňané r. 1864 Kuldžu opanovali a celé území její hrozně zpustošili, uchýlilo se do města mnoho Dunganů a Tarančijců, kteří namnoze holý život před pomstou necitelných vítězů uchránili. Čilý obchod přivábil do Věrného kupce z „říše středu“ a židy.

Poslední se tak rozmnožili, že se složili v několika létech na dvě synagogy. A Češi? V samém sboru professorském na gymnasiu naleznete čestného zástupce krajana, tolikéž u vojenské hudby.

Pravoslavní si vystavěli tři kostely, tak že daleko neprojevili oné náboženské horlivosti jako mohamedáni, kteří si dobro-

volnými příspěvky 6 mešit a u každé z nich obecnou školu (mektebe) vydržují. Ostatně o výchovu mládeže dostatečnou měrou postaráno. Stát zřídil mužské i ženské gymnasium, dále odbornou školu sadařskou a hedvábnickou, mimo to jsou četné obecné.

Krásný pohled se naskýtá na Věrnyj, blížíme-li se mu od severu, z nížiny sibiřské. Ukrývá se ve vábném rouše stromoví a nad ním se vypínají ve velebné kráse vrcholky zasněženého pásma Ala-tau. Pohoří se skládá ze dvou dlouhých, rovnoběžných hřbetů, z nichž severnější ve své střední části až k samé čáře věčného sněhu zasahuje.

Obě křídla však se snižují, východní z nich prorváno úžlabím řeky Čiliku. Sněhové rokliny na jednotlivých velikánech horských možno pozorovati už ze vzdálenosti 50 km. Proto také název ala-tau — skvrnité horstvo, zcela správně vystihuje dojem, který na příchozího horská hradba činí. Nepatrné jsou porfyritové odnože, které z hlavního pásma k půlnoci zabíhají. Pohled na veškeru horskou hmotu, vystoupíme-li do jejího samého středu, dle Kostenka ještě úchvatnějším se jeví, než z dálky se ukazuje. Ze stromoví hojně zastoupeny jedle, k nim se řadí jabloně, broskve, divoká oliva (džida), olše a břízy.

Původně jsem zamýšlel z Taškentu dáti se přes Věrný, Semipalatinsk, Barnaul k sibiřské dráze. Gen. Koljubakin ze záměru mne však zrazoval, poukazuje na mnohé nesnáze, které sám míval na označené cestě ve své vojenské službě.

Mimo to chýlila se dovolená ke konci a bylo nutno pomýšleti na návrat. Zbývala ještě řada drobných výletů na hranicích pamirských a horní Buchary, aby načrtnutý obraz se doplnil.

7. Do Fergány.

Prvním městem, obracíme-li se z Taškentu do Fergány, je Kokand. Jeho území i veškerého okresu děkuje za svou úrodnost a blahobyt malé říčce Sochu, která se celá na zavodňovací stoky rozděluje, podobně jako se děje se Zerafšánem za Bucharou. Asi 40 v. od města v podobě vějířovité rozvádějí se vlny řeky do 20 průplavů (aryků), z nichž hlavní Kokand-saj zužitkuje se na sady a polnosti ruského města. Ulice, vedoucí k nádraží, pojmenována dle slavného hrdiny Skobelevským pro-

Obr. 43. Skladiště bavlny v Kokandě.

spektem. Největší ruch se vyvinuje v městě počátkem srpna, kdy nastává sklizeň bavlníku. Sjíždějí se tu zástupci velikých bavlnářských domů z Moskvy, z Lodi a Varšavy, aby nakoupili zásob suroviny a zároveň vypláceli zálohy na sklizeň příštího roku. Při tom se užívá všemožných úskoků, aby se obchod zabezpečil. Jakmile vyřízeny nákupní smlouvy a dodávky zaručeny písemně, plnomocníci továren vracejí se jak nejrychleji do svých domovin. Kokand udává ceny středoasijské bavlny a daleko předstihuje v tom ohledě Merv a Aschábád. Proto tam zřízeny odbočky ruské mezinárodní a rusko-čínské banky. V obou městech, jež spolu splývají, napočteno 82.000 d. (Obr. 43).

Na cestě seznámil jsem se se zástupcem velkého mlýna z Petrovska, v Předkavkazí. Chlubil se, jak navštívil také Vídeň a byl celý unesen její krásou a bohatstvím. Zároveň si stěžoval, jak byl nesvědomitými tlumočníky ošizen. O české otázce a vůbec Slovanů rakouských příliš jasné představy si neučinil; ve východní Haliči se pocíťoval více už jako v domovině.

Přední ozdobou města je bývalý palác kokandského chána Chudojara, dokončený r. 1870. Ozdoben vkusnou mosaikou z barevných cihel, místo malty však použito hlíny, neboť vápno by bývalo příliš drahé. Veliká část budovy, která hrozila sesutím, stržena, podobně také se stalo s okružní zdí a opravená část slouží dnes k účelům vojenským. Z bývalé přijímací dvorany nebo trůnního sálu upravena pravoslavná kaple. Krásnými řezbami ozdobeny jsou dvéře z ořechového dřeva u hlavního vchodu.

Obchodní čtvrt a hlavní náměstí v sartském městě vyznačuje se neobyčejnou hlučností, považuje se po Buchaře za první v celém Turkestáně. V dějinách nemůže se obec honositi bohatou a dávnou minulostí, jako u jiných míst v sousedství jsme seznali.

Kokand založen r. 1732 od Abdula-Raim-bije; jeho bratr, který po něm následoval, velice pečoval o rozvoj svého sídla. Místo, kde nyní po ulicích šumný ruch překypuje, zaujímal rozlehlý močál a v něm pouze rákosí se dařilo. V houštinách na břehu upravovali sobě pelech četní divocí kanci, v perštině kuk nebo kok zvaní. Dle tohoto slova pojmenováno město, vzniklé na vysušených pozemcích. S věže, jež stojí na dvoře u mešity Džumy, rozevírá se krásná vyhlídka na řady nízkých

střech, z hlíny upěchovaných. Druhdy bývaly s vrcholku věže shazovány ženštiny, které veřejné pohoršení životem svým způsobily. Z medres nejvíce slavena Omarova. (Obr. 44.)

Obchodníci se svým zbožím se shromažďují v rozsáhlých karavanserajích.

Margelán se skládá ze dvou dílů. Kdežto však jinde oba prvky, evropský a asijský, téměř splývají v jedinou družinu

Obr. 44. Omarova medresa v Kokandě.
(Dle F. Schwarze.)

domů, ulic a náměstí, naskýtá se nám tuto odchylný zjev. Nový Margelán upraven ve vzdálenosti neméně než 10 km. od starého, v obou napočítáno (1897) obyvatelstva 36.592 d. Nové město rozvinuje se na mírném svahu, jehož 12. díl téměř v blátivou půdu přechází. Ulice tvoří paprsky, jejichž ohniskem na návrší se představuje pevnost, úplné své okolí ovládající. Příčné ulice vyměřeny k sobě vespolek rovnoběžně a protínají hlavní Domy jsou od sebe dosti vzdáleny a u každého příbytku upraven sad, což při letním vedru nemálo k tomu přispívá, že se pobyt stává příjemnějším.

Hojnost vody umožňuje, že se dovolilo v každém domě zřizovati koupelnu. Ve středu města upraven sad a na kostelním náměstí několikrát za týden hraje vojenská hudba.

Pohromou pro obec je zimnice. Aby se její krutovláda zlomila, počalo se vysušovati území na ploše 190 desjatin, kde voda nemůže spodními vrstvami prosakovati a půdu v mokřiska proměňuje. V létech osmdesátých minulého století na okraji blátivé půdy vysázeli blahovičník (Eucalyptus globulus) i v druhých končinách jižní Asie a Evropy osvědčený prostředek proti škodlivým účinkům blat. Od té doby měšťanstvo nestrádá už zimnicí jako dříve.

Starý Margelán taktéž na rovné ploše vybudován. Kolem něho nasypána ochranná hradba ze země, jíž se připravuje stejný osud, jako jinde shledáváme. Z její nahromaděné hmoty počínají se buď cihly vyráběti aneb se roznáší prsť jako mrva do zahrad a na pole. Také brány ve hradbách neodvratné záhubě jsou vydány.

Margelán býval hlavním městem veškeré kotliny fergánské. Dle pověsti už před makedonským vpádem jeho blahobyt se vychvaloval. Z dějepisu známo, že Alexandr V. vůbec do kraje ani nevkročil, ale domorodci jinak soudí. Když slavný výbojce, dle jejich výkladů, do města pronikl, uspořádána mu na počest hostina, při níž účastníkům nejdříve předložena kuřátka a chléb. Později hrdina nemohl si na jméno města vzpomenouti a chtěje se o něm pronésti, pravil: „Murgi-nan“; první slovo v perštině znamená slepice, druhé chléb. Od té příhody dáno obci nynější její jméno. Jest to ku podivu, jak přes bouřlivé příhody více než dvou tisíc let památka makedonského výbojce ovládá mysl prostého lidu.

Na severozápad od St. Margelánu, 20 v. za vesnicí Karakalpakem ukazují se naleziště rozmanitých starožitností, ale od odborníků dosud nebyla ohledána. Místo nazývá se Byst-tacht — dvacet trůnů; sídlel prý v něm vládce, jenž rozhodoval nad osudem dvacíti národů. Vláhu pro zahrady a polnosti opatřovali sobě obyvatelé z říčky Kok-su, která se dnes vlévá do Kyzyl-su (= červené vody). Pronesena domněnka, že první řeka změnila svůj tok následkem zemětřesení, což je velice pravdě podobno, jak časté poruchy země a útvarů ve Fergáně dosvědčují. Poukazujeme na zhoubné účinky zemětřesení r. 1903 v okolí An-

dižánu, jež mnoho lidských životů zahubilo. Není známo, co dnes na Byst-tacht navátý písek ve svých útrobách ukrývá.

Andižán proslavil se v nynější době bavlnářské znamenitou sklizní hledaného tkaniva, jinak čas jeho slávy dávno minul. Obyvatelstva napočteno r. 1897 46680 d. V ruske čtvrti máte na vybranou mezi dvěma hostinci, požadavky své navštěvovatel musí omeziti.

Na hřbitově postaven pomník k uctění vojínů r. 1897 padlých. Andižánci pokusili se toho roku o vzpouru, ale hnutí mohamedánské v samém zárodku potlačeno, jakmile se napadenému vojsku dostalo posily. Za sultána Babura bylo město prohlášeno za jeho sídlo a r. 1494 hrálo vynikající úlohu. Název svůj odvozuje město od tureckého kmene Andi, který se tam v 11. stol. usadil.

Obr. 45. Plod turkestánského bavlníku.

Vzorný statek pro pěstování bavlníku zařídila jaroslavská továrna nedaleko města na rozsáhlých pozemcích Andrejevského chutora. Používá se na něm nejmodernějších strojů na základě přísně vědeckých výzkumů zemědělství. (Obr. 45.)

Na sever od Margelánu doprаví nás domácí povoz (arba) do Namangánu. Základ k němu byl položen za bucharského nadvládí. Když se tamějšímu panovníku Abdullu chánovi zdařil nájezd do Persie, odvedl s sebou hojný počet zajatců a části z nich vykázal pozemky na místě nynějšího Namangánu. Aby si mohli zaříditi samostatnou domácnost, dána každému z plenníků dívka, jichž veliký počet zakoupen u cikánského kmene Agy v Kašgarsku (r. 1609?). Město se zavlažuje průplavem Jangi, který se odvádí od Narynu, jak se horní tok Syr-darje od domorodců nazývá. Blízké močály rozšiřují mezi obyvatelstvem postrach, rozmnožujíce spousty komárů. Možnější měšťané

unikají nákaze zimnice, že se stěhují do výše položené a zdravou polohou slynoucí Padšá-aty, o níž svrchu zmínka učiněna. V městě žije (1897) 61.906 d., z nichž připadá 16.500 na Rusy. Jakkoli se počítá 82 mešit, přece ani jediná z nich krásnou stavbou nevyniká, rovněž z 11 medres žádná nad úroveň prostřednosti se nepovznesla. Lid hledá obživu v přádelnách bavlny, v mydlářství a koželužství. Ročně se prodá na 300.000 ovcí, kůže a ovoce se dopravují po řece až do Kazalinska. Velikou budoucnost slibují podnikatelům i dělnictvu bohatá ložiska nafty a pánev kamenného uhlí, jež se sev. od obce rozkládají. Rusové vložili do obce stálou posádku r. 1875.

Na úpatí velikolepého Pamiru rozkládá se v malebné krajině Oš, v dolině u říčky Ak-bury. Žije v něm (1897) 16.474 d. Ruská čtvrt úplně ovládá staré sídlo domorodců, neboť je výše položena, rozkládajíc se nad hladinou moře 1100 m., tedy dále k oblakům se povznesla než témě Čerchova (1037 m.) v Českém lese.

Nad krajem vypíná se hora Trůn Šalomounův (Tacht i Sulejmán). Kolují o něm mnohé pověsti. Samo město prý pojmenováno dle královského mudrce židů; zastavil tam své spřežení volů, zvolav: „Hoš“ (t. j. dosti) a z toho nynější název se utvořil. V sousedství památné hory zdvíhá se druhá, zvaná Otec skal (Taš-ata). Také o ní si vypravuje lid zajímavé zkazky. U podnoží tohoto velikána ukazuje se vchod do jeskyně, v níž se vytvořily krásné krápníkové ozdoby.

Z města pravidelně se počínají výzkumné cesty na vysoký Pamir a sousední velehorské pláně.

V okolí bavlník pro chladnou polohu už se nedaří, pouze v několika obcích blíže k Andižánu keř dozrává.

Od města 70 v. jihovýchodně zřídili sobě Rusové důležitou pevnost v horách, nazvanou Gulča, aby si zabezpečili volný postup do vnitrozemí. Nejdále však na slovanské stráži proti Indii posunut Pamirský post. Hradby jeho vybudovány na břehu Murgabu, pravém to přítoku řeky Pjandže, ve výši 3600 m. Stavba počata r. 1893 a to s takovou rázností, že téhož roku, až na věci podřízené, také dokončena. Nepatrná posádka bývá po několik měsíců v zimě téměř úplně od ostatního světa odloučena. Staré mužstvo čerstvým oddílem se vystřídává jednou do roka.

Dle cesty, kterou vykonal švédský badatel Swen Hedin r. 1894, z Margelánu do Pamirského postu nutno projeti 18 poštovních stanic. Průmerně se počítá vzdálenost mezi nimi na 20—30 v., někdy 40 v., jindy však nutno se spokojiti i s 18 verstami. Vše závisí od povahy půdy a od rozlohy osad. V celku z Margelánu k poslední stanici na ruské půdě nutno uraziti 459 v., což za příznivých okolností lze ve dvou dnech vykonati.

Předpokládáme, že jsou koně na celé trati pohotové a že se částečně i noc k jízdě nastavuje. Kdo chce lépe nádhernou krajinu sobě prohlédnouti a komu hojné prostředky toho dovolují, zdrží se arci déle. Nejpohodlnější doba pro cestu doporučuje se na jaře v březnu nebo dubnu, kdy ještě přílišný žár tělo neumdlévá a větry s plískanicemi se přes údolí přenesly.

Doslov.

Postavení Rusů mezi národy středoasijskými po válce japonské v mnohém ohledu se polepšilo. Dohodou s Anglií zabezpečen jim volný obchod s Afgánci. Do Tybeta zakázáno na několik let podnikati výpravy vědecké jakéhokoliv rázu. Tato zdrželivost hlavně se dotýká indických výbojců, poněvadž byly oprávněné obavy, že využitkují mnohem více dočasného oslabení ruského, aby upevnili své poručenství nad velehorskými planinami dalajlamovými.

V říši šachově slovanský velestát dnes (1909) vykonává beze sporu právo dozorčí, k čemuž arci nejvíce tamější ústavní zmatky přispívají. Pěchota i jízda jeho zjednává obecný pořádek v nejčilejším obchodním středisku Iránu, totiž v Tabrizu, zakročuje v Mešhedu, posvátném městě pro všechny vyznavače šiitismu a zabraňuje v přístavě astrabádském, aby najatí Kurdové a Turkmeni na klidném obyvatelstvu násilností se nedopouštěli. Nesmíme se domnívati, že nejsou mohamedánští kmenové vnitroasijští poučováni o státních převratech a úpadku Turecka, jež bylo až dosavade považováno za nejsilnější hradbu islámu.

Rovněž se nedá podceňovati, že bývalý perský vládce Mohamed Alí s celou svou družinou uchýlil se na půdu roz-

košného Krymu, aby tam v zátiší dny své trávil. Mladistvý jeho dědic trůnu Achmed Mirza, jenž si z evropských jazyků jedině ruský osvojil, přirozeně kloní se na stranu, kde se mu zdá býti zaručena nejlepší opora za trvalých zmatků, zemi jeho otřásajících.

Německo i v državě šachově usiluje zabezpečiti sobě peněžité výhody a proklestiti cestu do vnitra svému obchodu. Bankovní skupina německá vymohla si výsadu, aby jí bylo dovoleno otevříti odbočku v hlavním městě Teheráně, aby prý obchodníci domácí nebyli odkázáni výhradně na úvěr ruský a anglický. Dosud však není nic ve věci rozhodného provedeno. Ovšem namanuje se mimoděk jiná otázka. Nebudou takovým sesíleným postupem v Asii obranné prostředky ruské přílišně poutány? Nebude západní hranice zbavována nutně zálohy pro případ válečného náporu? Tato obava může se utlumovati, když se hrot nevraživosti rusko-polské otupí a kořennému národu z Povislí ponechá se větší volnosti, aby sám více o svou záchranu proti západnímu sousedu pečoval. Prostá rozumová prozíravost nutí tedy Rusy, aby dbali o nitro asijské a neutlačovali shody slovanských národností. Vždyť z dalekého východu jim stále do uší zaléhá ještě ozvěna: „Mukden! — Čušima!“

Rozmanité tyto okolnosti v celku vzaty vysvětlují, proč ústavní Rusko při prvním úsvitu svého obrodu může klidně pohlížeti na vývoj událostí v oblasti Aralu a moře Kaspického.

Neváháme tvrditi, že se v nedalekém budoucnu vrátí čas y kdy se krajiny tyto stanou východiskem vzdělanosti pro daleké okolí, jako bývaly jím za pradávna. K tomu se nutně vyžaduje novověkého dopravnictví, základny to obchodu a průkopníka pokroku.

Už r. 1904 zamýšlelo petrohradské ministerstvo s perským šachem uzavříti smlouvu, aby mu dovoleno bylo doplniti svou síť kavkazských drah přes Tabriz, Teherán, Ispahán, do Bender-Abbasu v úžině Ormuzdově.

Záměru takovému opřeli se Angličané, obávajíce se, že by panství indické bylo ohroženo, kdyby se od ústí Něvy pohodlně mohly dopravovati kozácké pluky až k samému vchodu do Perského zálivu. Tím také celý podnik padl, neboť se nedalo mysliti, aby se násilím výhodné smlouvě s Persií průchod zjednal.

Navrhováno, aby se dosáhlo spojení Zakaspicka k jihu od Mervu na Mešhed a z něho dále k sídlu šachovu, na úpatí velebného obra Demavendu. Spojka tato by nemusila vzbuzovati podrážděné obavy Britů.

Z Taškentu do Hindustánu by se mohla otevříti pravidelná doprava během několika měsíců, jedná se o mezeru mezi Pendem a Heratem, aby synové Albionu pohodlně se projížděli ve spacím a restauračním vagoně od Ostende až do Kalkuty. Nedůvěřivost však mezi Londýnem a Petrohradem i při přátelských úmluvách tak je zakořeněna, že se nedá tato představa v nejbližších létech ve skutek uvésti.

Když hukot děl v Mandžurii se odmlčel, objevil se návrh, aby se střední Asie přímo kolejemi spojila s Pekinkem. Trať by se obrátila z Fergány na Kašgar podél jižního sklonu velehor Ťan-šanu, do provincie Kansu, Šen-si a do sídla bogdychánova. Největší překážky by se stavěly v cestu při přechodu z kotliny fergánské do údolí tarimského, kdež by se musely veliké průkopy prováděti.

Nejvíce ku stavbě nutká trať, jež by spojila Taškent přes Semipalatinsk a Barnaul se sibiřskou drahou. Četné výhody podnebí středoasijského tamější hospodáře pobádají, aby všechnu svou péči věnovali rostlinám průmyslovým, zelinářství a sadařství. Obilniny zaujímají u nich podřízené místo a domácí sklizeň nestačí, aby hradila úplně spotřebu. Proto je zapotřebí, aby se pšenice, žito a ječmen dovážely; nejlacinějším dodavatelem jejich zásob bude západní Sibiř. Nedivte se, že velicí průmyslníci ruští naléhají na vládu, aby jmenovaná dráha se urychlila, neboť pak bude možno vykázati větší plochu bavlníku a hlad na něj se z domácího sběru postupně dá ukojiti.

Životní otázkou střední Asie byly a budou práce zavodňovací. Jakkoli však voda se rozvádí z řek na okolní polnosti už od času předhistorického, přece nikde stoky nejsou, mimo carský velkostatek na Murgabu, zřízeny na základě přesného měření.

Toto nevyhnutelně nutno provésti, má-li se vyhověti požadavkům a oprávněným stížnostem domácího obyvatelstva. Celé oblasti jsou vzájemně na sebe odkázány. Odvede-li se mnoho vláhy na Hladovou step, omezuje se ve svém vývoji Fergána. Propouští-li se více vody na úrodné nivy samarkandské, před-

kládají Bucharci odůvodněné stesky, že zdroj jejich života se vyčerpává a jejich rodiny hladem hynou. Až se uskuteční myšlenka Vojejkova, aby se používalo proudu Amu-darje k náhonům do oasy mervské, co z toho bude následovati? Chivanci budou posílati prosebné deputace do Petrohradu, že Palvan-aryk stává se mělkým a jejich zahrady nemohou se náležitě zavlažovati.

Aby se spotřeboval přebytek proudu v Amu-darji, bude nutno vystavěti dle vzoru nilských hrází u Assuánu podobné, třeba v menších rozměrech, u Kilifu. Také na jiných místech by se doporučovalo, aby na horním toku menších řek se provedly údolní přehrady. Takové stavby se jeví tím důležitější, že staré nádržky v nížině, druhdy vykopané v okolí větších osad, z ohledů zdravotních se vypouštějí. Ale právě horní tok Amu-darje, Murgabu a Heri-rudu, nejdůležitějších pro podniky zavodňovací, vine se na hranici neb na území afgánském a tudíž nemůže býti tak upraven, jak by toho prospěch níže položeného kraje vyžadoval. Aby se tyto těžké a nákladné úkoly s úspěchem mohly prováděti a udržovati, potřebí odborně vzdělaných mužů.

Turkestán v tom ohledu proti ostatním částem říše ruské zaujímá výlučné stanovisko a ukazuje se neodkladnou otázka, jak nejrychleji zaříditi v Taškentě vysokou školu pro vodní stavitelství. S touto ve svazku mají se nalézati nižší kursy, v nichž by se vzdělávali dozorci nad průplavy a stokami čili mirabové, jak se dle perského vzoru nazývají. Žádoucno, aby úřad jejich pod přísný státní dohled byl postaven.

V městech a obcích ruských hojně se sází stromoví, tak že tím i v celé krajině příznivěji se podnebí vytváří. Žádoucno však pomýšleti také na přečetné holé stráně, aby se postupně oděly do zeleného hávu, který jim byl nevědomým člověkem uloupen. Shledáme oblasti jako Rošan, svahy Kopet dagu i Balchánu, kde vůbec není možno na to mysliti, aby se zalesňovací pokusy se zdarem prováděly. Ale na úbočí Alexandrova hřbetu, na obrubě Fergány i v druhých zákoutích lesní hospodářství by o milliony rozmnožilo národní jmění a tisícům nových osadníků by zabezpečilo stálý pramen obživy.

Poměrně málo se věnuje péče v močálovitých krajích, aby se vysazovaly v nich háje blahovičníku (Eucalyptus globulus).

Tento australský strom skýtá výborné, tvrdé dřevo, hodící se ku stavbám, zvláště vodním, lépe než náš dub a výtažku z listí a květů užívá se také v lékařství. Všeobecně se chválí jeho vynikající vlastnosti jako ochranného prostředku proti nákaze zimnice.

V teplejších polohách, kde dozrává ještě bavlník, blahovičník neobyčejně rychle roste a dosahuje nezřídka obrovských rozměrů.

Žijeme v době elektřiny. Příkré srázy Pamiru a velehorského Tan-šanu prohlodávány jsou mohutnými bystřinami, jejichž zdroj tají se v nepřístupných ledovcích. Proč se hybné síly těchto říček nepoužije k výrobě elektrického proudu, jenž by se mohl vésti do Věrného aneb i do vzdálenějšího Taškentu? Také v hornictví laciné vodní síly se dají uplatňovati.

Za vnitřních nepokojů v r. 1906 a 7. uchylovalo se z evropských gubernií mnoho vystěhovalců do Sibiře, některé hloučky bezzemků však vyhledávaly sobě novou otčinu také v Turkestáně. Mluvíval jsem příležitostně s dobrovolnými vyhostěnci, stěžovali si hlavně na nedostatek půdy ve své domovině. Jednotlivci ujišťovali, že dostali sotva $1-1^1/_2$ desj. nádělů (podílů) pozemkových a to ještě málo úrodných. Doby, kdy v carství jevil se nadbytek polností, dávno už minuly a právě rolníci to byli, kteří se r. 1906 nejvíce domáhali toho, aby se jejich poměry hmotné polepšily a osevná plocha pro obilniny ve větším rozsahu se jim vykazovala.

Musí se nazvati spravedlivým požadavek, aby půda, která se zavodňovacími stokami pro zemědělství získá, hlavně mezi strádající ruské venkovany byla rozdávána. Neboť takové území, jako neplodné, dosud žádného majitele nemívalo, práce se na státní útraty vykonávají a to většinou ruským dělnictvem a inženýry. Naopak bylo by nespravedlivo, aby k připravovaným mísám tučné hostiny cizinec se zval. Taránčijci byli povoláni ze Sedmiříčí hlavně z důvodů čistě lidských, ale přísloví praví: „Bližší košile než kabát.“ Ani šlechetný Tolstoj by proti tomu nemohl námitek zdvíhati, že hladovící bratři se neodstrkují.

Prostý lid mezi Karakyrgyzy několikráte projevil touhu, aby se vyprostil ze svého područí k manapům. V Semirěčensku žádal, aby byl mezi kozáky zařaděn a vykázaly se mu úděly půdy jako je zvykem pro pohraniční domobranu. Tím se odříkal

také svého kočovnického života. Taková snaha má se všemi prostředky podporovati, neboť jenom takým postupem může občanský řád i do velehor pronikati. Bylo by záhodno, v jednotlivých oblastech založiti vyvazovací fondy, aby se výkup bez závady provedl. Rodinám by se vykázaly pozemky na určité roční splátky, jako se stalo s celými obcemi ruskými, když bylo r. 1862 zrušeno nevolnictvo. Pastviny k orbě způsobilé, jež po tomto vyvazení zbudou, mohou se odkazovati přistěhovalcům z vnitřních gubernií ruských, kde se největší nedostatek osevné plochy pociťuje.

Příronem čerstvé krve do velehorského zákampí nemálo získají zamlklé, dumavé samoty. Když rozkolníci se zdarem provozují zemědělství na sever od Jakutska, uprostřed bažin šest měsíců každého roku zamrzlých, když Bělomorci uhájili své bytnosti na pobřeží Murmaně proti Lapům a Norům, zajisté jejich pokrevenci dovedou se vpraviti také v nové podmínky zápasu životního, jaký se jim naskytne ve velehorských úžlabinách. Ovšem není nám tajno, že právě horský pochod nejméně se ruskému mužíku zamlouvá, jeť uvyklý na daleký, širý rozhled, jaký se v rovině zraku jeho rozvírá. Jeho lýtkové svaly nejsou vypěstovány ku hbité chůzi na kamenitých, příkrých srázech.

Zároveň nedá se už dlouho odkládati s návrhem, aby se přesně stanovilo, které polohy v kyrgyzských stepích hodí se pro hospodářství a jak veliká výměra se nutně odpočítává na pouhé pastviny. Na prostoře, kde jeden kočovník v tísni života svého uhájí, 8—10 usedlíků nalézá dostatečných podmínek, aby u rodinného krbu se přitulovali. Odpočte-li se na vesnice domorodců přiměřený počet údělů, rovněž zbude značný prostor, jenž se dá vykoupiti a pro nové domácnosti slovanské připraviti.

Z průmyslu zvláště ku dvěma odborům dlužno poukázati, aby se jejich výnos podporoval, poněvadž se hojně po domácku mohou provozovati a znamenitý výtěžek lidu zaručují.

Především je to hedvábnictví, jež od pradávna u domorodců zavedeno a jemuž i v jednotlivých pokusných stanicích náležitý zřetel se věnuje. Nicméně dá se dosavadní výtěžek suroviny hedvábné ještě mnohonásobně zvýšiti. Potřebí rozšiřovati sady morušové, opatřovati zdravá vajíčka hedvábníčková a

poučovati pěstitele, jakým způsobem lze zabraňovati rozmanitým chorobám bourců. S tím arci úzce souvisí také přísnější dozor na zdravotní předpisy vůbec v domácnostech tuzemců, jež tak mnohou opravu vyžadují.

Kdežto hedvábnictví naráží na vydatnou soutěž evropskou, čínskou a také indickou, nemůže se to tvrditi o výrobě koberců. Zdá se, že Irán s Turánem za vlastní kolébku tohoto umění dlužno považovati. Není to zajisté nahodilou okolností, že právě z těchto končin nejkrásnější kusy kobercové výroby do obchodu se dostávají, a že jest to v obou zemích řemeslo skutečné lidové, téměř všeobecně za zimní doby v domácnostech provozované. Persie si odprodejem svých koberců zaručuje na milliony ročních důchodů. Ruská vláda chrání svých poddaných, aby se nezbavovaly snadno jediných okras domácností. Když r. 1902 hlad v okolí Mervu následkem částečné neúrody mezi Tekinci propukal, nahrnulo se do kraje mnoho cizích jednatelů, jmenovitě polských židů, kteří chtěli vhodné příležitosti použiti, aby lacino skoupili vzácné starobylé koberce.

Gubernátor však nařídil správcům jednotlivých (volostí) okresů, poskytovati kočovníkům dle možnosti peněžité zálohy, aby se snad lehkomyslně svého majetku neodříkali. Také se mělo vypátrati, u kterého kmene mezi Turkmeny nejdříve pokrývky na podlahu se vyráběly, které vzorky v nich jsou nejstarší a odkud k jejich okrasám bývaly brány náměty. Otázky tyto jsou příliš složitého dosahu a mohou se řešiti pouze se stanoviska starožitnického, méně národnostního. Ovšem může vzniknouti další spor. Kdo byl původcem vynálezu koberců, Árijci aneb některý z kmenů tureckých?

Nechceme se do rozboru pouštěti, poněvadž je to otázka, vyžadující podrobných studií, a spíše přihlédneme k denním potřebám. Kdežto ženy a dívky domorodců už od nejútlejšího mládí se cvičí při zhotovování koberců, ruští přistěhovalci takové průpravy pro vedlejší a to důležitý výdělek postrádají. Bylo by žádoucno, aby v Aschábádě, v Mervu nebo v Čardžuji i na jiných místech byly zakládány odborné školy pro průmysl kobercový, kde by i přistěhovalci mohli nalézti výcviku.

Kyne tu sto let úsilné a úmorné práce, než se ohromná střední Asie přizpůsobí oněm podmínkám společenského rozvoje, na jaký jsme si ve své domovině uvykli. Bylo by lze ještě

o přečetných návrzích oprav promluviti, ale nutno řádky uzavříti. Slovany může přivésti k úspěcku konečnému pouze vytrvalá podnikavost, která tuží tělo a bystří důmysl.

Koho z čtenářů by věc zajímala, toho upozorňuji, že o jednotlivých podrobnostech ze svých cest do střední Asie uveřejnil jsem příležitostně články a pojednání v četných časopisech i samostatně: Ruská střední Asie r. 1901, Časopis českého musea: 1890 Tekinci, země a lid; Osvěta: 1890 Zakaspická dráha, 1904 Za českými památkami, Taškent a Samarkand; Sborník zeměvědné společnosti české: 1898 Rus a Britsko v Asii, 1899: Boje s pouští, 1904 Fergána; Zeitschrift f. d. österr. Gymnasien 1907: Das Schulwesen im russischen Zentral-Asien, Vesmír 1894: V území zakaspickém, 1897: Bavlna ze střední Asie, 1904: Včelařství v chanátu bucharském, 1903: Solné jezero Tuz-kan, 1904: Tibet ve světle ruských výzkumů, 1905: Pěstování bavlníku ve Fergáně.

Mimo to drobnější upomínky ze středoasijského ovzduší uveřejněny v Národních Listech, Národní Politice, v něm. Politice, Zvonu a j.

OBSAH:

HLAVA II.

HLAVA III.

Víra a pověra

HLAVA IV.

Jazyk a literatura u domorodců středoasijských.

HLAVA V.

Seznam obrázků

a) do textu zařaděných.

Rejstřík.

B.

C

Č

D

E

F

G

H

Ch.

I

J

N

O

P

R

S.

T

U

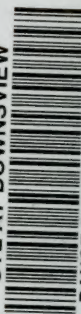
V

Z

Ž

Hrubší omyly v tisku:

Str. 11. neznají m. nezna; str. 160. nabyli m nabyly; str 230. stup. m. stop'; str. 319. Bejhaki m. Rejhaki.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 09 08 14 012 2